

La 5 mai 2006, în Duminica Mironosișelor, a trecut la cele veșnice Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta. La pomenirea de șapte ani a mării profesoare, adevărată purtătoare de mir a cuvântului lui Dumnezeu, Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta” editează două volume de interviuri și dialoguri – *Credințe, mărturisiri, învățăminte* și *Să nu pierdem verticala* –, cu nădejdea că astfel continuă slujirea pe care Maica Benedicta a împlinit-o cu toată dăruirea: creșterea spirituală a unor generații întregi, chemate rodnic înspre cugetul drept și credință.

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA – MAICA BENEDICTA

CREDINȚE, MĂRTURISIRI,
ÎNVĂȚĂMINTE

INTERVIURI ȘI DIALOGURI

Ediție îngrijită și prefațată de Grigore Ilisei

EDITURA NICODIM CALIGRAFUL
2013

Mulțumim celor care au sprijinit financiar apariția acestei cărți: avocat Lucia Cherecheș, inginer Radu Marinescu, arhitect Antonios Kapraras.

Coperta I: Gheorghe Anghel, *Rugăciune*, 1954, colecția Mănăstirii Pasărea.

Lucrare inspirată de chipul doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Fotografie copertă: monah Timotei Tiron

Grafică: monah Iachint Sabău

© Fundația „Credință și Creație. Academician Zoe Dumitrescu Bușulenga – Monahia Benedicta”, 2013

Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Pimen,
Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților

Zoe Dumitrescu-Bușulenga s-a născut în 1920 la București, în familia lui Nicolae Dumitrescu și a Mariei Apostol. De mică a fost familiarizată de tatăl ei cu literatura clasică franceză și germană, iar prin bunicul preot și o soră a bunicii au venit deprinderile timpurii ale vieții spirituale în Biserică. A dorit să urmeze Conservatorul și să îmbrățișeze o carieră muzicală, dar, din motive de sănătate, a studiat Dreptul și Literele la Universitatea din București. Între 1948 și 1982 a fost profesor la catedra de Literatură Universală și Comparată a Universității din București, unde i-a avut ca modele profesionale și pedagogice pe George Călinescu și Tudor Vianu. În perioada de dinainte de 1989 a apărut marile nume ale literaturii române: Eminescu, Eliade, Cioran, Vulcănescu și Blaga. Înfruntând presiunile timpului, a înscris Biblia în bibliografia studenților săi. Din 1975 a început să petreacă verile la Mănăstirea Văratec. Contribuțiile de autor cele mai însemnate sunt: *Ion Creangă* (1963), *Renașterea, umanismul și dialogul artelor* (1971), *Valori și echivalențe umanistice* (1973) și seria Eminescu: *Eminescu. Viața; Eminescu și romantismul german; Eminescu. Creație și cultură*. După 1990, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a onorat funcțiile de vicepreședinte al Academiei Române și director al Accademiei di Romania din Roma. Meritele culturale i-au fost recunoscute prin mai multe premii și distincții, precum: Premiul Special al Uniunii Scriitorilor, Premiul Internațional Herder, Comandor al Ordinului de Merit al Republicii Italiene. După moartea soțului, Apostol Bușulenga, a intrat în cinul monahal, primind numele de Benedicta și a viețuit la Mănăstirea Văratec. A trecut la cele veșnice la 5 mai 2006 și a fost înmormântată, conform dorinței testamentare, la Mănăstirea Putna.

AUTOPORTRETUL VÂRSTELOR ȘI PERSONALITĂȚII UMANISTULUI

Când doamna Elena Docsănescu mi-a înmănat, în urmă cu niște ani, teancul de ziare și reviste înghesuite într-o sacoșă din plastic, în care se găseau publicate interviurile și dialogurile din presa scrisă cu Zoe Dumitrescu-Buşulenga, nu realizam întru totul cât de prețioase și desfătătoare aveau să se dovedească aceste „vorbi” și mai ales nu-mi puteam închipui atunci ceea ce constat acum cu plăcere, că acestea se constituie într-un adaos valoros la cunoașterea de adâncime a cărturarului, dascălului de vocație, cercetătorului, istoricului literar, eseistului, comparatistului, academicianului, omului cetății, rugătorului celui smerit, alesei făpturi omenești, aceea care purta un nume el însuși vestitor de bună și mănoasă lucrare. Știam, bineînțeles, că odată ce voi purcede la citirea maldărului de pagini îngălbenite și prăfuite de vreme, îmi va fi dat să pășesc pe un tărâm înmiresmat cu frumusețe, înțelepciune și curăție sufletească. Nu-mi erau, desigur, străine universul, biografia spirituală ale acestei fosforescente personalități, percepute, pe bună dreptate, ca figură renescentistă a culturii noastre, adică ceva rarism într-o vreme a specializărilor mai restrânse. Cu asemenea daruri, acest spirit proteic și efervescent captiva pur și simplu când aveai norocul să o ascuți sau să o citești. Nu era doar cunoscătoarea *de profundis* a unor varii domenii, de la marile literaturi ale lumii, citite și studiate în limba în care au fost scrise, la literatura română, artele plastice și muzică. Cunoștințele sale în aceste ramuri ale creației nu se limitau la privilegiți de ansamblu, ci reprezentau pătrunderi către esențe, stăpânirea unor elemente de

detaliu purtătoare de semnificații ascunse, interpretate atât în abordări camerale, cât și simfonice, pe care și le îngăduia datorită capacității impresionante de a ajunge la sinteze originale, bizuite pe o îndelungă agonisire de merinde, de documente de la izvoare, cel mai adesea explorate în premieră. Din astfel de excursuri se decantau observații, asocieri și luminări ce-i purtau sigiliul. Comparatistul vocațional, mânuitor al floretei strălucitoare a gândului și cuvântului, se plasa în acel demers catalitic, adică în acea experiență inițiativă trăită de poetul național la Viena și Berlin, despre care a glosat atât de personal în cartea sa fundamentală, *Eminescu și romantismul german*.

Acest zăcământ strâns printr-o lucrare roditoare și continuă timp de decenii era scos la lumină și dăruit semenilor cu harul vorbirii și scrierii de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Discursul său arborescent, înnobilat cu podoabe baroce, substanțial de fiecare dată, ceea ce-l ferea de retorism, avea incandescență. Dogoarea se revărsa cu îmbelșugare asupra ascultătorului printr-o fericită contagiune, ce se petrecea pe nesimțite cu cel care avea șansa să o audieze, vorbind de la catedră, glăsuind într-un conclav, răspunzând la întrebările unui jurnalist sau unui ucenic spiritual. Am trăit eu însumi stările acestea de miraculoasă comuniune, fie stând de vorbă într-un taifas dedulcitor, fie luându-i în câteva rânduri interviuri sau filmând-o pentru emisiuni de televiziune. Ecourile acestor convorbiri, una fusese difuzată chiar sub genericul „Convorbiri de duminică” la TVR, pe atunci unica televiziune românească, în 1992, s-au arătat de fiecare dată entuziaste. Rostirile acestei charismatice prezențe pe micul ecran nu numai că electrizau, dar izbuteau într-un mod unic să pună în mișcare resorturi sufletești tainice în privitori, acelea care se activează rar, dar, când se întâmplă, rămân să răsune în toată cuprinderea primenită moral a ființei. Îmi aminteam în preajma doamnei Zoe de ceea ce-mi istorisise într-un interviu buna sa prietenă Ștefana Velisar Teodoreanu (Lili) privitor la „magul” Ibrăileanu. „Domnul Ibrăileanu, îmi spunea interlocutoarea mea într-un taifas la Vărativ în 1983, era extraordinar. El îi stimula pe toți. Vorbea când și când, numai. Era ceva minunat când vorbea el. Fiecare vroia să fie la înălțime. Să-l farmece pe Ibrăileanu. – Era o competiție. – Da, și reușeau, că era atâta bunătate în domnul Ibrăileanu și atâta bucurie pentru orice scânteiere. Fără să vrea înflorea oamenii

în jurul lui.” (*Portrete în timp*, Editura Junimea, 1990) Același lucru simțeam și eu că se petrecea în vecinătatea doamnei Zoe.

Având știință despre toate acestea, eram încredințat că, adunate într-un volum, interviurile acordate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga vor putea oferi o lectură incitantă și cuceritoare. Dar abia după parcurgerea întregului și amplului material (interviurilor puse la dispoziție din arhiva Z.D.B. de Elena Docsănescu s-au adăugat destule altele identificate într-o amplă cercetare bibliografică la Biblioteca Universitară „Mihai Eminescu”) mi-am dat mai bine seama de valoarea de palimpsest a lor, de dimensiunea de testimoniu al biografiei spirituale a acestei ilustre personalități. Cele peste 70 de interviuri, tipărite în pagini de ziare, reviste și cărți, din care m-am oprit la 47 spre a le antologa, diferite ca substanță și expresie, vin toate să mărturisească în felul lor cine a fost Zoe Dumitrescu-Bușulenga, conturând nuanțat și argumentat universul său spiritual și sufletesc, zugrăvind din jocuri de lumini și umbre, din tușe viguroase și sugestive portretul unui personaj care și-ar fi putut afla locul în pagini de Thomas Mann.

Am fost tentat la început să intitulez Predoslovie cu titlul cărții mele de interviuri *Portrete în timp*, înlăuntrul căreia se află și un dialog al doamnei Zoe din 1986, publicat întâi în „Convorbiri literare”. Dar la o privire mai atentă am realizat că definirea acestor destăinuiri, luări de atitudine cu privire la cele mai arzătoare probleme românești și universale din intervalul 1970–2005, printr-o astfel de formulă nu exprimă întru totul mecanica și mesajul interviurilor. Nu avem de-a face cu modelarea de către altcineva a portretului doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Cei care pun întrebările o poftesc pe interlocutoare să se rostească, o iscodesc și o determină cu meșteșugul lor să-și descarce sufletul, dar ea trage liniile, așterne culorile și lasă să se întrevadă, dincolo de paingănul grafitului și veșmântul cromatic, lăuntricitatea, caracterul, unicitatea de trestie gânditoare, în ultimă instanță. Portretul se ivește pe un șevalet imaginar prin cuvânt și lacrima simțirii. E plâsmuirea chipului interior, întruparea duhului și înfățișarea în lumina adevărului. De aceea am socotit mai potrivit să intitulez prefața bucoavnei „Autoportret al vârstelor și personalității umanistului”. Asta se desprinde din lectura „vorbirilor”. Suntem martorii elaborării migăloase și pline de har a unui autoportret în timp. Fiecare dialog vine cu tușa sa și așa se conturează

veridic și tălmăcitor interiorități sufletești și de caracter, ies la lumină credințe, învățăminte, ia formă mărturisitoare autoportretul.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost o ispită pentru jurnaliști, fie simpli gazetari, fie oameni de litere care cochetau cu presa. Această „aventură” spirituală a început în anul 1970 și s-a sfârșit în 2005, cu puține luni înainte de trecerea la cele veșnice a doamnei Zoe. Până în acel an, cel puțin așa cum ne dovedesc paginile presei scrise, Zoe Dumitrescu-Bușulenga nu acordase interviuri acestei medii, deși persoana sa căpătase notorietate publică încă din anii '60 ai veacului trecut. Conferințele de la radio și televiziune, verbul său aprins, autoritar și dolidora de sensuri, întreaga și prodigioasa activitate de cercetător și dascăl o impuseseră atenției, însă interesul jurnaliștilor în a o chestiona datează abia din anul 1970. Odată ieșită în arenă, numărul solicitărilor s-a înmulțit; ziaristii fiind atrași de charisma interlocutorului lor. O atracție magnetică, dar o abordare ce s-a înscris tot timpul sub semnul respectului și neîncălcării normelor deontologice, acest comportament semnalându-se surprinzător și în anii postdecembriști, când jurnaliștii au devenit mai puțin reverențioși, chiar agresivi și insolenți. Acestui apetit gazetăresc Zoe Dumitrescu-Bușulenga i-a răspuns rezervat la început, dar apoi cu mai multă receptivitate, generată, cred, de conștiința datoriei de a fi prezentă cu punctul său de vedere în agora, acolo unde înțelese că acesta era așteptat și ascultat. Faptul că nu se arătase încântată să dea interviuri, fiind temătoare că ar putea cădea victimă facilului și convenționalismului ce mina acest gen al publicisticii, reiese chiar din propria-i confesiune dintr-o convorbire avută cu Nicolae Rotund, în 1987. Făcuse aceste afirmații în pofida succesului la public din anii '70 a cărților de interviuri, ce se editau în tiraje de masă, devenind, cum a fost cazul celei semnate de Adrian Păunescu, *Sub semnul întrebării*, bestseller-uri. Când întrebările erau puse inteligent, incitant și în cunoștință de cauză, și se crea acel climat de încredere, interviurile generau confesiuni în stare a emoționa și stârni interes, configurând „biografii posibile”, cum inspirat și-au intitulat antologia lor de dialoguri Ileana Corbea și Nicolae Florescu, cei care au și intervievat-o printre primii în 1970 și pe doamna Zoe. Interviurile de această factură, pe care eu însumi le-am cultivat, numindu-le în cartea mea *Divanuri duminicale*, de la Polirom din 2001,

„mărturisitoare”, furnizează prețioase date privitoare la viața și opera celui interviuat. În acel interviu din 1987, Zoe Dumitrescu-Bușulenga declara cu franchețe: „... În general mie nu-mi plac interviurile, stimate Nicolae Rotund, o spun din capul locului. Rațiunea e aceea că interviurile aduc întotdeauna discuțiile la numitorul comun pe care-l propune cel care ia interviul, pe de o parte, mi se pare că dacă e prea spontan, cum e cazul la noi, adică dacă se întrebă și se răspunde pe dată, riscăm să întrebăm și să răspundem cam la întâmplare. Iar dacă se cunosc întrebările dinainte, totul devine un articol secționat. Și în mare măsură un interviu seamănă cu altul, greu poți distinge timbrul personal al unei personalități sau atitudini”. Zoe Dumitrescu-Bușulenga face aceste remarci cu spiritul său sagace de observație după o lungă carieră de interviuat. Reușise în cele mai multe dintre cazuri să surmonteze aceste „primejdii”. Interviurile sale, apărute în cele mai importante reviste și ziare ale timpului, în publicații de pe tot întinsul țării, editate în limba română și în limbi de circulație internațională sau ale grupurilor etnice din România, sunt ferite de „păcatele” la care ea însăși se referea în 1987. Așa cum îți dai seama dintr-o ochire, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a răspuns de cele mai multe ori la întrebări fără să le fi știut în prealabil. A reușit însă întotdeauna să nu improvizeze, nu numai pentru că avea darul zicerii rapide și frumoase, ci și ca urmare a faptului că rostirile ei țâșneau la suprafață dintr-un izvor puternic, curat. Era știutoare a câte-n lună și stele, cum spune înțelepciunea populară, iar când întrebările rezonau cu simțirea și crezurile sale avea loc o mirabilă metamorfoză. Se săvârșea un fel de iluminare a interlocutorului, care nu se limita să răspundă, ci oficia la un altar. E demn de semnalat că, deși au fost tipărite în vremuri complicate, de cedări dureroase, interviurile acordate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, cu puține excepții, nu fac concesii, nu spun lucruri plăcute urechilor mai-marilor timpului, ci devoalează credința într-un set de valori, în estetic și morală, în modele și înaintași, în poporul român și virtuțile sale. Nu întâmplător am antologat aici și un interviu tipărit în „Scînteia”, din 2 octombrie 1981, apărut sub un titlu articulat într-o perfectă limbă de lemn, ce aparține autorului, Emil Vasilescu, sau conducerii ziarului, „Spiritul revoluționar – permanența creației literare”. În ceea ce răspunde interlocutorul, acesta fuge ca dracul de tămâie de orice

remarci la spiritul revoluționar al „epocii de aur”, ce fusese, probabil, miza solicitării redacției. Există, e drept, câteva interviuri, puține la număr, în care sunt strecurate, hodoronc-tronc, menționări stângace ale comandamentului perioadei, dar, cunoscând practicile de atunci, n-am nicio îndoială că sunt „manopere” ale conducerilor redacțiilor, cele care nu se sfiau să intre cu picioarele în textele autorilor. În rest interviurile, cele mai multe briante, proiectează o concepție de viață, o viziune asupra culturii, un atașament de neclintit la „galaxia Gutenberg”, o încredere de mare puritate în destinul românilor ca națiune, prezentate cu temeinicie, eleganță stilistică și curăție morală. Țintă a unor atacuri imunde după 1989, venite, cum se întâmplă de cele mai multe ori, din partea unora cărora le-a fost binefăcătoare, Zoe Dumitrescu-Bușulenga nu privește înapoi cu resentimente, e iertătoare ca un bun creștin, iar polemicile sale vizează tendințe pe care le consideră nocive pentru societatea românească, pentru societatea contemporană în general și le combate statornic, cum poate, cu slabele-i puteri, așa precum o și precizează, într-unul dintre interviuri. Pe măsura trecerilor vârstelor, a curgerii hronicului blagian, dimensiunea confesivă a interviurilor a sporit benefic. Acestea au cuprins mărturii cu valoare de document, înfățișând traseul devenirii, lumea prin care Zoe Dumitrescu-Bușulenga a trecut, caracteristicile mediului familial și cărturăresc, evocând cu artă de portretist oameni de seamă, însemnători ai istoriei românești. Aceste pasaje ample se disting drept bune exemple de literatură memorialistică, cu dezvăluiri inedite cu privire la momente din istoria culturală a României și din existența animatorilor acesteia, în formulări memorabile. Istoriile depănate sunt etalate prin măiestre țesături și împletituri de cuvinte alese. Judecățile de valoare au profunzimea căutătorului de esențe, dar și cumpănirea înțeleptului. Respiră toată această broderie de gând și vorbă o bună-cuviință, ce a fost considerată de Zoe Dumitrescu-Bușulenga ca fiind panașul de noblețe al poporului român. Sub semnul smereniei se rânduiesc mărturisirile parcă ivite sub patrafir și învățămintele pentru semeni ce îmbracă evlavia unor omilii. Se recompune astfel din bucurii, dureri, fericiri, dezamăgiri, neliniști, împliniri autoportretul grăitor cât cuprinde al celei care a propovăduit modelul ca pe o valoare chistică, ajungând ea însăși printr-o neistovită osârdie un model de cărturărie și omenie românească.

Am antologat în cartea de față 47 de interviuri și dialoguri, semnate de nume prestigioase, dar și de altele mai puțin cunoscute. Vrând-nevrând, prin natura genului, se revine inevitabil de la un interviu la altul asupra unor teme și subiecte, dar fără impresia de repetare și monotonie, deoarece mai de fiecare dată Zoe Dumitrescu-Bușulenga aduce elemente noi, vine cu precizări suplimentare de interes. Sunt ilustrative în această privință succesivele referiri la Tudor Vianu și George Călinescu, spiritele sale tutelare, sau comentariile ce vizează modelul Pârvan-Iorga, pe care l-a dorit reînviat când a condus Accademia di Romania de la Roma. Gruparea în capitole, șase la număr, a interviurilor și dialogurilor nu e lipsită de riscuri, date fiind deschiderile spre varii orizonturi a fiecărei convorbiri. Am optat pentru această formulă, în pofida limitelor ei, din dorința de a reliefa direcțiile mai importante ale preocupărilor doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Îngrijorată de la început să nu se prindă în mrejele facilului publicității jurnalistice, având rezerve îndreptățite în ceea ce privește capacitatea interviului de a dezvolta autenticitatea trăirilor, simțirilor și gândirii miezoase, Zoe Dumitrescu-Bușulenga a izbutit să depășească cu grație și iscusință aceste obstacole și s-a dedicat generos genului, oferindu-ne proba indubitabilă a reușitei. Aceasta se produce, cum o demonstrează elocvent multe din interviurile reunite în această carte, atunci când cel care întreabă și cel care răspunde găsesc conjuncția aștrilor. E ceea ce s-a făcut deseori în lucrarea celor doi actori, în care rolul principal, interpretat la înalt diapazon, i-a revenit doamnei Zoe. În modul acesta particular, umanistul și-a realizat un autoportret în stare să vorbească despre ceea ce a însemnat trecerea sa prin lume. De asta am socotit necesară adunarea între coperti a „vorbirilor” doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, veritabile spovedanii nu de învins, ci de învingător.

DESPRE SINE, DESPRE ALȚII
ȘI CU PRIVIRE LA VREMURI ȘI VREMUIRI

CU ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA ÎNTRE „ICONOCLASTII” ȘI „VENERAȚIE”

După o îndelungată activitate în domeniul istoriei și criticii literare românești, preocupările dumneavoastră din ultimii ani s-au înscris mai ales în sfera studiilor de literatură comparată.

Trebuie să fac de la bun început o precizare. Formația mea filologică favoriza abordarea problemelor de comparatistică. Mi-am luat o licență în literaturile anglo-saxone. Punctul de pornire aici se găsește, în stăpânirea limbilor și literaturilor străine, care mi-au structurat într-un anume fel pregătirea. Filologia a fost o preocupare mai târzie (nu știu dacă știți, în începuturile mele am urmat Facultatea de Științe Juridice), dar a devenit statornică. Limba și literatura engleză m-au pasionat și, firește, le-am aprofundat. Dacă, apoi, în clipa când m-am dedicat carierei didactice, am fost numită la catedra de literatură română, totul a plecat, se pare, dintr-o... eroare.

Trebuie să înțeleg că v-ați îndepărtat astfel, pentru o vreme, de valențele inițiale ale pregătirii dumneavoastră?

Deloc. Timp de doisprezece ani, cât am rămas acolo, am avut ocazia să-mi organizez cercetările într-un univers literar, de importanța căruia, azi îmi dau seama, nu m-aș fi putut dispensa. Comparatism literar fără premisă națională, fără un fond autohton, care să ofere perspectiva inițială de investigare nu poate exista cu adevărat. În contextul lumii moderne, contemporane, cunoașterea reciprocă nu se poate realiza fără o precisă definire a specificului național. Numai

pe baza și din unghiul literaturii române am reușit să mă îndrept în profunzime spre descifrarea filiațiilor comparatiste, capabile să demonstreze originalitatea, adâncimea proprie a culturii și literaturii noastre. Necesitatea era, pentru mine cel puțin, vă mărturisesc, una interioară, resimțită ca atare. Atunci când aveam în față un model românesc, încercam să-i găesc corespondențe în alte literaturi, să descopăr continuitatea motivului, felul particular în care a fost luminat la nivel național. Așa se face că, studiind pe Eminescu, de pildă, m-am îndreptat spre romantismul german și am stabilit câteva analogii, interesante (zic eu!) între unele motive eminesciene și chipul în care le-am găsit tratate în literatura germană. Pe această temă am prezentat și o comunicare în 1964 la Conveniu de la Veneția. Cu Creangă am intrat apoi în Rabelais, ca să fac un studiu comparatist de stilistică. Am umblat la Shakespeare pentru că Delavrancea mi-a sunat din când în când, în trilogia lui dramatică, cu ecouri din „Marele Will”. Acestea au fost începuturile. Trecând la catedra profesorului Vianu, aveam să le urmeze, sub directa sa îndrumare, lucrări ample, de sinteză.

Vă socotiți discipol al lui Vianu?

Fără îndoială. Îi datorez enorm. Lângă el mi-am făcut ucenicia științifică. I-am fost mai întâi studentă. Prin anii 1940–42 ținea seminarii de estetică și stilistică comparată la Universitatea din București. Dar de cunoscut, îl cunoșteam din familie, cu mulți ani înainte. Tatăl meu fusese camarad pe front, la Mărășești, și prieten cu bătrânul colonel doctor Vianu. Din copilărie m-au fascinat personalitatea morală și împlinirea intelectuală a profesorului. Cu toate deosebirile temperamentale, Vianu m-a orientat în cercetarea științifică, accentuându-mi rigoarea. Mi-a sugerat și mi-a pus la îndemână, treptat, o metodă de lucru. Eram o fire plină de entuziasm, romantică, mai puțin aplecată spre muncă. Mi-aduc aminte că în primii ani ai colaborării noastre, profesorul mă muștra în clipa în care afla că am improvisat, că am făcut o expunere liberă: „Iar te-ai lăsat dusă de fantezie; iar te-ai lăsat dusă de sentiment!” Dacă mă întâlneam cu Tudor Vianu pe tărâmul unor predilecții comune și a unei formații analoage, apoi înclinarea mea spre discurs, farmecul și atracția elocinței m-au apropiat de celălalt mare model al vieții mele științifice, de G. Călinescu.

Cum l-ați cunoscut pe Călinescu?

Urmărindu-l la cursuri. O vreme am lucrat cu el la catedră ca asistentă și după aceea la Institutul de istorie literară pe care-l conducea. Omul oferea o mare bucurie intelectuală. O forță explozivă îl caracteriza și prezența lui devenea fulgurantă în acele momente ale „comerțului” de idei. Obişnuia să povestească, înflăcărându-se de pasiunea cu care auditoriul îl urmărea. Atunci când noi, tinerii, îi acordam niște ochi uimiți, totul devenea un spectacol scilpitor, prin bogăția imagistică, prin vârtejul asociațiilor de idei. Deținea darul inimitabil al improvizației. Vianu impunea rigoare; Călinescu sugestiona fantezia creativă, specifică spiritului literaturilor romanice pe care le cutreierase genial. Dubla lor prezență în cultura noastră relevă interesantele aspecte, descinderea neconformistă a sufletului românesc. Având noi înșine imense posibilități înăuntru, filtrând totul printr-o sită critică severă, nimic din tot ceea ce este creator nu ne sperie, nu ne clintește.

Păstrați vreo amintire din colaborarea dumneavoastră cu Călinescu?

Numeroase, deși „colaborarea” a fost scurtă. Îl revăd la locuința sa, unde o scară interioară, manevrată după placul amfitrionului ducând spre o cameră dintr-un etaj de sus, îi permitea să se refugieze oricând între cărți și idei. Puțini au avut ocazia să intre în micul lui sanctuar, în acea „hulubărie” a inteligenței. Reșin ziua când ne-a purtat ca într-o excursie prin podul casei sale pe noi, cei câțiva ce veniserăm să-l vizităm. Descopeream uimită o bibliotecă imensă, foarte îngrijită. Amuzat, m-a invitat să deschid, la întâmplare, câteva din cărțile acelea puse, aparent, în ordine. Aveau filele încă netăiate. Ne-a explicat că n-avusese vreme să le parcurgă: „Să știți însă că le-am intuit, de vreme ce se găsesc aici!”

Cum a primit Călinescu cărțile dumneavoastră monografice despre Creangă și Eminescu?

Este un lucru care mă întristează. Când a auzit că scriu ceva despre Creangă a avut o violentă ieșire. Nu suporta ideea concurenței, chiar dacă concurenții nu erau nici pe departe de calibrul său. Era vorba de o comunicare: „Izvoarele răsului în opera lui Creangă”, o încercare

incipientă de stilistică, care a stat mai apoi la baza cărții mele despre Creangă. În vremea aceea, prin 1953, nu se abordau încă la noi asemenea formule de cercetare. Curând i-a trecut însă supărarea și când, după ani și ani, i-am dat cartea cu o dedicație, așa cum se cuvenea de altfel, a avut chiar cuvinte elogioase față de efortul muncii mele. Cu Eminescu, lucrurile n-au mai stat așa. L-a supărat, cred, mai ales, faptul că n-am reușit să realizez ceea ce întreprinsesem. A fost un eșec. Pornisem pe urmele studiului magistral al lui Tudor Vianu, „Poezia lui Eminescu”. Nu întotdeauna împlinești ceea ce îți propui.

V-am întrebat, având în minte o reacție desigur de alte proporții, dar într-un fel asemănătoare, înregistrată cu ani și ani în urmă: reacția lui Lovinescu la intrarea în arenă, pe tărâmul studiilor eminesciene, a lui Călinescu.

Știți, în general, tendința tinerilor, afirmat sau instinctiv, este de a comite iconoclastii și sacrilegii. După aceea, intrăm la rândul nostru în sfera venerației. Vin alții după, care să ne clatine statuia. Asta-i regula jocului! În ceea ce privește studiul meu despre Eminescu, el avea alte intenții însă. S-ar fi vrut numai un omagiu deus la poalele monumentului călinescian ridicat celui mai mare poet român.

Care considerați a fi în momentul actual tendințele principale ale școlii comparatiste românești?

Tudor Vianu a pus bazele unei excelente tradiții. Selectându-și colaboratorii cu deosebită grijă, profesorul a creat o pleiadă de cercetători remarcabili, care-l continuă în spirit. Departate de a se uniformiza, școala comparatistă românească, conform predilecțiilor, formulilor, temperamentelor care o ilustrează, cunoaște o varietate de direcții. Toți provenim din aceeași matcă, dar sondăm cu metode deosebite materia literară. Sorin Alexandrescu abordează, spre exemplu, studiul structuralist, pe când Matei Călinescu merge spre o cercetare riguroasă, de tip „clasic”. Cred că, privită din afară, mișcarea noastră literară oferă și în acest domeniu imaginea unei efervescențe spirituale.

Ce aveți în lucru?

Mă interesează problematica legată de istoria și filosofia culturii.

În ultima mea carte, *Umanismul în Renaștere. Dialogul artelor*, încerc o investigație, în toate zonele europene, a fenomenului.

ILEANA CORBEA, NICOLAE FLORESCU

Astra, an 5, nr. 12, 1970, pp. 1, 16.

„Biografii posibile”, Editura Eminescu, București, 1973, pp. 51-55

„AM TOT TIMPUL SENZAȚIA CĂ-L CONTINUI PE
VIANU. POATE IMPERFECT, DAR CU SENTIMENTUL
DE PIETATE ABSOLUTĂ FAȚĂ DE IMAGINEA
PROFESORULUI MEU”

*Stimată Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ați fost eleva lui Tudor Vianu.
Ce ați moștenit de la marele dumneavoastră magistru?*

Firește, e o întrebare care pune o problemă pe care cu sfială o abordez mereu: problema formației mele. Vianu a fost un element de bază în formația mea intelectuală și morală. L-am cunoscut (probabil că ați mai citit asta) foarte de timpuriu; era prieten cu tatăl meu. A devenit foarte repede un model. Vianu avea această vocație cu totul rară la dascălii moderni: aceea de a fi și de a deveni foarte repede model. În clipa în care îl întâlneai îți inspira un respect extraordinar. Era o răceală aparentă; știai că acolo, la distanță, e modelul și simțeai că ar fi nobil de stabilit ca țel atingerea acestui model.

Vă rog să facem o paranteză. Considerați că pentru tânăr modelul se impune ca o necesitate absolută?

Nu se poate trăi, ca să spun așa, în disciplina noastră fără model.

Se spune că nici fără a imita modelul nu se poate trăi.

Așa este. A imita e prima ipostază a modelării. Firește, am început și eu prin a-l imita puțin pe Vianu. La începutul carierei mele universitare, se vedea aceasta. Îmi timbrasem vocea într-un anumit

fel, îmi adaptasem dicțiunea și gestul, fiindu-mi, de altfel, foarte greu pentru că eu eram alt temperament. Am încercat toate astea până am ajuns la ceea ce sunt eu de fapt. Am tot timpul senzația că-l continui pe Vianu. Poate imperfect, dar cu sentimentul de pietate absolută față de imaginea profesorului meu. Pentru Vianu am avut un respect absolut. Pe Călinescu l-am iubit foarte mult. Vianu avea o natură etică și asta mi-a impus foarte mult. Și era omul care, provenind din sfera filosofiei și a esteticii, trăia la înălțimea ideilor, transmițând celor din jur aceste idei la temperatura marilor îndatoriri interioare.

Evocându-l pe Vianu la Rotonda 13, vorbești de un reproș pe care vi l-a făcut Profesorul cu un anumit prilej. Ce înțelegea autorul Artei prozatorilor români prin improvizatie?

Să vă spun un lucru: eu am pentru eseu o foarte mare slăbiciune. El, aș zice, nu iubea foarte mult eseuul...

... Pare paradoxal, pentru că Vianu a scris mai ales eseuri.

Da, mare parte din opera lui este eseu. El nu adera însă la această formulă. El avea pasiunea rigorii științifice.

Dar eseul nu numai că nu exclude rigoarea, ba chiar o presupune.

Ăsta era gândul lui Călinescu despre eseu. Vianu venea dintr-o rigoare filosofică extraordinară, cu o mare stăpânire a surselor și cu tehnica maioreșciană a unei rigori chiar verbale. Nu-și îngăduia nicio asociere spontană, nicio fantezie, nicio stridență. Totul era idee clară, susținută de o informație severă. Or, în vara aceea de care îmi aduceți aminte, eu făcusem un eseu despre Creangă în fața unor străini participanți la cursurile de la Sinaia. Am vorbit, și străinilor le-a plăcut foarte mult, făcând niște asocieri în spațiul culturii europene de tip Călinescu. El mi-a reproșat acest lucru. Și nu era prima oară. Când făceam ceva care nu-i plăcea (de pildă, dacă scriam ceva mai ușor) imediat intervenea. Aceasta mi se pare, de altfel, adevărata relație dintre magistru și discipol. Dacă eu aș proceda astfel cu asistenții mei, cred că n-ar suporta-o niciunul, nici cel mai tânăr dintre ei. Atunci însă noi înclinam foarte rușinați capul și respectam spusele profesorului. Mi se pare normal.

Intervine aici, fără îndoială, și prestigiul magistrului, dar, mai ales, calitatea, personalitatea, capacitatea receptivă a discipolului. Poate că fiecare tânăr își are (direct sau indirect) profesorul pe care-l merită, reciproc fiind și ea, cred, valabilă.

Personalitatea celui care știe să recepteze este esențială. Ucenicia trebuie acceptată în sensul de formare la școala unui maestru. În Renaștere, viitorii mari pictori măturau ani de zile atelierul maestrului, îi pregăteau culorile. Asta este numai pentru spiritele superficiale umilitor. În esență, e o devenire, o înnobilitare continuă.

Ați debutat editorial cu o monografie despre Creangă. Ați mai scris și alte monografii. V-aș ruga să vă referiți la condiția genului, gen care la noi a început să fie reprezentat, calitativ, foarte slab.

E mai greu de vorbit despre „declinul” genului. În ce mă privește, am început să scriu monografia despre Creangă acum mai bine de 20 de ani. Nu e o monografie clasică, ci o monografie a stilului. Am procedat așa, pe de o parte, pentru că, așa cum spunea și Călinescu, la Creangă nu e importantă biografia, pe de altă parte, am vrut să evit întâlnirea cu Călinescu și aș vrea să clarific, pentru că stăm de vorbă cu inima foarte deschisă, un lucru: în gestul meu n-a fost nicio încercare de sfidare sau o temeritate ostentativă față de Călinescu. Am dorit doar să fac o lectură care să fie foarte utilă mai cu seamă studenților. Eram tânără asistentă și făcusem tehnica lecturii cu Vianu.

Să deschidem iarăși o paranteză: ce însemna tehnica lecturii la Vianu, în ce constă această tehnică?

Analize aplicate strict la text. Vianu personal făcea asta la seminar, nu asistenții săi. Îi plăcea mult. Transforma uneori cursul în seminar de lectură. Era marea lui pasiune fiindcă, și acesta este un adevăr de care sunt convinsă pentru totdeauna, pulsul scriitorului palpita numai în operă. Totul e acolo. Ajunsesse așa departe cu lectura textelor românești încât atunci când Vianu ne citea dintr-un semănătorist sau dintr-un poporanist, recunoșteam imediat autorul. Revin la Creangă al meu. Am vrut, deci, să fac o lectură a operei pentru studenți. Mi se părea că e de o utilitate enormă.

Când erați la Institutul de istorie literară și folclor ați lucrat cu Călinescu? Nu mai știu dacă în acea perioadă el era la Institut.

Și la Catedră, și la Institut, dar la Institut în special. Dacă Vianu emana o gravitate maioresciană, o grijă enormă pentru fiecare cuvânt rostit, o timiditate, o sfială, o frică de a da mai mult decât trebuia (el nu se exprima pe el, ci exprima în primul rând adevărul), la Călinescu era un spectacol superb, fascinant. Îmi aduc aminte de ședințele de sâmbătă. După fiecare ședință ne chema pe câțiva și începea să ne vorbească: „Ei... să vă vorbesc despre călătoria pe care am făcut-o, să vă spun cum erau copacii: ca niște saci de piper revărsat...” etc. (inflexiunile glasului lui Călinescu, de altfel inimitabile, sunt redată cu pondere și simpatie – n.n.). Mari panorame ale unor peisaje, personalități, asocieri de cultură dintre cele mai frapante, mai insolite se desfășurau în fața noastră. Călinescu era un geniu neliniștit care construia încontinuu. A avut dreptate când și-a zis arhitectul Ioanide...

Era și aceasta una din proiecțiile personalității lui: „Ioanide c'est moi”.

Da. Era un constructor, un constructor de edificii uriașe de tip baroc. Vianu era preocupat de idei și era foarte zgârcit cu cuvântul. Călinescu este artistul genial care a dat mari capodopere în toate genurile pe care le-a abordat. Eu am intrat în literatură cu mijloacele lui Vianu, am încercat să intru cu mijloacele lui. Și de la început pe ideea lecturii textului.

L-ați evocat pe Vianu Profesorul (așa cum se întâmplă totdeauna atunci când vine vorba despre el). Ați făcut, implicit, elogiul lecturii. Astăzi dumneavoastră înșivă sunteți profesor și știu că ideea lecturii devine în ce vă privește o realitate mai ales pe textul lui Eminescu.

Ce fac eu astăzi – este o interpretare genetică, adică pun alături, numai pe text, modelele adevărate sau presupuse ale lui Eminescu pentru cutare poem și demonstrez superba ieșire deasupra a poetului român, originalitatea lui covârșitoare. Dar se pare că lumea nu mai e interesată de asemenea subiecte. Din nefericire.

Sunteți un foarte activ ambasador al culturii noastre peste hotare. Participați la prestigioase manifestări internaționale, conduceți delegații.

Întrebare obsesivă: cum apreciați că este cunoscută cultura românească în Europa și în lume?

Sunt dintre cei care cred că nu suntem cunoscuți așa cum ar trebui. Având prilejul să reprezint frecvent țara în problemele de cultură, știu care sunt carențele și care ar fi și metodele pentru împlinirea lacunelor. Firește, în timp. Dacă am în vedere și marele prestigiu politic al țării noastre, cred că putem progresa mult în acest sens. Dar trebuie activați și pionii mai mititei să acționeze mai competent cu acei dintre străini care cunosc foarte bine doar două genii românești: Eminescu și Brâncuși. Am participat la mai toate colocviile din străinătate consacrate lui Eminescu începând din 1964. Am observat interesul crescând pentru Eminescu, lumea ia cunoștință de înălțimea geniului eminescian. La început era o mare tulburare pentru mine să-l văd pe Eminescu pus alături de Dante, de Goethe. Astăzi m-am obișnuit cu perspectiva și Eminescu vine în chip firesc în această elită a spiritului.

Spuneam – să nu uităm ideea! – că genul monografic a început să se deprecieze la noi. Asta, bineînțeles, din vina celor care îl abordează.

Monografia, după părerea mea, este în curs de schimbare în ce privește concepția. Există o monografie de tip Goethe a lui Gundolf (după tipicul cunoscut: biografie, operă etc.) și o monografie de tip Balzac a lui Curtius, făcută în cercuri concentrice. Acestea mi se păreau mie, în tinerețile mele studioase, a fi cele două tipuri de monografie. Azi, cred că se încearcă și la noi, și în alte părți o ieșire din tiparul clasic și o aderare la o formulă analogă cu cea a lui Curtius. Asta pentru că s-au petrecut niște mutații în critică, în viziunea critică și nu mai umblă nimeni la biografie cum se umbla în secolul trecut sau chiar în primele decenii ale secolului nostru. Înnoirile din noua critică duc la schimbarea concepției despre monografie. Metodologic, schimbarea e obligatorie.

Deci, genul ca atare are resurse de a rămâne mereu proaspăt. Mai ales, aș adăuga, când el este „hrănit” estetic.

Schimbarea se simte oricum. Ori se face o monografie parțială, cum am făcut eu cu Creangă (o monografie a stilului), ori se substituie eseul monografiei, cum foarte bine remarcăți. Sigur, din nefericire, sunt

și monografiile care nu țin de niciun tipar: anoste, didactice, pe teme minore.

Din păcate, acestea sunt cele mai numeroase... Cineva vă definea ca „unul din cele mai cunoscute modele ale omului de cultură contemporan”. Ce credeți că îl caracterizează pe omul de cultură contemporan în comparație cu cel al unor epoci revoluate?

Ceea ce e foarte curios e că, pe de o parte, se cere omului de cultură contemporan o specializare mult mai strictă (dacă ești critic trebuie să stăpânești impecabil metodologia disciplinei, dacă ești comparatist trebuie să ai o extraordinară viziune; de pildă, ceea ce cere Etiemble comparatistului este absolut excesiv: 9–10 limbi străine, inclusiv japoneză, chineză ș.a.m.d.), pe de altă parte, ești silit să depășești cu mult granițele specialității tale. Acesta e paradoxul pe care-l trăim: zbaterea între două aspecte ale unei unități care este bietul om de cultură contemporan. Se cere apoi o sporită mobilitate a spiritului. Nu se mai poate fără să te miști în câteva limbi străine, în câteva mari culturi, dar ceea ce nu este înțeles mai ales de cei de modă veche este lărgirea cadrului; problema dialogului artelor (despre care am și scris o carte) este fundamentală în abordarea literaturii. Fără plastică, fără muzică, fără înțelegerea tuturor aspectelor culturii unei epoci nu poți înțelege literatura.

Cum apreciați nivelul contribuțiilor comparatiștilor români?

Nu vreau să exagerez, nu vreau să fiu „festivă”. Am fost la prea multe colocvii internaționale și am văzut ce înseamnă românii în acest domeniu. La toate congresele la care am condus delegația noastră, românii au strălucit pur și simplu. Lumea e puțin uimită de numărul de limbi străine pe care le vorbește un comparatist român, de cărțile pe care le scot comparatiștii noștri. Interesant e că aceste cărți sunt publicate de comparatiști din toate generațiile de critici. Sunt, de asemenea, reviste foarte interesante, pe care probabil le cunoașteți, cum e „Syntesis”.

Ne propuseserăm să ne referim și la eseu – ca modalitate de expresie ce se bucură de un regim preferențial în epoca noastră.

Eu, pe măsură ce îmbătrânesc, capăt cumva configurația lui Vianu pe dinăuntru și cumva și întrebările lui grave. E foarte evident că epoca merge către eseu. Predominația genului eseistic se vede și în știință, nu numai în filosofie, dar și în alte discipline cum e biologia, de exemplu. Ce este *L'Homme* a lui Jean Rostand? Dar mă întreb: nu cumva eseil se impune din cauza lipsei de timp resimțite de oamenii de știință, nu cumva el maschează o anumită lipsă a rigorii? Este o simplă întrebare. Eseul îți dă ușurința unei mișcări prea dezinvolve pe o problemă acută. Călinescu spunea că vrea să ascundă erudiția fastidioasă, „bucătăria” de istorie literară, prefăcându-se că face eseu.

Sunteți de acord cu opinia după care criticul nu se mai poate limita la simplul demers, la simplul discurs critic și că el devine și trebuie să devină un organizator al vieții literar-artistice, un creator de climat?

Tendința aceasta este. Este o inserție obligatorie în colectivitate impusă de necesitatea istorică. Când un critic rămâne doar la contactul strict cu cartea, ai sentimentul că el comite un abandon care se face în dauna fertilității. Înșiși cei doi mari oameni de care am vorbit, Călinescu și Vianu, au trăit momentul inserției în real și în colectivitate la solicitarea epocii. Mai simplu făcută de Călinescu pentru că el avea nevoie de această deschidere, mai complicat, mai greoi de Vianu la care contactul cu agora era întreținut mai ales prin intermediul studenților săi. Dar nu au putut nici unul, nici celălalt rămâne în afară. Vianu era mai retractil, gravitatea lui fiind o expresie a atitudinii meditative.

În adânc era o extraordinară tensiune reflexivă.

Exact, gravitatea fiind masca lui de apărare. Asta se vedea și în vestimentația sa, în eleganță, în felul cum vorbea. El nu arunca niciodată un cuvânt sau o frază așa la întâmplare. Totul era gândit ca la oamenii Renașterii. Era o tensiune reflexivă într-adevăr extraordinară, cum ați spus foarte bine dumneavoastră, Călinescu a făcut gestul inserției de care vorbeam cu grație și cu ușurință. Era nevoie de spectacol. A și spus-o, de altfel, Călinescu era un extravertit, opusul lui Vianu.

Ați fost într-o anumită perioadă editoare. Ce v-a rămas definitiv în amintire din anii aceia?

Cea mai mare bucurie a începuturilor mele editoriale a stat sub semnul personalității lui Al. Rosetti, căruia îi datorez foarte mult, chiar debutul meu de critic literar. Era directorul editurii unde eu eram tânără redactoare. La ora 13, academicianul Rosetti suna și mă chema. Mă duceam, eram stăpânită de timiditate. Mă invita să stau jos și îmi spunea ce scriitori așteaptă. Îmi oferea astfel un anumit climat psihologic foarte important pentru un om tânăr în formare. La ora 13 era deci marea „șuetă” literară în cabinetul lui Rosetti. Veneau mari scriitori ca Perpessicius, Camil Petrescu, Petru Comarnescu și alții. Al. Rosetti se amuza copios, era, de fapt, un catalizator. Se încingeau niște superbe dispute literare și extraliterare. Pentru mine era un spectacol unic. De la cancan literar până la lumea înaltă a ideilor – totul se proiecta în acel loc. Parcă îl văd pe Camil veșnic iritat, veșnic plictisit. Se supăra foarte ușor. Între ei, Comarnescu avea ținuta cea mai nobilă, cea mai generoasă și mai dezinteresată. Acele „șuete” patronate de cel mai mare editor român, editor de geniu înzestrat cu antena marilor valori, au fost bucurii de neuitat pentru mine. Mai târziu, prin 1956, am colaborat cu Alice Voinescu care a tradus din Kleist într-o superbă românească. Convorbirile cu ea erau de o neobișnuită vibrație. Alice Voinescu este unul din personajele cele mai interesante pe care le-am cunoscut. Și am cunoscut multe.

Ce carte deosebită a apărut în acea vreme?

Cea tradusă de Alice Voinescu: *Michael Kohlhaas* a lui Kleist. Tot atunci îmi amintesc că funcționau niște colective de traducători: Shakespeare și Dickens. Eu eram în colectivul Shakespeare și am lucrat cu Vianu care a tradus atunci *Antoniou și Cleopatra*. L-am cunoscut cu acel prilej și pe Galaction care traducea *Neguțătorul din Veneția*.

În finalul acestei convorbiri aș propune să revenim la unul din marile și mereu deschisele subiecte pentru critici, exegeți, oameni de cultură în genere, deci și pentru dumneavoastră: EMINESCU.

Am strâns într-un volum publicat la Editura Eminescu un florilegiu de studii: „Eminescu – creație și cultură”. Eu gândesc altfel acum pe Eminescu și n-aș mai îndrăzni niciodată să-i mai dedic nici măcar o biografie romanțată cum am făcut acum douăzeci de ani.

Aș îndrăzni să-l gândesc acum într-o perspectivă deosebită – a unui Eminescu integral care se regăsește în fiecare fragment. Pentru că în fiecare fragment, Eminescu se ilustrează total, se regăsește integral, cu uriașa lui propensie spre unitate de viziune asupra lumii și universului...

Iași, decembrie, 1976, seara zilei când peste Cetatea lui Eminescu se așternea prima zăpadă a acelei ierni.

CONSTANTIN COROIU

Convorbiri literare, nr. 1, ian. 1977, p. 3.

„Dialoguri literare”, v. 2, Editura Eminescu, București, 1980, pp. 29-38.

„Mărturii în timp”, Editura Paideia, București, 1997, pp. 81-91

„MIRCEA ELIADE APARTINE UNEI ANUMITE CATEGORII PE CARE AM NUMIT-O METAFORIC MAGI”

Sunteți autoarea a cel puțin două studii esențiale despre opera lui Mircea Eliade: „Un filosof al miturilor”, apărut în septembrie 1967 și „Istorie și mit: De la romantici la Mircea Eliade”, tipărit după aproape 11 ani, în martie 1978. Permiteți-mi să vă reamintesc un pasaj din primul dumneavoastră articol apărut în revista Secolul 20: „De la Frazer, la Young, Bachelard și Caillois, calea cercetării mitului e tot mai bătută de filosofi și savanți comparațiști ca și de esești. Mircea Eliade se integrează strălucit acestei pleiade fixându-și un loc foarte personal între figurile pomenite. Prin formația sa filosofică și prin studiile speciale pe tărâmul orientalisticii care l-au făcut cunoscut în toată lumea, gânditorul român s-a oprit adesea asupra „originilor” umanității arhaice și ca atare asupra unei componente esențiale: mitul. În repetate rânduri, de la «Mitul reintegrării» la «Méphistophèlè et l'Androgyne», la «Le sacré et le profane» și la «Aspects du mythe», Mircea Eliade a pătruns în închisa lume a gândirii mitice. A făcut-o cu pasiune stăpânită de rigoarea științifică a cercetătorului. Așa încât, ce te izbește în lucrările sale față de colegii de preocupări este totala absență a speculației. Strălucirea de suprafață lipsește operei lui Mircea Eliade care construiește demonstrațiile sale cu seriozitatea și chiar cu gravitatea savantului, care oficiază în incinta sacră a lucrurilor fundamentale.

Comparatistul alege, aseamănă, clasifică elementele cercetării sale, până ce se articulează prezența în Cosmos a omului societăților arhaice, împreună cu tot sistemul de mituri și simboluri, care-l înconjoară.

Diferențiat după tipul de societate în care a apărut, urmărit de evoluția lui, mitul se arată, și la Eliade ca și la Bronislaw Malinowski și atâția alți savanți ai problemelor lumii arhaice, ca un factor esențial al civilizației omeneste, având o funcțiune indispensabilă în societățile primitive. Pentru gânditorul român evenimentele mitice sunt acelea care l-au determinat pe omul arhaic. Omul modern se consideră constituit de către istoric, omul societăților arhaice se declară rezultatul unui număr oarecare de evenimente mitice. De aceea caracterul ireversibil al istoriei la omul modern nu afectează omul vechilor societăți, pentru care toate se repetă prin forța riturilor. De aceea pentru el este esențială cunoașterea miturilor din care substanța lui ontologică se hrănește.

Pe Mircea Eliade mitul îl interesează atâta vreme cât e viu «furnizând modele pentru conduita umană și conferind prin aceasta însăși semnificație și valoare existenței». Înțelegerea structurii și funcțiunii miturilor în societățile tradiționale înseamnă, din această pricină, elucidarea unei etape din istoria gândirii umane, dar și pătrunderea mai adâncă în mentalitatea unei categorii dintre contemporanii noștri din societățile mai puțin dezvoltate, la care comportamentul ar putea părea, modern vorbind, mai puțin explicabil. În realitate nu e vorba decât de prelungiri ale unui mod de gândire care se încadra în contextul social-religios al originilor. Timp și spațiu, cosmogonie și escatologie, simbolistică a elementelor, nenumărate motive religioase, culturale, sunt integrate într-o viziune globală a sacrului și diferențiate după particularitățile celor mai variate populații ale globului, în spațiu, ca și după modificările suferite de evoluția gândirii mitice în timp... ».

Ce ați avea de adăugat azi după ce au apărut și în traducere românească „Aspecte ale mitului” și „De la Zalmoxis la Gengis-han”?

Eliade, ca filosof al miturilor, nu poate fi totuși legat numai de două din operele sale, oricât de importante ar fi ele (în speță „Aspecte ale mitului” și „De la Zalmoxis la Gengis-Han”). Fiecare dintre cărți marchează o etapă într-o concepție, fără însă să exprime întreaga matcă a gândirii eliadești, care constituie, de fapt, un vast și continuu flux. În matca aceasta, în largimea și diversitatea apelor pe care le cuprinde mi se pare tocmai că rezidă specificitatea unei gândiri. Încercând o analogie cât de superficială între Freud, Young, Kerényi și Eliade – luați desigur *exempli gratia* dintr-o serie mai lungă – încercând această alăturare – zic –

înțelegi că locul lui Mircea Eliade este altul decât al celor la care m-am referit. El, spre deosebire de ceilalți, nu poate fi „tăiat în bucăți”, adică în gândirea lui nu se pot produce disocieri care să izoleze o operă de alta. Și ceilalți sunt străluciți – fără îndoială –, dar, în general, tentativa lor este una de circumscriere și de definire mai degrabă a mitului. Ceea ce îl deosebește pe Mircea Eliade în concertul cercetătorilor e capacitatea lui de pătrundere în mit, adică el vorbește dinlăuntru fenomenului studiat, ca un implicat într-o filosofie a mitului.

Se stabilește deci un raport cu totul special între mituri și cercetătorul lor. Este vorba desigur de o calitate mai adâncă decât aceea care conduce un demers intelectual, de o poezie spirituală mai degrabă. El iese dintr-o etnie cu o cultură în care mitul este încă viu. Prin origine se află undeva în apropierea tainicului topos al genezei miturilor. Dacă privești devenirea lui Mircea Eliade, îl simți venind înspre această parte ultimă – cea mai adâncă – către această zonă a miturilor. Fără îndoială, literatura lui anunța prin latura ei de fantastic pe care o implica o anumită propensie înspre cercetarea unor locuri de interferență între contingent și absolut. Chiar „aventura” lui indiană n-a fost întâmplătoare. Știu cum a ajuns în posesia acelei burse. Pentru India am auzit istoria povestită de cei care au fost de față la ceea ce aș denumi „aruncarea zarurilor” existențiale. Totul se contura, cum spun, în devenirea lui într-un proces ireversibil. El trebuia să ajungă acolo unde a ajuns, fiindcă începuturile lui, adică literatura propriu-zisă, studiile de indianistică, ce au culminat cu faimoasa carte despre Yoga – care a fascinat generația mea de adolescenți – preocupările lui de veche cultură românească, interesul pentru Hașdeu – și nu număr decât câteva, foarte puține, din activitățile tinereții lui – toate acestea se pot lega din perspective actuale.

Datele acestea coroborate dau o imagine unificabilă prin ceea ce avea să fie fixarea lui finală pe marele studiu global al miturilor legat într-o ordine a religiilor, a spiritualității popoarelor.

Care e cea mai veche amintire a dumneavoastră despre „omul” Mircea Eliade?

Pe Eliade omul l-am văzut la o conferință în sala Dalles. Era un moment palpitant în viața noastră de adolescenți. Cred că ne găseam în

anul 1935 sau 1936. Eram o pleiadă de tineri melomani care citiserăm toți *Maitreyi* și fierbeam de nerăbdare să-l vedem pe eroul nostru. De altfel Mircea Eliade a făcut parte, în ochii mei, totdeauna din „categoria aleșilor”, pentru că există personalități care intră în viață cu acest semn al notorietății, sau chiar mai mult. Există oameni pe care-i cunoști de când lumea. Mircea Eliade a fost unul dintre aceștia. Conferința la care mă refeream făcea parte dintr-un ciclu muzical unde se prezentau artiști și opere. Lui Eliade i-a revenit misiunea de a vorbi despre Edvard Grieg. A intrat în scenă un tânăr bărbat cu ochelari, care cu un aer de o extraordinară familiaritate a început imediat să vorbească. Se plimba în sus și în jos pe scenă neconținut, desfășura un debit neîntrerupt, cu o căldură deosebită a glasului. Era ca și cum nu s-ar fi aflat pe scenă, adresându-se unor persoane cunoscute de mult, pe care le considera foarte apropiate de subiectul ce urma să-l prezinte. Era viu, era numai zvâcnet, plin de idei și deschizând și închizând întruna paranteze. A vorbit enorm despre cultură, despre Europa, India, Norvegia și foarte puțin despre Grieg, atât de puțin, încât am îndrăznit să-i fac o epigramă stângace. A circulat multă vreme în cercul prietenilor mei.

„Ai vorbit astăzi despre toate

De Italia, India, ca amic

Al Indienilor – de Buda...

Cum a rămas însă cu Grieg?”

De altfel, i-am și scris odată, prin 1969, la New York, singura mea scrisoare – rămasă din nefericire fără răspuns. Îmi mărturisiseam acolo inocentul „păcat” al îndepărtatei tinereți.

Ce carte a lui Mircea Eliade îndrăgiți cel mai mult?

La 18 ani, pe un pat de sanatoriu la Cluj am citit de la prima la ultima filă *Yoga*. Păstrez încă exemplarul cu micile și naivele mele însemnări de-atunci. Pentru generația mea Mircea Eliade a însemnat mai cu seamă această carte.

Știu că l-ați cunoscut bine pe Petru Comarnescu, unul din bunii prieteni ai lui Eliade. Ați discutat vreodată cu el despre autorul lui Maitreyi? Cu ce alte personalități ați evocat opera marelui nostru compatriot?

Cu Titel Comarnescu și cu Al. Rosetti nu încetam în anii '50 să

vorbim despre Eliade. Era subiectul nostru de predilecție în momentele când ne strângeam în cabinetul lui Al. Rosetti, pe atunci director la Editura pentru literatură. Titel Comarnescu, acest drag și generos prieten al nostru al tuturor – i-a păstrat lui Mircea Eliade o afecțiune neclintită până la moarte.

Ați scris un articol despre „Témoignages sur Brâncuși” de Petru Comarnescu, Ionel Jianu și Mircea Eliade. Vorbiți-ne despre studiul lui Eliade.

De fapt, în 1967, când am scris câteva rânduri despre acea carte semnată de un triumvirat de amici „sexagenari” eram încă plini de discuțiile noastre nesfârșite despre Mircea. Brâncuși nu putea fi despărțit din rațiuni ontologice de exegeza lui Eliade. Brâncuși a fost unul din „magii” spiritualității românești. Mircea Eliade este altul.

Mai atribuiți această calitate și altor personalități?

În această calitate îl văd pe Eliade înrudit foarte de-aproape cu Sadoveanu. Unul a vorbit în limbajul criptic al *Crengii de aur*, în marea lui literatură, celălalt a decodat teoretic ceea ce Sadoveanu încifrase pentru ca să poată fi dat profanilor.

Gânditorul și știutorul se cantonează în spatele unei elegant arborate modernități (care a fost confundată de unii ca atitudine analogă cu cea a lui Gide) pentru că numai în această formulă putea să vorbească inteligibil Europei, Americii și lumii în momentul de față. Arhăitatea în care se păstra Sadoveanu ar fi fost greu descifrabilă de lumea contemporană. Mărturie stau cele două romane omonime *Noaptea de sânziene* ale unuia, *Noaptea de sânziene* a celuilalt, expresie a aceluiași mit străvechi, tălmăcit pentru două lumi.

Există numeroase interferențe în opera lui Eliade între muzică, pictură și literatură. Desprind din numeroasele exemple doar două fragmente din Jurnal.

La 21 octombrie 1917 notează: „Seara recital Chopin cu Dinu Lipatti la Champs-Élysées, Finalul Sonatei op. 58 în si minor mi-a amintit deodată anii 1922–1923, când încercam să descifrez această melodie obsedantă, pentru a o fluiera apoi, în timpul recreațiilor camarazilor mei

de liceu". La 15 decembrie 1959: „Ascult apoi Simfonia Nr. 41 (Jupiter) de Mozart, divin interpretată de Ionel Perlea și orchestra din Bamberg” ...

Altă dată sunt descrise vizitele la Louvre sau la alte celebre muzee ale lumii, impresiile asupra cutărei picturi a lui Gauguin, Picasso, Chagall. Comentați, vă rog, pe scurt, aceste aspecte.

Mircea Eliade aparține unei anumite categorii spirituale pe care am denumit-o metaforic magi. Spre lauda noastră avem câțiva în cultura română. Pentru aceștia toate aspectele lumii sunt complementare și toate fațetele culturii se întregesc ca la origini, în chip sincretic. De aceea pentru Mircea Eliade poezia, filosofia, religia, muzica, pictura nu sunt decât fețele interschimbabile ale unei unice și uriașe realități spirituale.

Ce vă sugerează fizionomia lui Mircea Eliade?

Privesc una din cele mai recente fotografii ale lui și mă tulbură enorm modelajul extraordinar al capului care apare ca un cap de bronz asiatic, o expresivitate care arde. Secătuind tot ce e flux vital, ochii sunt fixați într-o viziune interioară, capul întreg iradiază în uscăciunea lui ascetică un nimb de boddhishawat.

Dar în același timp fizionomia lui îmi sugerează oarecare analogii cu unele trăsături ale lui Cassals și Picasso. E pentru mine un semn mai adânc decât ceea ce e trecător în ființa noastră. Pe figura lui s-a pus pecetea sintezei între est și vest. El este ca tot ceea ce aparține tipic culturii românești o verigă, un instrument de sinteză, o fuziune ardentă a punctelor cardinale. Nu numai o chestiune de vocație personală, de destin, ci de apartenență la o lume și la o spiritualitate.

MIRCEA HANDOCA

Vatra, 13, nr. 2 (43), 20 feb. 1983, p. 9.

„Convorbiri despre Mircea Eliade”, Humanitas, București, 1998, pp. 150-157, și ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Criterion, București, 2006, pp. 132-137

„... AM CRESCUT ÎNTR-O CASĂ ÎN CARE
LITERATURA ROMÂNĂ ERA ÎN CĂRȚI ȘI ÎN AER”

Stimată Zoe Dumitrescu-Bușulenga, bănuiesc că la timpul acela, uneori plin încă de nebulozități, alteori limpede de tot, la vremea opțiunilor, în sufletul adolescenței a fost o sfâșiere. Pendulați între știința juridică, pentru care pleda elocința dumneavoastră, cred dintotdeauna, și filologie, spre care vă îndemnau darurile ființei. Ați apucat pe un drum, ați urmat științele juridice, mi se pare că ați susținut și doctoratul, după care v-ați întors în albia părăsită, absolvind, la filologie, limbile străine, engleza și germana. Îți trebuie o forță interioară și curajul, ce este al tinereții, îndeobște, pentru a părăsi un drum și a apuca pe un altul. Cum a fost?

Dacă ar fi fost în dimineața vieții mele numai lupta pentru opțiune între drept și filologic, încă n-aș fi trăit „o sfâșiere” ca aceea pe care o presupuneți. Opțiunea mea fusese făcută, nu numai rostită, de mai mulți ani, încă din anii liceului, când mă dăruisem total, așa cum numai la vârsta aceea se poate, muzicii. Cântam la două instrumente (cu mare plăcere la pian, numai pentru plăcerea tatălui meu la vioară), studiam teoria și solfegiul, estetica și istoria muzicii cu dascăli admirabili ca Ion Filionescu și Madeleine Cocorăseu, Anton Adrian Sarvaș și Sandu Albu, Theodor Rogalski și Emanoil Ciomac. Cariera mea era aleasă, mă instruiam cu o sârguință extremă, ascultam concerte aproape zilnic și aveam o discotecă bună de muzică clasică. Dar o boală de plămâni a întrerupt brusc (cu ani de sanatoriu, cu tratamente specifice) ceea ce înjghebasem cu atâta pasiune. Toate s-au năruit. După aceea mi-au fost egale orice căi. Și am ales simultan cea

juridică (a tatălui meu) și cea filologică (a mamei, care fusese discipol al lui Ovid Densușianu). Numai că, după doi ani, am început a neglija filologia și am acordat atenție numai studiilor juridice (aș fi dorit, poate, o carieră diplomatică, fiindcă mă îndreptam spre studiul dreptului internațional cu predilecție). La sfatul viitorului meu soț însă, cu care am fost colegă de doctorat, mi-am încheiat și anii de filologie, cu specialitățile pe care le știți, adică literatură engleză și germană, la care adăuga, ca al treilea obiect principal de licență, istoria artelor.

Dar dificultăți prea mari n-au fost. Capacitatea de receptare a vârstei aceleia furtunoase, întemeiată pe bazele foarte solide ale instrucțiunii primite în liceul de atunci, mi-a îngăduit o mișcare destul de ușoară în amândouă câmpurile de studiu, firește, cu acumularea de cunoștințe indispensabile nivelului de exigență al mediului intelectual general.

Chemarea spre studiul limbilor și spre literatură își are, de bună seamă, rădăcini mai vechi, din perioada liceală și din familie. V-aș ruga să evocați, deci, atmosfera de atunci, rolul pe care l-a jucat în definirea și cristalizarea personalității dumneavoastră.

O bibliotecă bună și destul de diversă în alcătuirea ei mi-a stat de foarte timpuriu la îndemână. Științe juridice, politice, economice, filosofice erau acumulate de interesul tatălui meu care-mi urmărea acest compartiment de lectură și-mi întreținea abonamentele la reviste străine încă de pe la 15-16 ani. Mi-amintesc, nu fără un surâs, că, datorită lui, am citit între 15 și 16 ani Descartes, Auguste Comte și *L'évolution créatrice* de Bergson. Nu știu cât am înțeles atunci (?), dar poate a fost bine că le-am parcurs pentru întâia oară la vremea aceea.

Cu mama, navigam prin literatură, română și universală. Am trecut devreme prin clasicii literaturii universale, slujită fiind de limbile străine pe care le-am învățat tot devreme, încă din școala primară „Pitar Moș”, unde paralel cu predarea în română, se predă franceza și germana. Englezește am învățat la început singură, pe la 10-11 ani, după niște metode practice care mi-au îngăduit o grabnică lectură. Iar pentru Dante, ca să-l pot citi în original, m-am apropiat, tot singură, de limba italiană, dar mai târziu, pe la 18 ani.

Eminescu și Sadoveanu au fost însă stelele fixe ale cerului meu din acei ani, vegheat de grija pricepută a mamei mele, îmbogățit mereu numai cu stele de primă mărime.

Așa încât, chiar dacă n-aș fi făcut carieră filologică, aș fi folosit oricum tezaurul acesta de cultură, necesar oricărei pregătiri umanistice adevărate.

A fost, cred, înainte de toate, dulcea zăbavă a cititului la acea vârstă când ești în stare să uiți de zi, de noapte, lăsându-te pradă cărții parcurse cu pasiune devoratoare. Sunt doar simple presupuneri?

A fost, într-adevăr, o „dulce”, dar și foarte îndelungată zăbavă a cititului în viața mea. Și am avut șansa ca, ceea ce se petrecea acasă, să fie întărit prin strădaniile profesoarelor de la liceu, distinse personalități, care ar fi stat cu cinste la catedrele universitare: Elena Rarincescu, Smaranda Eliad-Românul, Ana Marinescu, Anina Pogoneanu, Elena Malaxa și câte altele! Dar mai presus de toate, Elena Rădulescu-Pogoneanu, profesoara noastră de franceză și directoare a Școlii Centrale, căreia i-a dat, în anii conducerii sale, un strălucit prestigiu! Absolventă a Școlii Normale de la Sèvres, soție a profesorului Ion Rădulescu-Pogoneanu, discipol fidel maioreșcian și editor al unor opere ale maestrului, ea ne-a fost conducător de formație și model al anilor maturității. Ai anilor maturității, deoarece gravitatea „doamnei”, cum îi spuneam, părea tinereții noastre asprime ori răceală. Abia mai târziu am înțeles rigorile aceluia spirit ales, care încerca să ne educe după normele fixate de teoria și practica unei pedagogii milenare, îmbinate cu cerințele vremii noastre. Și printre exigențele pe care ni le-a impus de foarte devreme, din prima clasă de liceu, a fost aceea a lecturii, controlate cu multă atenție, după fiecare vacanță. Aveam a răspunde, după un carnet anume, unde înregistram cărțile citite, la chestiunile profesoarei care se edifica astfel asupra nivelului înțelegerii noastre. Îmi amintesc de neîncrederea cu care a ascultat, printre alte titluri, pe acela al operei lui Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, citită de mine la îndemnul tatei. Aveam 12 ani și era, într-adevăr, zic eu astăzi, cam mult pentru vârsta aceea. Dar am răspuns destul de bine la întrebările minuțioase asupra cuprinsului și profesoara s-a convins că citisem textul. Așa au trecut anii liceului, obișnuința s-a statornicit și s-a adâncit, a devenit, vorba lui Valéry-Larbaud, „ce vice

impuni”. Astfel anii de studenție au însemnat o acumulare enormă de material de lectură, infinit divers, orientat însă cu precădere spre estetica și filosofia culturii, spre poezie, mai ales germană: Hölderlin, Novalis, Rilke, Trakl, Stefan George, marii și statornicii mei prieteni.

Am păstrat, desigur, obișnuința lecturii în toată viața, dar din ce în ce mai puțin pentru plăcerea mea proprie și tot mai mult pentru specialitate. Când mai pun mâna pe un poet din cei iubiți (fără să-l supun exercițiului critic), e o mică sărbătoare.

În facultate, studiul limbilor și literaturilor străine s-a însoțit, desigur în afara programei, de preocuparea pentru literatura română. Care din cele ce se întâmplau atunci în scrisul românesc v-au atras luarea-aminte? Ce scriitori ați cunoscut, când și în ce împrejurări?

V-am spus că am crescut într-o casă în care literatura română era în cărți și în aer. Pe Perpessicius și pe Tudor Vianu i-am cunoscut de mică la noi acasă. Am întâlnit alți scriitori mult mai târziu, în timpul studenției. Îl socot printre maestrii mei și pe scriitorul Dragoș Protopopescu, strălucit profesor, șeful catedrei de engleză, cu care am lucrat câțiva ani Shakespeare și romanul englez (îmi amintesc de un referat al meu la un seminar despre George Meredith, care i-a plăcut foarte mult, și de surpriza pe care i-am făcut-o, de data asta nu știu cât de plăcută, citindu-i primele mele traduceri din sonetele lui Shakespeare, socotite de el, pe bună dreptate, intraductibile).

Ce m-a fascinat din literatura română, în adolescența târzie (dincolo de cele două permanențe), a fost opera lui Blaga și mai ales cea filosofică. De altfel, toată generația mea, sau mai toată, punea *Spațiul mioritic* foarte sus în lumea valorilor contemporane și, de altfel, și întreaga trilogie a culturii și întreaga trilogie a cunoașterii. Alexandru Philippide m-a interesat și Beniuc ne promitea mult cu *Cântecele de pierzanie* din 1938. Iar în studenție, Ion Barbu ne devenise breviar poetic chiar nouă celor care studiam alte literaturi decât cea română. Îl puneam alături de Poe, de Mallarmé, îi știam pe dinafară versurile și-l simțeam european și al nostru, clasic și viu în același timp.

În acei ani de facultate ați strâns o zestre pentru o viață. Dar învățăturile dobândite le-ați folosit pe cu totul alte tărâmurii decât cele

pentru care v-ați pregătit în școală. Cum s-a închis drumul acela și s-au deschis altele?

Nu numai Universitatea, ci și liceul mi-au format „zestrea pentru o viață”. Spun asta pentru că, oriunde m-aș fi dus, aș fi fost slujită de acea zestre de principii, de idei generale, de cultură, care formau temelia foarte solidă a personalității omenești în învățământul timpului.

Scena turnantă a orientărilor diverse pe care le-a luat viața mea intelectuală și cariera mea s-a putut desfășura fără hiaturi pe această bază sigură. Așa încât eu nu cred că mi s-a închis un drum și s-au deschis altele. Erau, de fapt, ramificații ale aceleiași drum al minții și sufletului.

V-ați referit, probabil, la faptul că am funcționat peste zece ani în cadrul catedrei de Literatura română, până când Tudor Vianu m-a luat la catedra sa. A fost, evident, nevoie de efort considerabil de adaptare la un obiect de studiu care mi-era doar parțial cunoscut. Dar, așa cum am spus, temeliiile erau puse și metodologiile specialităților umanistice destul de bine stăpânite, ca să pot evolua prin căile literaturii și culturii românești fără prea mari dificultăți și chiar, în cele din urmă, cu oarecare mici izbânzi.

Vă face plăcere să vă aduceți aminte de scurta vreme când ați fost redactor de editură? Ați izbutit să treceți dincolo de dogmele epocii?

Îmi aduc aminte cu plăcere mai ales de anii, puțini, când ne-a fost director la Editura pentru literatură (fosta Editură a Fundațiilor) academicianul Alexandru Rosetti, admirabilul Mecena al literaturii române între cele două războaie, care continua, în plină epocă dogmatică, încurajarea valorilor autentice.

În biroul său am cunoscut mari scriitori, începând cu Camil Petrescu; la îndemnul său mi-am început încercările scriitoricești.

Mărturisesc că mi-am păstrat neatinsă scara de valori a culturii și că m-am împotrivit cât am putut gravelor, uneori cumplitelor abateri de la această scară săvârșite în vremea dogmatismului (când marii scriitori erau scoși din literatură și centenarul Eminescu a fost făcut doar cu trei texte fragmentare, scăpate din sinistrul naufragiu). Dar eram atât de mărunț și neimportant redactor, încât prea puțin am putut schimba ceva în cursul întors al lucrurilor.

Ceea ce am făcut într-adevăr (și studenții de atunci pot să mărturisească) a fost, la cursuri și seminarii, schimbarea statutului marelui Maiorescu, degradat și lovit. La un curs, rămas pentru mine memorabil, fiindcă a asistat, spre disperata mea emoție, Călinescu însuși, am făcut o paralelă între Maiorescu și Gherea, în așa fel încât profesorul a fost încântat, m-a îmbrățișat în cancelarie și mi-a făcut un dar, prețios atunci (era ziua mea, 18 decembrie), câteva topuri de hârtie trimise după-amiază acasă.

Ceea ce mi-a mai făcut plăcere în munca de editură a fost răstimpul în care m-am ocupat direct de colectivele de traducători din Shakespeare și Dickens, lucrând cu Tudor Vianu, Gala Galaction, Profira Sadoveanu, Ion Pas etc. Era încă un mod de a respira mai larg și mai adânc, în literatura universală.

Unul din modelele dumneavoastră, unul din modelele culturii românești, ale umanismului nostru, pe care îl evocați întotdeauna cu multă căldură și recunoștință, este Tudor Vianu. S-a afirmat că în acei ani ai proletcultismului Tudor Vianu ar fi făcut concesii, ar fi deviat de la constantele activității sale. Înclin să cred, asemenea multora, că dincolo de erorile, poate inevitabile, prezența lui Tudor Vianu a reprezentat atunci un factor de stabilitate în jurul marilor noastre valori. Ați trăit în miezul evenimentelor și cred că ne-ați putea duce spre adevăr.

Păstrez marelui meu profesor un respect și o recunoștință infinită, neatinsă de nicio umbră. Și am asistat la drama acestei naturi profund etice, supuse traumelor provocate nu numai de împrejurări, dar și de oameni pe care nu vreau să-i numesc și ale căror atacuri directe, în ședințe penibile, l-au rănit amarnic. Imensa lui cultură era calificată drept cosmopolitism, soliditatea gândirii sale profund raționaliste era tratată drept idealism și prezența lui fundamental benefică în mijlocul tineretului era considerată nocivă. Am mai povestit la o Rotondă 13, reproducă într-un număr din „Manuscriptum”, o întâmplare grăitoare prin ea însăși despre descumpănirea sfâșietoare a acestui „suflet frumos” în sens goetheean, în fața deformărilor adevărului în cultură.

Cât despre concesii făcute în deceniul acela, cine poate arunca piatra? Se vorbește azi cu ușurință despre un timp greu, prin care cultura adevărată se strecura ca într-un fel de ilegalitate. Și Vianu a trecut, cu

demnitate și durere, prin acel răstimp, subliniez, fără să obțină nicio funcție publică, semn tocmai al lipsei concesiilor. Și profesorul a murit, trist, în 1964, fără să se poată bucura de deschiderile care au urmat.

În ce împrejurări l-ați cunoscut pe George Călinescu? Temperamental și cărturărește ați avut mai multe „afinități electivă” cu această viforoasă și fascinantă personalitate?

Profesorul G. Călinescu fusese transferat la București unde, desigur, faima îl precedase de mult prin originala, scânteietoarea sa operă. Și noi, cei din ultimii ani, de la alte specialități, ne-am dus să-l vedem și să-l ascultăm. Spectacolul a fost absolut fantastic. Călinescu făcea să explodeze toate criteriile noastre despre Universitate și atitudine academică, într-o facultate unde spiritul lui Maiorescu stăpâna încă (înaintea reformei din '48 a învățământului). Gesturile, mimica, tonul erau atât de noi în vechiul amfiteatru, încât neconformismul profesorului a devenit o evidență de la primele cuvintele. În fața unui auditor admirativ la culme, dar și puțin descumpănit, se succedau în cascadă judecăți de valoare amețitor de noi, asocieri de o îndrăzneală care-ți tăia respirația, o mișcare neîntreruptă a intelectului în cele mai diverse domenii.

În fine, o splendidă echilibristică a spiritului creator s-a desfășurat în fața uimirii noastre, la început ușor sceptice, la sfârșit profund admirative. Am rămas cu aceeași admirație pentru scânteietoarea personalitate și în timpul puțin al colaborării la catedră, și în anii colaborării la Institut. Era o prezență covârșitoare, imprevizibilă în ceea ce privește direcțiile de orientare în fiecare clipă, a unui intelect de o strălucire și îndrăzneală a mișcării cum n-am mai întâlnit. Dar „afinitățile electivă” au funcționat pentru mine mult mai mult cu profesorul și maestrul meu, Tudor Vianu.

Reacția lui George Călinescu a fost aceea care v-a determinat, cândva, într-un interviu, să evaluați cartea Domniei Voastre despre Eminescu drept un eșec, sau e vorba de un prea sever examen interior? Știm, în schimb, că marele critic a apreciat acel portret dinlăuntru al lui Creangă, pe care, dintr-o firească pornire de comparatist, l-ați privit în paralel cu Rabelais. Câteva adăugiri sau noi precizări în acest sens v-aș ruga.

Am regretat o clipă acel interviu pentru care mulți prieteni m-au muștră. Pentru că uneori un examen sever retrospectiv al activităților tale poate fi luat drept o curioasă slăbiciune pentru cei care nu știau ce înseamnă, într-adevăr, un examen critic (și colaboratorii mei știu cât sunt de critică la adresa paginilor mele). Dar ați ghicit bine. Pe de o parte reacția profesorului, pe de alta, exigența mea de acum m-au făcut să subestimez, cu violență, o carte care era destinată numai readucerii în circuitul tineretului a vieții și operei eminesciene după 20 de ani de răstălmăcire, și care, din acest punct de vedere, și-a împlinit foarte modesta misiune. Am învățat însă de atunci ce importantă e respectarea tabuurilor.

Comparatismul este domeniul pe care îl ilustrați cu strălucire. Ce imbold a generat această preocupare, care au fost marile spirite tutelare?

În comparatism nimeni altul nu mi-a fost model decât Tudor Vianu. Înțelegerea unui text mai întâi prin analiza stilistică mi-a dat-o încă din anii studenției, la cursurile de estetică, dublate de seminarii neuitate de stilistică. Apoi punerea alături a două texte, a doi autori, a două creații, judecarea lor cu prudență înțeleaptă, fără grabă, stabilirea de paralelisme, de influențe, îmbinarea unei viziuni istoriciste cu una estetică, emiterea unei concluzii judicioase, măsurate, le-am învățat tot de la el. Și în această lumină am cântărit și mi-am însușit cuceririle mai noi ale comparatisticii.

Sunteți socotită un cărturar cu profil de Renaștere. Spiritul dumneavoastră e deschis spre științe și arte. Iubiți cu ardoare pictura, despre care din când în când scrieți sau vorbiți cu incandescența pasiunii. Mai sunt și alte mari pasiuni, desigur.

V-am vorbit despre muzică, amintesc și filosofia. Dacă le punem toate laolaltă, ajungem oare să acoperim toată aria pitagoreică sau măcar aceea a „artelor liberale” din Evul Mediu? De aceea, cu toată ardoarea căutării noastre, rămânem mereu măcinați de drama pe care oamenii Renașterii o numeau „dell'incompiuto”.

Dogoarea sufletească a discursului credeți că topește luciditatea? Pot coexista cele două?

Luciditatea urmărește, cred, mai cu seamă, arhitectura discursului, în vreme ce dogoarea, cum spuneți, este temperatura izvorului însuși, chezașia francheții, a autenticității. Așa încât eu văd cele două atribute într-o obligatorie complementaritate pentru realizarea discursului „ideal”.

Care sunt dascălii care v-au fascinat la catedră, marii vorbitori, sau ceilalți, măsurați la vorbă, cenzurați până și în gesturi? Cum trebuie, privind din această perspectivă, să fie un profesor?

În tradiția maioreșciană în care ne-a educat familia Pogoneanu, vorbitorul, mai cu seamă profesor, trebuia să officieze la catedră. Cu eleganță și solemnitate, oratoria de catedră se voia o retorică, un complex de mijloace menite să câștige și să convingă, precum și oratoria judiciară. Dar cum nu mai suntem pe vremea lui Cicero și Quintilian, introducem elemente noi, firește, în „oratoria” noastră. Și totuși „ținuta” vorbitorilor profesori, ca Ion Petrovici sau Tudor Vianu, rămâne, până astăzi, și sperăm și până mâine, un ideal de comportament academic, de respect necesar al cuvântului emis care numai înconjurat de o aură de eleganță și solemnitate își dobândește ceea ce numim azi „credibilitatea”.

Conduceți Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”. Cum vă gândiți să duceți mai departe programul pe care l-a lăsat, ca pe un testament, marele critic?

Tot ceea ce se face în Institut poartă pecetea marelui său ctitor: școala de cercetare (deși de mult nu mai avem tineri printre noi), atelier de producere a instrumentelor de lucru indispensabile unei culturi (adică editare de documente, întocmire de bibliografii, publicare de ediții critice etc.), laborator de sinteze care să conducă spre viziuni de ansamblu asupra istoriei și culturii românești în concertul popoarelor lumii. Se lucrează tot mai bine, tot mai cu pasiune la toate rubricile planurilor noastre care se străduiesc să țină seama de necesitățile imediate, precum și de cele de perspectivă ale culturii noastre. Și vă amintesc noua serie a „Revistei de istorie și teorie literară”, racordată la nevoile vremii noastre, ale integrării, adusă în bătaia publicului larg, nu numai la îndemâna specialiștilor.

Și ca să înțelegeți cât suntem de tributari spiritului marelui critic, vă spun că am început publicarea integrală a operei sale într-o ediție critică, alcătuită de un colectiv din care fac parte câțiva foști colaboratori ai săi. Ni s-a părut omagiul cel mai firesc adus memoriei sale, păstrate de noi toți cu atâta pioșenie.

Vă mulțumesc.

GRIGORE ILISEI

Convorbiri literare, nr. 1, ian. 1986, p. 5.

„Portrete în timp”, Editura Junimea, Iași, 1990

„AM AVUT NOROCUL SĂ ÎNTÂLNESC OAMENI DEOSEBIȚI, PERSONALITĂȚI, MODELE”

Vorbiți-ne, vă rugăm, despre familia dumneavoastră și rădăcinile acesteia în timp. Ce rol a avut familia (și cine anume) în ascensiunea dumneavoastră spirituală?

Am avut șansa să mă nasc și să cresc într-o familie de intelectuali și să capăt o educație îngrijită și complexă. Tatăl meu, Nicolae Dumitrescu, jurist, doctor în drept, era fiul moșierului Matache Dumitrescu, ale cărui proprietăți funciare se întindeau în jurul Bucureștiului (moșiile Glina-Catrina, Cățelu și Ferentarii care, parcelată, a devenit cartierul Ferentari) și al Ecaterinei, născută Jipa. Nicolae Jipa, descendent al unei familii de mari negustori români din Șcheii Brașovului, ctitori ai Bisericii „Sf. Nicolae” din Șchei, se bucurase de o pregătire culturală aleasă, avându-l ca perceptor pe Gheorghe Barițiu, unul dintre corifeii Școlii ardelenene. Străbunicul meu vorbea patru limbi străine și iubea filosofia. Am până astăzi o „Istorie a filosofiei grecești”, care i-a aparținut. Așa se explică faptul că după ce s-a mutat la București, în casa construită de el în fața Bisericii „Sf. Gheorghe Nou”, boierul Grigore Lambru i-a dat de soție pe fata lui, Anicuța Lambru (frații ei, trăitori mai mult la Paris, își luaseră, după moda timpului, numele de Grigorescu, după prenumele tatălui lor). Din căsătoria lor, cu copii mulți, n-au trăit decât trei: Ecaterina, bunica mea, Zoe, minunata ei soră (în a cărei frumoasă casă m-am născut și am trăit până la căsătorie, împreună cu părinții mei) și Elvira, căsătorită cu Nicolae Theofilescu, rentier foarte bogat (au avut doi copii, Tanti și Dinu, cei mai apropiați nouă). Tata

a avut o soră mai mare, căsătorită cu dr. Aurel Zamfirescu (fica lor e dr. Ecaterina Marinescu Frăsinei). Fratele mijlociu, Vasile (Puiu), ofițer de carieră, s-a căsătorit cu Emilia (Miluța) Antal, nepoată de soră a Patriarhului Miron Cristea și a fost, în timpul Regenței, aghiotant al marelui Ierarh. Mira, fiica lor, l-a avut naș la botez pe Virgil Madgearu, ilustrul economist ucis de legionari. Căsătorită cu inginerul german Hans Händei, Mira a murit acum câțiva ani în Germania. Unchiul Vasile a ajuns general și a luat parte la războiul din Răsărit, unde era cunoscut ca „eroul de la Sevastopol”. Decorat de două ori cu „Mihai Viteazul” (o dată pentru faptele lui din Primul Război Mondial), a fost condamnat drept criminal de război și torturat îngrozitor. A ieșit din închisoare o zdreanță de om și a murit curând după aceea.

Fratele cel mai mic, Aurel, care-și adăugase, după dorința străbunicului (lipsit de feciori), numele de Jipa la Dumitrescu, a făcut tot carieră militară, ajungând la gradul de colonel, director al Școlii de Cavalerie de la Sibiu. Căsătorit cu Adriana Tebeică, profesoară la Liceul din Sibiu, n-au avut copii. Spița mamei mele, Maria Apostol, licențiată în Litere și Geografie, trăgându-se din Vrancea, va face obiectul unui alt capitol al acestei confesiuni.

Tata și mama au fost colegi de facultate (pe vremea aceea Dreptul și Literele se aflau în aceeași clădire). S-au căsătorit după terminarea studiilor, în 1917, înainte ca el, locotenent în rezervă, să plece pe front, i-a cunoscut la Iași bătrânul „Leu de la Sisești”, Vasile Lucaci, care venise de peste munți și a fost primit cu mare entuziasm. A slujit împreună cu bunicul (nu era vrajbă atunci între frații ortodocși și greco-catolici) și a compus și o orație de nuntă în cinstea tinerilor căsătoriți.

Curând, în teribilele lupte de la Mărășești, tata a fost grav rănit și descoperit ca prin minune de bunicul, preotul Apostol, într-un tren de răniți. Transportat la Iași și operat de marele chirurg Tănăsescu, a fost salvat, rămânând totuși cu o invaliditate. După război a devenit președintele Asociației Invalizilor, Orfanilor și Văduvelor de Război (IOVR), aflată sub patronajul Reginei Maria. Era o asociație foarte activă, cu un câmp larg de acțiune în materie de ocrotiri sociale și care s-a extins până la probleme de legislație a muncii. Din Asociație făceau parte și invalizi ca Perpessicius, Ion Jalea, sculptorul, și medici ca dr. Vasile Voiculescu (poetul), cu care tata a rămas prieten toată viața.

În calitatea pe care a avut-o, a lucrat și la Geneva, la Bureau International du Travail, de sub conducerea lui Albert Thomas. Apoi, cu aceeași specialitate, a fost numit subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale în guvernul Maniu din 1928. Mai târziu, avea să fie efor al Spiridoniei din București.

Casa noastră, a dragei tanti Zoe, era o casă în care se respira cultură. Se citea mult, se făcea muzică, se discuta filosofie. O bibliotecă bogată stătea la îndemână, două de fapt, una a mamei, de literatură română (ea fusese profesoară de Română la Liceul „Regina Maria” înainte de căsătorie) și de literatură franceză modernă, alta a tatei, de Drept și Filosofie, dar și de literatură franceză din sec. XVIII. Era un iluminist convins, pasionat de Voltaire și Rousseau. Am învățat singură să citesc pe la 3 ani și jumătate și cred că am epuizat până la anii de școală mai toată literatura românească pentru copii. În școala primară, la maici franceze și germane, am descoperit Bibliothèque Rose și cărțile contesei de Segur, ca și poveștile Fraților Grimm, care m-au familiarizat cu limbile respective. Dar instruirea cea adevărată a început abia după aceea: mama, în literatura română, dar neprogramatic, tata, în cea franceză, foarte sistematic. După zece ani, clasicii și toată opera lui Moliere. La 12 anișori, a intrat Voltaire, cu narațiunile (Les Romans) mai întâi, apoi cu scrierile istorice. Descartes mi-a fost dat la 15 ani. Cât am înțeles atunci nu știu, dar tata discuta textele și le comenta. Mi-a explicat și pe Auguste Comte. Se ocupa și de educația mea muzicală, însoțindu-mă la concerte, ca și mama, urmărind progresele mele la cele două instrumente. Cel mai serios moment al intervenției sale în viața mea a fost acela când, internată în sanatoriul TBC la Predeal, mi-a cerut să întrerup studiile, în ciuda fireștii mele opoziții. Ba, chiar de ziua mea, mi-a trimis un colet cu opera lui Schopenhauer, „ca să-l înțeleg mai bine pe Eminescu”. Am socotit atunci hotărârea sa drept foarte crudă. Dar azi îi binecuvânteț și hotărârea, și amintirea, care m-au făcut ceea ce sunt.

Mama, la rândul său, mi-a inoculat o etică strictă a vieții de familie și a comportamentului social. Iar pioasa mea tanti Zoe m-a introdus în rânduielele duhovnicești, care mă călăuzesc mai cu seamă astăzi. O altă bucurie în familie a fost nașterea surorii mele, Elvira Maria, când eu aveam 9 ani. O păpușă blondă cu ochi albaștri, pe care toți o adoram.

Foarte deșteaptă, cu multe talente, a avut nenorocul să fie exmatriculată din liceu pentru originea nesănătoasă. Dar a avut curajul să se angajeze în atelierele de motoare de la Pipera și a lucrat ani buni în aviație. S-a căsătorit cu inginerul constructor de avioane George Negruzzi, însă căsnicia nu a durat. Nici a doua n-a fost mai fericită, cea cu regizorul Liviu Ghigoș.

Eu m-am căsătorit în 1949 cu avocatul Apostol Bușulenga, cu care fusesem colegă la cursurile de doctorat în Drept Internațional între 1944–46 și mi-am adăugat o familie tot atât de serioasă și de unită ca a noastră, de români-macedoneni. Caractere puternice și generoase, m-au adoptat cu afecțiune de la început. Cei 45 de ani de căsnicie s-au întemeiat pe prietenie și încredere, soțul meu fiindu-mi sprijin și ocrotitor, nepunând niciun obstacol carierei mele, foarte încărcate și acaparatoare. Iar cu fratele său, dr. Iorgu Bușulenga, am împărtășit pasiunea pentru artele plastice, el fiind un colecționar și un amator foarte priceput, prieten cu Titel Comarnescu, Octav Moșescu, Ionel Jianu și alți iubitori de artă.

După pensionare, Elvira a venit să stea cu noi și, după durerea pierderii soțului meu, când mă aflam la Roma, m-a însoțit și acolo. Prezența ei concentrează pentru mine toate amintirile familiilor noastre, de care am fost atât de legată și cărora le păstrez, încă, toată afecțiunea.

Cum ați prezenta generația din care faceți parte?

O generație... Ce înseamnă în fond o generație? Doar o apartenență izocronă la o scurtă etapă de istorie? Nu cred! Pentru mine, generația se extinde de la cei apropiați prin vârstă în primul rând, până la cei care ne-au modelat spiritele și ne-au fost aproape, până la întreaga ambianță care ne-a înconjurat, la atmosfera vremii în care ne-am desfășurat și pe care am reprezentat-o. Mă gândesc la generația de universitari din care am făcut parte, legată de o formație comună foarte solidă, în spiritul respectului față de valori, cu conștiința misiunii de a le transmite celor de după noi. Ne constituiserăm într-o mică citadelă a prieteniei – angliști, germaniști, italieniști, francizanți și comparațiști: Mihnea Gheorghiu, Leon Levișchi, Dan Duțescu, Mihai Isbășescu, Alexandru Balaci, Valentin Lipatti, Ion Frunzetti. Dar Frunzetti și cu mine ne simțeam foarte legați și de colegul nostru de catedră, Edgar Papu, strălucit savant,

de o nemaivăzută modestie, mult mai în vârstă decât noi și totuși împărtășind cu noi opiniile și opțiunile în materie de cultură, chiar dacă uneori, cu sau fără voia lui, înclina înspre o viziune protocronistă.

Noi trăiam în mod firesc într-o perfectă sincronie cu Europa și cu lumea liberă, pentru că pregătirea noastră se desfășurase sub zodia libertății și sub aripile unor maestri școliiți în Apus. Și cu conștiința obligației de a pregăti viitori intelectuali ai țării, recurgeam toți la aceleași stratageme care să ne îngăduie libera lucrare sub ochii cenzurii și delatorilor. Căci generația presupune o solidaritate de intelect și spirit în jurul unor idealuri și valori în care crede și pe care le slujește.

Care a fost cel mai fascinant scriitor român pe care l-ați cunoscut?

Dacă îmi îngădui să iau epitetul de fascinant în accepția sa comună, adică de insolit și fermecător, îl pot aplica unor scriitori nu foarte cunoscuți, poate, de marele public de azi, lui Emil Botta și Ion Vinea.

Mare actor, tragedian parcă din moștenirea și mai marelui francez Mounet-Sully, Botta era și posesorul unei vaste culturi poetice universale. El însuși poet și de autentică adâncime (vezi măcar *Întunecatul Aprilie*), trăia simultan pe scenă și în poezie. Avea o frumusețe sumbră, romantică. Înalt, subțire, bun, cu ochii arzători sub sprâncene bine desenate, se mișca elegant, fără grabă. Gestica îi era uneori calmă, învăluitoare, alteori expresivă, în așa măsură încât, într-un *Othello* de neuitat, a scos efecte uimitoare în scena uciderii Desdemonei, printr-o mișcare halucinantă timp de câteva minute pe scenă. Și glasul lui avea inflexiuni profund emoționante, dând declamației un ritm, un legato mai ales, unic. Sper ca Radiodifuziunea să aibă în Fonoteca de aur *Meșterul Manole* în inegalabila lui interpretare.

Poetul și prozatorul Ion Vinea exercita o altfel de fascinație: prin impenetrabilitatea figurii lui frumoase, cu contururi linear tăiate, cu ochii albaștri-violeti, luminați de un surâs șăgalnic. Nu vorbea mult, dar vorbea frumos, ușor cântat și cu o nelipsită ironie, nu tăioasă, ci vag aluzivă, care-i dădea o certă superioritate asupra interlocutorilor priviți puțin de sus. Oriunde ar fi mers era întotdeauna primul, cel mai vizibil, cel mai interesant, cel mai original. Păcat că acești doi oameni și artiști fermecători au ieșit din orizontul tern al vremii noastre! Nu mai e loc

pentru romantismul lui Botta, nici pentru modernismul lui Vinea.

Vă rugăm să evocați și alte spirite alese cu care ați avut relații de colaborare sau în preajma cărora ați lucrat.

În privința aceasta pot spune că m-am simțit o privilegiată. Am avut norocul (darul Proniei) să întâlnesc, în toate etapele vieții mele, oameni deosebiți, personalități, modele umane adevărate, demne de urmat.

În anii de liceu, am intrat în aria de influență a familiei Pogoneanu, mama și fiica. Prima, Elena Rădulescu Pogoneanu, soția lui Ion Rădulescu Pogoneanu, discipol și colaborator al lui Maiorescu, profesoară de franceză și directoare a Școlii Centrale de Fete, cel mai select liceu din capitală, mi-a dăruit o cunoaștere solidă și amplă a literaturii franceze. Șapte ani i-am fost elevă și tot atâția ani am stat în raza ochilor ei în ceea ce privește latura formativă a personalității. Severă și exigentă, știa să ne impună o comportare sobră, urbană în societate, iar în materie intelectuală și morală ne recomanda neconținut urmărirea perfecțiunii.

Fiica sa, Anina Pogoneanu, prima soție a lui Mircea Vulcănescu, cu studii la Paris, ne-a fost profesoară de filosofie, drept și literatură. Avea o deosebită putere de comunicare, o simțeam alături, știa să fie de vârsta noastră și să ne comunice mobilitatea intelectului. Mai târziu am devenit prietene și după ce a plecat la Paris ne-am mai întâlnit de câteva ori, cu mare afecțiune.

În Facultate, am avut dascăli străluciți. La Științe Juridice s-au perindat personalități de primă mărime, Anibal Teodorescu, Ion Dongorozi, George Strat, frații Constantin și Mihai Rarincescu și mai cu seamă savantul Mircea Djuvara, care predă Filosofia și Enciclopedia Dreptului. Aici am deprins arta oratoriei și am pus ordine în gândire, în special prin studiul Dreptului Roman (ce dreptate avea Paul Valéry când îl socotea unul din cei trei piloni ai spiritului european!).

Dar în Facultatea de Litere s-au petrecut întâlnirile care mi-au determinat viitorul, consolându-mă (în parte) de abandonarea silită a carierei muzicale. La prima materie de licență, Engleza, Dragoș Protopopescu, poetul, prozatorul, savantul shakespeareolog, mi-a devenit mentor prin apropierea de textul „marelui Will”, studiat vreme

de doi ani în seminar. Cu profesorul Gh. Oprescu am intrat în Istoria artelor, prin care informația lui enormă ne-a purtat cu mare folos. De altfel, debutul meu scriitoricesc i se datorează, publicându-mi două lucrări de seminar (fără să știu) în revista sa „Annalecta”: una despre Permanența barocă în arta germană și alta despre Delacroix.

Întâlnirea hotărâtoare a fost aceea cu Tudor Vianu, profesorul și modelul meu. Îi purtam o mare admirație încă din copilărie, când îl vizita pe tatăl meu, cu care se cunoștea bine. Dar anii studenției au pus începutul viitoarei mele orientări prin frecventarea cursurilor de Estetică. Deși materie secundară (n-o făceam decât de 2 ani), a fost menită să-mi îndeplinească, probabil, orizontul neștiut al așteptării. Profesorul făcea altceva decât materie pură. Un an ne-a purtat prin istoria Dramei universale (cu precădere prin tragedia greci), iar al doilea a fost consacrat studiului analizei stilistice. Era o materie nouă la noi și mi-a stârnit un viu interes, dându-mi o altă înțelegere a literaturii. Dar nu numai materia m-a impresionat, ci mai cu seamă personalitatea profesorului, atât de diferită de a celorlalți atât de numeroși pe care-i avusesem. Noblețea ținutei, seriozitatea chiar gravă, rigoarea intelectuală și morală cu care își îndeplinea atribuțiile de profesor, calitatea unică a cursurilor au fost doar câteva din calitățile aceluia căruia mai târziu aveam să-i devin colaboratoare la catedra de Literatură Universală și Comparată. Și căruia aveam să-i port amintirea exemplară neștersă.

De care dintre marii scriitori ai lumii vă simțiți structural cel mai aproape?

Pe tărâmul artelor este cu neputință să desemnezi un creator ca fiind cel mai mare. Nici dintre muzicieni, nici dintre pictori ori sculptori, cu atât mai puțin dintre poeți nu poți alege unul singur, deoarece se găsesc oricând și oriunde atâția care-i concurează la întâietate. Cu atât mai grea e selecția când e vorba de o opțiune personală. Și mai spinoasă încă în cazul unui profesor de Literatură Universală și Comparată, cum am fost eu, și care a vagabondat prin culturi și epoci diverse, căutând, cântărind, alegând valori. Cum să nu rămâi copleșit de Homer și tragedia greci (am scris o monografie despre Sofocle, dar îl prețuiam mult și pe Eschil), cum să nu te înfioare poezia dantescă în plin Ev Mediu! Dar Renașterea târzie și titanii ei! Și așa mai departe. Și doar în Europa!

Astfel încât, nu mă pot mărgini la unul singur dintre poeți, deși steaua mea fixă pe cerul poeziei rămâne Eminescu, pentru rațiunile explicate în toate cărțile mele despre el.

Cu Shakespeare am păstrat cea mai respectuoasă intimitate, intrând în cele mai mărunte detalii ale textelor sale, prin confruntarea cu traducerile românești, pe vremea când eram și redactor la Editura de Stat pentru Literatură și Artă (ESPLA). De altfel, inițierea în analiza „marelui Will” am primit-o de la marele meu dascăl, Dragoș Protopopescu, cel mai de seamă shakespeareolog român, în neuitatele sale seminarii din vremea studenției. Am tradus și câteva sonete, am scris despre ele, demonstrând platonismul inspirației, atât de la modă în epocă. Lucrarea de licență, susținută cu prof. Leon Levițchi, i-am consacrat-o lui. Am scris și despre câteva din tragediile sale, acea operă care însușește o viziune a întregii condiții umane și care-și păstrează până azi adevărul și prospețimea.

După el, vine Goethe, spiritul universal, neoclasicul, de care de asemenea mă simt foarte legată și de care m-am ocupat.

Însă cum volumul englez al operelor complete shakespeareiene și numeroasele volume în germană ale lui Goethe sunt greu de transportat în vacanță, iau cu mine volume izolate din cei pe care îi simt mereu alături: Rilke, Mallarmé, Valéry. Dar nu lipsesc nici Hölderlin, John Keats sau Novalis.

Vedeți, nu e doar unul! Poezia, ca și muzica și rugăciunea, îmi sunt de nedespărțit, cuvântul și sunetul fiind o adevărată hrană a omului lăuntric.

Ce înseamnă pentru dumneavoastră, stimată Doamnă academician, a fi o conștiință scriitoricească?

Vedeți, eu nu m-am considerat niciodată „scriitor” în accepția generală a cuvântului, adică aceea de creator de ficțiune. Doar pregătirea mea de specialitate, de istoric al literaturii universale și comparatiste, a stat la temelia „operei” pe care am ilustrat-o în cea mai mare măsură.

Sigur că se întâlnesc și alte preocupări în cele peste 20 de cărți publicate de mine în decursul anilor (memorialistică, critică muzicală și de arte plastice), mărturisesc chiar și păcatul poeziei săvârșit în prima tinerețe, sub înrăurirea poeziei germane, de la Hölderlin și Novalis până

la Rilke și Trakl. Însă frecventarea unei arii atât de întinse de literatură, ca aceea pe care am predat-o la cursuri și cu care mă familiarizasem încă din vremea adolescenței și a studenției, mi-a permis formarea unor opinii poate prea personale despre literatură și făuritorii ei. Aș începe cu prima condiție a unei conștiințe scriitoricești: autoexigența unei formațiuni culturale solide, din care nu poate lipsi cunoașterea limbilor și a literaturilor străine. Niciunul dintre scriitorii noștri de seamă n-a pornit de la punctul zero al informației culturale. Nu te poți așeza la masa de scris și să începi a umple pagini cu ce-ți trece prin minte, deși post-moderniștii noștri am impresia că așa procedează.

A doua condiție e exigența conștiinței scriitoricești în evaluarea relației cu publicul. Ce dă artistul cititorului său? Îi lărgeste orizontul cunoașterii, îl poartă mai adânc înspre drama condiției umane, îl înalță pe verticala divină a transcendenței, îi îmbogățește limba? Căci fiecare lectură trebuie să aducă cititorului un plus de cunoaștere sau de frumusețe. Altfel nu-și poate obține scriitorul credibilitatea de care are nevoie pentru a fi considerat ca atare.

Cât despre limbă, instrument al comunicării, ce putem spune decât că ea constituie ritmul și tonalitatea particulară a operei de artă care este cartea. Dar știu că din nefericire vorbesc degeaba. Frumoasa noastră limbă, atât de bogată, atât de nobil mlădiată de marile talente, de la Eminescu, la Arghezi, Bлага, Ion Barbu și până la Nichita Stănescu, Ioan Alexandru (ca să nu-i numesc decât pe cei mari), trece printr-un grav proces de degradare care pare și ireversibil. După câte noutăți citesc și aud cu tristețe, îmi dau seama tot mai clar de generalitatea fenomenului, încurajat de „prestațiile lingvistice” ale presei și televiziunii, care sărăcesc, slăbesc și vulgarizează limba. Și fenomenul cel mai periculos este că nimeni nu mai citește. În schimb se scrie!! Dar cu ce conștiință scriitoricească? Nu se mai știe...

Cum s-a înțeles Zoe Dumitrescu-Bușulenga cu istoria secolului său?

Ca să-l parafralez pe Victor Hugo, care spunea: „Le siècle avait deux ans quand je naquis” (în 1802), spun și eu: „Secolul avea 20 de ani când m-am născut”. Era încă destul de tânăr și de promițător. Primul Război Mondial abia se încheiase. România intrase, în sfârșit, în granițele ei firești. Copilăria mea s-a desfășurat într-o atmosferă de

liniște, de bunăstare și chiar de euforia unei vieți patriarhale. Deși era vremea tramvaielor cu cai și felinarele cu gaz aerian erau aprinse la căderea serii de un personaj umil, totdeauna bine-venit, iar gardistul (polițistul) trecea noaptea pe lângă case și fluiera ca să ne dea de veste că totul este în ordine, mă simțeam foarte în largul meu.

În lumea familiei domneau rânduiești vechi, cu vizite oarecum protocolare, cu onomastici sărbătorite ca adevărate recepții, ca să nu mai vorbim de Paște, Crăciun sau Reveillon, când se strângea familia din toate unghiurile țării. De politică nu se vorbea deloc, deși tata intrase în 1928 în guvernul Maniu (pe care l-am cunoscut la 8 ani). Lumea era mulțumită, se trăia fără griji, viața socială se desfășura în armonie. Venirea lui Carol II a schimbat dintr-odată climatul politic românesc. Domnia personală a noului rege avea să producă mutații pe termen lung. Dezbinarea partidelor politice, opera acestui rege, a generat tensiuni și nemulțumiri cu consecințe grave pentru România. Apoi, prin cedarea unor teritorii din țară, viața noastră nu a mai fost aceeași. Pentru mine anii aceștia au coincis cu adolescența mea extrem de activă, până când boala m-a scos din circuitul existenței normale. Dar în țară nemulțumirile creșteau, începuse să se discute politică, opiniile se ciocneau tot mai acerb, până când regele a fost silit să abdice. Apoi războiul, care a coincis cu studenția mea. Trebuie să mărturisesc că pe noi, cei tineri, prinși în noutatea învățământului universitar, războiul nu ne-a prea afectat, în timp ce părinții noștri, roși de temeri, de aprehensiuni pentru viitorul țării, prinse între fascism și comunism, se informau de la B.B.C. despre situația reală și discutau la nesfârșit.

Viața studențească a fost totuși frumoasă. Aveam profesori de primă mărime și la Drept, și la Litere, citeam enorm la Biblioteca Facultății „Carol I”, mă pregăteam serios de examene. În același timp, participam la viața culturală a Bucureștiului care, în ciuda războiului, era foarte bogată. Conferințe, mai ales concerte date de mari artiști precum H. Karajan, Gieseking, Wilhelm Kempf, Herman Abendroth, Georg Kuhlenkampff etc.

Dar a venit 1944, ocupație sovietică, închisori, teroare, schimbări de istorie și de destine. Tata, ascuns ani de zile, cu pământul, casa și pensia luată, sora mea eliminată din liceu pentru origine nesănătoasă. Eu, cu specialități burgheze: Engleza, Germana, Istoria artelor, Drept

internațional. Trebuia să întrețin familia. Singura soluție găsită de o prietenă în aceeași situație: Institutul „Maxim Gorki”. De acolo, unde nu se cerea nicio origine socială, nici autobiografii, am ajuns la Editura de Stat, redactor. Iar de aici, prin șeful secției, care-mi fusese coleg de conservator, Silvian Iosifescu, om fin și cultivat, deși idealist, am ajuns asistent la catedra de Literatură română, cu acordul lui G. Călinescu, în 1949. Deși nu era specialitatea mea, am rămas aici până în 1958, când profesorul Tudor Vianu m-a luat la catedra sa, unde am rămas până la pensionare, în 1982. Între timp, n-am făcut decât să afirm cu putere valorile românești contestate de către Proletcult. Iar după 1965, în cei zece ani de deschidere, am putut circula în lume purtând cu mine aceleași valori. Am format generații întregi în duh românesc și chiar creștin, prin cursurile și scrierile mele, dar cu ce strategii, numai eu știu! După 1980 însă, atmosfera era irespirabilă, deși eram încă director la Institutul Călinescu, dărâmat în 1983 la ordin special. Am fost mutați într-o casă veche și incomodă. Apoi încă o dată, într-o cameră a Academiei. Și încă o dată, pe Schitul Măgureanu, deasupra teatrului Bulandra. Acolo s-a încheiat contactul meu cu istoria celor 50 de ani, care n-au fost deloc ușori pentru mine, în ciuda aparențelor.

M-am putut desfășura liber în ultimii ani doar ca director al Accademiei di Romania din Roma, între anii 1991–1996, când aici și în Europa am dus mesajul spiritului autentic românesc.

Câte din visurile dumneavoastră de odinioară s-au realizat, în ce fel, câte nu s-au realizat?

În general, adolescenții, tinerii trăiesc (sau mai bine zis trăiau) într-o lume de visuri. Hrănită în copilărie cu muzică – mama cânta la pian, tata la pian și la vioară, aveam o discotecă bună de muzică clasică – am cântat și eu la două instrumente destul de timpuriu, dar fără entuziasm. Când deodată, pe la 13-14 ani, m-am cufundat într-un singur vis: acela al unei cariere muzicale. Am fost înscrisă la Conservatorul Pro-Arte, la clasele de pian și vioară, unde am avut consecutiv profesori pe Ion Filionescu și Madeleine Cocorăseu, reputați pianiști ai vremii, și pe excelenții violoniști Anton Sarvaș și Sandu Albu. La clasele teoretice, i-am avut pe Theodor Rogalski (compozitor și dirijor) la Teorie și Solfege și pe excelentul muzicolog Emanoil Ciomac

la Istoria și Estetica Muzicală.

Am început o muncă foarte susținută, pregătindu-mi un viitor virtual, de care eram îndrăgostită. Nimic nu părea să stea în calea realizării visului. Urmam cu asiduitate cursurile la cel mai exigent liceu, Școala Centrală de fete, de sub direcția doamnei Elena Rădulescu Pogoneanu. Eram, de asemenea, înscrisă la școala de balet și euritmie de la Maison des Français, condusă de Madame Sybille și de Iris Barbură, prima soție a lui Sergiu Celibidache. Munceam enorm, nu aveam o clipă liberă (dacă aș fi avut-o, m-aș fi așezat la pian). Când, în vara anului 1937, după un match de volley la școală, am făcut o hemoptizie. Doctorii mi-au impus repaos absolut, iar la riposta mea vehementă că am examen la istoria muzicii după două zile, mi-au spus că cel puțin un an, doi, nu voi mai putea cânta. N-am să uit niciodată acel moment de disperare cumplită care m-a cuprins. Au urmat ani de sanatoriu, operații...

Visul meu, singurul meu vis, se stinsese...

Am devenit apoi, cu indiferență, jurist, cu o teză de doctorat despre „Evoluția noțiunii de suveranitate” și filolog – comparatist, cu o teză despre „Renaștere și dialogul artelor”.

Restul... nu tăcere, ci datorie împlinită cu onestitate.

Cum vedeți evoluția dialogului dintre ortodoxie și catolicism în orizontul secolului XXI?

Timpul în care trăim este un timp ciudat. Pretutindeni pe planetă doar dizarmonie, lipsă de unitate, învrăjbire și mai cu seamă o tendință de secularizare cum n-a mai fost alta, promovată, parcă, de forțe oculte.

În acest peisaj de desacralizare, Biserica Ortodoxă și Romano-Catolică, citadelele creștine ce continuă Bizanțul și Roma, sunt supuse unor lungi și insidioase atacuri, venind din numeroase direcții. Mai întâi din partea prozelitismului sectelor neoprotestante, atac pe față, cu mijloace cunoscute, de natură în special financiară, materială. Apoi din partea mentalităților moștenite de la răposatele (dar nu de tot) doctrine marxiste și comuniste, contestatoare de religie. Apar însă altele, de stranii și variate tipuri. De pildă: o imagistică plină de monștri pe lângă care ai lui Bosch și Goya sunt suportabili ușor. Filmele cu vampiri, extraterestri înfiorători, magicieni, sunt din ce în ce mai dese. Ba chiar cărți aparent fermecătoare, ca celebra *Harry Potter*,

fac ocolul pământului, fascinând pe copii. De curând, la New York a fost construit, undeva, într-un spațiu larg, un dinozaur uriaș, care a dat de furcă poliției, din pricina unei mulțimi de tineri care veneau să-l adore (!) mărturisind că se simțeau lăuntric excepțional în fața lui.

Dar ce să mai zicem de literatura și arta postmodernistă, care își defulează málurile până și în blasfemii la adresa Creatorului și a Celor Sfinte. Iar un premiu Nobel acordat unei astfel de cărți blasfematoare pune oarecare temei bănuielilor noastre.

Și în fața acestor fenomene ucigătoare de spirit, vrăjmașe învățaturii Mântuitorului Hristos, care din dragoste S-a răstignit pentru noi, cele două Biserici surori ce au de făcut? Doar să se unească!!

Sunteți o personalitate marcantă și complexă a culturii române. Care credeți că sunt punctele fundamentale care alcătuiesc această personalitate?

Nesocotindu-mă niciodată o persoană atât de importantă, nu m-am gândit la atributele care mă caracterizează. De altfel, de mic copil am suferit de o timiditate inhibitorie față de lumea din jur. M-a stăpânit toată viața, în ciuda jovialității mele. Nimeni n-a știut și, probabil, n-a bănuțit ce chin era pentru mine luarea cuvântului în public. Fiecare seminar, fiecare curs, fiecare conferință erau însoțite de un trac care-mi oprea cuvintele în gât. Făceam aproape totdeauna crize de tahicardie, din pricina efortului, a emoției, dar mai ales de teamă că n-am să izbutesc să spun tot ce trebuie spus, să dau auditoriului satisfacția unei comunicări depline. Dar fie rutina, fie apropierea studenților de mine mi-au dat încredere în ceea ce făceam și în ceea ce urmăream: să le lărgesc orizontul de cultură, să-i fac să iubească literatura, să-i înalț spre lumea valorilor. Rezultatele au fost treptat tot mai bune. Studenții veneau la mine nu numai pentru chestiuni de specialitate, ci și cu întrebări de viață, ca la un duhovnic. Până astăzi primesc mărturiile afecțiunii lor. Unii vin să mă vadă chiar la Văratec, alții îmi scriu sau îmi trimit cărțile lor, cu calde evocări ale anilor lor de formație.

De fapt, judecând retrospectiv, îmi descopăr un talent pedagogic, nu în sensul rece și uscat al termenului, ci ca o dorință caldă de comunicare, izvorâtă din dragostea de oameni și, deopotrivă, din cea de cultură. N-am niciun fel de ambiții, am vrut ca toți să ajungă să știe măcar cât știu eu. Deși în setea mea de cunoaștere, niciodată satisfăcută, aveam

veșnic treaz gândul imperfecțiunii mele, în ciuda faptului că citeam în cinci-șase limbi străine (și în plus în latină). Ceea ce m-a susținut și mă susține acum, cu mai multă putere, a fost credința. N-am scos crucea de la gât niciodată, iar Biblia, spre unanima surprindere (chiar și a mea), a rămas, cum se știe, în fruntea bibliografiei date de catedra de Istorie a Literaturii Universale și Comparate. De aceea am convingerea că tot ceea ce am făcut pozitiv în viața mea a fost ocrotit de Sus.

Filosofii pesimiști prevestesc „moartea cărții”, sfârșitul „Galaxiei Gutenberg”. Dumneavoastră ce credeți?

Cred că sunt, dacă nu chiar prima, una dintre primele persoane care au lansat această formulă a apartenenței la Galaxia Gutenberg, la Galaxia Cărții. Încă de acum câțiva ani, la Conferința de la Snagov despre economie și cultură, mi-am exprimat temerile în legătură cu înlocuirea cuvântului prin imagine, cu competiția între televizor și computer pe de o parte, și carte pe de alta. Insesizabil încă pentru foarte mulți, pericolul transmiterii informației și comunicării pe aceste căi crește vertiginos în raport cu folosirea tot mai redusă a cărții. Exemplele pe care le dădeam atunci despre câțiva tineri pasionați de televizor și așa în materie de jocuri pe computer, dar care nu citiseră nicio carte în afară de manuale, erau câteva, cunoscute de mine. De atunci, exemplele s-au înmulțit enorm, dovadă rezultatele catastrofale din ultimii ani la capacitate și la bacalaureat. S-a făcut mult haz de răspunsurile aberante, dar puțini ne dăm seama încotro mergem cu acești tineri care, părăsind lectura, se îndepărtează implicit de bogăția limbii. Vocabularul lor e tot mai sărac, mai degradat, dar această împușinare exprimă probabil, din nefericire, și o slăbire a puterii de judecată, a coerenței ideilor (dacă vor mai avea idei). Căci cuvântul scris rămâne în minte și se așază, zidește, ordonează, în vreme ce succesiunea rapidă, fuga imaginilor influențează negativ procesul gândirii, făcând din privitor un receptor pasiv, incapabil de reacție mentală personală. Ne dăm seama ce se va întâmpla cu generațiile viitoare din care noile forme de învățământ nu vor mai face oameni de cultură, discheta de care se face atâta caz neputând înlocui niciodată vechiul și credinciosul prieten, cartea. Să-mi fie îngăduit ca, după aproape 40 de ani de profesorat universitar, să prețuiesc valoarea acestui prieten, socotindu-mă cetățean credincios al

Galaxiei Gutenberg și să mă tem de efectele grav nocive pentru intelect și spirit ale galaxiei televizorului și computerului.

Evocați legăturile dumneavoastră personale cu Vrancea și, în acest context, v-am ruga să vă exprimați o opinie privind specificul și personalitatea culturii materiale și spirituale a Țării Vrancei în cadrul culturii românești.

Pentru mine Vrancea este o „vatră”, o „țară”, una din acele fericite enclave care-și păstrează peste secole și chiar, poate, peste milenii înfățișarea neschimbată. Străjuite de cele mai multe ori de munți, ele stau neclintite în fața furtunilor și a invaziilor de tot felul. De aceea Vrancea, ca și Maramureșul de pildă, respiră o putere încă neirosită în înnoiri pripite, în supunere la presiuni exterioare menite să le schimbe rânduielile străvechi. Parcă și peisajul are o frumusețe și o demnitate aparte. La Soveja, odată, fermecată de înălțimea și parfumul brazilor, am simțit nevoia să mă întind în iarbă ca să le văd vârfurile profilate pe cer. Mi-am înfipt mâinile în iarba parfumată de cimbrisor și am privit cerul. Mă simțeam ca într-o altă lume, un om vechi într-o altă lume, mai aproape de natura nepoluată. Suiam în mine energii necunoscute, ca într-un Anteu Modern, revenit la sânul mamei Gea! Mă aflam în Vrancea bunicului meu, pe care am simțit-o întotdeauna a mea „cu neascunsă mândrie”. Împlântată într-o istorie veche, după cum o arată cultura populară bogată și originală, cu poeziile, legendele, obiceiurile, jocurile cu măști, vatra aceasta care cântă încă pe strămoșa Tudora Vrâncioaia și pe „moșu Ștefan” (Ștefan cel Mare), vatra aceasta a fost mândră și harnică, cu oameni liberi, răzeși mândri și stăpâni pe bunurile lor. Vorbind despre viața sa, Simion Mehedinți, savantul geograf, scria despre sine „țăran pe care soarta l-a depărtat de viața sănătoasă a satului unde se născuse” (adică Soveja).

Bunicul meu dinspre mamă, preotul Gheorghe Apostol, născut în satul Crucea de Sus, coleg de seminar și prieten cu Mehedinți, tânjea și el după locul de obârșie, deși a rămas tot în ținutul Vrancei, păstorind aproape o jumătate de secol biserica din Mărășești. Bun și generos, plin de humor, dar îngroșând glasul când își certa enoriașii ori nepoții, avea acea credință puternică, neclintită, a bătrânei „vetre”. De altfel, a murit ca un sfânt, cunoscându-și ceasul trecerii. Părul alb, ca și

barba, ochii albaștri, luminoși, curați ca de copil, dădeau chipului său, mai ales când slujea, o imagine aproape îngerească. Bunica, brăileancă, Elena Ioana, născută Gheorghiu, avusese o bună monahie, Epraxia, stareță la un schit din Botoșani. Au avut 13 copii, din care șapte au murit. Toți ceilalți șase au făcut Liceul „Unirea” din Focșani (inclusiv mama). Dar după studiile universitare, doar fiul cel mai mare, Panaite Georgescu, s-a stabilit în Focșani, devenind un avocat foarte cunoscut. Căsătorit cu Aneta Țiroiu (nașa mea), ne-a înrudit cu familiile Vasile și Dionisie Țiroiu, frații ei, cu generalul Barca și Lascăr Veniamin, ale căror soții erau surorile lui tanti Aneta. Al doilea fecior, Constantin Georgescu-Vrancea, a făcut o strălucită carieră de magistrat, ajungând prim președinte al Curții de Apel din Chișinău; apoi, după cedarea Basarabiei, consilier la înalta Curte de Casație. Căsătorită tot cu un vrâncean, Matei Dimitriu din Panciu, fiica cea mare, Ecaterina, a ajuns la Oradea Mare când nenea Matei a devenit președinte al Curții de Apel de acolo. Au avut două fete; Flavia, ucisă în bombardamentul american din 4 aprilie 1944 și Corina, care trăiește și azi, în vârstă de 96 de ani. După cedarea Ardealului, s-au întors la Focșani, la casa lor, unde și-au încheiat viața. A doua fiică mai mică, Sofia, o inteligență strălucită, a făcut studii universitare la Sorbona. Profesoară de franceză, directoare a Liceului Comercial de Fete din București, a fost căsătorită mai întâi cu inginerul Anton Cavetki și a avut doi copii. Toni, mort la 20 de ani într-un accident de automobil, și Alice, soția regretatului regizor George Teodorescu. Al doilea soț a fost profesor universitar, Gogu Alesseanu, prim președinte al înaltei Curți de Conturi.

Fiica cea mai mică, Elena, a fost farmacistă și căsătorită cu marele moșier podgorean Costin Mihail din Cotești. Au avut doi băieți, Nicolae și Gheorghe. Familia Mihail a avut o viață foarte tristă, Costin luptând în rezistența anticomunistă din munții Vrancei. Trădat fiind, a fost înconjurat la moșia din Blidari de către securitate și ciuruit de 100 de gloanțe. Mătușa mea, „Tanti Lența”, a suferit închisoare pentru a spune unde e soțul ei, iar băiatul cel mare, Nicușor, deși era minor, a făcut închisoare la minele de plumb.

Bunicul și casa și grădinile lui constituiau cea mai mare bucurie a copilăriei mele, iar acum amintirile mi le aduc în suflet ca pe o oază de liniște și frumusețe paradizică.

De câțiva ani, de când pășesc pe drumul credinței, Vrancea a dobândit o nouă aură de Duh. Am aflat că smeritul călugăr de la schitul Poiana Mărului, Vasile, a fost duhovnicul și îndrumătorul marelui stareț Paisie Velickovski, venit din Ucraina pentru a se desăvârși la noi. Astfel, la temelia monahismului românesc din sec. XVIII, mișcarea spirituală de o însemnătate capitală în dezvoltarea monahismului românesc pe teritoriul Grădinii Maicii Domnului, au stat înțelepciunea și harul umilului monah vrâncean. La bogăția acestei „vetre istorice” se adaugă smerenia credinței creatoare. Cum să n-o prețuiești, cum să n-o iubești? Căci e pecetluită cu făgăduința dumnezeiască!

ALEXANDRU DEȘLIU

Saeculum, 3, nr. 7, ianuarie 2004, pp. 11-16.

„Convorbiri în cumpănă”, Pallas, Focșani, 2006, pp. 61-81

„DEZGUSTAT DE NEVREDNICIA CELOR FĂCUȚI
DUPĂ CHIPUL ȘI ASEMĂNAREA LUI, TATĂL CERESC
ÎI LASĂ ÎN VOIA MIZERIEI LOR MORALE ȘI SE UITĂ
CU PLĂCERE LA FĂPTURILE CELELALTE”

Stimată doamnă academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Lucian Blaga numea copilăria „inima tuturor vârstelor”. Dacă acceptați că poetul a avut dreptate spunând asta, vă întreb, la vârsta octogenară la care ați ajuns – pe care v-o doresc adunătoare de alți ani buni, de sănătate, ce amintiri deosebite vă impun ele despre părinți, bunici, parteneri de joacă, despre „descoperirile” în acel univers al copilăriei totdeauna plin de surprize?

Subscriu cu melancolie la cuvintele pline de adevăr ale lui Blaga. Și, pe măsura trecerii anilor, întoarcerea gândurilor spre acea oază se produce tot mai des cu scopul nemărturisit de estompate a lucrurilor neplăcute și de înflorire a celor prielnice. Nu memoria ne înșală, ci dorința de a îndulci începuturile, înaintea intrării în iureșul amar al vieții. Iată, de pildă, eu am fost un copil debil, trecut prin toate bolile copilăriei. Dar nu pe acestea le rememorez. Sărbătorile mi-au lăsat cele mai dragi și mai durabile amintiri: Sf. Nicolae (patron al casei după numele tatei), cu ghețuțele la gura sobei așteptând cadourile, și mai cu seamă Crăciunul, cu încântătorul ritual al pomului, cu a cărui contemplare intram în zona sacralului. Iar noaptea, ascultând fermecată clinchetul globurilor, simțeam prezența îngerilor. De altfel visam adesea îngeri, dar nu spuneam nimănui. Nici măcar bunicului (după mamă),

preotul Gheorghe Apostol, parohul bisericii din Mărășești care m-a împărtășit prima oară cu Sfintele Taine.

La fel așteptam și Paștele, care aducea alte emoții, mai grave, mai greu de înțeles. Dacă eram de Paște la Mărășești, la Vinerea Mare o întrebam pe mama de ce plânge bunicul când duce în spate „cuvertura” cea neagră de catifea (Epitaful). Iar dacă rămâneam acasă la noi, la sora bunicii (după tată), tanti Zoe, în a cărei casă frumoasă am locuit cu părinții mei (pe str. Dorobanți 77), mă ducea la Biserica Precupeții Noi unde era ctitoră după moartea soțului său și avea strana primă dintre absidă și naos. Pe mine mă așeza pe un scăunel special și îmi dădea un butoiș mic, rotund, de ceară fin împletită, împodobit cu floricele colorate. Ceea ce trebuia să fac îmi plăcea foarte mult. La fiecare Evanghelie (era Joia Patimilor) desfășuram lumânărica de ceară și tanti Zoe mi-o aprindea. La sfârșit o stingeam. Repetam de 12 ori, până la sfârșitul slujbei.

Preoții acestei biserici au fost pe rând duhovnicii mei până m-am căsătorit și am părăsit cartierul. Erau toți de o calitate deosebită. Ultimul, Niculăiță Cozma, se născuse în Pipirig și era rudă cu Creangă.

Altă descoperire a acelor primi ani a fost lectura, marea și statornică bucurie a vieții mele. Am făcut-o singură, fără niciun ajutor și foarte devreme, pe la vreo 3 ani și ceva. La noi circulau multe ziare, românești și străine. Prin mimetismul firesc al vârstei, am vrut și eu să citesc. Știam care este „Universul” și știam și numele directorului pronunțat de părinții mei în conversațiile lor. Așa că am început să folosesc literele cunoscute pentru a le ghici pe celelalte. Am mers repede și destul de bine: silabiseam de una singură și începeam să înțeleg cuvintele și, încet-încet, să le și leg. N-am spus nimănui nimic, într-o zi însă, în tren, ședeam lângă mama care vorbea cu Episcopul Lucian Triteanu al Romanului (primul soț al Veturiei Goga), prieten cu bunicul. Când ne-am apropiat de Mărășești, la intrarea în stația Gugești, n-am putut rezista și am zis cu glas scăzut: Gugești. „De unde știi?” a întrebat mama uimită. „Am citit”, i-am răspuns cu sfială.

Firește, mama i-a comunicat neașteptata veste tatei, care a fost încântat: începeam să satisfac aspirațiile lui pentru mine, dezvăluite încă mai devreme. Mă urca pe un taburet minuscul așezat pe masă în sufragerie în fața lui și pornea să îmi spună mai întâi nume proprii.

Primul a fost, parcă nu întâmplător, Eminescu, urmat de câteva explicații ușoare. Apoi (să nu râdeți) au venit la rând Kant și Schopenhauer (pe care greu l-am putut rosti și de aceea mi-l repeta foarte des).

După auzirea veștii, a început adaosul la bibliotecile lor. Curând s-a înfripat una pentru copii. De la „Țuguilă” (un fel de „Pif” pe atunci) la „Goangă și Târlică” și până la „Istoria neamului nostru” (ediție pentru copii) s-a strâns un teanc măricel. Îmi găsisem ocupația predilectă pentru atunci și toată viața. Și am suferit mult când, după scarlatină, la 5 ani, doctorul a ordonat dezinfecția camerei mele după moda de atunci, prin trecerea la etuvă. Pentru cărți însemna arderea. A dispărut și ursul meu foarte drag, singurul meu interlocutor. Căci nu aveam tovarăși de joacă, din pricina timidității mele, care m-a însoțit până târziu în viață.

Mi-a rămas doar răsfoirea albumelor de artă ale tatei, care m-a familiarizat cu artele plastice. La aceasta s-a adăugat și muzica. Și ascultam pe mama la pian, pe tata la pian și vioară, dar mă încântau discurile cu muzică clasică, aduse de tata din străinătate. Ajunsesem să am și predilecții. Mă căzneau singură să pun „Simfonia Jupiter” de Mozart și un „Cvartet în La minor” de Schubert, care îmi plăceau grozav.

Dar, vai! A venit vremea școlii. Tristă vreme! Nu mi-a plăcut defel. Și totuși școala primară am făcut-o la Pitar-Moș, așa cum era cunoscut (după numele străzii) Institutul „Sfânta Maria”, condus de maici catolice germane și franceze, toate foarte drăguțe. Cu franceza n-am avut nicio dificultate, o știam de acasă. Cu germana a fost ceva mai complicat, fiindcă la vremea aceea se scria cu caractere gotice încă. Dar a mers și aici. Ceea ce nu-mi plăcea era sculatul de foarte dimineață și făcutul lecțiilor după-amiază. Nu mai puteam citi pentru mine, nici asculta muzică. Și sufeream. Prinsesem, vorba lui Valery Larbaud, „ce vice impuni” (acest viciu nepedepsit).

Apelez tot la înaintași (ne-au rămas de la ei niște vorbe înțelepte, valabile, cred, și astăzi), la Barbu Ștefănescu-Delavrancea, care „cântărea” tinerețea ca pe un „capital mic cu dobândă mare”. Sigur, contează nu numai ce talanți ți-a dăruit Dumnezeu, ci și mediul în care îți petreci „prefața” tinereții, adolescența, tinerețea însăși. Pentru că una este, cred,

să te formezi într-un mediu pregnant intelectual, cu biblioteci în casă, cu părinți beneficiari de cultură, și alta-i să parcurgi vârstele amintite doar cu câțiva bănuți pe lângă talanții de la Cel de Sus. „Dobânda” obținută de dumneavoastră o cunoaștem și de aceea nu vă întrebăm decât despre acel mic „capital”. Vi l-a sporit mediul în care v-ați format?

Mulțumesc lui Dumnezeu că, pe lângă talanții ce mi-a dăruit personal, a adăugat mulți prin părinții mei, care i-au investit în mine, cu dorința de a mă face un om de cultură complet. Mi s-a părut întotdeauna ciudată aspirația lor, fiindcă ei înșiși erau oameni cultivați, tata fiind doctor în drept și mama licențiată în filologie și geografie. În frumoasa casă a lui tanti Zoe (Bărbulescu) de care am mai vorbit, biroul brâncovenesc al tatei adăpostea mai multe biblioteci. A tatei era încărcată de opere juridice și filosofice, a mamei de literatură română începând cu clasicii și continuând cu cei moderni și cu volumele lui Sadoveanu care apăreau, în vremea aceea, câte unul pe an. Nu lipsea nici literatura franceză, cea modernă însă. De ce spun „însă”? Pentru că în altă bibliotecă se înșiruiau clasicii francezi, Corneille, Racine, Moliere etc. pentru uzul meu, dar mai cu seamă scriitorii și filosofi secolului XVIII, începând cu Voltaire și Rousseau, favoriții tatei, mare admirator al Secolului Luminilor, cum vroia să devin și eu (dar n-a prea izbutit). Am început lectura clasicilor francezi chiar din ultimele două clase primare sub controlul foarte direct al tatei, așa cum a fost și cel al educației muzicale, deși la pian și la vioară n-am început să cânt decât după intrarea în liceu.

Din ceea ce presupun, retrospectiv, a fi fost un plen de educație, n-a lipsit cunoașterea țării. Ne petreceam verile în localități diverse, cu renume curativ, balneo-climateric: Buziaș, Mehadia, Sovata, Govora, Olănești, Călimănești, Băile Felix, Mangalia, Borsec și altele pe care le-am mai uitat. Dar în dorința lui de a mă face familiară cu geografia României, ne vizitam des rudele, nu numai cele de la Mărășești și Focșani, ci și cele de la Chișinău, unde fratele mamei, C. Georgescu-Vrancea, era prim-președintele Curții de Apel, sau cele de la Oradea, unde Matei Dimitriu, soțul unei surori a mamei, Ecaterina, era președintele Curții de Apel. Mergeam și la Cluj, unde fratele tatei, Vasile Dumitrescu, a locuit un timp, curând după căsătoria sa cu Emilia Antal, nepoata de soră a Patriarhului Miron Cristea (în brațele căruia am adormit, la masa

care a urmat cununiei lor la Toplița, locul de baștină al marelui om și mare ierarh care a devenit mai târziu Regent).

În tot acest răstimp s-au petrecut multe modificări în viața tatei, care era invalid de război. Fusese rănit grav la Mărășești în marele atac din 6 august 1917. Și-a pierdut umărul stâng, dar a fost atât de bine operat la Iași de către marele chirurg Tănăsescu, încât aproape nu se observa. La sfârșitul războiului a fost ales președintele Asociației IOVR (Invalidi Orfani Văduve de Război), foarte importantă atunci în viața publică. De acolo a rămas prieten cu Perpessicius, cu sculptorul Jalea, cu marele poet Vasile Voiculescu și cu alți intelectuali de seamă care ne-au frecventat casa.

Când problemele muncii au devenit mai serioase în perioada imediat postbelică, pe lângă Liga Națiunilor s-a constituit la Geneva Bureau International du Travail condus de Albert Thomas. Tata a fost delegat de România să ne reprezinte și a făcut o impresie excelentă. Era un orator remarcabil și vorbea o franceză impecabilă.

Se specializase în Dreptul Muncii și, ca atare, a fost numit Subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătății și Asigurărilor Sociale în guvernul Maniu, venit la putere în timpul Regenței, după moartea regelui Ferdinand și abdicarea lui Carol. Asta a fost în toamna anului 1928. Trecusem în clasa a II-a primară. După-amiaza, când terminam lecțiile, îmi plăcea să stau la poartă, să privesc mișcarea orașului. Se introdusese tramvaiul electric și pe strada noastră, Calea Dorobanți, zonă centrală. Pitoreasca epocă a tramvaiului cu cai luase sfârșit și-mi părea rău. Tocmai trecea un vagon nou în clinchet metalic puternic, când o mașină opri în fața casei noastre. Spre stupoarea mea, din mașină coborî... Iuliu Maniu. Îi cunoșteam figura din ziare. Dar acum m-au izbit ochii albaștri, blânzi și surzătorii. N-a intrat în curte, m-a salutat zâmbind și a întins mâna printre gratii, introducând ceva în cutia de scrisori. A spus ceva pentru tata. N-am înțeles fiindcă eram mută și surdă de emoție. Mi-a zâmbit din nou și s-a suit în mașină. Seara, când s-a întors tata, i-am spus că Iuliu Maniu a lăsat ceva pentru el în cutia de scrisori. „Trebuie să fie cărțile de vizită”, a zis tata. Și într-adevăr așa era. Prim-ministrul, după ce forma guvernul, depunea el însuși cărți de vizită la casele membrilor, viitorii săi colaboratori. Se păstrau încă vechile tradiții protocolare, care dădeau vieții publice o

oarecare eleganță, vai, cât de departe de moravurile de azi!

În anul următor s-a născut sora mea, Elvira-Maria, o păpușă blondă, cu ochi albaștri, care ne-a fermecat pe toți. Aproape să nu-mi mai fac lecțiile privind-o sau purtând-o în brațe. Începuse o altă etapă în copilăria mea.

Ca orice om în formare, ați avut modele spre care ați tins. Ați putea, cu nume și prenume, să exemplificați acele modele? Ce calități deosebite, care v-au atras, aveau ele? Oare le mai întâlnim și acum la unii dintre semenii noștri sau în comportamentul de astăzi prioritare sunt „modele” de tot felul? ...

În 1931 am intrat la liceu, la cel mai reputat din București, Școala Centrală de fete (care avea să devină, vai! Zoe Kosmodemianskaia). Directoare era strălucita doamnă Elena Rădulescu-Pogoneanu, soția lui Ion Rădulescu-Pogoneanu, discipolul, colaboratorul și editorul lui Titu Maiorescu. Absolventă a prestigioasei *École Normale de Sèvres*, a fost profesoara noastră de franceză timp de șapte ani. Pensionarea ei când am ajuns în clasa a VIII-a ne-a întristat mult. Severă și exigentă, impunea totuși cu tactul ei, cu un simț foarte ascuțit al dreptății, cu un mod de predare de mare calitate. Ne îndemna să citim și după fiecare vacanță ne controla lecturile. Mie în special, fiindcă depășeam nivelul clasei (era normal după patru ani cu maici franceze și controlul patern). În clasa a IV-a, mi-a cerut detalii din *Le siècle de Louis XIV* a lui Voltaire, iar în clasa a VI-a despre *La philosophie positive* a lui Auguste Comte. Dar un spirit extraordinar de echitate n-o lăsa să-mi pună mie note mai mari decât colegelor care nu știau franceza înaintea intrării în școală.

Într-o zi, când a stat de vorbă cu noi despre aspirațiile și idealurile noastre, a mărturisit că e dezamăgită profund de faptul că niciuna dintre noi nu i-am răspuns că urmărim perfecțiunea. Deci așa se explica etica sa riguroasă, acea supraveghere continuă a noțiunilor, cuvintelor și gesturilor, care dădeau atâta noblețe personalității omului și profesorului. Am admirat-o și am încercat să-i urmez obiectivitatea și seriozitatea predării.

Tot atât de interesantă, deși profund diferită a fost fiica ei, Anina Pogoneanu, minte strălucită, spirit enciclopedic. Cu studii în Franța (pe vremea când era căsătorită cu Mircea Vulcănescu), doamna Anina

preda literatură română, franceză, filosofie, drept și ne era și dirigintă. Deși fără calități fizice, ba chiar urâțică, era fermecătoare. Plină de vioiciune, excelență vorbitoare, veșnic cu o glumă pe buze, citindu-ne o pagină din Caragiale, arăta un talent actoricesc uimitor. Dar mai presus de toate, avea știința comunicării cu elevii, făcându-ne să o simțim de vârsta noastră. A fost singura profesoară cu care am rămas în legătură și după terminarea liceului și cea care s-a bucurat de izbânzile mele intelectuale. După război, viața familiei Pogoneanu a fost foarte grea. Piki, fiul cel mare, diplomat de carieră, a fost închis și a murit la Aiud, iar Titu, cel mai mic, tot diplomat, a izbutit să fugă în Elveția, luând cu el pe fiica Aninei, Vivi Vulcănescu, și a murit de cancer.

Într-un târziu, a reușit și Anina să plece la Paris. Nu mai știam nimic de ea. Dar o dată, în 1967, prima oară când am fost invitată de la Quay d'Orsay să țin conferința despre Romantismul românesc la Sorbonna și la Montpellier, am reîntâlnit-o. Vorbeam la Sorbona despre Eminescu și deodată, în timpul conferinței, se deschide ușa și apare... Doamna Anina! Era să scap paginile din mână. Am plecat împreună plângând fericite, lăsându-l pe domnul Guillermou, gazda mea, singur. A înțeles desigur și a fost chiar emoționat. Și de câte ori (destul de puține) eram la Paris, mă căuta ori la hotel, ori la Universitate. Își descărca sufletul atât de nobil și de nefericit din pricina stingerii familiei sale, a fraților intelectuali de rasă, a lui Piki, mort în închisoare, și a lui Titu, mort de cancer la Geneva. O mare durere îi provocase și căsătoria nereușită a lui Vivi, de la care ea nădăjduise un urmaș. În grădină la Bagatelles îmi dezvăluia durerile ei ca unei prietene apropiate, fiindcă așa mă considera. Fusesem singura persoană care în timpul comunismului evocasem cu pietate de discipol familia lor. Și Anina nu uita asta și mi-a lăsat chiar câteva documente de familie, cel mai important fiind „Jurnalul” doamnei Elena din vremea de toi a suferințelor lor. Prietenia noastră s-a cimentat atunci în întâlniri, apoi în corespondență. Sfârșitul acestei femei extraordinare a fost trist, la Paris, într-un sanatoriu de bolnavi. Ei îi datorez mișcarea gândului în cultură și mai cu seamă, așa cum spuneam mai înainte, secretul comunicării cu cei tineri. Îi port o recunoștință nestinsă.

Sigur că Facultățile (Drept și Filologie) mi-au propus numeroase modele din diverse puncte de vedere: erudiții impresionante, oratorii

cuceritori, eleganța predării etc. Mircea Djuvara, Ion Dongorozi, George Strat de la Drept, Dragoș Protopopescu, anglistul care mi-a fost maestru întru shakespeareologie și poezie engleză la Filologie. Dar modelul a fost și a rămas Tudor Vianu, filosof al culturii, estetician, comparatist și mai ales profesor. Întâmplarea a făcut (dar nimic nu e întâmplător) ca tatăl meu să facă războiul împreună cu doctorul Vianu, tatăl profesorului, și să rămână prieten cu familia. Chiar după moartea doctorului, profesorul a continuat să-l viziteze din când în când pe tata. Între timp apărusem și eu pe lume și îi tot auzeam pe ai mei pronunțându-i numele cu admirație și afecțiune. Dar eram un personaj prea neimportant ca să fiu prezentată profesorului. Și anii au trecut grăbiți, am ajuns la Facultatea de Filologie, studenta lui la Estetică (împărțea catedra cu Ralea). Preda un curs de Estetică a dramei și altul de Stilistică, amândouă de o calitate admirabilă. Pătrundea cu bisturiul analizei în adâncul operei dramatice, extrăgând elementele esențiale ale conflictului cu argumente psihologice, antropologice subsumate structurilor estetice care le ordonau, dându-le sens. Iar la Stilistică, izbutea performanțe excepționale, ajunsesem să recunoaștem autorul după lectura unui simplu pasaj din operă. Foarte grav, cu vocea sa frumos baritonată, profesorul parcă oficia un sacerdoțiu. Făcea parte dintre acei mari profesori care cred în misiunea lor de luminători ai intelectului.

Nici atunci nu i-am spus cine sunt, nici eu, nici tata. Abia după începutul carierei universitare, când dintr-o eroare, fusesem trecută asistentă la catedra de Literatură română a aflat cine sunt. S-a dus la decanat și a cerut trecerea mea la catedra sa de Literatură universală și comparată, deoarece aveam specialitate Limbile și Literaturile Engleză și Germană. A început o colaborare nu foarte ușoară. Exigența profesorului era cunoscută, dar și eu mă simțeam obligată față de inițiativa lui atât de generoasă prin creditul pe care mi-l acorda. Însoțindu-l la ore, lucrând împreună, ascultându-l neîncetat, l-am cunoscut bine și am încercat să-l urmez. Avea o demnitate a comportamentului care impunea auditoriului. Fizionomia (pe care i-am fixat-o într-un portret aniversar) exprima o nobile seriozitate, o gravitate a unei mari conștiințe de intelectual. Olimpian în ținută (ca și Maiorescu, pe care îl admirase), păstra o oarecare distanță, deși nu rece, față de studenți. Era profesorul

cel mai admirat și mai temut, dar nu din cauza severității, ci a distanței de valoare pe care tinerii o resimțeau ca atare.

Tudor Vianu a fost marele meu magistru și model, căruia nu i-am găsit niciodată pereche. Și nu cred că-i vom mai găsi vreodată.

De la catedra universitară și prin cărțile pe care le-ați semnat, ați risipit multă energie – dacă risipă se poate numi asta – pentru a transmite studenților, sutelor de mii de cititori respectul față de valorile culturii umaniste, prețuirea lor, în lipsa cărora suntem aliceva decât ar trebui să fim. Și răsplata care vi s-ar fi cuvenit acum a fost înlocuită de o nedreptate prea urâtă, venită dintr-un „război civil” al intelectualilor, imediat după Revoluție (ale cărui „mine” mai explodează și acum când și când). Ați fost marginalizată, supusă o vreme unui fel de linșaj mediatic, în absența eventualelor dumneavoastră replici, ca mitocănia să fie, nu-i așa, perfectă. Spuneți, doamnă Bușulenga, i-ați iertat pe cei care s-au repezit spre dumneavoastră ca mercenarii cu baionetă la armă? Fiindcă oricum, oricâte atacuri vor mai fi, valoarea lucrurilor pe care le-ați făcut nu poate fi negată prin astfel de lovituri...

În contextul societății românești actuale, animate de sentimente, de impulsuri pe care sufletul nostru cel vechi, creștin-ortodox, nu le cunoștea, se petrec tot felul de fenomene negative. Poate e normal ca, după refulările din cei 50 de ani de totalitarism comunist, să se producă defulările violente actuale, manifestate cu putere în toate mijloacele de comunicare de masă. Cum spuneți, „războiul civil” se desfășoară și între grupuri politice, și între grupuri de intelectuali. Am fost și eu supusă unor triste tiruri mai mult sau mai puțin îndreptățite, cum am fost și pe vremea comuniștilor. Printre altele, în două numere consecutive din „Gazeta literară”, Lucian Raicu mă desfința, afirmând că „ZDB face critică literară ca și cum s-ar plimba la șosea”.

N-am dat replică niciodată, nici atunci, nici acum. I-am iertat pe toți, și atunci, și acum, pentru că vreau să sting urile, resentimentele și tot ce înveninează relațiile umane, încalcând porunca iubirii aproapelui. Și mai cu seamă fiindcă nu putem opri extensia răului decât opunându-i binele. Creștinește e „să binecuvântezi pe cel ce te blestemă”.

Un sondaj de opinie CURS, din acest an, asupra percepției valorilor

naționale, îl așază, de exemplu, pe Eminescu aproape umăr la umăr cu Florin Piersic, Stela Popescu îi întrece pe Brâncuși și pe Enescu, iar într-un procent dintre cei chestionați Bălcescu, sârmanul Bălcescu, apare ca un făcător de mult rău nației. Nu cumva vidul intelectual strecurat printre noi ca un șarpe extrem de veninos, își are cauza, printre altele, și în acel „război civil” amintit, „război” în care „învingătorii” l-au etichetat pe George Călinescu drept „lacheu al lui Dej”? Cum comentați astfel de derapaje, nu-i așa, intelectuale? ...

În ceea ce privește valorile noastre, trecem, din nefericire, printr-o epocă foarte grea, destul de periculoasă pentru identitatea noastră națională. În pragul unui nou mileniu, se observă modificări de atitudine, de comportament, chiar de gândire. Evoluția spectaculoasă a tehnologiilor dă civilizației o întâietate în fond nemeritată față de cultură. Și astfel prezentul dobândește un prestigiu enorm în dauna trecutului socotit drept depășit, neinteresant, fără valoare. Se caută noul cu orice preț, se contestă orice merit trecutului, se merge într-o doctrină ca New-Age (Era Nouă), până la abolirea lui. Se taie astfel funcțiile continuității, care e condiția unității unei culturi. Și se adoptă tot felul de mode și modele, indiferent dacă se potrivesc sau nu cu spiritul unui popor. Bineînțeles, primii iconoclaști sunt tinerii care nu cunosc istoria (grav distorsionată în vremea comunismului, nici astăzi însă predată cum trebuie).

Globalizarea este văzută de unii ca o supremă binefacere, ca o maree paradiziacă ce va aduce lumii întregi democratizarea consumului și anihilarea sărăciei. Dimpotrivă, alții o văd ca pe o uriașă umbrelă atomică, care va uniformiza absolut tot ce ține de spiritualitatea națiilor. Este adevărat, conștiința trece și prin stomac, dar nici îmbuibarea nu produce automat o conștiință pe măsura menirii omului. Cum adevărat este că închiderea într-o autarhie (cunoscută bine de noi) nu poate fi acum decât o sinucidere pentru orice țară. Cum vedeți această provocare – globalizarea – pentru omenire, în general, și pentru țara noastră, în particular?

Mult trâmbițata globalizare, văzută de unii ca un panaceu al condiției popoarelor, oferă o întreită perspectivă asupra viitorului lumii. Din punct de vedere politic, statele vor fi obligate să renunțe măcar la o parte din suveranitatea lor și diferențele dintre cele mici și cele mari vor

produce nemulțumiri cu caracter permanent. Se va resimți și din punct de vedere al măsurilor legislative (Constituția Europeană a dat deja un exemplu de dificultate!).

Economic vorbind, va fi și mai greu. Producțiile de materii prime diferă de la țară la țară și problema concurenței în producție va fi un obstacol foarte greu de depășit, creând inegalități grave de standarde de viață, obligând la renunțări inechitabile. Perspectiva cea mai delicată se deschide însă globalizării în cultură, în domeniul spiritului. Mai întâi în domeniul religios. Niciun popor nu e dispus să-și abandoneze credința străbunilor săi. Apoi, ce se va întâmpla cu valorile culturilor popoarelor mici față cu cele intrate de sute de ani în circuitul universal și slujite de limbi cu mare circulație? Se vor naște complexe dureroase care n-ar putea dispărea decât printr-un spirit comunitar, de solidaritate în iubire creștină. Și aceasta nu mai există!

În tranziția asta (care pare fără sfârșit) am importat unele lucruri bune din Occident, dar și unele rele, cele pentru formarea adolescenților, a tinerilor – vârstele cele mai viguroase, nu? Spre ce se va îndrepta vigoarea acestor vârste (aflate într-o deusolare accentuată), când spiritualitatea lor este nutrită cu „mărfuri” la limita vulgarului, a pornografiei, livrate de televiziuni, dar și de multe publicații care tind să înlocuiască lecturile fundamentale? ...

Întrebarea aceasta atinge unul dintre punctele mele cele mai sensibile: viitorul generației tinere. Ca profesor ce am fost câteva decenii și m-am străduit nu numai să-mi informez studenții, ci și să-i formez, privesc cu durere la procesul de deteriorare a spiritului noilor generații. Lipsiți de cunoștințe exacte asupra trecutului, lipsiți de modele, prinși de curentul adoptării modelelor străine, care-i fascinează prin libertatea ce li se pare a o acorda și care-i face să se simtă adulți, tinerii cad pur și simplu pradă ușoară tentațiilor celor mai periculoase pentru vârsta lor. Ceea ce cred ei că e libertate, e de fapt calea către libertinaj. Atracția barurilor și discotecilor, cu alcooluri, droguri și striptease, cărțile și imaginile pornografice, filmele sexy și pline de violență oferite aproape zilnic de TV sunt o provocare gravissimă la adresa tineretului nostru, atât de deusolat. Ieșind din fâgașul culturii prin tentația aceasta luciferică, încotro vor merge? E ușor de presupus. Rezultatele acestui

fenomen au început să se arate în coborârea ștachetelor la examenele de toate gradele. Rezultatele mă umplu de tristețe: acolo se văd rezultatele noului „trend”, cum zic tinerii în pășăreasca lor româno-americană care împeștrițează, uneori până la neînțelegere, frumoasa și neașa noastră limbă. Nu știu și nu văd cu ce mijloace s-ar putea interveni ca măcar generațiile viitoare să scape de obsesia acestei așa-zise libertăți, căreia i-a pus capac introducerea în școala primară a educației sexuale. Bieții noștri părinți și bunici! Cât s-ar fi îngrozit!

Vorbim tot mai des despre biblioteci virtuale, la fel se înmulțesc semnalele potrivit cărora mediile electronice, cu mesajele lor audio-vizuale, vor înlocui cultura tiparului. Altfel spus, pentru existența cărții a început numărătoarea inversă, dar industria de carte nu dă semne că ar fi în recul. Credeți în dispariția acestui minunat „obiect”, cartea?

În privința aceasta mi-am spus de mai multe ori părerea și chiar în împrejurări oficiale, cum a fost, de pildă, cunoscuta întâlnire de la Snagov, despre economie și cultură. Am afirmat și nu voi înceta să o fac, că eu am fost și rămân un cetățean al Galaxiei Gutenberg, devotat cuvântului (cu origine divină, din Logos) și refuz categoric apartenența la galaxia audio-vizualului întemeiată pe sunet și imagine. Cuvântul tipărit e o permanență de încredere: la el vii și revii și cartea îți e prieten viața întregă. Iar în mecanismul gândirii, cuvântul scris face ordine, fixează ideea în tezaurul statornic de cunoștințe.

Sunetul și imaginea însă, mai cu seamă imaginea, țin de senzorial și trec, evanescente, prin auzul și văzul nostru, nefixând percepția, ci mai degrabă năucind-o. Și așa, numai cu aparatele de televiziune, creierii noștri rețin foarte puțin imaginile fugitive în succesiunea amețitoare în care se succed.

Cartea, vechiul și înțeleptul nostru prieten, nu poate dispărea. Am pierde unul din instrumentele (sau chiar singurul) așezării minții noastre.

De altfel, după umila mea părere, modificările cam ciudate intervenite în lumea de azi se datoresc nefastei influențe a rapidei succesiuni de imagini.

Bibliotecă virtuală? Să ne ferească Dumnezeu!

Peisajul moral al societății noastre este, cred, destul de nebulos, rar se mai ivesc razele unui soare anemic, în care nu prea mai avem încredere. Care instituții ale statului ar putea înrâuri puternic societatea, astfel ca, în timp, ea să o apuce pe o cale mai curată, să o părăsească pe cea de acum, plină de tot felul de murdării? ...

Într-adevăr, peisajul moral al societății noastre nu e de natură să te încurajeze nici pentru acum, nici pentru mai târziu. Se spune, în general, că totul se trage din structura specifică a societății de consum, în care singurul țel al vieții este câștigul material. Comunismul înfunda teoretic pe oameni în materie, luptând împotriva spiritului. Iar capitalismul „redivivus” îi angajează în cursa nebunească pentru îmbogățire. Se produce în aceste condiții o falie între bogați și săraci, care îngreuiază desfășurarea normală a vieții sociale și care n-ar putea fi depășită decât printr-o modificare moral-spirituală a celor avuți. De aceea cred că singura instituție în măsură să modifice ceva în acest sens este Biserica. Pentru că valoarea educativă a învățământului pare să fi dispărut. Și învățătura creștină ar fi singurul drum spre îmbunătățire, nu numai reintroducând în relațiile umane dragostea pentru aproapele și interesul binelui lui, și mai cu seamă îndemnând pe bogați la renunțarea la acele patimi, la acele plăceri pe care prin averile lor și le pot satisface.

Dar pare să fie prea târziu ca Biserica să mai intervină, deoarece mai tot ce era socotit păcat pe vremuri este acum nu numai tolerat, ci și legiferat de autoritățile civile.

Și, pe de altă parte, o dorință de răfuială pentru lucruri de mult trecute, un fel de învrăjbită între oameni (despre care zicea Herodot că-i împiedica pe traci să fie poporul cel mai puternic al timpului lor) bântuie printre noi. E suficient să citești ziarele sau să-i auzi înfruntându-se la televizor. De altfel, puțin se mai sinchiesc de Biserică, așa încât nu cred că peisajul moral se va modifica prea curând. Păcat de neamul nostru cel cuviincios și omenos, cel amărât și greu încercat!

Oare i se potrivesc acestui „peisaj” moral de la noi cuvintele lui Shakespeare (rostite în drama Othello: „O, Dumnezeule, să pună oamenii un dușman în gura lor și să ne fure mintea! Să ne transforme cu bucurie, chef și plăceri și aplauze, în animale”?

Mi se pare că citatul se potrivește, doar în parte. Deoarece, dat fiind peisajul la care ne referim, am început să mă uit cu mai multă dragoste la animale, cu mai multă atenție. Urmărind în curte și în casă câinii și pisicile în câțiva ani succesivi, am descoperit fenomene ciudate în comportamentele lor. O atenție mai deosebită acordată celui care le vorbește, un fel de a răspunde din ochisorii lor senini, ba chiar un mârâit în chip de aprobare. Apoi o înțelegere incredibilă a orientării în spațiu: se îndreaptă spre locul pe care îl arăți cu mâna sau cu vorba. Ca să nu ne mai referim la capacitatea lor afectivă față de stăpâni, chiar atunci când aceștia nu sunt prea binedispuși. Și chiar mișcărilor lor sunt mai suple, mai vioaie, exprimând dorința de joacă aproape copilărească. Comparând câinele modern mai cu seamă cu înaintașii săi din tablourile lui Velasquez sau ale englezilor din secolul al XVII-lea percepi ușor modificarea intervenită în firea celor de azi.

Concluzia mea, întemeiată pe observație atentă și îndelungată, confirmă ceea ce am început a gândi în ultimii ani, nu numai sub raport biologic, ci și psihologic: pe măsură ce oamenii se degradează, animalele evoluează. Creatorul, Tatăl Ceresc, dezgustat de nevrednicia celor făcuți după chipul și asemănarea Lui, îi lasă în voia mizeriei lor morale și se uită cu plăcere la fapăturile celelalte.

Așa încât, citatul din *Othello* se potrivea la vremea aceea animalelor de atunci, ale căror atribute se potrivesc azi ființei umane. De fapt, s-a împlinit dezideratul exprimat în glumă de marele brit.

Stimată doamnă, cred că nefericirea poate fi și un dascăl înțelept, de întărire a omului aflat în momente de cumpănă. V-ați întâlnit de multe ori în viața dumneavoastră cu acest „dascăl”? Ce v-a spus de fiecare dată?

Din nefericire, nefericirea e indisolubil legată de condiția umană. În tragedia greacă, eroii o trăiau cu o intensitate răvășitoare, fie că era provocată sau nu de *hybris*. În general, însă, în urma comiterii acestei încălcări a legilor morale, a legilor firii, a legilor cetății, ceva rămâne. Să ne amintim de cumplita tragedie a lui Oedip, pe care nu încetează de a o plânge până la ispășire. La cei vechi, nefericirea era legată de destin și de anumite culte. La cei noi, nefericirea poate izvorî din orice împrejurare de viață. Și voi da un exemplu, din fericire, singurul, dar și foarte dureros, din viața mea. Între mai sus pomenitele mele amintiri de

copilărie, am evocat preocupările și talentele muzicale ale familiei. Așa încât nu voi mai reveni la preliminarii. Voi intra direct în materie. De la 10 ani, am fost pusă să studiez și pianul, și vioara. Primul instrument mă pasiona; n-aș putea spune același lucru despre al doilea. Dar lucram și la el, deși cam fără tragere de inimă. După 5 ani de studiu am fost înscrisă la Conservator. Se chema Pro Arte, era condus de George Cocea, primul violoncelist al Filarmonicii, format la Paris, și se bucura de patronajul Reginei Maria, care ne vizita destul de des însoțită de fiica ei, Regina Elisabeta a Greciei. Aveam profesori de elită. La pian am lucrat cu Ion Filonescu, unul dintre modernii de școală franceză (el a introdus la noi Gerswin în repertoriu) și cu Madeleine Cocorăscu, de școală germană, elevă la Viena a lui Emil Sauer, care fusese elevul lui Franz Liszt. Tehnica germană mi s-a potrivit cel mai bine. Iar la vioară am lucrat cu Anton Adrian Sarnaș, concert-maestru al Filarmonicii, și cu Sandu Albu, care se întorsese atunci din America. Și partea teoretică era susținută de nume notabile: Teodor (Toto) Rogalski la Teorie și Solfegiu, iar marele intelectual Emanoil Ciomac (Conu Mănucă) la Istoria și Estetica Muzicii.

Am intrat într-un univers care m-a fascinat, cu atât mai mult cu cât era dublat de o informație de specialitate, adică de concerte, extraordinar de bogată, pe care mi-o puneau la dispoziție părinții mei (și ei melomani). Și au fost tocmai anii 1935–1937, petrecuți de George Enescu în țară, unde și-a desfășurat cea mai mare parte a repertoriului său vast. Ne vizita și la Conservator, venea să ne asculte, să ne vorbească. Atunci l-am cunoscut personal, intimidată de amabilitatea elegantă a conversației despre „Suitele franceze” de Bach pe care le aveam în studiu.

Trăiam ca într-un vis muzical, la care se adăugau și valorile dansului, pe care îl studiam la cursurile de euritmie conduse de Iris Barbura, balerină, prima soție a lui Sergiu Celibidache.

Firește, școala nu putea fi neglijată: exigențele școlii de elită. Făceam totul cu entuziasm și nu mă simțeam obosită. Eram ca într-o transă.

Într-o zi însă, 13 mai 1937, meci de volei la școală. Echipa noastră a câștigat. Bucurie mare! Dar acasă, o hemoptizie care i-a îngrozit pe ai mei! Eu nu-mi dădeam seama despre ce e vorba. Doctorii au impus

repaos absolut pe timp nelimitat. Am ripostat susținând că săptămâna următoare aveam examen la Istoria Muzicii. La care mi s-a răspuns că doi-trei ani de atunci înainte nu mai aveam voie să ating vreun instrument.

M-am prăbușit în mine cu disperare. Totul se terminase. Toate nădejtile, toate visurile s-au șters. N-am să pot niciodată să exprim în cuvinte durerea aceea.

Au urmat 2 ani de sanatoriu, tratamente eroice, operații la Predeal și la Clinica din Cluj. Dar studiile mi s-au întrerupt, în ciuda insistențelor mele și ale mamei. Tata a fost intransigent.

Apoi lucrurile au luat cursul știut. Drept și Filologie, carieră universitară reușită, satisfacții intelectuale și spirituale superioare.

Am înțeles într-un târziu că mâna Providenței a fost cea care a transformat direcția vieții mele dinspre nefericire înspre această împlinire nevisată. Și astfel am învățat că nefericirea este doar un accident pe drumul pregătit pentru fiecare din noi de către Cel de Sus, și pregătit cu dragoste și înțelepciune.

Acum, retrasă în liniștea de la Mănăstirea Văratec – care mi se pare mai împuștinată de cum o știam eu cu ani mulți în urmă – probabil că vă puneți tot felul de întrebări și la unele ați găsit răspunsul, la altele sigur încă vă străduiți să răspundeți. Iar câteva dintre ele, la care, cred, nimeni nu a răspuns, vor rămâne mute. Totuși una, ultima întrebare ce v-o pun, la care, poate, ați răspuns de nenumărate ori: ce regretați și ce nu regretați din viața dumneavoastră?

De fapt, nu sunt retrasă la Mănăstirea Văratec, dar vin aici de 30 de ani să-mi petrec vacanțele, de când m-a adus draga și mult regretata mea prietenă, Valeria Sadoveanu. Și simt și eu, destul de dureros, împuștinarea petrecută în Mănăstire. Era aici, între coline și păduri, în peisajul blând al Pădurii de argint, o lume de intelectuali, scriitori, profesori universitari, artiști plastici, care comunicau între ei. În casa în care locuiam noi, se citeau destul de des paginile scrise în cursul zilei. Veneau Părintele Anania (așa îi spuneau atunci), Profira Sadoveanu, Lili Teodoreanu (soția lui Ionel) cu fiul ei, Didica Sadoveanu și soțul său. Se citea sau se povestea (Lili, Ștefana Velisar ca pseudonim, era o povestitoare inegalabilă). Iar Valeria și cu mine făceam aprecierile

critice amuzându-ne copios. Aici l-am cunoscut pe Cristian Mandea, dirijorul, actualul director al Filarmonicii, pe Horia Bernea, unul din cei mai străluciți pictori ai epocii. Horia a pictat în lipsa noastră în verandă, realizând ciclurile sale vărățicene: „Praporii”, „Casele maicilor”, „Bisericele”.

Și câți și mai câți! Se perindau musafiri distinși în casa locuită de noi, aparținând Înalț Prea Sfințitului Pimen Zainea, actualmente Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților. Acum mai vin din când în când prieteni și cunoscuți bucureșteni pentru 2–3 zile. Dar cei vechi și statornici nu mai sunt. Iar tinerii de azi nu se mai omoară cu firea după mănăstiri. Totuși, să avem răbdare și nădejde! La Dumnezeu totul este cu putință!

CORNELIU ȘTEFANACHE

Însemnări ieșene, 2, nr. 9, sept. 2005, pp. 2-11

„CEA MAI IUBITĂ FIICĂ A REGINEI MARIA”

Profesor universitar de excepție, eminescolog de prestigiu internațional, intelectual de recunoaștere academică, dna Zoe, cum îi spun apropiații și foștii studenți, și-a restrâns competențele, asemenea domniței Ileana, la un simplu rang monahal: Maica Benedicta. Evocare dintr-un alt timp...

Nu multă lume își mai aduce aminte astăzi de Regii noștri întregitori de țară, de familia regală, atât de populară pe vremuri în România. Vă numărați printre norocoșii al căror destin s-a întretăiat cu una dintre cele mai alese reprezentante ale regalității: Principesa Ileana, flica Reginei Maria și a Regelui Ferdinand...

Până în 1948, când a fost alungată din țară întreaga familie regală, nu am trăit în preajma lor. Ascultam povestirile tatălui meu, combatant în Primul Război Mondial, care-și pierduse brațul pe câmpul de luptă și care imediat după război vorbise la Alba-Iulia, la sărbătorirea întregirii țării. Abia mult mai târziu, în '67, am întâlnit-o pe Principesa Ileana – devenită Maica Alexandra – într-o mănăstire de lângă Paris. A fost un moment extraordinar. Profesorul Alain Guillermou, eminescologul francez care a tradus și publicat opera marelui nostru poet, mă invitase să țin o conferință la Sorbona despre Eminescu și romantismul european. Ministrul francez al culturii era scriitorul André Malraux, iar invitația venise prin Quai d'Orsay (Ministerul francez de externe), astfel încât cei de la București n-au mai putut să mă împiedice să plec, așa cum se întâmplase până atunci.

Odată ajunsă la Paris (aveam 47 de ani), m-am întâlnit cu distinse

personalități franceze, ca și cu câțiva români aflați în exil – fosta mea profesoară de la Școala Centrală, Anina Rădulescu Pogoneanu, adorată de elevele ei, profesorul Paul Miron de la Freiburg, care se lupta mult pentru întreținerea legăturilor între universitățile germane și cele românești, regretatul Ioan Cușa – remarcabilul scriitor și editor – și, mai ales, preotul Andrei Scrima, strălucit intelectual, fostul asistent al lui Anton Dumitriu. Într-o zi, părintele Scrima îmi spune că mă așteaptă o surpriză și că trebuie să mergem undeva, în apropierea Parisului, unde voi vedea niște lucruri interesante... Afară era o zi însorită, caldă și veselă. M-am urcat în mașina lui, gata de drum, cu un nestăvilit sentiment de libertate. Și fiindcă ajunseserăm într-o pădure, am exclamat: „Pădurea Fontainebleau!”. „De unde știi?”, m-a întrebat părintele. „Din tablourile lui Andreescu”, i-am răspuns eu, mândră de cunoștințele mele. Apoi am ajuns într-un mic orașel, Bussy, unde am coborât în fața unei clădiri frumoase, dar vetustă ca aspect. Mi se spune că este o mănăstire ortodoxă, condusă de maici bătrâne, din fosta aristocrație rusă. Într-una din încăperi, într-un fotoliu adânc, stătea o călugăriță bătrână, foarte bătrână, cred că avea peste nouăzeci de ani – care mi-a întins mâna să i-o sărut, spunându-mi: „Mère Serge!” Încremenisem. Mă aflam în fața mării ducese a Rusiei, fugită aici cu tot neamul! Clădirea aparținea fundației lor. Am stat puțin de vorbă cu ea, dar drept să-ți spun, pe subiecte destul de convenționale. Părintele Scrima plecaseră și rămăseserăm doar noi două. Simțeam că venerabila maică trecuse în altă lume, poate cea a amintirilor, desprinsă cu totul de prezentul tumultuos. Mă gândeam că de vină erau și vârsta sa foarte înaintată, poate că și coșmarul prin care trecuse și de care, acum, se putea, în sfârșit, desprinde. După un timp, am auzit cum cineva cobora scara în goană, ca o ciută fugărită și, când a apărut, am strigat gătuită de emoție: „Domniță!” Ea a început să râdă și mi-a spus: „Nu mai sunt domniță, dragă, acum sunt Maica Alexandra”. Rămăsesem cu gura căscată. Prin mintea mea se derulau cu o iuțeală fantastică scene, parcă demult cunoscute, oameni deveniți amintiri.

Mi-o aminteam tânără și exuberantă, frumoasă, iubită de noi, toți românii. Jucătoare de tenis, făcea și iachting, fiind singura femeie din România care obținuse „Brevetul de căpitan de cursă lungă”. Iubitoare și de arte, studiasc sculptura cu Ion Jalea și pictura cu Jean Al. Steriadi. Implicată cu trup și suflet în munca socială, fusese fondatoarea și

președinta Asociației Tinerelor Femei Creștine (Y.W.C.A.), formată din elevele marilor licee din țară. Îmi aminteam ca prin vis de strălucita nuntă a Domniței la Sinaia, cu principele Anton de Habsburg Toscana, din 27 iulie 1931, când eu eram doar un copil; de numeroasele întreceri sportive sau sărbători naționale, de la care era nelipsită; de momentele grele ale războiului, când Domnița Ileana îmbrăcase uniforma asistentelor de Crucea Roșie, construisese la Bran un spital, unde făcea de toate, de la îngrijirea bolnavilor la procurarea hranei și la spălatul geamurilor și al podelelor. Auzisem și zvonurile despre întâlnirile Domniței cu unii capi comuniști, de la care obținea, de fiecare dată, dreptul de a trimite pachete, pentru câte cineva dintre cei care sufereau în închisori chinuri greu de imaginat. În tot acest timp, a fost mereu aceeași, mereu cu surâsul pe buze și plină de curaj, gata să-i ajute pe cei din jurul său, devenită pentru noi, toți, un personaj aproape legendar. După plecarea lor din țară, în ianuarie 1948, veștile nu mai trecuseră dincolo de „cortina de fier”, căzută greu între noi, cei din Est, și restul lumii. Și acum, iat-o, în fața mea! Eram copleșită, năucită, mă simțeam strivită de acea prezență ce-nsemna pentru mine mai mult decât o pagină de istorie vie. Până să-mi revin, mi-a spus să mergem în chilia ei, ca să putem vorbi în liniște.

România, într-o chilie de maici

Aflată în alt corp al clădirii, chilia era la mansardă și era îmbrăcată toată în lemn, un interior rustic, de casă tipic românească. De grinzi fuseseră aninate, cu un desăvârșit simț estetic, legături mari de ardei roșii, o funie de usturoi, cununi de ceapă. Parfumul delicat de busuioc, mesele încărcate de icoane și de ștergare brodate în culori vii mă făceau să mă simt intrată într-o Românie rămasă doar amintire, o lume tainică, plină de sfințenie și har. Cu greu mă hotăram încotro să privesc mai întâi: la ochii ei mari, de un albastru intens și scânteietor, la haina monahală, neagră, simplă, care-i accentua noblețea regală, sau la interiorul acela țărănesc, plin de grație și rafinament.

Deasupra patului atârnav un crucifix splendid și o icoană a Fecioarei Maria, ferecată-n aur și argint. Pe noptieră, o statueta a Sf. Benedict, cufundat în cucernica rugăciune. Erau, pesemne, amintiri de familie, „de-acasă”, relicve sfinte, păstrate cu pioșenie.

Mai vorbea românește, după aproape douăzeci de ani de viață printre străini?

Vorbea într-o românească fără cusur, cu vocea ei profundă, frumos timbrată și mângâietoare. De altfel, toți românii întâlneau atunci în străinătate vorbeau românește perfect, fără pic de accent străin.

Maica Alexandra știa tot ce se întâmplase în România după alungarea lor, dar voia să afle noutăți despre prietenele ei, despre Nisa Cămărășescu, cea mai apropiată colaboratoare în organizarea tinerelor românce, despre sora acesteia, Anicuța, pe care le cunoscusem la Văratec, în casa dragei mele Valeria Sadoveanu, cu care eram prietenă. M-a întrebat despre profesoara Tanti Georgescu, fosta directoare a liceului „Domnița Ileana”, și ea o apropiată colaboratoare de altădată. Aproape că îmi sorbea cuvintele, cerea noi și noi amănunte, despre cutare sau cutare, despre sănătatea lor, voia să le trimită medicamente, să ajute pe cât mai mulți. De fiecare dată când îi spuneam „Domniță”, râdea și-mi zicea iar și iar: „Sunt Maica Alexandra acum...”.

A stăruit apoi mult timp asupra Castelului Bran, lăsat ei prin testament de Regina Maria. Mă întreba ce devenise, dacă se mai păstrase ceva din sobrietatea medievală a interioarelor, dacă mai existau piese dragi de mobilier. Am cruțat-o, ascunzându-i că multe nu mai erau, că fuseseră aduse lucruri noi, mobilier de Renaștere florentină, nepotrivite cu atmosfera castelului, și că Muzeul Bran își pierduse mult din eleganța regală, plină de austeritatea de odinioară. Mi-a povestit, pe urmă, despre tot ce i se întâmplase după „abdicarea” Regelui Mihai, nepotul ei, și despre plecarea lor din țară, cu sinceritatea și naturalitatea sa dintotdeauna. Ascultând-o, mă întrebam de ce mă alesese tocmai pe mine ca „duhovnic”, și am înțeles că eram nu numai prima româncă venită din țară, după intrarea ei în monahism, ci în mine își vedea România, țara pe care a iubit-o cu credință și patos, până în ultima sa clipă de viață...

Semne trimise de Cel de Sus...

Ce o îndemnase pe Domniță să îmbrace haina monahală?

În cele din urmă, mi-am luat inima-n dinți și-am întrebat-o cum de s-a călugărit. Mi-a pomenit, în trecut, despre divorțul de principele Anton de Habsburg Toscana, tatăl celor șase copii ai lor, și de imediata

ei căsătorie cu un oarecare doctor, Ștefan Issărescu. Mi-a povestit, apoi, cum simțea că mai păcătuisese o dată, în România, când mașina în care se afla împreună cu copiii fusese urmărită de ruși. Atunci, a uitat pentru o clipă că este creștină credincioasă și a vrut să se otrăvească împreună cu copiii, de teama ca aceștia să nu fie trimiși în Rusia. Trăise momente tragice, dar, în cele din urmă, a reușit să plece cu întreaga familie în străinătate, unde, în ciuda greutăților materiale, cu un curaj remarcabil, Domnița a reînceput să trăiască normal.

Între timp, fata cea mare, cea mai frumoasă, Minola – cum o alinta ea –, se căsătorise cu un tânăr american, era fericită și avea doi copii. Și cum într-o zi, cei doi soți plecau într-o călătorie, Domnița și copiii i-au însoțit la aeroport. Și-au luat rămas-bun, avionul a decolat și, imediat după decolare, sub ochii lor îngroziți, o explozie teribilă a făcut fărâme avionul și pasagerii. „Sub ochii mei și ai copiilor”, a mai spus Domnița, în vreme ce-și stăpânea cu greu lacrimile. Apoi, fără să insiste asupra întâmplării aceleia îngrozitoare, Maica Alexandra a trecut la Ștefan, băiatul cel mare, moștenitorul numelui de Habsburg. „La scurt timp după prima nenorocire, Ștefan, care-și găsisese o ocupație și ducea o viață normală, a căzut de pe cal, s-a lovit la cap și, de doi ani este în comă profundă. Atunci am înțeles că nenorocirile care mă copleșeau sunt semne venite de la Cel de Sus. M-am gândit că Dumnezeu mă cheamă în felul acesta să-mi schimb drumul și să mă căiesc pentru viața de până atunci. Așa că... m-am hotărât să mă călugăresc.”

Dar, pentru că în Occident nu existau pe-atunci mănăstiri ortodoxe românești, Maica Alexandra a rămas șase ani la Bussy-en-Othe, la mănăstirea ortodoxă a maicilor ruse, unde a fost tunsă monahie.

Cum a ajuns să întemeieze o mănăstire ortodoxă în America?

Viața alături de maicile ruse, am simțit asta, nu era chiar o plăcere. Maica Alexandra, fire extrem de sociabilă, civilizată și elegantă, menținuse cu ele relații foarte bune, dar atmosfera din mănăstire nu se compara cu aceea de la mănăstirile românești, pe care o cunoscuse. Mi-a mărturisit că visul ei era să întemeieze în America, în Pennsylvania, o mănăstire ortodoxă de maici, unde-ar fi vrut să readucă atmosfera mănăstirilor românești. Deocamdată, nu vorbise nimănui altcuiva despre nobilul ei plan și strângea fonduri pentru a și-l putea realiza.

Știa că o aștepta o muncă uriașă, dar își jurase să nu aibă odihnă, până ce nu-și va împlini calea spre care se simțea îndrumată de Cel de Sus.

Se lăsase seara și, cu mare greutate, m-am despărțit de Maica Alexandra. Știam că o văd pentru ultima oară și că-mi va fi greu să mai aflu vești despre ea. Întâlnirea cu Princesesa Ileana, cea de altădată, îmi redeșteptase dorul de acea Românie, rămasă definitiv, până azi, doar amintire...

Legături nevăzute...

Și niciodată n-ați mai auzit de Princesesa Ileana?

Ei, căile Domnului rămân necunoscute și legăturile noastre sufletești se fac, și ele, după voia Lui. Obişnuiam pe-atunci ca vacanțele să mi le petrec la Mănăstirea Văratec, în casa măicuței Benedicta Braga, una din cele mai distinse monahii ale Văratecului, unde mă invita prietena mea Valeria Sadoveanu (casa în care trăise cu soțul ei, scriitorul Mihail Sadoveanu, fusese transformată în muzeu și ea venise să locuiască, cea mai mare parte a anului, în casa mamei Benedicta). Ne întâlneam acolo cu fetele lui Sadoveanu, cu surorile Cămărășescu, cu Lili Teodoreanu, și toți la un loc formam o familie... Dar într-o zi, maica Benedicta a primit din partea Patriarhului Justinian un ordin cu totul surprinzător. La cererea Princesesei Ileana (Maica Alexandra), Patriarhia o desemnase pe maica Benedicta Braga să-i dea ajutor la mănăstirea nou înființată în America, numită „Noul Văratec”, cu hramul „Schimbarea la Față”.

Maica Benedicta avea două licențe, în teologie și în biologie, și se specializase în muzică psaltică. Bună organizatoare, ea înființase muzeul de la Mănăstirea Văratec, unde era și ghid. Maica Benedicta a acceptat supusă porunca, dar și îndurerată, căci urma să-și părăsească chinovia. Era chinuită de povestea fratelui ei, preotul Roman Braga, de care nu mai știa mare lucru. Părintele fusese arestat și aruncat în cea mai cumplită închisoare din România, cea de la Pitești, unde suferise chinuri groaznice. După ce a ieșit din închisoare, părintele Roman fusese trimis în Brazilia, la Matto Grosso, de Patriarhul Justinian, care voia să-l scape de urmărirea securității. Acolo însă n-a putut suporta clima și se duse în America, la părintele Trifa. Când a auzit maica Benedicta că fratele ei se află în America, n-a mai stat pe gânduri și a plecat însoțită de două măicuțe de la

Văratec, Apolinaria și Gabriela, gata să fie de folos întru organizarea noii mănăstiri românești pe pământ american și să-și reîntâlnească fratele. Și astfel, prin rugămintea Maicii Alexandra, care nu le știuse povestea, dar care fusese instrumentul voinței divine, cei doi frați s-au revăzut după ani grei de despărțire. Și divinitatea a mai lucrat încă o dată. Nu mult după ce se călugărise, Maica Alexandra a avut marea bucurie să vadă că fiul ei, Ștefan, se însănătoșise deplin. Încurajată, astfel, pe drumul ei, în septembrie 1990, în ciuda bolii sale de inimă, Maica Alexandra a revenit în România cu ajutoare pentru copiii orfani.

La Bran, o haltă către eternitate

A fost la Bran, s-a întâlnit cu o parte din localnicii care nu o putuseră uita și unde s-a simțit, în sfârșit, „acasă”. La câteva luni după întoarcerea la mănăstirea din Ellwood City, întemeiată de ea, Maica Alexandra a trecut în lumea dreptilor, pe 21 ianuarie 1991, cu sentimentul datoriei împlinite. La înmormântare, au participat toți copiii și iubitul ei fiu, Ducele Ștefan de Habsburg Lothringen, care avea să părăsească însă și el această lume, câțiva ani mai târziu, în 1998, răpus de un cancer.

Mormântul Domniței Ileana este străjuit de o troiță cioplită în lemn de un român. Și cel mai scump tezaur purtat cu sine în pribegie, caseta cu pământ românesc cules de la Bran chiar de ea, se află astăzi în Catedrala Bisericii Episcopale din New York, în Capela dedicată cultului ortodox. Stă sub icoana văzută de mine la Bussy, în chilia Maicii Alexandra, dăruită de Regina Maria „celei mai iubite fiice” a ei. Pe o plăcuță de bronz, ce poartă vechea stemă a României, sunt încrustate cuvintele: „În memoria părinților mei, Regele Ferdinand și Regina Maria, precum și a tuturor celor care s-au sacrificat pentru țară. Aici se găsește o părticică de pământ românesc liber!”

O mână de țărână

Iubită doamnă Zoe, multe din cele povestite de dumneavoastră sunt încă necunoscute românilor, tinerele generații nu mai știu ce rol uriaș a avut monarhia în istoria noastră, ce însemna atunci patriotismul conducătorilor. Între oamenii de atunci și noi, cei de astăzi, am impresia

că s-a creat o prăpastie uriașă, că românii sunt „altfel”. Cum vă explicați această totală schimbare?

Dacă s-ar cunoaște mai multe din istoria noastră, poate că românii ar mai avea șansa de a redeveni ce-au fost. Dar regii s-au dus și, odată cu ei, și bunele obiceiuri morale ale vremurilor de atunci. Tradiția țărănească, de pildă, teaurizatoare de mari valori. Comuniștii s-au gândit că, odată cu distrugerea satelor, vor fi distruse toate nucleele de autenticitate, de identitate națională, spirituală, morală. Dar acolo unde au dispărut satele a început să bată vântul și s-au abătut nenorocirile. Educația morală și religioasă din familiile de la sat, creșterea copilului cu frică de Dumnezeu, în respect față de muncă și de aproapele, „cei șapte ani de-acasă”, au constituit temeinicia noastră ca popor, ne-au ajutat să rezistăm furtunilor istoriei. Satul românesc era un izvor de suflete educate. Nu aveam Oxford și nici Cambridge, aveam în schimb cumsecădenia, buna-cuviință a țăranului; românul cunoștea „mijlocia” și știa să trăiască cumpătat. Exemplul Domniței Ileana, plecată-n lume cu o mână de țărână românească, dornică să fie mesagerul Ortodoxiei, la celălalt capăt al pământului, dorul ei de țară și revenirea ei din 1990, pentru a-i ajuta pe cei în nevoie, rămâne emblematic pentru ceea ce a însemnat, cândva, România.

SANDA ANGHELESCU

Formula As, 16, nr. 712(14), 10-17 apr. 2006, pp. 12-13

„SCRIITORII TINERI SUNT COMPLEXAȚI DE EMINESCU. DE ACEEA ÎL CONTESTĂ”

Era, cred, o după-amiază de luni, 9 martie 2004, aproape de ora 16.00. Mi-am luat inima în dinți și am sunat-o. Trecuseră câteva luni de zile de când îmi propusesem timid o întrevvedere cu doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Lunile au trecut, gândul de a mă apropia de universul ce-o înconjura pe această distinsă doamnă a literaturii aproape că se estompase în tăvălugul rutinei cotidiene, al unei zile din viața redacției de ziar. Cum energia mea era asemănătoare cu a melcului pe trecerea de pietoni a fost de ajuns să deschid televizorul, într-o seară amorțită și răcoroasă de primăvară. Eram deja captivat. Invitată fiind, la o emisiune de divertisment, doamna Bușulenga oferea gratuit lecții de viață, de conduită civică și morală, impunându-se – cum de altfel era de așteptat să se întâmple – prin prestanță, informație avizată, diplomatie și eleganță din toate punctele de vedere.

Acesta a fost impulsul care m-a determinat să-i formez numărul de telefon. Explicându-i cine sunt și ce doresc de la dumneaei, i-am simțit un fel de ezitare în glas, explicându-mi în plus că se ocupă cu aranjatul bagajelor în vederea plecării la Mănăstirea Văratec, unde obișnuia să se retragă în fiecare an.

O clipă mai târziu, mi-am amintit de emisiunea în care fusese invitată, astfel că am început un nou subiect de discuție.

Iată că, dintr-o convorbire telefonică, ce nu ar fi durat, în mod normal, mai mult de trei, patru minute pentru a-mi face cunoscută intenția, dialogul nostru s-a dezvoltat fără să realizăm că trecuse

aproximativ o jumătate de oră. Astfel că, spre surprinderea mea, ezitarea inițială a domniei sale s-a transformat brusc în curiozitatea de a mă cunoaște și a continua dialogul într-o atmosferă mai relaxată.

A doua zi eram deja familiarizat cu universul apropiat și intim al doamnei Bușulenga.

Din păcate, nu ne-am permis – eu și fotoreporterul delegat – să îi răpim foarte mult din timpul acordat, în condițiile în care domnia sa, a doua zi chiar, se pregătea să plece la Văratec.

Oricum, întâlnirea noastră, deși relativ scurtă, va rămâne pentru totdeauna în vitrina mea de suflet, cu amintiri memorabile.

Doamnă academician, sunteți o personalitate a culturii românești, recunoscută în țară și străinătate. Cum v-ați caracteriza această carieră de succes?

Nu m-am gândit niciodată. Eu n-am dat nicio importanță carierei mele. Viața mea a fost total lipsită de ambiții. Eu n-am știut ce înseamnă ambiția, și-atunci, tot ce-am făcut a fost din datorie, dragoste și mai cu seamă dintr-o obligație morală. Asistând la o demolare a valorilor culturii și istoriei românești, petrecute în răstimpul celor 50 de ani de ocupație, ca să zic așa, comunistă, mi-am zis că nu pot rămâne rece și indiferentă în fața unei astfel de situații.

V-ați pensionat înainte de vreme. Care au fost cauzele?

Mai aveam aproape opt, nouă ani până la pensie. Aveam 61 de ani și eram șef de catedră și membru corespondent al „Academiei Române”. În timpul unui seminar citeam monologul Clitemnestrei din opera lui Eschil. Monolog plin de profunzime și pluritate în sensuri. Cum eram eu, plină de patos, un student spune: „Doamnă, ce ne bateți capul cu prăpădiții ăștia și vechiturile astea!?”

Când am auzit, am înghețat. N-am zis nimic, am închis cartea, mi-am luat pardesiul, m-am dus la decanat și am depus cererea de pensionare. Pentru mine, valorile clasicismului sunt valorile umanismului autentic. Cine n-a trecut pe-acolo nu se poate numi om de cultură. Ei ar fi vrut de la bun început o deschidere mai largă spre modernism. Chiar și între profesori existau opinii diverse. Mulți dintre cei tineri erau plictisiți de bătrânii ăștia: Eschil, Sofocle etc. Ca și Vianu, am dat o mare amploare

antichității clasice greco-latine, apoi evului mediu și renașterii, până la baroc. De-acolo pătrundeam în romantism, neorealism, iar în pragul secolului al XX-lea mă opream și propuneam câteva direcții, deoarece Vianu spunea: „O adevărată valoare nu se afirmă decât după o sută de ani”. Deci, studenții mei m-au făcut să plec din Universitate. Asta e!

Care este cea mai mare bucurie a vieții dumneavoastră?

Au fost foarte multe. Am avut mari bucurii când am botezat. Am 11 fini botezați și 17 perechi cununate. Pentru munca mea am luat „Premiul Herder”, dar și multe înalte distincții oficiale italiene și românești.

De la o vreme suntem tot mai dezamăgiți de atitudinea unora din jur. Ați avut recent o astfel de stare?

Pagina din „Dilema” de acum câțiva ani, în ziua aniversării lui Eminescu, când a apărut o bancnotă de o mie de lei. Asta era valoarea poetului. Am crezut că fac infarct. În interiorul revistei erau numai articole de denigrare. Tinerii care scriu despre el, ori nu-l cunosc, ori sunt obsedați de superioritatea lui și sunt complexați. Este greu să-i cunoști opera. Dacă nu realizezi sinteza, orizontul gândirii lui, n-ai înțeles nimic din el.

Cu ce gânduri ați porni la drum, dacă ați mai avea, să zicem, 35 de ani?

M-aș apuca să fac cateheză copiilor. Să le dau educație religioasă, și nu sexuală. E trist să vezi că de la o vârstă foarte fragedă copiii sunt interesați mai mult de educația sexuală, cea religioasă fiind optativă în școli. Legat de acest aspect, am un vis care sper să se îplinească. Îmi doresc foarte mult unirea bisericilor: ortodoxă și catolică. Adică Bizanțul și Roma trebuie să se unească, să reziste împreună asalturilor date împotriva credinței creștine. Pentru că este clar că în momentul de față, noi ne găsim în fața unui atac, teribil mascat, venit din partea unor forțe oculte.

Știu că nu prea vă place să vorbiți despre viața dumneavoastră particulară.

Când mi se pun astfel de întrebări, încep să mă joc. S-a întâmplat odată să fiu întrebată câți bărbați au fost în viața mea. Redactorul respectiv, o domnișoară, a fost foarte bucuroasă, dar și surprinsă să afle de existența a doi bărbați: George și Mihai. Dezamăgirea a venit ulterior, când i-am spus că este vorba de George Enescu și Mihai Eminescu.

GABRIEL DRAGNEA

Boema: live literature, 4, nr. 3 (37), martie 2012, p. 4

LUMEA, LUMEA ROMÂNEASCĂ DE IERI, DE AZI, DE MÂINE
ȘI MARILE EI PROVOCĂRI

LITERATURA RESPONSABILĂ

Literatura este fără îndoială răspunzătoare de foarte multe lucruri care se petrec în lume. Și a fost așa de când a apărut. Vehiculând idei și afecte, ea a influențat și va influența, ca orice formă de artă, atât contemporaneitatea, cât și posteritatea; cu atât mai mult, generațiile tinere. Este greu de spus, de apreciat, cum se exercită direct această dinamică a ideilor prin literatură, cât de repede și cât de intens se realizează efectul ei. Cei care manifestă anumite gesturi și atitudini iresponsabile sunt foarte puțin atinși de literatură, de bucuria și răgazul pe care ți le acordă cartea și caldă ei familiaritate. Mă îndoiesc de lecturile posibile ale unor tineri însuflețiți de dorința de a face scandal și mă îndoiesc de calitatea acestor lecturi, presupunând că ar exista...

Discuția începută acum câteva minute a devenit deja „aprinsă”. Ai impresia că este păcat să-ți mai întrerupi interlocutoarea cu câte o întrebare menită a fixa această conversație în limitele unui material prevăzut pentru... „Orizonturi literare”. Și totuși...

În ce măsură considerați că literatura poate fi făcută responsabilă de unele manifestări sociale, de unele atitudini – pozitive sau negative – întâlnite la diferite pături și grupuri de tineri?

Nu cred că Eschil, Goethe sau Shakespeare ar putea înrâuri vreodată negativ un suflet tânăr. Adevărul este însă că în zilele noastre lucrurile sunt foarte complicate. Înalta plăcere estetică a cărții e coborâtă adesea din rațiuni comerciale; unii scriitori aleg pentru operele lor criteriul gustului unui public de scăzut nivel intelectual, făcând astfel concesii cu totul extraestetice. Drogul, sexualitatea, crima intră tot mai mult

în circuitul literaturii contemporane, alterând frumusețea, distrugând idealurile care au dus mereu omenirea spre progres. Criza actuală a tineretului, care se manifestă în multe țări ale lumii, se datorește, între altele, și gravei carențe de ideal, care se vădește, în primul rând, în arte și literatură. Spuneți-mi ce tineret aveți, și vă voi spune cum vă este și literatura.

Alături de celelalte forme artistice (muzica, artele plastice), care considerați că este locul literaturii în contextul vieții contemporane?

Mi se pare că după milenii de prestigiu și predominanță în marele concert al artelor, literatura trece printr-o oarecare eclipsă sau, mai bine zis, printr-o etapă de diminuare a importanței ei. Cauzele care determină acest proces, de întindere mondială, sunt numeroase. Din ele se pot reține măcar două. Una e criza de timp în care se zbate lumea modernă – care sacrifică în primul rând lectura, cea mai costisitoare îndeletnicire sub raportul timpului, fără să se țină seama de faptul că aceasta reprezintă una dintre necesitățile fundamentale ale intelectului, ale spiritului. Alta constă în enorma răspândire a mijloacelor audio-vizuale de cultivare și instrucție – așa-numitele mass-media – intrate repede în circuitul universal, tocmai prin lipsa de efort intelectual pe care o presupun, prin comparație cu vechiul prieten al omului – cartea. Nu e nevoie să spunem dacă fenomenul este sau nu îmbucurător. E suficient că se află în plină desfășurare și-l constatăm, nu fără o undă de tristețe.

Considerați că opera literară vorbește același limbaj tuturor generațiilor și că acționează în mod egal asupra lor?

În măsura în care evoluția individului are de atins, prin firești criterii de creștere, etape variate de determinare biologică, psihologică, spirituală etc., este evident că același obiect va stârni în oameni de vârste diferite, aparținând unor generații deosebite, reacții neomogene. Și nici nu este nevoie de teste sociale propriu-zise pentru a descoperi acest truism. E suficient să analizăm propria noastră dezvoltare, ca să înțelegem ce modificări de perspectivă se produc o dată cu vârsta asupra operelor literare. Mi-aduc aminte cum mă plictiseau la 15 ani clasicii, deși îi citeam cu sfințenie, și câte lacrimi vărsam pe paginile

cărții lui Lamartine, *Jocelyn*. Îmi amintesc ce înțelegeam din sonetele shakespeariene la 23 de ani, când am încercat o primă, timidă traducere... și ce-mi spun ele astăzi. Și nu e vorba numai despre propriile noastre mutații interioare, de adâncirea sensurilor, de descoperirea valorilor etern umane pe care tinerii nu pot să nu le ignore, fiindcă tinerețea este mare dătătoare de iluzii și îi face să creadă că fiecare din ei este centrul universului; e vorba și de timp, care evoluează și căruia toți îi suntem tributari. Astăzi, datorită și rapidității mijloacelor de comunicare, noile valori ajung mai repede la mințile celor cărora le sunt destinate și în general se simte o oarecare rezervă față de clasici. Viața modernă și revoluția tehnico-științifică au schimbat vechile viziuni asupra timpului și spațiului, iar arta răsfrânge transformările uluitoare produse în ultimul sfert de secol – atât în existență, cât și în conștiință. Generațiile vechi înțeleg mai greu literatura contemporană și mai cu seamă poezia modernă, care pentru ei are libertăți de neînțeles, fiindcă a abandonat vechile veșminte. Iar tinerii nu mai vor idolii părinților lor. Procesul de adaptare neîntreruptă a omului se desfășoară însă mai departe și cu un bun efort intelectual toate valorile pot fi însușite. Așa doar ne poate comunica bucuriile ei poezia modernă, așa putem înțelege un roman modern. Dar numai cu un susținut efort intelectual.

Ce este real și ce este utopie – în aserțiunea că literatura nouă trebuie să „rupă” cu tradiția? Poate fi tradiția ignorată?

Opiniile oare cer ca literatura nouă s-o „rupă” cu tradiția uită de premisele dezvoltării istorice. Mai întâi, trebuie să ții seama că scrii într-o anumită limbă națională, care are în ea rezultatele fonetice, etimologice, semantice, morfologice, sintactice ale unei anumite evoluții, de obicei foarte îndelungate. Or, dacă accepți să folosești acest instrument, produs istoric el însuși (și nu poți face altfel; doar să scrii într-o limbă universală, care nu există încă), accepți implicit să fii urmaș al aceluia care l-au modelat, care l-au mlădiat. În procesul de formare a limbii literare, de dezvoltare a ei, scriitorul mare strânge în sine și exprimă în forme superioare pe cei mici. Eminescu nu ar fi existat fără Eliade, Bolintineanu, Alecsandri, așa cum arată faza incipientă a creației lui, depășită după aceea, dar indispensabilă în lanțul verigilor istorice. Fără Goga, nu l-am fi avut pe Bлага și, fără să împingem prea

departe comparația, fără Caragiale, poate Eugen Ionescu n-ar fi fixat atâtea date din teatrul absurd.

Cum priviți formula: „literatură-experiment”?

Așa cum se cuvine să fie privit orice tip de experiment: cu îngăduința acordată, în chip necesar, unei încercări ce se poate dovedi creatoare, dar și cu rezerva ce incumbă oricărui om de cultură, confruntat cu încercări ce reiau uneori formule revoluționale, care descoperă ținuturi de mult descoperite. Esențial este să-i lăsăm pe tineri să se apropie de orice tip de creație; se vor obosi singuri de căutarea unor himerice surse de înnoire. Dacă le vor găsi, cu atât mai bine pentru noi toți. Trebuie să le acordăm credit, iar ei să ne dăruiască autenticitatea căutărilor lor.

Între actualitatea literaturii și responsabilitatea ei, credeți că poate fi pus semnul de egalitate?

Nu cred. Răspunderi a avut și literatura secolelor care ne-au precedat, precum lipsită de răspundere poate fi o lucrare literară inspirată din cea mai strictă actualitate.

ANA MARIA SĂVULESCU*

Amfiteatru, 5, nr. 0, sept. 1970, pp. 4-5

* Interviul nu are menționat autorul, dar se deduce că e realizat de Ana Maria Săvulescu, care semnează alăturat și un articol dedicat doamnei Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

„CONDEIE CARE NU SE DEZMINT” DIALOGURI DESPRE PROFESIUNE

Ritmul – o caracteristică a jurnalisticii • Teroarea colii albe... • Locul medicului diagnostician în... presă • Gen proxim și diferența specifică în definirea profesiei • Eseul, o chestiune de gravitate, răspundere și eleganță a condeiului • Amprenta epocii televizorului și a sateliților • Va dispărea profesia de ziarist? • Între „cultura logoului” și „cultura imaginii” • Ce se întâmplă în cealaltă pagină? • Cursuri universitare, gramatică și retorică... • Secretul lui Escarpit

Pentru început, vă solicităm câteva cuvinte despre activitatea dumneavoastră publicistică...

Eu scriu de mult, de aproape 25 de ani... O vreme m-am aflat în afara ariei publicisticii propriu-zise, preferând revistele de specialitate de istoria artelor, de critică de artă – de studii în general. De publicistică am început să mă ocup mai cu seamă după anul 1960. Debutul mi l-am făcut în „Luceafărul” și „Viața românească”, după care am colaborat la „Contemporanul”, „Gazeta literară”, „Secolul 20” etc. Din acest an am intrat în ritm, cu acest cuvânt încercând să sugerez o caracteristică a jurnalisticii în care am dorit să-mi stabilesc puncte de reper atât profesionale, cât și etice. Eu nu sunt un profesionist al jurnalisticii, dar încerc să dau tot ce este mai bun, să realizez propriile mele etaloane în activitatea publicistică.

O întrebare: de ce scrieți?

Adevărul e că uneori sunt terorizată de foaia albă din fața mea.

Totuși, nu încetez de a scrie. Mă strădui să fiu prezentă în ziare, ca și în reviste. Aceasta pentru că în toate cazurile mi se pare că este vorba de o îndatorire morală: obligația de a răspunde atunci când mi se cere colaborarea, ca și atunci când simt nevoia să fiu de față, prin poziția mea, la împrejurări de o mare însemnătate pentru cetate. Scriu nu numai ocazional în sens exterior, ci și în sens interior. Socotesc că este firească dorința de a fi prezentă în mijlocul tumultului, în mijlocul freamătului constructiv. Acesta mi se pare un lucru absolut esențial din punct de vedere psihologic și social.

Ce domenii vă alegeți cu precădere?

După cum spuneam, la începutul activității mele m-am ocupat în exclusivitate de critică și de istorie literară. Acum – și mai cu seamă în ultimii ani, de când am intrat mai adânc în viața socială și obștească – abordez chestiuni ce țin de domeniul propriu-zis al publicisticii. Tratez probleme de cultură generală ca și de o acută actualitate, comentez fapte din viața publică, cărora le extrag semnificații. În ultima vreme am atacat o seamă de teme din domeniul atât de vast al educației tinerețului și al eticii.

Ce gândiți despre ziaristică, în general, ca profesiune, și despre cei ce o practică, în calitate de profesioniști?

Chiar dintr-un început mi-aș permite o comparație: mie mi se pare că ziaristul trebuie să fie în mijlocul lumii care-l înconjoară aidoma unui medic diagnostician. El trebuie să fie în permanență cu mâna pe pulsul actualității, să știe să cunoască perfect organismul – adică masa, colectivitatea, mediul care determină reacțiile și direcțiile de dezvoltare ale organismului social. El trebuie să fie o prezență sine qua non, pentru că numai așa nu va pierde legătura cu marele ins, cu marele public care-l înconjoară și căruia îi este dedicat; pentru că aceasta este în fond misiunea jurnalistului. Gândesc că nu poți deveni ziarist, de pildă, dacă ești un mizantrop sau un individualist excesiv. Ziaristul se dăruiește în cea mai mare măsură marelui public, maselor, care așteaptă de la el prezență, cuvânt hotărâtor, direcție ș.a.m.d.

După câte înțelegeți admirați, în general, ziaristul ca prototip profesional.

În mod firesc ar urma să vă întreb: socotiți că un om de știință ar trebui să aibă și calitățile unui ziarist? ... sau puteți inversa datele problemei.

Poate că ziaristul ar trebui să aibă și calitățile unui om de știință, cel puțin sub aspectul capacității de a fi palpabil vieții contemporane. El trebuie să posede într-un înalt grad rigoarea științifică în abordarea tuturor subiectelor. Trebuie să slujească adevărului, pentru că în fond aceasta constituie chezașa legăturii sale autentice cu masele. În clipa în care un ziarist începe să trăiască într-o lume pe care și-o construiește singur, pierde masele. Iar acesta este un lucru esențial, fiindcă din cuvânt transpiră poziția etică și rigoarea științifică în abordarea tuturor problemelor, inclusiv a celor așa-zis mărunte, cotidiene.

În ultimă instanță din cuvânt transpiră și adevărul vieții pentru care militezi. După câte înțeleg, acestea reprezintă virtuți pe care dumneavoastră le găsiți profesiunii de ziarist...

Evident. De altfel mi-am și format un prototip al ziaristului ideal. Mi se pare că un asemenea ziarist – așa ar trebui să arate și să trăiască: cu o mare pasiune, inserat în chip absolut în actualitate, dând dovadă de profundă rigoare în cercetarea autentică a faptelor. Fără confruntarea continuă cu terenul, nu poate exista ziaristul. Pe lângă aceasta sunt necesare toate celelalte trăsături: inteligență, spirit de observație și selecție, operativitate etc. Cred că această activitate, înconjurată de atâtea obligații morale și profesionale, este una dintre cele mai pline de răspunderi în vremea noastră.

Dacă ar fi să dați o definiție acestei profesii cum ați categorisi-o sub raportul gen proxim-diferență specifică?

Nu m-am gândit niciodată cum poate să arate genul proxim și diferența specifică în definirea ziaristicii, în orice caz s-ar putea spune ca gen proxim – comițând o oarecare tautologie – că ziarist este acela care lucrează în domeniul presei, căreia își dedică activitatea de zi cu zi, străduindu-se să fie prezent, încontinuu, în actualitate.

Cred că vă referiți la cei ce mânuiesc condeiul...

Evident, despre ei este vorba. Adică acei oameni care într-un anumit fel, creează, pentru că nu este numai suficient să „activeze”

în domeniul presei, ci trebuie ca de sub pana lor, să se nască zilnic producțiuni ziaristice publicate în coloanele presei. Și ca diferență specifică, aș consemna trăsătura de a pătrunde în plină actualitate, de a se afla și a intra în mijlocul masei de cititori. Ziaristul este – după cum spuneam – un fel de diagnostician. El încearcă să dea răspunsuri la tot felul de întrebări puse într-un anumit moment istoric.

Ce loc atribuiți eseului în arsenalul ziaristului? Întrebarea pornește de la faptul că folosiți cu predilecție acest gen publicistic.

Mi se pare că eseul este specia care dă poate cea mai multă pondere de cultură ziaristicii. Adică, în clipa în care un ziarist ajunge la realizarea unui eseu înseamnă că în el există deja sămânța omului de știință. Fiindcă eseul înseamnă mărturia ridicării în zona ideilor; de la chestiunea arzătoare de acută actualitate el se poate proiecta în lumea generalizărilor nutrite, evident, de substanța actualității, a contemporaneității. Apoi, în eseu se vede puterea de confruntare cu ideile. Aici stă piatra unghiulară a ziaristului, în încercarea cea mare de a se folosi de virtuțile eseului. Pe acest teren se vede gravitatea, răspunderea și eleganța condeiului – care este indispensabilă – pregătirea profesională și, cumva, varietatea lexicală. Foarte multe lucruri sunt legate de prezența eseului în ziaristică.

Sau, dacă vreți, a ziaristului în... eseistică. Pentru că vorbim de această specie a gazetăriei, aș vrea să vă referiți puțin și la tradiția eseistică a înaintașilor francezi care, după cum cunoaștem din istoria civilizației – nu strict a presei ori a culturii – au jucat un mare rol atât în avansarea unor idei sociale, cât și în căutarea unor soluții la o seamă de probleme pe care le ridică societatea. Socotiți că și în ziua de astăzi eseul încearcă să dea soluții la o seamă de probleme pe care le sesizează cu acuitate opinia publică?

Ați pomenit de istoria civilizației franceze, în care eseul joacă un foarte mare rol. Să nu uităm că însuși Montaigne este creatorul eseului, al marelui eseu în tradiția culturii europene. De atunci încoace rolul eseului a crescut și din punctul de vedere al ponderii sociale sau, mai bine zis, a problematicii sociale. Inițial, el se adresa mai mult factorului psihologic, dând explicații cu precădere psihologice. Pe măsură ce

înaintăm în secolul XX, un secol de problematică socială prin excelență, eseul îmbracă și el aceeași haină și răspunde, din ce în ce mai mult, acestor necesități. E suficient să enunțăm câteva nume de mari filosofi contemporani și o să înțelegem de ce aceștia scriu eseul. Îmi vine în minte, de pildă, marele Bertrand Russell care este și publicist, și scriitor, și filosof.

Sau Jean Paul Sartre...

Sigur că da... Aceste somități sunt oameni de formație, evident, filosofică, dar modul lor de prezență în contemporaneitate, adică răspunsul lor la problemele acesteia, este dat prin intermediul eseului. Sigur, în felul acesta eseul are o dezvoltare din ce în ce mai mare și, concomitent, o doză de răspundere, de necesitate de substanță din ce în ce sporită.

Altfel spus – dar mot à mot – ar însemna că scrierea unui eseul reprezintă încercarea (l'essais = încercare), unui ziarist de a da o replică ori un răspuns la o problemă ridicată de contemporaneitate.

Acesta este exact sensul eseului. Prezența prin idei, ca răspuns la întrebările ridicate de epocă – întrebări aș zice într-un anumit fel virtuale ori latente, chiar dacă nu sunt puse direct de o situație ori o conjunctură. În orice caz, ele sunt puse de dezvoltarea societății într-un moment istoric dat.

Pentru că ne aflăm în domeniul ziaristicii am vrea să ne spuneți dacă socotiți că a intervenit vreo modificare în activitatea ziaristului în epoca televizorului și a sateliților? Am menționat că ne aflăm în domeniul ziaristicii, și nu al publicisticii, în general. Pentru că ziaristul, după cum știți, operează cu faptul de viață, cu informația obținută direct. A intervenit oare, vreun element nou sub raportul conștientizării chiar a profesiei?

Fără îndoială că s-a modificat mult aspectul profesiei de ziarist. Să mă explic: ziaristul de astăzi răspunde sau este pus să răspundă unor obligații enorme informaționale. Acesta este punctul esențial care-l obligă să facă față televiziunii ori informațiilor prin sateliți... Toate acestea tind să-l anihileze dacă ziaristul nu se poate ține la curent cu absolut tot ceea ce se petrece în lume, în momentul în care el scrie. El e constrâns de necesitatea imperioasă, tehnică a momentului, să fie la

curent cu absolut tot ceea ce este nou.

Deci... se află sub tirania informației?

Nu e vorba de o tiranie informațională propriu-zisă; este vorba de un efort de cuprindere, de un efort intelectual pe care trebuie să-l facă. Aceasta, pentru că nu mă refer prin excelență doar la acumulare, ci, mai cu seamă, la o sinteză superioară a informațiilor. Fiindcă material documentar informațional ne pun la dispoziție o seamă de canale – radioul, televiziunea etc. Încât problema aceasta, a străngerii informațiilor, nu mai trebuie privită cu gravitate. Este drept că ziaristul trebuie să fie la curent cu tot ceea ce este nou; în același timp el trebuie să fie capabil de a opera sinteza. În acest fel se poate ține deasupra celorlalte mass-media, cum le denumim noi, și a celorlalte mijloace de comunicație vizuală. Ziaristul este astăzi obligat, mai mult ca oricând, de a participa la „cultura logosului” – cum îmi place să spun. El deține cuvântul și cuvântul îl obligă la idee. Și la sinteză.

Se vorbește mult în această epocă a televizorului de faptul că cuvântul este tot mai frecvent înlocuit de imagine. Credeți că în viitor va dispărea ziaristul, lăsând locul său cameramanului sau celorlalți lucrători de televiziune?

N-aș putea să vă dau un răspuns exact. În general, nu-mi plac previziunile riscante... Vă pot oferi, în schimb, un exemplu.... De curând, la o conferință UNESCO la Veneția s-a vorbit foarte mult despre acest lucru pe care-l ridicăți acum. Reprezentanții Indiei au anunțat că ei nu sunt în măsură să alfabetizeze masa lor enormă de populație cu profesori și cu școli. În această situație spuneau că vor recurge la televiziune. Poate că, în acest caz, s-ar rezolva ceva. Nu-mi dau seama bine de succesul unei asemenea operațiuni menite să înlocuiască pedagogul care formează deprinderea de a ține în mână tocul. Pentru că la urma urmei nu este vorba de o operațiune strict tehnică... Ei bine, proiectat pe plan, ca să spunem așa, cosmic, proliferarea unei asemenea metode pe tot mai multe planuri ar însemna o înlocuire a „culturii logosului” printr-o „cultură a imaginii”. Eu personal nu pot să subscriu la aceasta. Eu sunt umanist și cred în virtuțile cuvântului, pentru că cuvântul reprezintă ideea și gândirea. Imaginea simplă este poate lipsită

de sensuri mai adânci; așa încât nu pot să cred, și nu vreau să cred, că vreodată cuvântul și-ar putea pierde din pondere și că ziaristica ar putea dispărea. Aceasta depinde enorm și de efortul imens pe care vor trebui să-l facă ziaristii confrunțați cu avantajele sau dificultățile tehnicii moderne.

În orice caz un public tot mai mare se îndreaptă înspre aparatul de televizor și s-ar părea că, uneori, lasă din mână ziarul. Cred că aici este și o problemă ce derivă și din capacitatea profesională a ziaristului de a și să facă asemenea ziare care să intereseze publicul, să scoată în evidență tot talentul și dotația naturală și cultivată a respectivului profesionist.

Fără îndoială, aici stă marea răspundere și obligație a ziaristului de a și să capteze interesul cititorilor. Este adevărat că televizorul are în plus – pentru, să zicem, un om care vine de la muncă – aparența destinderii, a privirii fără efort. Se presupune că lectura unui jurnal, a unui articol, cere un minim efort intelectual. Și poate că uneori oamenii ezită să-l facă. Și atunci numai o pană autorizată, numai o pană în care scânteiază ideile, în care să se zbată toate ritmurile vieții contemporane, ei bine, o asemenea pană va cuprinde și va atrage cititorul. Și mai îmi permit o idee: și la televizor putem fi ziarști excelenți. Adică prezența ziaristului la televizor este strict obligatorie.

Ca emuli ai unei concepții ziaristice, în televiziune, desigur...

Evident... Cel care se află în fața camerei de luat vederi trebuie să aibă aceleași calități pe care le are ziaristul. De altfel, am remarcat mai cu seamă în ultima vreme că foarte mulți ziarști sunt atrași în sfera televiziunii.

Și fac, poate, unele dintre cele mai bune emisiuni.

Acesta este adevărul!

O ultimă temă: sunteți pentru un ziarist multidimensional profesional sau înclinați spre o specializare strictă? Sau – calea de mijloc... Întrebarea pornește de la următoarea constatare: ani de zile, într-un timp ceva mai în trecut, ziaristul apărea ca un cunoscător al tuturor problemelor. Același om era „specialist” și în industrie, și în agricultură, și în științe, și în probleme

de lingvistică... El își dădea cu părerea în toate. Nu socotiți că este cazul să se continue efortul din momentul de față de a se crea un ziarist specializat într-un domeniu sau poate într-un șir de domenii înlănțuite? Aici apare din nou problema raportului dintre cultura generală și cea de specialitate. Ce opinii aveți asupra acestui subiect?

Eu ca umanist nu pot să fiu decât pentru calea de mijloc. Nu pot să subscriu la un profil de ziarist absolut de tipul Pico dela Mirandola, plurivalent. În același timp nu pot să accept nici ideea unui ziarist strict specializat, care, scos din pagina lui de agricultură, scos din pagina lui literară, scos din pagina lui de politică externă, nu mai știe altceva. Esențial este ca el să se mențină în chip absolut la curent cu tot ceea ce se petrece în lume. Aceasta este premisa esențială pentru profesia de ziarist. Și, evident, în cadrul acestei mișcări permanente de informații generale, să se specializeze. Fără specializare nu se mai poate trăi în ziua de azi. În întreaga lume se petrece același fenomen. Peste tot există un ziarist specializat în pagina de politică externă, în cea de agricultură ori de industrie. Dar fiecare dintre ei nu poate ignora ce se petrece în cealaltă pagină.

Deci, exigențele aflate în fața oricărui specialist-intelectual în genere. El trebuie să fie competent în domeniul său strict de activitate, având grijă, în continuare, pentru acumularea de informații și de elemente de cultură generală, strict obligatorii pentru a corespunde profesional într-o lume ca a noastră, aflată în miraculoasă transformare.

De aceea se și vorbește astăzi așa de mult de problema educației permanente, a reciclărilor ș.a.m.d. Acestea sunt noțiuni introduse de necesitățile momentului istoric care este îngrozitor de exigent cu noi toți, și mai cu seamă cu ziariștii. Ei trebuie să se specializeze într-un chip adânc și serios, și în același timp să nu piardă din vedere orizontul lor de cultură.

Socotiți că ar fi utilă participarea, pe rând, a unor ziariști din diferite domenii, la unele cursuri generale de la unele facultăți pentru a-și reevalua potențialul de cunoștințe, pentru a intra în contact cu o seamă de lucrări noi dintr-un domeniu sau altul? Poate aveți și alte sugestii pentru perfecționarea continuă a profesioniștilor acestui târâm...

Prima sugestie mi se pare mai pertinentă... Văzând modurile de exprimare ale studenților mei, ale unor ziarști mai tineri, consider necesară, din ce în ce mai mult, o pregătire filologică mai substanțială. Poate că acest lucru ar fi necesar pentru masa mare a ziarștilor... Cred că ar trebui revăzută gramatica și apoi, retorica, știința bunei așezări și a expresivității cuvântului. Cunoștințe temeinice în aceste direcții reprezintă – după opinia mea – cerințe elementare strict obligatorii pentru orice ziarist. Știința cuvântului nu-i poate scăpa. În fond marii ziarști ai lumii au fost oameni cu profil de mari scriitori, artiști ai cuvântului.

De altfel, în meseria noastră a fi un ziarist bun înseamnă a spune mult în puține cuvinte. Aici e toată arta...

... dar și marea dificultate. Aici apare opțiunea între economia de mijloace și redundanță. Ziaristul trebuie să opteze întotdeauna pentru economia de cuvinte, și nu pentru redundanță. Adică cel care spune mult de tot n-o să spună niciodată foarte bine. Esențial este să știi să spui – și avem câteva exemple foarte bune de ziaristică contemporană. În „Le Monde”, de pildă, sunt câțiva ziarști care scriu articole doar din câteva fraze.

Escarpit, de pildă...

Da. Celebrul Escarpit, care din două fraze și-a fixat o idee. Și acesta este esențialul, în fond. Așa încât trebuie să ne propunem să izbutim această performanță.

La noi Arghezi, mai cu seamă, avea această capacitate.

Admirabil de bine, fiindcă era un mare poet, dublat de un mare ziarist... După cum spuneam, marii scriitori au în ei stofă de ziarști pentru că pornesc de la cuvânt și de la faptul concret; iar ziaristul, la rândul său, trebuie să țintească înspre marele scriitor ca spre un ideal.

Vă mulțumesc.

CAROL ROMAN

Presă noastră, 15, nr. 11, nov. 1970

„CONDIȚIA UNEI CONȘTIINȚE TREZE LA FAPTELE
MARI ALE NEAMULUI NU POATE FI CONDIȚIA
UNEI FERICIRI MĂRUNTE, LARVARE”

Pe oameni îi poți cunoaște, printre altele, și cu ajutorul preferințelor lor literare, opțiunea pentru o carte sau alta însemnând dezvăluirea unei structuri sufletești. Ați mărturisit odată, la un curs, că ați învățat limba spaniolă special pentru a citi în original și deci pentru a înțelege mai bine romanul lui Cervantes despre Don Quijote. Vorbiți-ne puțin despre această carte. Mai este ea actuală? Mai poate fi Don Quijote contemporanul nostru?

Dacă aș porni dinspre azi înspre înapoi, aș zice că această carte îmi place pentru că face parte din cărțile mari ale unei etape care mă preocupă în mod esențial – Renașterea europeană. Iscusitul hidalgo Don Quijote de la Mancha este unul din acele romane mari pe oare oricând îl poți reciti cu același interes, fiind o operă fundamentală consacrată condiției umane. O carte care la încheierea unei epoci de cultură concentrează acea cultură și înfățișează dramatice contradicții într-un tipar uman care e aproape arhetipal. Aventurile lui Don Quijote sunt marile și micile aventuri ale omului, grotești sau sublime. Târându-ne pe pământ sau zburând cu aspirațiile noastre prin văzduhul spiritului, ne supunem toți cu gesturile noastre de cucerire sau de înfrângere aceluiași model uman. Don Quijote, ca și Hamlet, au din zgânduitoarea valoare a universalității.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ce părere aveți despre cartea lui MacLuhan, Galaxia Gutenberg? Aderați la ideile ei?

Nu. Sunt un om cu formație de Renaștere. Mă „agăț” de Galaxia Gutenberg și nu-mi pot închipui existența în afara ei. Fără îndoială că această civilizație a vizualului va influența teribil tipul de receptivitate umană în viitor. Desigur, determinarea orientărilor noastre în existență și spirit va putea spori, se va putea metamorfoza. Dar pentru acest zbor pentru galaxiile viitorului nu accept ca punct de plecare decât pe acela fixat în Galaxia Gutenberg, din care a ieșit imaginea umanistului european.

Umanismul este un cuvânt pe care îl folosiți frecvent.

Fiindcă pentru mine umanismul este un model uman. Pentru mine umanismul are acea veche determinare, aceea grecească, începuturile culturii europene însemnând armonizarea omului cu universul, armonizarea omului cu lumea, cu legile omului și cosmosului, prin nemuritoarea instituție paideia, ce definește un tip de educație, un tip de formație, un tip de structurare a ființei omenești care durează cât existența. O neîncetată devenire, cu acută și continuă conștiință a limitelor, dar, în același timp, cu o înțeleaptă cumpănire a puterilor. De fapt, pentru mine, paideia, ca tip de formație intelectuală și morală, este un superb zbor, dar bine controlat, spre țeluri posibile.

Amenință ceva, în lumea contemporană, acest zbor?

Pericolul este fascinația tehnicii. Tehnica, dăruind posibilitățile ispititoare ale unui confort imediat, ar putea îndepărta pe oameni de la adevărata menire a omului, aceea de perfecționare continuă a ființei sale intelectuale și morale, aceea de structurare a conștiinței sale, aceea a inserării solide a omului în colectivitate, societate. Relațiile umane „se taie” în favoarea tehnicii. Devine mai prețioasă relația omului cu mașina decât cu ceilalți semeni ai lui.

Cultura îl poate apăra pe om de pericolele vieții contemporane?

Da. Dacă e bine mânăuită și pertinent folosită. A vorbi despre cultură e ca și cum ai vorbi despre o „benefică hidră”. Cultura trebuie sensibilizată, e o atmosferă, e o relație, chiar o relație între oameni

sau între om și teatru, dans, literatură, construcție arhitectonică etc. Cultura contemporană s-ar putea defini cu o sintagmă, organizarea estetică a spațiului. Pentru mine cultura ține de o viziune globală, care depășește efemerul, de bătaie lungă de timp. Cultura se construiește în milenii. Astăzi e una, dar depinde de modul în care o organizăm acum 500 de ani. Chiar și „comanda socială” nu e comandă de moment, ci vine mai de departe și mai din adânc. De aceea, în concepția mea ea nu trebuie gândită la modul empiric, pe o pagină, pe o carte. Ceea ce ne interesează sunt direcțiile spiritului unei nații. Care nasc fresc din necesitățile interioare ale neamului. Desigur, experimentele în cultură sunt recomandabile atâta vreme cât nu ating substanța sacră a acelei necesități istorice și spirituale.

Din cărțile dumneavoastră se conturează nu numai un dialog cu vremurile din vechime, o solidaritate cu alte epoci culturale, dar și o pledoarie pentru apropierea între națiuni, acum, în zilele noastre, cu ajutorul culturii.

Umanismul este o aruncare de punți între neamuri, așa cum este și a fost gândit întotdeauna de români. Măsura pentru noi, românii, a însemnat supunerea firii noastre, a însemnat domolirea pasiunilor și egoismelor noastre, într-un proces foarte lung, care a început fără îndoială în protoistoria noastră, în vremea daco-geților. Ne amintim cum popoarele celelalte de atunci pomeneau cu uimire despre locuitorii din nordul Dunării, despre puterea, înțelepciunea lor. Și ar fi poate suficient să ne amintim rândurile lui Herodot. Am mai vorbit, cu mulți ani înainte ca termenul de omenie să devină atât de recurent, despre interesanta și semnificativa potrivire dintre *umanitas* latină și omenia românească. Am găsit în acest termen care e de fapt un concept moral și spiritual, o consonanță a unor trăsături sufletești definind un popor întreg, am găsit prezența indubitabilă a unui umanism românesc la nivel popular și mi se pare că o istorie de viață pașnică, de neagresiune, de nonviolențe la adresa vecinilor noștri atestă cu prisosință existența unui astfel de umanism cu răsfârângeri politice. S-a mai vorbit despre deosebirea funciară dintre caracterul profund etic al *Învățăturilor lui Neagoe* și caracterul indiferent sub raport moral al *Principelui* lui Machiavelli. Nu mi se pare excesiv să văd în politica noastră de azi o

continuitate impresionantă de conținut și de formă a unor principii de coexistență mai vechi decât însăși ființa statului nostru național. Suntem mereu pe coordonatele binelui în viața noastră de popor și în raporturile noastre cu celelalte popoare ale lumii. De altfel, nu întâmplător s-a produs în dănuirea culturii românești sinteza rodnică a Răsăritului cu Apusul, a Nordului cu Sudul. Așezați la răscrucea drumurilor istoriei, românii au pus întotdeauna miză viața lor pentru salvarea valorilor Europei. Este, într-adevăr, o miză vrednică, tot atât de vrednică precum valorile pe care le-a apărât, și e pentru noi cartea de recomandare cea mai simplă și mai durabilă.

Ce înseamnă pentru dumneavoastră contactul cu o literatură străină? Apoi, în calitate de cunoscătoare a mai multor limbi străine, ce reprezintă acestea pentru dumneavoastră, în afara unor posibilități de comunicare, de lectură?

Pătrunderea într-un univers în care încerc să mă regăsesc și în care încerc să mă delimitez de fiecare dată, printr-un ricoșeu firesc al spiritului. Primind înrăuirile lui binefăcătoare, mă reprojectez mult îmbogățită înspre locul și cultura mea de baștină.

Vorbeam mai înainte despre primejdia unei tehnicizări excesive a vieții noastre. Într-o carte, această situație se definea foarte plastic ca un raport între „sub-oameni” și „super-mașini”. Această tehnicizare duce la o dereglare a dialogului dintre umaniști și „stăpânii mașinilor”. De obicei sunt învinuiți de această rupere a dialogului cei din urmă. Oare așa stau lucrurile în realitate?

Culpe și limite sunt la tot pasul. Vina noastră e că n-am deschis destul de timpuriu dialogul cu ei. Și pe de altă parte, am stat și unii, și alții de o parte, suspectându-ne și, desigur, subestimându-ne. Din fericire, timpul nu este pierdut niciodată și o deschidere făcută într-un spirit de solidaritate, de încercare a unor sinteze din partea ambelor părți, ne-ar duce treptat la o soluție mai bună a problemelor. Un savant american, Ihab Hassan, ne sugera o cale a lui, de astfel de apropiere între tehnocrați și umaniști: reluarea unor mituri comune, într-un fel de refăcută gândire mitică. Firește, o gândire modernă, ca a noastră, care refuză mitul, nu se poate plia la o astfel de soluție extremă, dar

linele eforturi în sensul depășirii acestei formulări metaforice ar trebui poate întreprinse într-un spirit de sinteză. Ar trebui, adică, să facem deopotrivă pași unii către alții și să ne întâlnim la jumătatea drumului.

Cum ați concentra în câteva fraze sfaturile pe care le dați de la catedră tinerilor cărturari pe care îi formați?

Le înfățișez la toți rețeta mea umanistică în care încerc o sinteză între filosofia umanismului din Grecia antică, între filosofia umanistă a Renașterii și acea filosofie care a dat lumii un Eminescu sau un Brâncuși. Adică le sugerez o tehnică de cosmicizare, de armonizare a ființelor lor cu lumea, pe temeiurile blajinei înțelepciuni a păstorilor și țăranilor români de pe ritmatele plaiuri care duc din Podișul Transilvaniei până la Dunăre și Marea Neagră. Mă străduiesc să le infuzez o conștiință netă românească. Conștiința aceasta istorică, conștiința care ne angajează și îi angajează pe tineri într-un prezent pe care trebuie să-l trăim cu toții cu patos este o conștiință a marilor răspunderi, a neliniștilor creatoare, o conștiință de veghe permanentă la destinele culturii românești. Nu cred că o astfel de conștiință poate lăsa pe un intelectual autentic să înțeleagă lumea și să se bucure de ea în afara unei adevărate, superioare vocații de dăruire permanentă. Condiția unei conștiințe acut treze la faptele mari ale neamului nu poate fi condiția unei fericiri mărunte, larvare.

GEORGE ARION

Flacăra, 24. nr. 43, 1 nov. 1975, p. 9.

„Interviuri”, v. 2, Editura Albatros, București, 1982, pp. 39-43.

„O istorie a societății românești contemporane în interviuri”,
Fundatia „Premiile Flacăra – România”, București, 1999, pp. 20-22

CU ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA DESPRE LOGOS ȘI ETHOS ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

Ați vorbit, de curând, despre Eminescu, la Casa Pogor.

Am avut, într-adevăr, onoarea de a vorbi, în cadrul Prelecțiilor „Junimii”, la Casa Pogor – celebra Casă Pogor. S-a spus că a fost o excepție de la regula stabilită de o veche tradiție, și anume că am fost prima femeie care a luat cuvântul acolo. Trebuie să vă spun că a fost o seară absolut unică în viața mea. Am vorbit în multe universități străine, în lumea veche și în lumea nouă, dar niciodată n-am avut covârșitoarea impresie de a mă afla undeva, sub niște ochi veghetori și exigenți din sală și, ca să zic așa, de deasupra sălii. Pentru că, pe de o parte, mă găseam confruntată cu un public extraordinar, un public rar în ce privește dorința de a înțelege exact pe vorbitor, deci nu numai de a se instrui, ci de a pătrunde firul ideii, de a înțelege sinteza pe care o faci. Adică, un public foarte pregătit și, în același timp, ziceam, foarte pretențios, foarte exigent. Aveam senzația că stau în fața unui judecător foarte acut în ce privește sentințele pe care le putea pronunța sau pe care, mă rog, în interior le pronunța. Și, pe de altă parte, simțeam că eram privită de ochii celor care au făcut de fapt și „Junimea”, și „Convorbiri literare” și tot ceea ce înseamnă această mare tradiție ieșeană. Trebuie s-o spunem, aici, în plină contemporaneitate, într-o ebuliție, așa zice, de activitate contemporană; Iașul se transformă neconținut, dar rămâne, în același timp, undeva, mereu egal cu sine. Adică suntem în fața unui fenomen dintre cele mai interesante în cuprinsul acestei țări care, firește, are numeroase centre de cultură, are nenumărate centre de tradiție.

Dar un singur Iași!

Îmi place să vorbesc despre Iași, nu numai pentru că, inclusiv din rațiuni culturale, îmi este din ce în ce mai drag; din rațiuni culturale, deci, înțelegând prin aceasta că aici s-a încheat o vatră de cultură, care a rămas veșnic aceeași, prin toate metamorfozele istorice suferite. Fiindcă Iașul a izbutit să se pună totdeauna la nivelul cel mai înalt al actualității, păstrând, cum spuneam, această încărcătură, conotativă, dacă vreți, pe care i-o dă tradiția – bine înțeleasă și mereu împropătată. Și poate de aceea aș coborî puțin înapoi în istorie, gândindu-mă la ceea ce a însemnat mai mult simbolic – nu mă refer la ceea ce a însemnat în viața de toate zilele – momentul „Junimea” și momentul Maiorescu – pentru cultura românească. Au fost momente de rejudecare a prezenței noastre în cultura europeană și în cultura lumii. Și gestul pe care Maiorescu l-a făcut, de a așeza exact arta noastră pe niște meridiane și pe niște paralele foarte clare, s-ar cuveni să-l reiterăm de fiecare dată când ne dăm seama că, în ansamblu, cultura noastră a ajuns la alt prag, adică la alt moment de acumulări cantitative, care vor trece necesarmente într-un salt calitativ. Și mi se pare că acum, la mai bine de o sută de ani de când Maiorescu a schițat gestul său, putem gândi la acest gest, să ne gândim și la al nostru. Vorbind ieri cu copiii cu care am vizitat Iașul, copiii de la Școala Normală, deci de la fosta Academie Vasiliană, le spuneam: „Copii, vă dați voi seama ce înseamnă să fiți studenți la Academia Vasiliană? Înseamnă că Bizanțul, iată, își spune cumva prin voi cuvântul”. Pentru că mie mi se pare că Vasile Lupu nu este suficient gândit în continuitate, Vasile Lupu, deci acela căruia îi plăcea să folosească acvila împărătească, bizantină, în stemele lui ș.a.m.d. Mi se pare că n-am discutat încă această continuitate a culturii bizantine în cultura noastră, atât de unitară, fiind în același timp atât de multiplă în ce privește întâlnirile, confluențele în subsolurile ei. În fond, dacă ajungem la problema veche a universalității noastre, vedem că nu este altceva decât capacitatea noastră de a unifica, într-un mod profund original, inedit totodată (pentru că simți de departe autenticitatea culturii românești), deci de a unifica tot ceea ce înseamnă în suprafață nenumărate confluențe din adâncuri. Suntem aici la o răscruce de drumuri, ceea ce a fost și marea noastră neșansă, dacă vreți, din punct de vedere al istoriei, dar a fost și marea noastră șansă din punctul

de vedere al culturii. Se pare că există, spuneam în cadrul prelegerii, referitor la Eminescu și la destinul acestuia, o compensație în sensul că nefericirile sale din contingent s-au transformat în valori în planul culturii și al spiritualității. Noi toate nefericirile pe care le-am îndurat de-a lungul istoriei le-am convertit în „avantajul”, dacă poate fi folosit acest cuvânt pentru lucruri atât de înalte, deci în avantajul acestei unități și unicități. Adică am început să topim laolaltă tot ceea ce am primit și am transformat. A fost ca un joc de culori, în care, dintr-un spectru solar, din nenumărate culori atât de fantastic puse laolaltă, s-a realizat cultura românească, strălucitoare, albă – autentic românească, străvechi românească. Prin aceasta am revenit la ideea pe care o schițam adineaori și care readuce la suprafață problema raportului dintre multiplicitate și unitate, dintre universalitate și unicitate națională. Pentru că, ce facem noi afirmând unitatea noastră decât să subliniem acest raport? Problema este mereu deschisă, deoarece gestul se reface încontinuu. Nu a fost numai gestul lui Maiorescu, care este un gest critic, de judecată de critic european, ci și gestul poetului – al lui Eminescu – care însumează modalități diverse, pentru a le transforma și integra într-un flux unitar de cultură. Cu Eminescu s-a petrecut, așadar, la fel. De pildă, în problema miturilor, a miturilor indice, celtice, germanice și a mitului romanității, din care a scos mitul dacic. Dar cum? Unificând, plasând-o pe Dochia în Himalaya și punându-l pe Decebal printre zeii nordici, lângă Odin. Dincolo de aparentul amestec rezidă o superbă unitate, unitatea absolută a unei culturi naționale. Lucrurile sunt foarte bine gândite, vădind extraordinara capacitate de strângere a confluențelor într-un unic fenomen spiritual, care este numai al nostru.

Am putea asemăna o astfel de atitudine cu amploarea respirației unei culturi sau, poate, chiar cu un necesar proces metabolic, în afara căruia o cultură poate ființa, dar nu poate evolua. Ideea apare într-un fel la Gablot, al cărui studiu pune în relație civilizațiile, evidențiind un proces care s-a produs cu mult înaintea apariției tiparului și care a avut, după aceea, în mijloacele de comunicare de masă, unul dintre factorii osmotic dinamizatori. Interesant este, oricum, faptul că logosul a constituit întotdeauna coloana vertebrală a oricărei culturi. După Curtius, dacă n-ar fi existat Platon, de pildă, artele plastice ale epocii, oricât de strălucitoare,

nu ar fi putut depune mărturie pentru ceea ce a însemnat gândirea antică în evoluția civilizațiilor. Să fi deținut, la noi, folclorul – ați amintit de Dochia – această importantă funcție de exprimare a logosului și, implicit a ethosului unei distincte culturi în afirmare?

Este și asta o întrebare gravă și anume a raportului dintre arte în ceea ce privește contribuția la exprimarea unui suflet național, a unei entități naționale. Asta-i în fond celebra ceartă a artelor, despre care începuse să se vorbească în Renaștere: care este arta cea mai expresivă, cea mai înaltă, capabilă să exprime integral un suflet individual, un suflet național. Sigur, lucrurile sunt foarte complicate. Are dreptate Curtius, fără îndoială, dar s-ar mai putea vedea și alte lucruri. Robert Curtius vorbea de prioritatea logosului adică, folosind o sintagmă modernă, despre prioritatea civilizației Gutenberg, care este, prin excelență, europeană. Așadar, care este arta care poate exprima integral un suflet integral?

O artă inconfundabilă, situație la care face referire Berenson atunci când vorbește despre imitații perfecte după Praxitele, greu de deosebit de original. O asemenea confuzie este greu de presupus în cazul artei cuvântului...

Fiindcă este tărâmul conceptului. Artă vizuală îți sugerează imaginea, dar nu te duce la concept.

Vorbeam despre folclor. Lucrurile sunt foarte complicate, pentru că artele populare românești sunt, într-un anumit fel, complementare, trăiesc într-un fel de complementaritate foarte interesantă. Eu întotdeauna când vorbesc despre cultura românească mă refer nu numai la – sau și la – mănăstirile din Muntenia, în afara celor prea bine cunoscute din Moldova, ci și la muzică, dans. Mă refer chiar și la ceramică, la scoarțe etc. Pentru că este foarte important acest lucru. Un spirit universal ca Brâncuși – despre care a scris un critic de artă, moldovean și el, și nu întâmplător înmormântat la Voroneț, ca omagiu adus culturii noastre – este definitiv din acest punct de vedere. Deci, al corespondențelor din cuprinsul artei populare. În acest context, toate artele-și răspund într-o expresie unitară, a unei entități naționale, unice, exprimând o cultură de ethos întemeiată pe conceptul de umanism popular. Concept și autohton, dar și întărit de întâlnirea cu obârșia

noastră romană. Ceea ce era acolo cultură și normă juridică, noțiune de drept, era la noi normă etică. Deci aveau o etică foarte strictă, aveau o cultură de ethos popular care se răsfrânge în toate ipostazele spiritualității române. Aș face o paralelă. Curtius spunea că Franța este un pays de milieu – o țară de mijloc. Și noi, poate mai mult noi decât Franța, suntem o țară de mijloc, inclusiv în privința reliefului.

O țară de mijloc aptă să asimileze valori ale civilizațiilor nordice și sudice – dacă le-am lua după împărțirea, poate excesiv delimitativă, a lui Woringer. Și nu-i întâmplător faptul că asemenea sinteze devin, ulterior, elemente de referință, așa cum a devenit, de pildă, barocul francez.

Pe care Franța l-a adoptat și sintetizat dându-i expresie în opere de valoare cu adevărat referențială.

Oricum, toate aceste asimilări s-au făcut pe fondul unei culturi populare, al unei viziuni proprii despre lume. Sunt elemente care trebuie considerate firi inutile unilateralizării, dacă vrem să abordăm fenomenul în toată amplitudinea multiplelor sale dimensiuni.

Fapt este că, pornind de la filosofia populară, de la etică – pe aceasta s-a construit cultura. Și aici găsim un fel de secțiune de aur populară, pe această linie de mijloc care este cumpătarea – latinescul *computare* – care, la noi, devine cumpătate, moderație, măsura grecilor și romanilor. Este suficient să spui cumpătate și ești în cultura populară românească – pe asta s-a constituit toată cultura noastră. Pitagoreicii au intuit bine una din formele sintetizatoare ale artei. De la volume și forme în structură și arhitectură până la oală și stâlpul din poartă, din cerdac – de la care a pornit modelul „Coloanei infinitului”, deci până la Brâncuși, toate lucrurile, forme și culoare, exprimă o măsură, o complementaritate blândă. Toate își răspund, inclusiv culoarea de pe scoarțe, de pe oalele de ceramică, și acest lucru este tipic românesc.

Complementaritate blândă este, într-adevăr, o formulare deosebit de sugestivă.

Eram la un muzeu din Oregon, în America, unde am vorbit despre arta românească. Întâmplător se afla acolo o colecție de artă românească. Și le-am spus foarte multor auditori americani: „Uitați-vă,

dacă o să găsiți undeva un acord violent să mi-l arăți și mie!” N-au găsit niciunul. Era cărămiziu dulce, verde ca salcia, albastru foarte deschis, precum cerul de vară, parcă își ștergea culoarea, până la bleumarin. Totdeauna ai să înțelegi dintr-o scoarță, dintr-o simplă scoarță, dacă este românească.

Iată că, în mod firesc, în arta noastră populară toate lucrurile își răspund. Dar marile adevăruri spuse, și care poartă spre concepte, sunt ale poeziei populare, acolo unde gândul se exprimă nemijlocit – e vorba de logos, deci de vorbirea care izbește mintea, deschizând calea către concept. Putem deci descifra logosul și ethosul românesc și în poezia populară, care trebuie însă studiată în adâncurile ei. Mie mi se pare că a studia numai porțiuni este nu numai eronat, dar și periculos, pentru că scindezi ceea ce nu se poate scinda, fragmentezi ceea ce nu se poate fragmenta. De la poezia lirică, a dorului, de la baladă, la cântecul de haiducie, totul trebuie văzut în componentele unei unități, într-un evantai enorm. Aici, în poezia populară, lucrurile se exprimă integral și aceasta deoarece culturile vechi erau sincretice, însumând elemente care circulă, motive comune, în ele găsești și totul, dar și numai fragmente. Este cazul *Mioriței*, imagine a unei lumi uluitoare, creație în care sunt niște adânci gânduri prinse acolo din înțelepciunea tradițională, străveche. În aceste mari poeme găsești și filosofie și ethos și expresivitate, într-un fel absolut de neconfundat.

Poate și istorie, dacă nu cumva exagerăm, așa cum exagerează, după noi, cei care iau la modul absolut disocierea operată de Aristotel, uitând că modul de exprimare fiind diferit, obiectul rămâne, într-o măsură, același, cel puțin ca parte a unui cosmos comun. Și, în fond, se poate institui și o a treia relație între istorie și poezie, în afara aceleia preconizate de Dilthey, care propune o retrăire pe calea empatiei, a faptului de istorie, singura în măsură să ni-l restituie în toată autenticitatea sa, ori a lui Toynbee, care limitează istoria propriu-zisă la spații restrânse, concedând marile spații istorice poeziei. O a treia relație, deci, pentru că, răsfărântă cu un indice specific, istoria rămâne prezentă în mod de-a dreptul tulburător în cuprinsul poeziei populare. Care nu-și livrează însă – cu prea mare ușurință secretele, reverberațiile sedimentelor istorice.

Noi o studiem parțial, fragmentar, într-un fel care nu ajută.

Așa cum spuneți, în poezia populară nu întâlnești istoria imediată. Aluzia la istorie există, dar cu valoare arhetipală. De pildă, elemente ale relațiilor între Negru Vodă și calfele lui Manole, dintre Despot și supuși. Suntem, totuși, aproape de Orient, nu putem ignora Orientul din structura noastră, este partea cea mai veche.

Nu-l ignora nici Athanase Joja, care pleda pentru europenismul culturii noastre, ca deschidere spre Occident și dialog cu valorile acestuia, nici pe P.P. Panaitescu, atunci când se referea la ceea ce el numea cadru cultural. Și poate nici pe Blaga, în ciuda unor aparențe contrarii. De altfel, întreaga cultură europeană a fost influențată de întâlnirea cu unele culturi orientale.

Și asta de-abia în Evul Mediu. E bine să nu uităm acest lucru, pentru că, în disputele de cultură, oamenii sunt tentați să uite niște lucruri esențiale, ignorând rețeaua foarte strânsă de factori din care ideea este uneori ruptă, în detrimentul ei. Tot timpul suntem în fața unui cosmos întreg care se cere considerat ca atare. Atunci când o idee este exprimată, ea poate avea șansa de a dăinui dacă pornește dintr-un context de adevăruri fundamentale, dintr-o rețea originală, ca Urphönomon – deci dintr-un străfund, dintr-o temelie. Cum spuneți foarte bine, fiecare fragment este o parte dintr-un cosmos pe care îl reconstituim cu imensă plăcere și intelectuală, și morală. Așa și cultura trebuie să ne dea posibilitatea unei bucurii complexe. Ea trebuie să fie înfățișată integral integralității noastre lăuntrice. Și tipul nostru de apreciere trebuie să fie unul complex.

Este vorba de o atitudine valorizatoare, proprie, în principiu, universului axiologic al civilizației prezentului, despre care se vorbește tot mai insistent, fără însă a exista o definiție unanim acceptată sau mai clare disocieri între ceea ce înțelegem prin civilizație, pe de o parte, prin cultură materială și spirituală, pe de alta.

Civilizația este un termen global, care ne duce cu gândul către integralitate.

Fiind vorba, totuși, de parametrii specifici.

Problema care se pune este în ce măsură reprezintă aceste tradiții, la care ne-am referit, un potențial cultural, spiritual al globalității.

Lucrurile trebuie privite cu discernământ. Fenomenul se petrece ca atare, civilizația intră în marele flux al culturii românești. Fenomenul se produce cu încrederea tinereții inovatoare, primăvăratice, dar el se cade transformat și supus marelui flux al culturii românești. Adică matca cea mare și cea veche modelează fenomenul de inovație. Altfel spus, trebuie să fim mereu într-un consens de timp mare, dacă se poate spune așa, de macrotimp. Există timpul etapelor istorice, după cum există și marele timp al culturii românești integrale. Ceea ce noi propunem cu pasiune și perseverență, timpul va selecta, introducând o necesară ordine valorică. Generația noastră știe că au fost valori propuse sau afirmate, supralicite, care au dispărut datorită cererii foarte exacte a timpului.

Deci fenomenul acesta, al integrării noului, în marea matcă a tradiției, în marele flux al culturii, este un fenomen a cărui preluare o promovăm, o încurajăm din răspuțeri. Dar ceea ce vrem să-i învățăm pe contemporani și, mai ales, pe tineri este faptul că sunt verigi, adică ei sunt în mare măsură determinați de o istorie comună. Și atunci înnoirea pe care o fac este primită cu tot dragul, cu condiția ca ea să fie situată în interiorul, și nu în afara parametrilor de care amintești. Cel care dăruiește trebuie să o facă cu toată pietatea primăvăratice sale prezențe în cultură, în clipa în care știe că reprezintă un șir de urmași. Și nu-ți poți îngădui tu, care ești conștient că intri în cultura poporului român, să nu îți seama de înaltele rigori ale acesteia. Ești, fără îndoială, un înaintaș pentru cei care vor urma, dar ești un urmaș pentru cei pe umerii cărora a fost înălțată întreaga, prestigioasa noastră cultură. Suntem într-o succesiune foarte strânsă și foarte viguroasă, în care ne interdeterminăm – trecutul către prezent, prezentul către viitor. Dar, în același timp, vorbind de continuitate, vizăm simultaneitatea culturii românești. Și asta nu trebuie să uite cei tineri niciodată.

S-ar cuveni, cred, să asociem această idee la cea a mult discutatei probleme a formei fără fond. Nu putem spune că Maiorescu n-a avut conștiința acestei simultaneități, în perspectiva căreia dinamica noastră culturală se încarcă de înalte, angajante responsabilități. Poate tocmai la ele se referea Maiorescu, și nu la o formală disociere, derutantă prin simplitatea ei inoperantă.

Eu cred că e mai ușor dacă traducem sintagma asta așa de mult discutată a formei fără fond în ceea ce spuneam adineaori, adică în termeni de cronologie a unei culturi. Fapt este că succesiunea foarte strictă, privită dinăuntru, nu suportă niște înstrăinări aberante. Se cere o raportare la ea a oricărei înnoiri. În felul acesta Maiorescu are încă o dată dreptate. Acest mare om de cultură a gândit, cu indiscutabilă sinceritate, adevărul în epoca respectivă.

Rezultând un gest de prețuire al valorilor autentice.

Un gest de prețuire a fondului propriu, național. Aceasta e traducerea reală. A spune doar fond fără formă te duce într-un fel de ceață estetică. Când traduci termenii în realitatea pe care Maiorescu o examina cu o acuitate excepțională, descoperi o foarte la obiect și constructivă interpretare a gestului creator cultural.

Tradiția publicistică mă obligă să închei cu o întrebare referitoare la Iași, la impresiile pe care le-ați cules...

Pentru mine, plimbarea prin Iași este un fel de ritual, pe care-l săvârșesc ori de câte ori ajung aici. Și de fiecare dată învăț și plec mai bogată în gânduri și sentimente. Nu știu cum se face, dar sunt în Iași în vremea celor mai frumoase anotimpuri: primăvara și toamna. Primăvara, când colinele sale, care ne duc cu gândul la Roma bătrână, se încarcă de flori de tei, și toamna, când rugina pădurilor, a copacilor, pune un curcubeu ferm peste bătrânele clădiri ale Iașului. Pentru mine, Iașul este, nu cel de-al doilea oraș, este primul, fără niciun fel de diminuare a sentimentelor pe care le port capitalei – mama mea era moldoveancă – așadar, pentru mine, Iașul reprezintă, pe linia celor discutate anterior, unul din factorii cei mai puternici, configuratori ai tradițiilor culturii românești.

octombrie 1977

AL. I. FRIDUȘ

Cronica, 13, nr. 2, 13 ianuarie 1978, p. 6.

„Intersecții spirituale”, Editura Junimea, Iași, 1981, p. 35

„TUDOR VIANU ȘI G. CĂLINESCU, AMÂNDOI
BENEFICI PENTRU CULTURA ROMÂNEASCĂ,
AMÂNDOI RĂMÂN CA GENII TUTELARE ALE
ACESTUI SPAȚIU DE SPIRITUALITATE”

Ce au însemnat Bucureștii (mă gândesc la oraș, școală, profesori, mediu) tinereții dumneavoastră pentru ceea ce sunteți azi?

Bucureștii copilăriei mele erau Bucureștii tramvaielor cu cai (pe care le vedeam trecând pe Dorobanți) și ai gazului aerian. În vremea copilăriei mele barierele nordice ale orașului erau cam pe unde se află astăzi cinematograful „Volga” de pe șoseaua Ștefan cel Mare. Mai era orașul cu străzile pline de băiețași cu privirile agere, strigându-și fiecare, cât îl ținea gura, titlul ziarelor pe care le strângea sub braț: Dimineața, Adevărul, Viitorul, Universul; dar și orașul covrigilor calzi, anunțați tot așa, în gura mare. Mirosul simigeriilor, fumul grătarelor cu mititei, lăutarii mi-au lăsat în suflet nostalgii și m-au făcut să păstrez amintirea unui oraș fermecător în patriarhalitatea lui.

Când au venit anii de școală, Bucureștii au devenit locul uceniciei, făcute la Pitar Moș și la Școala Centrală. Ucenicie unică, prin dascăli de prestigiu intelectual enorm, cum au fost marea mea maestră, Elena Rădulescu-Pogoneanu și profesorul Tudor Vianu, al cărui discipol voi fi până la sfârșitul vieții.

Mă întrebați ce au însemnat Bucureștii pentru mine. Mult din farmecul acestui oraș l-am descoperit alături de profesorul Vianu, în drumurile pe care le făceam pe jos întorcându-ne de la școală, trecând

pe Dorobanți, oprindu-ne la casele cu amintiri legate de tinerețe, de anii debutului său în literatură; oprindu-ne, după cum spuneam altădată, la casa lui Macedonski, trecând pe lângă Parcul Veseliei, un plăcut local de vară tot pe Dorobanți, mai sus de „Volga”.

Ar mai fi multe de spus. Dar, după cum vedeți, Bucureștii înseamnă un bagaj enorm de amintiri; este orașul care îmi conservă o memorie afectivă încă foarte puternică.

Vorbiți-ne, vă rog, despre ceea ce vă leagă mai mult de perioada debutului dumneavoastră în literatură.

Ori de câte ori mă gândesc la acea epocă, nu pot să nu-mi amintesc de Alexandru Rosetti, ca director de editură, și de Petru Comarnescu. Întâlnirile de lucru de la editură se transformau, datorită profesorului Rosetti, în lungi discuții literare, în care se întâlneau, eu fiind de față, Camil Petrescu, Perpessicius, Oscar Lemnar. În calitatea sa de director, Alexandru Rosetti izbutea să mențină o atmosferă de cultură la temperaturi înalte, să îndemne la scris.

I-ați cunoscut îndeaproape pe Tudor Vianu și G. Călinescu. Vă rog să evocați aceste mari personalități.

Cei doi rămân personalități complementare, așa cum au fost toată viața. Și aceasta este trăsătura care îi caracterizează. Tudor Vianu înseamnă reflexivitate, gravitate, aspirației continuă de a proiecta datele universului empiric în lumea ideilor generale. El era întotdeauna despărțit de lume de un moment de inhibiție prealabilă comunicării; el se simțea acasă în lumea ideilor generale. De aceea, imaginea esteticianului și a filosofului se plachează pe imaginea rămasă de la el.

G. Călinescu era regizorul de geniu al unui spectacol magnific, care se desfășura sub ochii și la porunca lui. El exista într-o dinamică specifică universului empiric; dădea mișcare și căldură ideii generale.

Cu Vianu, profesor și mentor, am făcut școala rigorii, a ideii și a limbajului; privindu-l pe Călinescu și ascultându-l, am înțeles valoarea asocierilor celor mai îndrăznețe, a artei devenite viață. Sau a vieții proiectate pe nesimțite în artă.

Gravitatea lui Tudor Vianu, greutatea și singularitatea cuvântului preferat de el se completau cu abundența strălucitoare, cu vehemența

spunerii de către G. Călinescu. Amândoi stăpâni ai verbului creator, amândoi deopotrivă de înzestrați și de eficienți în câmpul culturii românești. De fapt, se prefăceau a nu se înțelege. În realitate, îi lega o osmoză nemărturisită de adevărate vase comunicante. În clipa în care Tudor Vianu a avut dificultăți la Universitate, G. Călinescu a fost cel dintâi care l-a chemat alături de el în cercetare, în Institutul pe care îl conducea. Iar Tudor Vianu vorbea despre Călinescu, despre fantasticele lui aventuri intelectuale și spirituale cu uimirea amuzată a unui tată sau a unui frate mai mare, care privește la Prâslea al său cel năzdrăvan. Amândoi benefici pentru cultura românească, amândoi rămân ca genii tutelare ale acestui spațiu de spiritualitate.

Sfera studiilor de literatură comparată de la noi este foarte diversă încă de la începuturile ei, fiind totodată, deschisă căutărilor spre înnoire. Vă rugăm să ne spuneți în ce constă deschiderea spre noutate a literaturii noastre comparate?

Școala de literatură comparată, formată și patronată în începuturile ei de Tudor Vianu, arată azi o față de o frapantă diversitate și de o valoare incontestabilă. Literatura comparată produce neconținut specialiști din generațiile tinere, îndemnați în mânăuirea metodelor mai noi ale științei comparatistice, și este un fapt recunoscut că școala românească, de o vreme, capătă o pondere tot mai importantă în contextul european și mondial. E suficient să parcurgem lista participărilor românești la Congresele internaționale de literatură comparată, ca să observăm înnoirea generațiilor în această disciplină așa de nobilă, așa de exigentă, care se află, ea însăși, într-o înnoire perpetuă.

În 1979, la Congresul de la Innsbruck, echipa românească a numărat în rândurile ei o majoritate însemnată de vârstă tânără. Această majoritate, la curent cu tot ce e mai nou în literatura comparată pe glob, a fost o prezență sensibilă și agreabilă, admirată de cei mai mulți dintre participanți. Specialiștii români au dat examenul formației lor științifice riguroase în comunicări de impecabilă ținută.

De altfel, și catedrele, și colectivele de cercetare din domeniul literaturii comparate desfășoară activități științifice susținute și așa vrea să fac o mențiune specială pentru o lucrare, până acum unică în lumea literară, „Bibliografia analitică a relațiilor literaturii române cu

literaturile străine în periodice (1859–1918)”, realizată de colectivul de literatură universală și comparată din Institutul de Istorie și teorie literară „G. Călinescu”.

Ca rod al activității colectivului pe care îl conduceți, au apărut și alte lucrări, adevărate instrumente de lucru foarte necesare, să amintim numai „Dicționar de termeni literari”. Ce alte preocupări de investigație teoretică a fenomenului literar stau în atenția cercetătorilor de la Institutul de Istorie și Teorie Literară?

Există în momentul de față o lucrare intitulată „Teorie literară”, concepută în două volume. Este o lucrare necesară în contextul în care, pe de o parte, practica de creație literară s-a schimbat fundamental, iar pe de alta modalitățile de studiu, metodele, conceptele s-au multiplicat ca o explozie care necesită unificare, sistematizare și integrare într-un cadru care să fie util cercetării aplicate. Volumul al doilea are ca scop revalorificarea retoricii în vederea studiului modern de text. În planul de perspectivă se află tema „Bazele teoretice ale umanismului contemporan”.

În ce mod femeia, mamă, soție, și de ce nu „angajată plenar”, cum spuneți dumneavoastră, își găsește locul corespunzător în literatura noastră?

Rămân la punctul meu de vedere, pe care l-am exprimat și într-o emisiune la televiziune. Am vorbit atunci despre absența imaginii feminine, pe care o dorim în literatura contemporană. I s-a dat o replică citindu-se un poem deosebit de frumos închinat femeii, dar aceasta nu răspunde în niciun fel simplei și adevăratei mele constatări.

Cultura românească e cunoscută suficient peste hotare? Ce trebuie făcut ca valorile literaturii românești să fie mai bine și mai exact înțelese în specificul național, peste hotare?

Pentru valorile reale ale culturii românești, care-și așteaptă de mult afirmarea în lume, nu cred că s-a făcut destul. Tabloul activității noastre creatoare trebuie alcătuit într-o paletă completă, în timp și spațiu, pentru ca, asemenea spectrului solar, din alcătuirea nenumăratelor forme artistice realizate în literatură, muzică, pictură, arhitectură, ceramică, scoarță, dans etc., să se recompună imaginea luminii albe a

creativității românești.

Bine cunoscuta dumneavoastră erudiție, firesc, are la bază lectura unor cărți, unor autori. Pe care dintre ei îi considerați fundamentali?

Citez autori: Homer, Eschil, Dante, Shakespeare, Goethe, Eminescu...

Vă rog, în încheierea discuției noastre, să ne vorbiți despre caracteristicile culturii noastre. Putem accepta că suntem sinteză a culturii apusene și a celei slavo-bizantine sau ne propuneți o altă concluzie?

Suntem o cultură de sinteză, dar nu rezumată la factorii pe care i-ați enunțat. Rădăcinile noastre, ca și orientarea tulpinilor, sunt mult mai numeroase și mai diversificate, iar produsul creativității noastre arată ca o împlinită floare a clasicității noastre structurale.

TITUS CRIȘCIU

Orizont, 31, nr. 31, 31 iul. 1980, pp. 1, 6.

„Nașterea zilei de azi”, Editura Facla, Timișoara, 1983, pp. 104-198

SPIRITUL REVOLUȚIONAR – PERMANENȚĂ A CREAȚIEI LITERARE

Ideea de evoluție, de mișcare în general, este astăzi o axiomă a gândirii contemporane. Cum se manifestă aceasta în domeniul spiritului, al creației literar-artistice?

Deși părerile specialiștilor nu coincid în ceea ce privește creșterea, „progresul” creației literar-artistice prin secole, totuși, istoric vorbind, devenirea în acest tărâm vast este perceptibilă în măsura în care dimensiunile timpului s-au interdeterminat succesiv, fiecare moment al unui trecut generând un moment al unui prezent care l-a încorporat, prefigurând la rândul său, în mod necesar, un moment viitor ce va deveni în curgerea vremii el însuși prezent, apoi trecut! Și așa mai departe. Pe orice moment al istoriei culturii ne-am opri, asupra oricărei creații am zăbovi cu privirile, le-am putea considera, pe de o parte, opere în sine, ca expresii ale unui limbaj cu gramatică proprie, dar, pe de alta, n-am putea ignora niciodată antecedentele și consecințele legate de prezența unei opere în peisajul culturii naționale și universale. Ca fiecare idee, ca fiecare concept, oricare creație artistică se întemeiază și se induce din suma unor vechi acumulări de experiențe, de fapte și gânduri care vin dintr-o lungă istorie ramificată în nenumărate direcții specifice.

Firește, lucrurile nu se deosebesc ușor, la un prim nivel al contactului cu producțiile spiritului. Intervin atâtea factori care, știut sau neștiut, cu sau fără voia artiștilor acoperă, ascund sau contestă descendența dintr-o direcție sau alta, în scopul afirmării unei originalități absolute.

Legătura determinantă nu poate fi tăgăduită însă, generație spontanee neexistând într-o viziune coerentă, istoricistă a culturii.

E adevărat că, adesea, suflul înnoitor, plin de forță, care marchează o etapă de cultură ar putea crea iluzia unei rupturi de nivel, a unei soluții de continuitate în concatenarea fenomenului artistic. Dar aceste momente de apariție a noului, oricât de puternice, de frapante, de convingătoare și a căror valoare de imbold în evoluția generală nu poate fi negată, se integrează în uriașul flux al devenirii culturii, ale cărui ritmuri sunt fără îndoială variabile. Și tocmai aceste momente constituie spinele iritative care precipită ritmurile desfășurării, care stărnesc geneze de tendințe și curente noi în creație.

În ce măsură spiritul revoluționar devine vehiculul esențial al evoluției literaturii și dacă putem stabili o legătură nemijlocită între nouitatea creației și gândirea revoluționară, în ce mod se manifestă?

Istoria culturii mondiale, ca și a celei românești, oferă pilde destul de numeroase pentru susținerea acestui punct de vedere. E suficient să amintim de toată mișcarea europeană de idei legată de revoluțiile din 1789 și 1848, de tot ceea ce a însemnat fermentul gândirii revoluționare pentru cultura secolului XIX în care romantismul, fruct al acestei gândiri, a marcat unul din cele mai rodnice curente în toate domeniile artelor. Știm de altfel, ce valoare a avut romantismul la noi, unde a constituit modalitatea de acces spre un vast orizont al așteptării, dând loc la aspirații generoase, dezlănțuind energii aflate până atunci în stare latentă. Desigur, nu toate creațiile unei vremi permeate de suflu revoluționar sunt în mod necesar valoroase, numai fiindcă sunt produsul acestei vremi. Aici intervin ceilalți factori de evaluare axiologică, începând cu talentul. Dar asta este altceva. Esențială ni se pare, cum spuneam, acțiunea indubitabilă exercitată de impresionanta pârghie a spiritului revoluționar în grăbirea ritmurilor de dezvoltare a culturii, în general, și a literaturii, în special.

Deducem de aici că noul însoțește firesc evoluția oricărei creații, înseamnă aceasta că pretutindeni noul aduce ceva mai bun, reprezintă un moment superior pe calea evoluției literaturii și cum se oglindește acesta în literatura noastră contemporană?

Gestul înnoirii ni se pare legat, în chip firesc, de orice creație autentică. Adică oricare artist adevărat trebuie să creadă în originalitatea profundă a operei pe care o construiește, ca un demiurg, într-o primă zi a creației, fiindcă el se străduiește să dea formă unei viziuni asupra lumii care e numai a lui, care îi aparține într-o unicitate absolută. Dar noutatea aceasta trebuie să existe în mod real în viziunea, în concepția, ca și în forma operei, pentru ca ea să însemne într-adevăr un moment superior în evoluția literaturii și artelor. Nu orice nou proclamat ca atare are valoarea îndrăznelilor novatoare autentice, fiindcă și pe glob, ca și la noi, se face loc și unor mode de scurtă durată, se experimentează formele mai vechi și mai noi care fac vogă câțiva ani, apoi cad în desuetudine și în uitare, în ciuda zgomotului cu care au fost întâmpinate. Și mă gândesc, când spun aceste lucruri, la unele formule epice cu caracter experimental care au avut un răsunet considerabil acum câțiva ani în Franța, și, pe o scară mult mai mică, și la noi în literatură. Excesele au trecut și doar unele procedee, unele elemente de tehnică mai interesante au rămas și au putut fi încorporate prozei de azi.

Ceea ce vreau să spun este că noul cu orice preț, noul integral, acela care ar face tabula rasa de orice antecedente determinante, configurative, nu e de înțeles, indiferent din orice direcție ar veni tentativele de abolire a tradiției, luată în sensul cel mai comprehensiv cu putință, de matrice stilistică. În literatura noastră actuală, animată în sensul cel mai bun al cuvântului de suflul înnoitor de care am vorbit mai înainte, coexistă scriitori și opere de factură deosebită. Unii coboară dintr-o vână tradiționalistă, alții dau măsura modernismului românesc, exprimând însă toți tocmai benefica îmbinare a spiritului nou cu măcile adânci ale tradiției.

Se recunoaște rolul criticii și al istoriei literare în cristalizarea unor direcții ale mișcării literare și artistice. Reprezintă cercetările actuale sintezele necesare, ca valoare teoretică și practică, în surprinderea și definirea dimensiunilor noi ale creației beletristice?

Cum am mai spus în repetate rânduri, critica și istoria literară au astăzi la noi, în linii generale desigur, o prezență viu simțită și însuflețitoare pentru toată mișcarea de idei în domeniul nostru. Dincolo de unele accente mai subiective, mai personale care, din

nefericire, persistă încă, afectând uneori nu numai relația scriitor-critic, ci și pe cea scriitor-critic-cititor, critica românească se situează pe poziții deosebit de interesante, alcătuiind – și sub raport metodologic, și sub raportul pertinentei evaluărilor – o școală critică printre cele mai bune din Europa. Mă refer mai cu seamă la critica tânără (deși nu mai e chiar atât de tânără) care izbuteste, cu curaj și mai ales cu argumentele persuasiunii sigure, să alcătuiască ceea ce este mai important decât orice într-o cultură, anume, o scară cât mai adevărată și mai fermă de valori. Ne bucurăm când vedem cum cultura criticilor devine tot mai solidă, cum metodologia lor se modernizează și se aplică tot mai adecvat, tot mai cu suplețe obiectului de cercetat, care e pe zi ce trece mai divers și mai complex. Sarcinile criticilor sunt astăzi grele și pline de responsabilitate într-un peisaj în care proliferază fenomenul scriitoricesc și le este dat lor să călăuzească pe cititor înspre valorile reale ce se cer alese dintr-o pădure de producții literare și, deseori, pseudoliterare.

Sintezele care s-au încercat și se încearcă au, desigur, neajunsul de a lucra asupra unui fenomen viu, în continuă schimbare, surprinzător și variabil la fiecare pas. Dar ele trebuie continuate, dincolo de orice opțiuni personale sau ale conjuncturii, pentru că literatura română contemporană se bucură de o bogăție și o diversitate care merită din plin efortul definirilor de tendințe, de direcții deslușite pe harta complicată a realizărilor noastre.

EMIL VASILESCU

Scânteia, 51, nr. 12156, 2 oct. 1981, p. 4

„... ÎN CULTURA NOASTRĂ PUTEM DISTINGE TRĂSĂTURILE UNEI CULTURI DE ETHOS”

O temă foarte apropiată sufletului dumneavoastră, adevărată permanență a demersului cultural căruia v-ați dedicat, este umanismul.

Umanismul constituie una dintre permanențele preocupărilor mele de foarte multă vreme, și, așa cum se știe, aproape toate titlurile cărților pe care le-am scos pân-acuma, într-un fel sau în altul, poartă pecetea, poartă urma acestei preocupări constante. Umanismul de care m-am ocupat eu în special, sigur, era umanismul antichității și mai ales umanismul Renașterii europene, dar corelate întotdeauna de ceea ce-a însemnat umanismul popular românesc. Am încercat să regăsesc prin paralele cât mai adevărate, cât mai lipsite de exagerare, de hiperbolizare, asemănări între formele de umanism specifice, românești și formele umanismului european inspirat din fântânile umanismului greco-latin. Am întreprins în repetate rânduri această operație de extragere o analogiilor și firește, prin analogii cât și prin procedee de contrast, am izbutit să înfățișez niște aspecte particulare ale umanismului românesc pe care l-am numit umanism de ethos.

Am spus, în general, că în cultura noastră putem distinge trăsăturile unei culturi de ethos. Firește, pornind de la cultura populară, tipică pentru evoluția noastră istorică. Am vorbit și despre sorgintea noastră dublă, daco-romană, am vorbit despre ceea ce această dublă sorginte presupune sub raport cultural. Pornind de acolo, deci, am înaintat prin secole și am încercat mereu păstrarea acelor repere fundamentale ale culturii românești și am ajuns cu un studiu care înaintază, fără

îndoială, fiindcă materia este enormă până în secolul al XX-lea. Din când în când am trecut chiar de cele două războaie, ajungând până în zilele noastre, ca să pot evalua în continuare cu obiectivitate procesul de conservare a trăsăturilor umanismului tradițional românesc, pentru că păstrarea reperelor înseamnă rămânerea într-o matcă sigură. Eu am teoria că acest umanism popular străvechi e pentru noi temelia sigură care ne face să nu greșim în construirea unui umanism contemporan românesc. Deci, e o ridicare a unui edificiu nou pe o temelie stră-străveche. De pildă, pe țărăneasca liniște, pe țărănescul echilibru, pe cumpătarea aceasta exprimată în tiparele artei; Brâncuși o construit o modernitate extraordinară, înfățișând lumii niște arhetipuri ale unei străvechi culturi, ale unei străvechi spiritualități românești, dând, dacă vreți, dreptul să omologăm cultura exterioară cu cultura interioară, cultura artistică, a formelor, cu cultura morală, ce oferă lumii niște posibilități de reevaluare a tot ce înseamnă într-adevăr contribuția umanității la dezvoltarea concepțiilor filosofice, morale, artistice.

S-ar putea spune că în prezent cultura noastră, artele noastre oferă lumii o modernitate care se construiește pe aceeași temelie a vechimii. Și în pictură și în muzică.

Pretutindeni. Față de înaintașii străluciți pe care-i avem, ceea ce se petrece astăzi este o nobilă ducere mai departe a unei viziuni despre lume, a unor luminoase tradiții. Într-un spirit nou, evident. Adică, școala de arte plastice, școala da pictură, de sculptură, de arhitectură, de muzică, școala de literatură românească, oferă astăzi lumii un exemplu absolut uimitor de ecloziune, de înflorire.

Nu însă îndeajuns de prețuit, de bine pus în pagină acest exemplu.

Totdeauna am reflectat la modestia românească, la modestia creatorilor români din toate timpurile. Pentru mine modestia asta este tipică lui Eminescu, lui Enescu și lui Brâncuși. Ea se continuă la noii noștri creatori, care sunt tot atât de sfoși în manifestarea lor, în genialitatea lor încât adesea rămân doar în granițele noastre, știuți numai între noi și manifestându-se în așa fel încât să ne dobândim locul meritat pe mapamond.

Profitând de această modestie, unii fac observații foarte nedrepte cu privire la starea culturii românești la ora actuală.

Cei care ne contestă, ori nu știu, ori sunt de rea-credință. Altă explicație eu nu pot da acestor atitudini ale oamenilor din afară. Eu mă uit de pildă în expoziții, ca să nu intru imediat în teritoriul meu, care este al literaturii.

De altfel, dumneavoastră aveți de obicei o privire de ansamblu asupra peisajului cultural românesc, derivând tot din poziția umanistă. Vă interesează interferențele dintre arte, dintre arte și științe, pledați chiar pentru o mai vie colaborare între creatori, între oamenii de cultură.

Pentru că înflorirea artelor, a științelor, în egală măsură, exprimă o stare a unui moment istoric, o stare de spirit global; or, n-aș crede că e cu puțință înflorirea mare a picturii fără înflorirea muzicii sau dezvoltarea muzicii fără expansiunea poeziei. E adevărat că în istoria culturii se întâlnesc și perioade care se confruntă cu o splendidă deschidere a picturii și cu o mai slabă prezență în arhitectură. Dar, în general, într-o epocă de dramatice confruntări ale omului cu conștiința sa, cum este etapa trăită de noi, mai cu seamă de noi, cei vârstnici, care am adunat o oarecare istorie în noi, nu gândesc că s-ar putea face abstracție de un tărâm sau de celălalt. Toate merg într-o convergență foarte interesantă a expresiei dramatismului confruntării omului cu sine și cu etapa istorică pe care-o trăiește. Trecând prin expoziții, ești pur și simplu uluit de zeci de nume extraordinare care te pun în fața unor creatori de valoare internațională certă. Mă gândesc la câteva din bienalele de pictură. Una din ele am văzut-o și eu cu mulți ani în urmă la Veneția. Artiștii români sunt priviți cu uimire. Atunci când selecția este bine făcută. Și a numelor, și a operelor, fără îndoială. Găsești strânse laolaltă expresii ale atâtor personalități strălucite, personalități adânc gânditoare, personalități reflexive, ieșite din străfundurile artei românești și în același timp dând expresie unei contemporaneități vibrante, dramatice. Mă gândesc la Ion Alin Gheorghiu, Florin Niculiu, Mărgineanu, Sălișteanu, Ion Pacea și la atâția alți pictori, la sculptori ca Apostu. Un japonez care a vizitat tabăra de sculptori de la Hobîța a rămas uimit de valoarea creativității românești.

Iată un potențial creator care ar trebui valorificat mai intens.

În muzică este absolut uluitor. Pascal Bentoiu, Aurel Stroe, Anatol Vieru, Tiberiu Olah – au creat opere de o valoare internațională, de un orizont care cuprinde în sine și clasicități, și contemporaneitate românească foarte vie, foarte acută. „Orestia” lui Stroe, de pildă, este o capodoperă. Sau „Concertul de violoncel” al lui Vieru, care a fost premiat la Geneva. Mă gândesc de asemenea la „Amorul doctor” de Pascal Bentoiu după Molière, care s-a jucat cu un succes extraordinar la Paris.

Și dacă am vorbi despre teatrul nostru, despre actorii extraordinari pe care-i avem. Sau despre poezia românească, despre vocile atât de diverse ale lirismului nostru contemporan și despre înflorirea romanului inspirat din actualitate.

Sunt tot atâtea argumente în favoarea umanismului românesc ca permanență în toate etapele istoriei noastre. Și, cum ziceam, ipostazele umanismului nostru contemporan se pot deduce foarte interesant din creațiile individuale ale tuturor poezilor, artiștilor plastici, muzicienilor. Poezia românească este un fenomen uimitor. Nu vorbesc de locurile comune care uneori ne și apasă. Adică românul e născut poet și ca urmare orice grafoman poate produce poezie de cea mai proastă calitate. Avem mai cu seamă cu generațiile tinere, o poezie care continuă cu o demnitate excepțională marile noastre tradiții poetice. Am avut și șansa, e adevărat, ca într-o anumită perioadă pe care-o știm, să trăiască totuși, să fie prezenți acei mari artiști care au slujit tinerilor de îndreptare, de faruri, în terminologia baudelaireană.

Și fenomenul, pentru că este un fenomen al poeziei românești, care s-a deschis în anii '64-'65 cu acea, cum zic eu, tetradă de poeți tineri atunci, Nichita Stănescu, Ana Blandiana, Marin Sorescu, Ioan Alexandru. Această tetradă a înnoit pur și simplu temeliile poeziei lirice în ardoarea lor de a se reevalua realități creatoare în raport cu etapa istorică. Adică era o mișcare de regenerare extraordinară, de implantare într-o istorie nouă, o istorie reînnoită a poporului român într-o orânduire nouă, ceea ce se petrece de atunci încoace este un șuvoi nestăvilite de poezie de toate tipurile, de toate stilurile. Fiecare din ei venea dintr-un înaintaș și mi-a făcut plăcere la un anumit curs, când

mi s-a cerut să profilez poezia românească și proza românească pe un fundal internațional contemporan, să pot găsi în fiecare dintre poezii, pe care i-am numit și în alții mai tineri decât ei, personalități autentice, ca să le definesc profilul, să-i compar cu un sentiment de mândrie cu reprezentări ai liricii din alte țări.

Acest sentiment de mândrie l-am trăit și cu prilejul unei expuneri despre școala critică românească unui public american. Vorbind despre tendințele actuale în critica românească am simțit o adevărată uimire la auzul numelor citate de mine și mai cu seamă în fața probelor preemtorii ale unor critici mai cu seamă din generațiile tinere.

Toate aceste exemple și multe altele vorbesc despre un climat de efervescentă creatoare, despre o reală libertate de creație. Această mare diversitate stilistică, această mare diversitate tematică probează posibilități foarte largi de afirmare a originalității.

Eu mă gândesc la acea turnantă creatoare a fiecăruia dintre artiști, la lupta aceea tipică a artistului cu demonul său interior, mă gândesc la felul în care se organizează în operele produse acest zbcium creator, această interioară frământare care ilustrează confruntarea conștiințelor cu fiecare clipă din istoria prin care trecem. Nu este o istorie liniștită, este o istorie de talazuri grele și puternice, dar, iată, conștiințele românești întemeiate pe acel umanism străvechi reușesc să se racordeze la toate cerințele unui imperativ de istorie, ca să poată fi la înălțimea timpului.

Gândindu-mă la problemele care-ar trebui să figureze neapărat într-o convorbire cu istoricul literar, cu omul de cultură Zoe Dumitrescu-Bușulenga, numele lui G. Călinescu, întrebările despre valoarea și actualitatea operei sale au revenit în toate variantele.

În consecință, i-am propus interlocutoarei mele să vorbească despre dimensiunile moștenirii pe care autorul monumentalei „Istorie a literaturii române, de la origini până în prezent” a lăsat-o culturii române, despre actualitatea, despre perenitatea ideilor călinesciene. Călinescu nefiind numai o problemă de istorie literară, ci și una de actualitate literară.

Fără îndoială că este o problemă, după părerea mea, și de actualitate, și de istorie literară și de permanență a culturii românești, el întrupând, firește, într-o anumită tipologie pe care îmi place s-o numesc specific

națională unul din pilonii evoluției culturii noastre. Adică îl așez pe Călinescu în această permanență a culturii noastre, în rândul spiritelor enciclopedice, care au prezidat și prezidează ca niște genii tutelare, la desfășurarea noastră prin istorie și prin cultură și încercăm să-l așezăm în această actualitate a vieții noastre culturale tocmai într-o majoră și cât mai complexă perspectivă, așa încât toate activitățile lui să se lege ca niște fațete extraordinare de expresie în prețioasa piatră pe care el însuși a pus-o în susținerea mării bolți a culturii românești. Reeditatea monumentalei sale „Istorii...” nu face altceva decât să scoată în relief extraordinara moștenire ce ne-a lăsat-o.

CONSTANTIN VIȘAN

Orizont, 33, nr. 26, 2 iul. 1982, pp. 1, 4-5

POEZIA ȘI PROZA ROMÂNEASCĂ LA NIVELUL MARILOR VALORI ALE CULTURII UNIVERSALE

Stimată prof. dr. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în calitatea de reputat om de cultură, vă propun să punctați câteva dimensiuni ale culturii române contemporane.

Cultura românească a prezentului, fiind o verigă organic legată de întregul proces al devenirii noastre, nu poate fi despărțită de totalitatea istorică a acestui proces și, ca atare, poartă atributele întregului, ca o expresie a unui „geniu” specific național. Deci, referirea la etapa actuală se lărgește în mod obligator până la cuprinderea unui profil general al culturii românești; ea este o cultură de ethos, o cultură stăpânită de măsură, o cultură în care numărul de aur, modulul este constituit de acel ritm caracteristic, formulat genial de Blaga în „Spațiul mioritic”, deal-vale / deal-vale, ca-n ritmul ondulat al unei doine. Ritm regăsit deopotrivă în reliefurile noastre, în poezie, ca și în „Oedip-ul” lui George Enescu ori în „Coloana infinită” a lui Brâncuși, mărturii peremptorii ale clasicității funciare a culturii românești...

... Și care este ecoul acestuia peste hotare?

Ecourile literaturii noastre mai vechi și mai noi se regăsesc și peste hotare, în traduceri mai izbutite sau mai puțin izbutite care o reprezintă. Dar nu suntem nici pe departe cunoscuți așa cum s-ar cuveni, față de valorile absolut remarcabile ale poeziei și prozei românești care ar putea concura pe deplin picior de egalitate cu proza și, mai cu seamă, cu poezia continentului nostru. Eforturile noastre

ar trebui multiplicat fără răgaz pentru suplinirea marilor lacune de prezență pe scena universală, nu numai în ceea ce privește literatura, dar și muzica și plastica, în care creativitatea românească s-a manifestat și se manifestă cu strălucire.

Vă rog să amintiți câteva certe valori poetice tinere...

Iubesc pe mulți poeți tineri. Pentru mine însă, la vârsta la care mă aflu, tineri au rămas și cei care, ca Labiș ori Nichita Stănescu, ar fi trecut de jumătate de secol astăzi, sau cei care au deschis porțile poeziei în anii '60: Ioan Alexandru, Ana Blandiana, Marin Sorescu și câți alții. Și până la Mircea Dinescu și până la Mircea Cărtărescu îi iubesc într-adevăr pe mulți. Ca să spun însă care vor fi numele rezistente, mi-ar mai trebui o sută de ani de lectură și judecăți de valoare parțiale.

Cum priviți fascinația pe care, actualmente, o exercită literatura hispano-americană?

Se petrece în acele culturi un fenomen care pe noi ar trebui să ne bucure prin analogiile pe care le suscită cu propria noastră cultură și anume un reviriment al literaturilor clădite pe un fond arhaic, mitic. Succesul și strălucirea unor scriitori ca Borges și Marquez, ca să nu-i numesc decât pe cei mai mari, vine dinspre o străvechime care dă prozei lor o așezare, o siguranță, o putere absolut neobișnuite. Căci știm doar din propria noastră experiență românească ce adâncime și ce forță de propulsie are apa ascunsă a mitului și ce tinerețe e în stare să confere literaturilor pe care le adapă.

Ce înseamnă Suceava, acest colț de țară în general pentru un autentic făuritor de valori spirituale?

Suceava reprezintă, ca să continui răspunsul la întrebarea precedentă, tocmai o lume în care mitul străvechi e încă viu, încă dătător de putere, generator de creativitate, legând etapele culturii noastre dincolo de timp. A intra cu gravitate și respect în lumea sacră a tradițiilor din Bucovina înseamnă a te pregăti pentru întâlnirea cu absolutul făcut aici accesibil. Căci Bucovina este țara epifaniilor, a întâlnirilor între aici și dincolo, între microtimp și macrotimp.

P.S. Dna Zoe Dumitrescu-Bușulenga, cu câțiva ani înainte de a se petrece spre ceruri, a intrat în monahism sub numele de Maica Benedicta. Este, cum și-a dorit, îngropată la Putna, în vecinătatea Eminescului iubit.

DUMITRU BRĂDĂȚAN

Zori noi (Suceava), 15 martie 1984.

„Cioban la stele”, interviuri, v. 1, Accent Print, Suceava, 2012, pp. 5-7

„UMANISMUL ESTE SINGURA POSIBILITATE DE GLOBALIZARE A CUNOȘTINȚELOR NOASTRE”

Revista „Ramuri” își împlinește o datorie de onoare reamintind cititorilor săi că Premiul Gottfried von Herder, pe anul 1988, al Universității din Viena a fost conferit distinsei profesoare Zoe Dumitrescu-Bușulenga, membru corespondent al Academiei Române, director al Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”. Acordarea acestei prestigioase distincții europene profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, personalitate de seamă a vieții noastre culturale contemporane, constituie încă o recunoaștere internațională a întregii sale activități și, deopotrivă, a cercetării literare și științifice românești.

Ce modele ați avut, alături de profesorul Tudor Vianu? Poate constitui un destin exemplar din alt timp și alt loc un model?

Tudor Vianu a fost modelul meu mare și inegalabil. Și a fost un model de durată, care mi s-a imprimat în conștiință încă din copilărie, și a cărui înrâurire asupra mea a durat până astăzi. Pe lângă el am datorii de onoare, de conștiință, de formație față de Elena Rădulescu-Pogoneanu, soția lui Ion Rădulescu-Pogoneanu, editorul lui Maiorescu, care mi-a fost profesoară de franceză la Școala centrală. Era o femeie de o rară distincție, o gravitate și o seriozitate care ne impunea. A trebuit să trecă timp ca să-mi dau seama ce înrâurire a avut această persoană asupra mea și a generației mele. Tudor Vianu vine în continuarea doamnei Elena Rădulescu-Pogoneanu prin același Maiorescu. Firește, am avut și alți măștri. Am avut șansa să fiu studenta lui Dragoș Protopopescu, care era o prezență intelectuală strălucită în epocă. Printre cei care-mi

stau în față ca niște paradigme ale perfecțiunii morale și profesionale l-aș numi pe George Enescu. L-am văzut pe scenă la 10 ani, l-am cunoscut personal pe la 15-16 ani și imaginea lui s-a impus aproape cu vehemență conștiinței mele de intelectual.

Nu cred că e nevoie de proximitatea modelului, ci e suficient ca profilul lui puternic să se imprime în ceara moale a ființei noastre. Spunând aceasta deviez, poate, de la norma comună, care cere ca între maestru și discipol să existe o continuă osmoză de gânduri, de afecte, de cuvânt. Dar eu socot că pentru un om de cultură aproapele este de alt soi. Contactele sunt în conștiință, ele se petrec uneori în straturile abisale ale ființei noastre. Adesea suntem inconștienți de influențele care se exercită asupra noastră. Mă gândesc, de pildă, la un Albert Schweitzer și la influența pe care am resimțit-o de la distanță de la această formidabilă personalitate a culturii secolului XX. Oricum, modelul este indispensabil și lecția modelului este un prag peste care nu se poate trece.

Tehnica tinde să modifice raportul natură-cultură umanistă. În acest context, credeți că umanismul, de care v-ați ocupat îndeaproape în scrierile dumneavoastră, trebuie regândit pentru omul viitorului?

Orice mi s-ar spune în legătură cu tendința de modificare a raportului între natură și cultură umanistă prin intervenția tehnicii, viziunea mea despre umanism nu se schimbă, eventual, aș zice că se dilată. Umanismul nu trebuie regândit pentru omul viitorului. Trebuie doar să-i modificăm dimensiunile, să-i deschidem unghiul către epoca de descoperiri contemporane. Umanismul este în esența lui singura posibilitate de globalizare a cunoștințelor noastre, din ce în ce mai noi și mai vaste, și a devenit pentru oameni componentă ontică. Ei bine, eu socot că intervenția tehnicii nu ne poate modifica ontic. Într-una din cărțile mele despre Renaștere, *Umanismul și dialogul artelor*, spuneam: „Conlucrarea între spiritul umanist și științele exacte și aplicate va feri pe oameni de neîndeplinire... Iar la capătul virtual al drumului istoric și al culturii omenești, abia ne așteaptă ceea ce Herder înțelegea prin *humanitas* și care, înflorită pe pământ, are să facă din acesta „ein Stern unter Sternen”.

Ați adus contribuții fundamentale la studiul operei eminesciene. Recentă sinteză Eminescu și romantismul german, de pildă, elucidează o serie întreagă de aspecte ale legăturilor poetului național cu cultura germană, aspecte tratate până la dumneavoastră fie incorect, fie incomplet. Ce pași ar mai trebui întreprinși către înțelegerea lui Eminescu?

Eu aș schimba puțin întrebarea și aș zice „ce pași ar trebui”, nu „ar mai trebui întreprinși”, pentru că, deși scriem tot timpul despre Eminescu, pașii care ar trebui făcuți sunt de făcut abia de acum înainte și mai cu seamă în preajma centenarului. Suntem confrunțați cu un destin de creator fără pereche în cultura noastră, o personalitate covârșitoare, pe care, din foarte multă folosință, am ajuns să o socotim un bun comun. Eu socot că Eminescu trebuie scos din contextul acesta al bunurilor comune de folosință. Adevărul este că profilul genialității sale este încă neexploatat. C. Noica avea dreptate când cerea publicarea manuscriselor eminesciene. Eminescu avea o plurivalență uimitoare și de-abia acum înțelegem, fără să comitem excese într-un sens sau altul, în ce măsură era un geniu universal. Vorbeam odată cu Edgar Papu și recunoaștem amândoi că genialitatea eminesciană este profund analogă cu genialitatea leonardescă prin universalitatea ei, prin deschiderea ei. Când gândea în fizică, în matematică, atunci când se ocupa de cosmogonie, când făcea calcule de mecanică, sau își reprezenta călătoria în cosmos, Eminescu făcea, de fapt, un singur demers integrator, demersul unui geniu care cuprinde dintr-odată aspectele pe care noi nu le putem cuprinde decât succesiv. Această calitate a geniului eminescian, care premerge creativității, nu a fost pusă încă în valoare. Ca să nu mai vorbesc de faptul că este intraductibil în extraordinara adâncime a dicției sale poetice. Traducerile bune merg în general până la nivelul eufonic, dar nu redau nuanțele care te fac să percepi acea raportare intrinsecă a fragmentului la totalitate, ca la romanticii mari. Nu știm până astăzi dacă Eminescu a citit pe Novalis sau pe Hölderlin. Coincidențele sunt numeroase. Am încercat în cartea mea să mă ocup de aceste lucruri. Eminescu e atât de nepătruns încât suntem siliți la fiecare pas să conjecturăm, să emitem ipoteze care au în ele aleatoriu suficient ca să ne descurajeze, dar au și puterea de a ne împinge mai departe.

Preocupările dumneavoastră în domeniul muzicii și al interferențelor acesteia cu literatura evocă posibilitățile diferite ale cuvântului și ale muzicii de a accede spre esențe...

În privința asta am scris mai de mult un studiu, în care urmăream traiectoriile muzicii, literaturii și ale altor arte în tendințele convergente și divergente pe care le manifestă în istoria culturii. Notam atunci că acestea au pornit dintr-o viziune convergentă asupra artelor și științelor, caracteristică societăților tradiționale, vorbeam despre Antichitate și comunitatea dintre poezie, muzică și dans. În Evul Mediu, muzica și poezia erau încă reunite, pentru ca odată cu Dante să se producă ruptura. Cuvântul articulat s-a separat de la Dante încoace de sunetul muzical și fiecare artă a pornit pentru sute de ani pe contul ei propriu, dar cu o aspirație de fond de a se regăsi cu cealaltă, care le face să se caute ca jumătățile pierdute din mitul platonice. Bineînțeles, m-am oprit în cercetare asupra Romantismului, care fructifică în cea mai mare măsură această aspirație a artelor de a se întâlni. Momentul Wagner este de referință în istoria legăturilor între arte. Albert Schweitzer spunea că Bach a însemnat un sfârșit, o închidere. Mie mi se pare că Wagner este la antipodul lui Bach, adică el este un început. Din el se trag încercări foarte interesante de a îngemăna muzica și poezia. Romanul secolului XX, de pildă, este construit muzical, în sensul că se realizează o introducere a structurilor muzicale în structurile literare. Aș cita aici numele lui Proust, al lui Thomas Mann și într-o oarecare măsură al lui James Joyce. Această căutare a muzicii nu înseamnă altceva, pentru omul secolului XX, decât încercarea de a accede la esențe, vis, pentru a cărui realizare sunt folosibile toate instrumentele.

Care credeți că este calea spre „refacerea omului complet” de care vorbea N. Iorga? Restaurarea idealului clasic, așa cum propunea Tudor Vianu în Idealul clasic al omului, sau valorificarea mesajului Orientului, propusă de Anton Dumitriu în recent apăruta lucrare Culturi elee și culturi heracleitice?

Întrebarea se așază în descendența celeilalte, pentru că, de fapt, setea de cunoaștere integratoare exprimă această tentativă a omului de a-și reface unitatea pierdută. Mă gândesc că pentru un european e mai simplu să se întoarcă la modelul umanistic de la sfârșitul secolului al

XVIII-lea, la care făcea apel profesorul Vianu în *Idealul clasic al omului*. Socot însă că soluția viitorului este sinteza între idealul clasicității europene și modelul asiatic, recte cel indian. Goana Occidentului după Yoga sau filosofia Zen lasă impresia unor rudimente ale acestei întâlniri viitoare a Europei cu doctrinele filosofice orientale și extrem orientale și, din acest punct de vedere, România are a juca un rol destul de important, dacă ținem seama de istoria culturii noastre. Eminescu a fost un cap de pod al acestei întâlniri între Occident și Orient, între spiritul filosofiei indiene și cultura germană și din care s-a născut cea mai mare poezie a poporului român. Pași interesanți în cunoașterea culturii indiene a marcat și Coșbuc. Blaga a fost interesat de India și o spune în repetate rânduri. Cu oarecare uimire s-a uitat și Tudor Vianu la India. Îmi amintesc de impresiile aduse la întoarcerea din călătorie. Era profund tulburat și oarecum dezorientat. Dar cel care a făcut într-adevăr, în secolul XX, un început de sinteză, nu numai pe plan românesc, ci și european este Brâncuși. La capătul tuturor căutărilor lui, al marilor stilizări pentru a ajunge la forma esențială, se afla templul acela gândit pentru maharajahul indian. De altfel, se știe că el a fost masiv permeat de filosofia indiană. În zilele noastre, Mircea Eliade este personalitatea care, sub raportul gândirii, am zice că a izbutit sinteza între Orient și Occident. El rămâne unul dintre cei care au trecut prin India, nu uimiți și privind lucrurile din afară, ci având acces la surse. Însă experiența lui Brâncuși mi se pare totuși superioară, pentru că ea înseamnă o fuziune în creație a celor două tipuri de gândire și existență. Formele lui Brâncuși depășesc epoca, trimițându-ne mult înainte în timp.

GABRIELA DRAGNEA

Ramuri, nr. 4, 15 apr. 1988, p. 5

OAMENI ȘI IDEI PENTRU MILENIUL URMĂTOR „SACRIFICIUL PERSOANEI STĂ LA TEMELIA ORICĂREI CREAȚII DURABILE”

Dacă țin bine minte, ați publicat în 1963 una dintre cele mai incitante cărți despre cel mai exemplar personaj al literaturii noastre: Eminescu. Deci, cartea apărea la 30 de ani după aceea, devenită între timp clasică, a profesorului Călinescu. Originalitatea viziunii dumneavoastră e pentru ochiul avizat evidentă. Sinteza operată pleacă de la alt material, altele sunt accentele, alta organizarea întregului. Și, nu în ultimul rând, metoda de lucru. Opera e folosită ca document, istoria ca fundal în lipsa amănuntului documentelor, ați țesut inspirat, creând punți peste goluri, atmosferizând informația, topind opera în existență, alcătuind un tot organic, ce vă poartă indicibil amprenta. Călinescu trăia. Vă cunoștea munca? Îi împărtășiserăți intențiile? L-ați consultat în timpul scrierii cărții? I-ați oferit-o? A citit-o? Și-a formulat opiniile cu privire la ea?

Caz rar, Eminescu și Creangă apar în același an, dacă fișele din timpul studenției nu mi s-au încurcat (cum se mai întâmplă și la case mai mari) când pregăteam aceste întrebări...

E nevoie de o mică precizare pentru ca răspunsul să fie adecvat întrebării. Cărțile n-au apărut în același an. Am lucrat însă concomitent la ele, separat, la fiecare pe altă direcție. Căutam oricât de modest, calea unei vieți prin operă (și repet că opera le era puțin cunoscută celor tineri), la Eminescu, iar la Creangă încercam descifrarea unei morfologii stilistice. Deci cele două cărți, repet, au apărut la un an

interval: *Creangă* în 1963 și *Eminescu* în 1964. Sigur că diferența apare neglijabilă, dar pentru mine aduce o circumstanță atenuantă: n-am comis două păcate în același timp. Am mai mărturisit-o și în alte interviuri acordate altor „curioși”, deși nu pot suferi să vorbesc despre mine și despre lucrările mele. Am spus însă că socotesc și *Creangă* și *Eminescu*, „păcate ale tineretilor”, ale unui exces de zel literar. Ca de obicei, n-am spus nimănui despre preocupările mele în acei ani, cu atât mai puțin profesorului Călinescu care suporta puțin, și pe bună dreptate, incursiunile novicilor în teritoriile sacre ale clasicilor. Editurile au aflat că lucram de mulți ani în cele două direcții și m-au solicitat să scriu cărțile. Când *Creangă* a apărut la Editura pentru literatură și artă, Călinescu s-a supărat, dar am izbutit să-l împac. Se pare că nu i-ar fi displicut cartea. Cu *Eminescu* însă, supărarea i-a fost mai mare și n-a citit cartea. La apariția cărții despre Eminescu, profesorul meu, Tudor Vianu, murise în mai 1964.

Vorbiți-ne, vă rugăm, despre starea dumneavoastră de spirit din acea vreme. A însemnat antecedentul călinescian un punct de plecare, un memento inhibitor, o cotă valorică, un sprijin, un exemplu, un catalizator sau un reper de care doreți să vă delimitați?

Împrejurările au fost cu totul speciale și cine n-a trăit acei ani greu le poate înțelege. După anii de secetă proletcultistă, în care Creangă fusese pur și simplu transformat într-o caricatură de interpretările sociologizante, iar Eminescu aproape desființat (am fost printre cei care au putut asista la nefericitul centenar al nașterii, sărbătorit cu trei poeme, și acelea trunchiate, „Împărat și proletar”, „Scrisoarea III”, și o biată postumă „Viața”), am simțit o nevoie imperioasă, deși nu eram specialist în literatură română, de a restabili niște adevăruri pentru tinerii lipsiți de hrană pentru minte și inimă. N-am pornit de la niciun reper exterior și n-am avut niciun fel de sprijin. Iar în ceea ce privește metoda critică, am pornit întotdeauna de la Tudor Vianu.

Cât timp v-a luat scrierea cărților? Ce amintiri se leagă de ele? Cum au fost întâmpinate de editură? Au fost integral acceptate? Vi s-au sugerat sau impus modificări?

Cam zece ani de muncă neîntreruptă în biblioteci. Dar fac din nou

o precizare: nu eu m-am adresat editurilor, ci ele m-au solicitat să scriu aceste cărți, știind care îmi erau preocupările. Redactoarele celor două cărți îmi fuseseră studente și știau din cursurile mele direcțiile pe care le urmam, destul de în răspăr cu comandamentele oficiale de atunci. Cu Creangă a mers mai ușor, pentru că nu prezenta probleme „ideologice”. Dar la Eminescu a fost nevoie de adaosuri sociologizante, pentru că el era într-adevăr „un caz”. Și-mi amintesc totdeauna, cu strângere de inimă, cum redactorea și cu mine am lăcrimat de durere că n-am avut voie să pomenim „Doina”.

Sunteți o spontană, o explozivă, o superdinamică. Cel puțin așa vă dezvăluiau excepționalele dumneavoastră prelegeri la televiziune pe care, studenți fiind, noi, cei de atunci, le așteptam ca pe veritabile sărbători ale spiritului. Scrieți la fel? Repede și ușor? Dintr-o „cascadă”? În orice condiții? Fără întreruperi și goluri, reveniri și reevaluări, retușuri și variante?

Pentru mine scrisul și vorbitul sunt două lucruri diferite. Vorbind, mă comunic cu rapiditatea cu care-mi vin gândurile, dar scriind, sunt inhibată de gândul așezării cuvintelor, și al potențării frazei, de structura discursului critic. Așadar, scriu greu și încet, dar poate tocmai de asta, fără ștersături și reveniri. Dacă recurg la variante, asta se întâmplă numai după ce termin și sunt nemulțumită de întreg.

În 1976, în vitrinele librăriilor apărea un nou volum cu semnătura dumneavoastră: „Mihai Eminescu – cultură și creație”. Dovadă că obsedantul personaj continuase să vă preocupe, că albia își sporise ambitusul, că noi întrebări se iviseră. Suntem în 1989. Cum vedeți o nouă ediție a lor? Fără modificări? Mult schimbată? Este Eminescu din preajma centenarului morții sale mai puțin enigmatic? S-au împușinat, în stadiul actual, hiatusurile legate de existența sa pământească?

Și nu numai acel volum din 1976 stă mărturie pentru constanta mea preocupare față de uriașul univers al operei eminesciene. În 1986, a apărut cartea *Eminescu și romantismul german* socotită de critică drept cea mai bună carte a mea, și care a contribuit în mare parte la dobândirea premiului Gottfried von Herder, în 1988.

Îmi propusesem o întrebare specială despre această carte...

Editura Eminescu a gândit pentru centenarul poetului un volum care să cuprindă majoritatea scrierilor mele consacrate lui. Ceea ce este modificat, firește, este biografia din 1964, nu numai purificată de vechile istorii, dar tinzând la un portret al artistului așa cum îmi apare astăzi, poate mai enigmatic ca oricând. Deoarece toate documentele date la iveală, toată opera publicată (în monumentală ediție de 16 volume), nu fac decât să-l înalțe mai sus de pragul înțelegerii noastre, mereu mai sus.

Ne apropiem de finele veacului. Care sunt, după opinia dumneavoastră, marile oglinzi ale ethosului românesc, menite a găsi audiență în mileniul ce va urma? Făcute adică să-și găsească locul meritat într-o istorie a literaturii universale?

Certitudinile mele personale, cu oricâtă subiectivitate le-aș și înconjurat, se sprijină în primul rând pe Eminescu, argumentul peremptoriu al universalității noastre. Socotesc că Blaga va urma pe acest drum ca gânditor și poet (traducerea operei sale filosofice, care a început în Franța la insistențele lui Constantin Noica, prinde să facă oarecare vâlvă încă de pe acum). Iar numele lui Vasile Voiculescu v-ar putea surprinde oarecum. Eu am însă argumentele mele, pe care le păstrez pentru mai târziu.

Istoria a constituit dintotdeauna pentru marele artist, un irezistibil magnet, o continuă fascinație, un examen al capacității sale de înțelegere a înaintașilor, de participare la marile evenimente ale umanității, de reevaluare a trecutului. Alături de interesul față de prezent, cititorul vrea să cunoască de unde provine, ce l-a precedat, cum era lumea dinaintea sa. Cine să i-o sensibilizeze dacă nu artistul, bine documentat, călăuzit de intuiții, animat de înalta-i menire, ajutat de specificul înzestrării sale? S-au dat pe acest pământ bătălii glorioase. Avem o mitologie, un trecut strălucit, nume ilustre, acte de uimitoare temeritate istorică. S-au ridicat din mulțime individualități de referință. Câte din marile personalități ale trecutului își au până în prezent echivalentul artistic? Câte din ele încă îl așteaptă? Care din marii eroi ai istoriei vi se par meniți a inspira fantezia creatoare a artistului contemporan? Numiți-i pe acei care credeți a fi mai aproape de spiritul vremii noastre și care ar constitui modele pentru tânăru

nostru de azi. Și care, totodată, să intereseze pe astronautul sovietic, pe ciberneticianul american sau geneticianul francez. Au marii noștri eroi opere pe măsura lor ori ele abia urmează să vină?

Și aici, cel dintâi, modelul prin excelență, este fără îndoială Eminescu. De fapt, el ar trebui scos din rândul celorlalți, fiindcă lui creatoare ținând parcă de alte norme și canoane decât cele comune. Dar nici el nu-și are răsfrângerea meritată decât în arte plastice și în muzică, literatura nefiind încă aptă să-l cuprindă.

Nu știu dacă oamenii generației de la 1848 de pildă, acele flăcări de pildă națională, ar putea interesa pe geneticieni, ciberneticieni sau astronauti. Cum nu știu dacă un Maiorescu, un Pârvan sau un Iorga ar putea să-i entuziasmeze. Dar până să le vorbească acelora, ar fi bine să ne vorbească nouă, românilor, și mai ales tinerilor, care nu-și cunosc foarte adânc istoria. Și adevărul e că nu s-au scris încă acele cărți și nu s-au ridicat încă acele monumente cu care le suntem datori. Ceea ce se încearcă în literatură e încă imperfect, iar statuile sunt foarte rare. Un Gheorghe Anghel a fost o fericită excepție. Așa încât marile opere care să immortalizeze pe eroii sufletului și minții neamului sunt încă în proiectele viitorului.

Orizontul literar e într-o continuă expansiune și tematica în schimbare vertiginoasă. Apelul la mit e tot mai frecvent și intră tot mai hotărât în câmpul interesului artistic contemporan. Pe cât se poate prognostica, fenomenul poate continua, impunându-se, lărgindu-și aria de cuprindere, și diversificându-și unghiul de abordare. Care din aspectele mitului românesc le socotiți reprezentative, recomandabile, apte a-l inspira pe artistul contemporan, ca și pe cel din viitor?

După slabele mele puteri de reprezentare cred că miturile, cele două, foarte vechi și foarte prezente în conștiința românească, sunt în măsură să inspire mai departe cultura noastră deoarece răspund unor întrebări fundamentale de existență. Prin mitul mioritic păstrăm legătura noastră ontică și de spirit cu întregul univers, iar prin mitul manolic, mitul jertfei pentru duratăa operei, vom învăța veșnic, după un model perfect, că sacrificiul persoanei stă la temelia oricărei creații durabile, din orice domeniu, fie cultură, fie știință, fie, pur și simplu, existență.

Monografiile dumneavoastră sunt veritabile romane ale existenței autorilor tratați. V-am ruga să aveți amabilitatea a ne spune de care alte personalități ale pantheonului național v-ați simțit atrasă? Care alte existențe v-ar inspira chemarea de a le consacra o carte, care sunt în ordine a preferinței personajele virtuale ale virtualelor cărți viitoare?

Dintele necruțător al timpului n-o să-mi lase, probabil, răgazul să mă ocup și de alți oameni ai lumii noastre, pe care îi iubesc, în afară de Eminescu și Creangă. Și îmi pare teribil de rău că n-am să mai pot spune ce aș fi dorit despre Blaga, Sadoveanu, George Enescu, Vasile Voiculescu și despre alți câțiva, mai apropiați. Dar cine știe ce surprize ne oferă viitorul!

ION ȚĂRANU

Cronica, v. 24, nr. 21, 26 mai 1989, pp. 1, 4-5

„... SĂ DESCHIDEM O FEREAȘTRĂ MARE, LARGĂ
ȘI CU MAI MULTE FAȘETE, SPRE O LUME CARE
SĂ NE ÎNȘTELEAGĂ ȘI SĂ ÎNCEAPĂ SĂ NE IUBEASCĂ”

Se împlinește un an de la trecerea la cele veșnice a unuia dintre marile spirite umaniste al culturii noastre, Zoe Dumitrescu-Bușulenga. La Mănăstirea Putna, unde Maica Benedicta, numele de călugărie al cărturarului, doarme somnul de veci, s-a săvârșit pomenirea rotundului unui an de la trecere și s-a așezat la mormântul din țintirim o cruce din piatră, purtând semnătura lui Vasile Gorduz și modelată de cioplitorii meșterului Tudor Baltag de la Vama. Stareșul Mănăstirii, arhimandritul Melchisedec Velnic, va începe în curând construcția unui Centru de conferințe ce va purta numele de „Maica Bendicta”. Dan Hăulică pregătește pentru toamna acestui an o primă sesiune științifică consacrată moștenirii spirituale lăsate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Zilele de cinstire de la Putna mi-au amintit că între casetele mele se află un interviu luat distinsei Doamne în august 1992, la Văratec, mănăstirea sa de suflet și care a fost difuzat în luna septembrie a aceluiași an de Televiziunea Română, pe principalul său canal, 1, în emisiunea „Convorbiri de duminică”. L-am transcris pentru „România literară” datorită fervorii ideilor din textura sa și ca un pios omagiu adus unei înalte conștiințe românești.

G. I.

Stimată doamnă Zoe Dumitrescu-Bușulenga ne aflăm la Văratec, într-un mic rai, care era și locul de odihnă și popas al Valeriei Sadoveanu.

Mi se pare că dumneavoastră l-ați descoperit prin prietenia ce v-a legat de această aleasă fință?

Suntem aici „pe un picior de plai, pe o gură de rai”, dar de adevăratelea, într-adevăr. E o imagine a unui loc absolut de excepție pe care Valeria Sadoveanu, draga, foarte draga mea prietenă, mi l-a descoperit și cumva mi l-a lăsat într-o moștenire spirituală, fiindcă aici era un loc de mulți ani, un loc de întâlnire a atâtor prieteni dragi, unii mai sunt, alții nu mai sunt. Doamna Lili Teodoreanu, Ștefana Velisar, părintele Anania, care stă mai sus, Profira Sadoveanu, Didica Sadoveanu. Eram aici o mână de prieteni care trăiam într-un fel de paradis, dublat de o mică societate literară. Firește, lucrurile acelea s-au dus de mult și noi trăim astăzi în alte împrejurări, dar locul a rămas tot atât de frumos, tot atât de binecuvântat, ca un loc sacru ce se află.

De altfel, așa s-a temeinicit pentru dumneavoastră legătura cu acest topos al sacrului românesc.

Știți că acum mulți ani noi am scris o carte. Un colectiv. Maica stareță Nazaria Niță, cu părintele Scarlat Porcescu, cu părintele Ioan Ivan și cu părintele Anania. Eu am fost singurul adaos mirean, ca să zic așa, la carte. Ne-am străduit cât am putut, unii cu istoria, alții cu arta, alții cu un pic de literatură, să spunem câte ceva despre minunea asta de Văratec, care trebuie descoperită. Le spun străinilor, cu care mă întâlnesc din ce în ce mai des datorită sorții care m-a purtat înspre Apus, că a nu cunoaște monahismul românesc, viața monastică de la noi și mai cu seamă a nu cunoaște Văratecul înseamnă a nu ști nimic din România. Am făcut o legătură, probabil pentru viață, cu această minune, pentru că eu o socotesc o adevărată minune, una ce continuă sub ochii noștri. De obicei minunile sunt socotite trecătoare, un fel de produse meteorice. Așa se crede. Pentru mine Văratecul continuă să rămână o minune vie, pe care oricine dorește să intre în sufletul românesc nu are cum să o ignore. Trebuie să intri aci, ca să iei pulsul vieții spirituale românești dintotdeauna.

Ați venit aici nu pentru a vă tămădui, deoarece nu se poate, ci pentru a stinge o durere, că încă n-ați reușit ceea ce v-ați propus, ca Accademia di Romania de la Roma, al cărei director sunteți, să fie ceea ce era în perioada

interbelică. Ce obstacole sunt, doamnă Zoe?

Sigur că lucrurile pot fi privite din multe puncte de vedere, ca orice lucru pe lume. Dar ceea ce se petrece la Roma se petrece și din puncte de vedere obiective, dar și din altele mai subiective. Ce vreau să spun? Anume că e foarte greu să modifci niște situații care au durat 45 ani. E foarte greu să readuci la lumină un model care a fost cumva îngropat. Poate nu exagerez? Eu am un imens respect pentru modele și socotesc că o lume fără de modele nu poate exista. Adică o lume fără modele își pierde identitatea. Și pentru mine, când am acceptat într-un târziu, foarte târziu, să plec acolo, refacerea modelului Pârvan-Iorga era, cum să vă spun?, ținta mea principală. Foarte mulți tineri au fost împotriva acestei ținte pe care eu mi-o fixasem. Tineri scriitori, oameni de cultură, care spuneau: „Sunteți depășită, doamnă Zoe. Pârvan, Iorga! Ne mai întoarcem înapoi cu 70 de ani. Ce rost are? Noi trebuie să facem altceva acolo, noi trebuie să procedăm altfel”. Eu am ținut-o sus și tare că acolo mi se pare ca nu se poate face decât asta. Adică te întorci la ceea ce ți-a dat prestigiul și, cum să zic, forța prezenței într-un loc ca Roma. Cu Roma nu se joacă. Cu orice capitală din lume poate te poți juca. Poate chiar cu Parisul sub raport cultural. Cu Roma e mult mai greu. Acolo te privesc milenii. Nu? Ești privit de istoria mileniiilor. Arheologie, istorie, filologie clasică și arhitectură și belle arte, aceste mari discipline umanistice nu pot fi făcute bine în România dacă nu vom avea specialiști cum am avut între cele două războaie, ieșiți din această școală Pârvan-Iorga. Știți că în noiembrie împlinim 70 de ani de la fundare. Pârvan a fundat în '22 această mare școală, care a produs crema, fără exagerare, crema arheologiei românești, istoriei românești, arhitecturii românești și belle artelor de la noi. Mă întâlnesc încă cu puținii care au rămas, care au supraviețuit din această faimoasă școală, celebră școală, binecuvântată școală și aceștia lăcrimează. Mă refer când spun asta la Dinu Adameșteanu, la cel mai mare arheolog italian, care de fapt e și cel mai mare arheolog român, și pe care îl vom face membru al Academiei, mă refer la Eugen Drăguțescu, acel artist fermecător, care-și păstrează intactă rădăcina românească după peste jumătate de secol de Italie. I-am vernisat expoziția acum o lună și jumătate, aniversându-l pentru 78 de ani și l-am interpretat din nou în lumina rădăcinilor. Pentru că toți marii critici ai Italiei au vorbit despre el și l-au înălțat pe culmile

interpretărilor, dar despre marile lui rădăcini nu amintise încă nimeni și am încercat să interpretez niște lucruri. A rămas și el uimit de câtă românită e încă în sufletul lui, de câtă nostalgie și de câtă românită respiră opera lui. L-am pus pe undeva pe un mioritism al dulceței colinelor, l-am pus pe o linie mitică asemănătoare cu cea pe care se găsesc Sadoveanu și Eminescu. E fără îndoială, fiindcă la un moment dat cel mai mare dintre criticii italieni, Carlo Giulio Argan, a zis în fața unui lac elvețian, pe care îl pictase Drăguțescu: „Ce-i cu pictorul asta? Are în el un aer mitic”. Atunci eu am încercat să spun, să explic, de unde vine acest aer mitic, acesta care ne exprimă încă și ne păstrează tinerețea veșnică, cum spunea pe de o parte Brâncuși, dintre artiști, pe de altă parte Eliade, dintre teoreticieni. Deci, când mă întâlnesc cu ei, îmi face o plăcere enormă. A murit recent Grigore Ionescu, marele arhitect, tot produs al Școlii de la Roma. Vroiam să-l aduc și pe el în noiembrie, să serbăm împreună această mare aniversare. Dar s-a dus. De câte ori mă întâlnesc cu ei resimt ascuțindu-se în mine lama asta teribilă, sabia durerii de a nu putea reface școala atât de repede cât aș fi vrut. Sigur, nu avem mijloacele materiale necesare. S-ar fi cerut să avem și noi precum celelalte mari Accademii, Vila Medicis, care e Accademia franceză de la Roma, sau Vila Massimo, care e Accademia germană de la Roma, și așa mai departe. Dar, sigur, astea sunt cumva motivele obiective. Imposibilitatea de a face repede, de a reface repede ceea ce s-a pierdut în 45 de ani. Unii spun că nu s-a pierdut, fiindcă am avut programe culturale. Eu însămi am făcut o groază de lucruri foarte frumoase acolo. Dar n-am refăcut încă ceea ce trebuia să fim, adică școala.

Dumneavoastră credeți cu tărie că Accademia de la Roma trebuie să fie ceea ce a fost, o școală?

Da, o școală de specialiști. Noi avem în momentul de față pete albe. Unde mai este școala posibilă pentru arheologi? Pentru tinerii noștri arheologi. Italia rămâne, totuși, patria arheologiei, a săpăturilor. Încă sunt în curs. Adameșteanu este încă suprintendent, deși a ieșit la pensie, dar mai lucrează. În Sicilia, la Gela, în sudul Italiei. Pretutindeni el e cu instrumentaj nou, cu celebra lui metodă de fotografiere din avion, și așa mai departe, pentru descoperirea locurilor marcate de

vechime. Ei bine, lucrurile astea în arheologie în Italia se pot învăța cel mai bine. Filologia clasică unde o s-o poți învăța cel mai bine decât în Italia? Și așa mai departe. Până și arhitectura și belle artele. Și atunci, nu cumva, școala rămâne, totuși, sensul? Bursierii aceia pe care trebuie să-i am. Încă n-a apărut o lege a burselor. Acum, plângându-mă mereu și la Ministerul de Externe, și la Academie, s-au hotărât să facă un fel de *gentlman agreements*, un fel de convenție. Asta până la aprobarea legii burselor. Să aveam măcar patru, cum spunea Adameșteanu, sau șase bursieri, dar să începem. Am avut bursieri Tempus, dar aceia nu sunt ai noștri.

Care credeți că ar trebui să fie rolul centrelor culturale, cele puține pe care le avem în lume, al bibliotecilor românești deschise pe ici, pe colo?

Lucrurile sunt puțin diverse. În parte avem aceeași misiune toți, adică să facem posibilă comunicarea între România și Europa. Mie îmi vine să râd când spun România și Europa, pentru că mi se pare complet absurdă distincția asta. De altfel i-am auzit pe italieni, și poate asta în oarecare măsură m-a consolat, spunând și ei: „Trebuie să intrăm în Europa”. Italienii să intre în Europa, ei, care au gândit conceptul de Europa în Renaștere, ei, care sunt autorii *Republicii literarum*. Din unghiul lor și ei acum cer intrarea în Europa! Atunci, sigur, m-am mai consolat. Dar, ca să putem comunica între noi și în special cu Vestul, care am impresia că nu ne mai cunoaște, se cere să îndeplinim și niște programe culturale, adică schimburi. Și facem destule, să știți, de tot soiul, mostre, expoziții permanente, de pictură românească și de pictură italiană. Am deschis chiar Accademia la 5 decembrie cu o superbă expoziție de icoane pe sticlă ardelenesti. O frumusețe! Din secolul al XIX-lea. Ni le-a încredințat Horia Bernea de la Muzeul Țăranului Român și a fost un succes. A fost Madrigalul. O eclatantă prezență. Ați auzit că acum Madrigalul a primit un premiu cu totul special la UNESCO, la Paris, și Marin Constantin a fost declarat de către Frederico Major, directorul UNESCO, ambasador al culturii, ceea ce este un lucru extraordinar. Ambasador itinerant, evident. Deci facem concerte, facem expoziții, facem conferințe, gale de film. Dar n-avem încă utilajul necesar. Vreau să vă spun că eu n-am încă epidiascop. Eu nu pot să dau niște diapozitive. Și ce splendori am putea arăta!

Aparatele de proiecție merg ca vai de lume. Pianul meu e cu placa de bronz spartă. Cam așa stau, în vreme ce ceilalți, Accademiile vecinilor noștri, nu vreau să pomenesc nume, sunt computerizați, sunt încărcăți de materiale, nu vreau să zic propagandă, că nu ăsta e cuvântul, de materiale de cultură, cu care să te poți face cunoscut și cu care să și primești pe alții. Tot ce-am făcut împreună cu alții am făcut excelent. Am organizat o sesiune interacademică de ținută. Care într-adevăr a uimit, fiindcă unii își închipuiau că noi suntem așa o țară a lumii a treia și când au venit acolo și Hăulică, și Adameșteanu și am deschis o expoziție cu secolul al XX-lea, era vorba de relațiile italo-române, și când au văzut chiar italienii ce relații avem! Și nu numai în trecut, dar și în ultimii douăzeci, treizeci de ani, au rămas cu totul uimiți. Și atunci nu e bine să ne agităm puțin mai mult, să eliberăm Accademia de ceea ce a fost până acum, adică așa un fel de adăpost pentru diplomați, pentru atașați militari. Acolo trebuie să fie exclusiv un templu al culturii. Acolo să stea tinerii care au real vocație pentru meseria lor. Să facem o selecție foarte bună și să deschidem o fereastră mare, largă, și cu foarte multe fațete, spre o lume care să ne înțeleagă și să înceapă să ne iubească. Pentru că trebuie să spun că una dintre – ați vorbit de tămăduiri, e adevărat că am venit aici și să mă tămăduiesc – una dintre durerile mele este și lipsa de iubire cu care ne întâlnim în Occident.

Doamnă Bușulenga, care ar fi explicațiile acestei absențe a iubirii pentru noi și, pe un alt plan, a lipsei de iubire între noi?

E una din durerile și ale mele, și ale noastre, ale celor care ne iubim și neamul și cultura, ne iubim rădăcinile. În primul rând, am fost absenți. Acesta-i adevărul. Am fost absenți timp de 45 de ani, în vreme ce ceilalți, toți vecinii noștri, toți, au fost prezenți. Deci noi suntem priviți așa ca un fel, pe de o parte, de noutate. Pe de altă parte, foarte mulți dintre oamenii care au plecat după revoluție nu ne fac defel cinste. Știți foarte bine cum se vorbește despre mâncătorii de lebede, știți foarte bine cum se înghesuie prin gările marilor orașe, inclusiv prin gările Romei, unii dintre concetățenii noștri. Români plecați nu se ocupă întotdeauna cu lucruri, să zic așa, foarte mărturisibile. Nu știu cum să vă spun, libertatea repede câștigată cu sacrificiul copiilor acelora extraordinari e înțeleasă divers de oameni. Și atunci, fiecare își

imaginează că libertatea e numai a lui și că opinia lui, bună, rea, trebuie să prevaleze oricum asupra tuturor celorlalte opinii. Aici mi se pare mie că este unul dintre cusururile grave ale vieții noastre contemporane. Sadoveanu avea o vorbă. „Libertatea, zicea el, pentru omul puțin evoluat înseamnă libertatea de a ieși cu bâta la drum.” Pentru omul foarte evoluat libertatea este numai interioară. Pe de altă parte, îmi place întotdeauna să citez o vorbă a unui om politic, care afirma: „Am să lupt toată viața mea pentru ca tu să poți avea altă părere decât mine”. Mi se pare un fel de crez politic pe care ar trebui să-l adopte orice om de pe lume și mai cu seamă noi, românii. Nu-i obligator ca doi oameni care au o altă părere să se ia neapărat de păr. Nu-i obligator ca cineva care crede altceva decât altcineva să fie agresiv și să rupă relațiile cu acel om, să-l atace, să-l injurieze. În fond românul spunea, nu?, câte bordeie atâtea obiceiuri, câte capete atâtea păreri și așa mai departe. Adică toleranța, îngăduința noastră omenească și mai cu seamă românească, venind din ortodoxia noastră, că și aici suntem într-un moment de cumpănă, toate acestea au fost uitate. Și ortodoxia noastră atât de tolerantă se vede brusc confruntată acum cu nenumărate atacuri din afară și dinăuntru, tocmai pentru că a fost o biserică, cum am spus odată, și părintele Stăniloae s-a arătat bucuros de ce-am zis, a fost o biserică rugătoare. Și n-a fost o biserică militantă. Monahismul nostru, pe care toți românii ar trebui să-l cunoască, pentru că ar fi, mi se pare mie, unul din leacurile posibile pentru tensiunea și crisparea în care trăim, monahismul și chinoviile au fost niște lăcașuri de rugăciune caldă pentru oameni, pentru țară, pentru creație. Și călugării noștri, și călugărițele noastre și-au făcut datoria către țară și către Dumnezeu într-un chip tăcut. Și închiși în chiliile lor. Ei, acum li se reproșează lipsa capacității de a ieși în afară. Poate o să se învețe și asta. O să se învețe sigur, pentru că românii, cum zicea atât de frumos Petre Țuțea, „... doar nu suntem niște debili mintal”. Românii noștri se adaptează foarte repede și înțeleg foarte repede și învață foarte repede și o să fie în stare să iasă din acest impas, sunt convinsă, dar esențial e să știe niște lucruri, pe care ori le-au uitat, ori nu le-au știut niciodată. Și mă gândesc mai cu seamă la tineri, care au nevoie de ucenicii, de ucenicii noi. Dar la cine ucenicii? La marile modele. Aveam atâtea modele! Nu e bine să dăm cu piciorul în modelele noastre.

Ați atins o chestiune care are legătură tocmai cu ceea ce vroiam să vă întreb. Este vorba de recuperarea acestor modele, de atitudinea ce-o manifestăm azi față de acestea. Iată, suntem martorii, și e vorba chiar de unii dintre dascălii dumneavoastră, Călinescu, de pildă, ...

... și Vianu.

... și Vianu, suntem martorii tulburării amintirii lor, dacă acesta ar putea fi cuvântul potrivit să definească ceea ce se întâmplă?

Și acesta este un subiect al durerii mele. Mai cu seamă că eu am fost alături de amândoi și mai cu seamă am fost devotată, și am să rămân până la moarte, profesorului Vianu, care a reprezentat modelul meu suprem. Nu numai că li se face o nedreptate enormă, dar se calcă totul în picioare, și nu numai lor. Am auzit, eu am stat mai puțin aici, am stat la Roma, am auzit că și Eminescu e tratat în momentul de față cu oarecare superioritate și cu oarecare distanță. Am auzit pe unii spunând că a fost un poet ca oricare altul și a fost mitizat într-un anume timp. Vai de mine! Cum poate cineva să spună un lucru ca ăsta?! Iar cât despre ceilalți! De altfel, am făcut o sesiune la Academia Română, de cum m-am întors, să-l recuperăm pe Arghezi, cumva. Adică nu e un act normal călcarea în picioare a valorilor noastre.

Să sperăm, doamnă Zoe Dumitrescu-Bușulenga, că acesta este un păcat trecător și nu vom păși pe căi greșite, cum s-a mai întâmplat cândva, și vom prelua nuanțat ceea ce s-a strâns în cultura românească de-a lungul timpului și îndeosebi în ultimele aproape cinci decenii. Pentru că trebuie să o spunem de-a dreptul: chiar un pustiu n-a fost.

Știți, eu n-aș vrea nicio clipă să vorbesc *pro domo*, dar, cum să vă spun, eu am asistat la drama lui Tudor Vianu, am fost martora zbaterilor lui teribile. L-am urmărit pe Călinescu. Oamenii aceștia au încercat să salveze niște momente îngrozitoare. Oamenii aceștia au încercat să scoată la liman cu orice preț cultura românească și lumea valorilor. Vă dați dumneavoastră seama, se trăia într-o lume; nu se mai vorbește despre lucrurile astea, firește, într-o lume în care Eminescu fusese înlocuit cu Neculuță, cu Păun Pincio și cu Beldiceanu, într-o lume în care se interzisese Goga, Rebreanu, Blaga. Aduceți-vă aminte. Copiii, tinerii nu știu lucrurile acestea. Atunci pentru ei o etichetă

pusă acum de un răuvoitor sau de un mai puțin cunoscător este literă de Evanghelie. Discuția trebuie să fie nuanțată, ca să putem ieși din confuzia asta. O istorie contemporană, o istorie așa de complicată, se cere nu doar explicată, dar și văzută cu maximum de nuanțe, cu microscopul. Pentru că toată lumea a încercat, nu vorbesc de cei care n-au căutat decât glorie, onoruri, vorbesc de oamenii aceștia mari, care au încercat să salveze ce era de salvat. Și tinerii trebuie să afle lucrurile acestea. Nu poți trage cu bidineaua peste patruzeci și cinci de ani. N-a fost, cum ai spus, un pustiu, și slavă Domnului!, măcar scriitorii sunt destui. Vrem sau nu vrem noi să-i recunoaștem acum, vor fi recunoscuți peste treizeci, patruzeci de ani. Vorba dumneavoastră, refacem erorile făcute de totalitariștii de stânga, când au venit la putere, când au șters cu linii negre tot ce era cultura românească. Aduceți-vă aminte că Eminescu era înlocuit cu A. Toma și așa mai departe. Arghezi a fost scos de Sorin Toma din cultura românească. Sigur că ne dau acum mulți lecții, dar noi suntem mai bătrâni și am trăit anii aceia cu luciditate și cu un simț al dramei, pe care mulți l-au uitat. Ei bine, nu poți proceda din nou la fel, în sens invers. Eu zic că esențial este să repunem pe tineri în fața unei istorii adevărate a celor patruzeci și cinci de ani. Să arătăm în ce măsură, de pildă „Secolul 20” a fost o revistă admirabilă. Sau chiar „Revista de istorie și teorie literară” a Institutului „Călinescu”, pe care l-am condus. A fost o revistă foarte bună. Nu mai vorbesc de „România Literară” sau de altele la fel de frumoase, „Echinox” de la Cluj, „Dialog” de la Iași și atâtea altele. Toate reviste admirabile, cu condeie admirabile. Oamenii aceia sunt încă, scriitorii aceia sunt încă între scriitorii de astăzi. Nu poți arunca la coș. Nu mai vorbesc de școala noastră de muzică, care este una din cele mai strălucite din Europa. Școala noastră de plastică nu se compară cu nimic. Eu trăiesc în Italia și văd ce înseamnă pictura italiană contemporană. Sunt niște novici contemporanii italienii pe lângă marii pictori și sculptori români. Atunci cum pot să fac praf, cu ce scop? Cui folosește? Asta mă întreb mereu. *Cui prodest?* Cui folosește această radere, această *tabula rasa* din cultura și istoria românească? Cine dorește să ne pierdem identitatea chiar în halul acesta? Știu ce mâini sunt aci, sunt mâini dinăuntru, din afară? Dumnezeu știe?! Dar noi oricum trebuie să încercăm să ne păstrăm identitatea și să ne păstrăm valorile. Și modelele. Un popor

fără modele nu poate trăi, se prăbușește.

Credeți că o cunoaștere adevărată a istoriei noastre ne-ar îngădui să ne înțelegem mai bine unii pe alții?

Dacă stai și explici tinerilor, că mi s-a întâmplat în numeroase rânduri asta, că au venit și vin la mine tineri, se ridică o ceață. Chiar oamenii de 35, 40 de ani nu înțeleg foarte bine, pentru că ei n-au trăit perioada de ocupație rusească, fiindcă eu așa o numesc, '44-'64. Primii douăzeci de ani ei nu-i știu. Ei nu știu decât ultima parte de dictatură. Ei trebuie să știe și lucrurile acelea și să lege niște explicații. Să știe că ni se impuneau anumite lucruri, că se dădeau anumite ucazuri, că am trăit așa douăzeci de ani și că noi așa ne învățaserăm să umblăm, *underground*, ca niște cârțițe. Pe vremea aceea când rușii ne dictau. Vă aduceți aminte în lingvistică ce-a fost? Păi, ce-a fost cu ortografia noastră? Toată lumea atacă acum Academia Română, pentru că vrea să reintroducă ortografia de până la comunism. Dar lumea nu-și aduce aminte de ucazul din 1953, care zicea că, dacă s-ar fi adoptat mai degrabă ortografia cea nouă, am fi avut cu un moment mai devreme exemplare mult mai bune din clasicii marxism-leninismului și din minunata literatură sovietică. Ei, lumea nu știe treburile astea. Acea ortografie a fost introdusă prin ucaz. Se împotrivesc revenirii la ortografia veche tinerii care nu cunosc cum au stat lucrurile. E un exemplu poate mărunț. Pentru mine nu-i mărunț. Dar trebuie să se înțeleagă foarte multe aspecte politice și istorice și sociale și psihologice, care au influențat enorm cultura. Și totuși, și totuși, s-a făcut cultură și scriitori aceia, cum spun, sunt niște scriitori. Ce-i aia niște colaboraționiști?! Ai trăit în epoca aceea și ai făcut tot posibilul să-ți păstrezi valorile și să supraviețuiești, sau să faci să supraviețuiască acele valori. Dacă, așa cum spun, n-ai fost, firește, o persoană care n-ai urmărit decât un oportunism ieftin. Deci tinerii trebuie învățați, reînvățați istorie. De aceea eu cer, eu cer foarte insistent întotdeauna pentru tineri studiul istoriei adevărate, nu după manualele lui Roler, să se recapete educația religioasă, să se recufunde în fântânile de spiritualitate ale neamului nostru și să dobândească apoi o oarecare educație civică și politică. Lipsa de istorie a doctrinelor politice în lume duce și ea la confuzia actuală. Dacă întrebi chiar pe unii șefi de partide politice, habar n-au de ce înseamnă o doctrină politică și ce înseamnă

o istorie a doctrinelor politice și unde ajunseserăm noi între cele două războaie mondiale. Ni se spune nouă, oamenilor bătrâni, nu?, că nu exista niciun fel de democrație în țara românească. Vai de mine! Vai de mine! Da' cum se poate spune o prostie ca asta?! Sigur că cine n-a trăit între cele două războaie și chiar înainte de Primul Război Mondial nu știe ce-i aia. Dar noi am știut și ce reprezenta votul universal și opțiunea pentru un partid sau altul. Adică nu suntem veniți nici din lună, nici din lumea a treia. Am trăit sincronizați perfect cu Europa de la 1918 și până în 1939. Am produs un Brâncuși, un Enescu, un Blaga și atâția alții. Ce să căutăm? Ni se spune mereu: „România nu este vrednică să intre în Europa”. Ei cum!? Ei cum asta!? Lucrurile sunt foarte complicate și puțin triste. Adică mult triste, de fapt. Dar nădăjduim ca timpul să lumineze și Dumnezeu să lumineze poate mințile noastre, ca să putem învăța pe alții cum a fost și cum revin întruna la aceeași obsesie a mea și cum trebuie să reluăm și să refacem modelele, cum trebuie să mergem pe urma modelelor. De asta vreau să fac un convenio internațional în luna noiembrie, dacă am să pot, dacă am să am mijlocele necesare, dacă nu, nu, să aniversez fundarea Accademiei di Romania de la Roma, tocmai pentru ca să aduc pe Pârvan și pe Iorga în atenția românilor și a lumii.

Doamnă Zoe, îmi mărturiseați ieri, astăzi suntem în ajunul sărbătorii Adormirea Maicii Domnului, care e hramul Mănăstirii Văratec, că vremurile nu sunt prielnice tipăririi cărții. Cu toate acestea bănuiesc, cu tot vârtejul treburilor în care sunteți prinsă, că n-ați părăsit scrisul?

La Roma am făcut numai administrație. Acesta-i adevărul. N-am avut o clipă liberă pentru scris. Dar intenția de a scrie o carte nu m-a părăsit, nu fiindcă eu aș ține la asta, dar pentru că iarăși m-am întâlnit cu câțiva discipoli, care mi-au cerut acest lucru. Câțiva tineri din alte discipline decât cele filologice. M-au rugat să vorbesc despre aceste lucruri mai puțin știute de ei. Nu atât despre istoria contemporană, cât despre istoria monahismului românesc, Ortodoxiei, rânduielilor noastre. Aceste lucruri sunt menite să ne scoată puțin din contingent și să ne dăruiască o liniște de care avem nevoie adâncă, isihia aceea de care vorbesc bătrânii noștri călugări isihaști. Isihia aceea a ortodoxiei trebuie să reintre în sufletele noastre. Pacea nu poate veni decât dinăuntru.

Doamnă Zoe Dumitrescu-Bușulenga, vă mulțumesc și vă doresc și dumneavoastră, și celor care ne-au urmărit, liniștea de care avem nevoie.

GRIGORE ILISEI

TVR Iași și TVR 1, septembrie 1992.

România literară, 39, nr. 20, 25-31 mai 2007, pp. 16-17

„POT SĂ SPUN CĂ EFORTUL DE SALVARE A VALORILOR A FOST ENORM”

Stimată doamnă profesoară, încep prin a vă întreba, cum vedeți dumneavoastră artele și rostul lor în acest sfârșit de secol și de mileniu pe care l-aș caracteriza, folosind o teorie blagiană, al încheierii unui eon și, sper, începutului altuia?

În lunga mea existență am zăbovit ades asupra acestei chestiuni, mereu deschise, a dialogului dintre arte, dialogul implicând un raport strâns și o posibilitate de apropiere, de comunicare între ele. Etapele mele de evoluție interioară m-au făcut să-mi mai schimb, din când în când, nu propriu-zis părerile. Ele au rămas aceleași, dar s-au adăugat unele chestiuni complementare, adiacente, circumstanțiale, pentru că privind la ambianțele sociale, la evoluția societății în a doua parte a secolului al XX-lea, lucrurile se complică și chiar „dialogul” acesta suferă unele – să nu spunem mutații – modificări. Există în ceea ce spuneți o dramă, pe care am exprimat-o în repetate rânduri, în maniera pe care indienii o numesc *kaliyuga*, noi, creștinii, o desemnăm ca o perioadă preapocaliptică, iar Blaga vorbește despre sfârșitul unui eon și posibilul început al altui eon. Eu socotesc că toate aceste trei puncte de vedere au o valabilitate internă și pentru soarta artelor, care acum 20 de ani mă interesa foarte mult. Ei bine, cred că ne aflăm într-o perioadă... să nu-i spunem de „decădere” (pentru că voi fi imediat contrazisă de către cei ce consideră că artele fac progrese în ceea ce înseamnă sintaxa lor internă, particulară), să spunem o perioadă de modificări multiple. În primul rând, se pretece cu artele ceva nou în tentativa lor de comunicare.

Ce ar fi profund nou în această tendință de comunicare?

Spunem acum câteva săptămâni la Conferința pentru integrare europeană de la Snagov, unde se vorbea despre posibilitățile raportului dintre economic și cultural, că noi trebuie să ne punem câteva întrebări prealabile. La ce sistem de valori subscriem? După câte știu, Marshall McLuhan susținea acum 20-30 de ani dispariția treptată a Galaxiei Gutenberg, adică a civilizației cărții și înlocuirea ei cu civilizația computerului. Așadar, trecem de la cultura cuvântului la cultura vizualului. Aș întreba și acum, la ce sistem de valori subscriem, la acela al cuvântului sau la acela al artelor vizuale? Sigur că ele o să devină complementare în mod obligator, pentru că nu se poate altfel. Ar însemna să ne mutilăm, să renunțăm la vechile valori ale umanismului, adică la cuvântul scris. Asta presupune niște tulburări de ritm, de dezvoltare a fiecărei arte în parte. O să se simtă nevoia, la un moment dat, să se reintroducă cuvântul, dar, am impresia, un cuvânt puțin minimalizat. În niciun moment al evoluției mele nu m-am gândit că anul 2000 va marca un baraj, chiar dacă suntem într-un *kaliyuga*, într-un sfârșit de eon sau într-o perioadă preapocaliptică. Pentru noi este esențială posibilitatea de a face din arte o nouă lume a valorilor sincretice, pentru că arta așa a pornit. Să nu uităm că arta a pornit sacră, din templele antice, artă sincretică, adică incluzând cuvântul liturgic, implicând gestică, deci dansul sacru, implicând muzica sacră și, evident tot ceea ce ține de ritualul vizualului. Or, aceste arte, fiind legate de o viziune sacră a lumii – deci toate artele erau legate între ele și nici măcar nu era nevoie de comunicare între ele – coexistau, ieșeau una din alta. Se lega sensul cuvântului cu imaginea și sunetul. În procesul lung de desacralizare, artele s-au despărțit; fiecare și-a urmat evoluția ei ajungând la culmi care s-au chemat în muzică Bach, Beethoven, în pictură și sculptură nu mai vorbesc de Phidias, de Michelangelo, de Rodin. Deja Brâncuși reprezintă un moment de schimbare. Va veni un moment al refacerii sincretismului artelor. Adică eu aș vrea (e un punct de vedere personal), ca artele să devină una, slujind sacrului. Noi, e clar, am intrat în profan. Artele s-au despărțit din ce în ce mai mult. Socot că, încercând să explicăm teoretic această fraternitate, sau chiar congeneritate a artelor, vom găsi o cale de a redeschide drumul sacrului. Sau calea de a reface sacrul prăpădit de toate regimurile totalitare din

secolul XX, atât cele de stânga, cât și cele de dreapta. Și-n această viziune resuscitată, pentru mine, este indispensabilă reunirea artelor într-un mănunchi, fiecare urmând să vină cu toate câștigurile ei din dezvoltarea singulară, individuală. Asta mi se pare că ar trebui să fie tendința firească a artelor, nu de risipire și de îndepărtare, de mutilare a esențelor spiritului, ci, într-o tentativă gravă, solemnă, de refacere a unității lor.

Așadar, dați întru totul crezare cuvintelor lui Malraux? „Secolul XX va fi religios sau nu va fi deloc.” E adevărat, la nivelul conciliabulelor dintre marile spirite, lucrurile sună frumos. Însă cine le mai ascultă? Față de ceea ce ni se arată zilnic prin mass-media, spusele dumneavoastră – îmi permit a zice – evocă în absolut expresia „vox clamantis in deserto”.

Sunt și eu de acord cu dumneavoastră Împreună cu prietenul meu, dl Iosif Sava, ne zbatem teribil ca să inculcăm artiștilor, publicului, oamenilor în general, acest gând: de a salva ceea ce mai este de salvat. Spiritualmente trebuie să facem să țâșnească o altă viziune despre tot ceea ce înseamnă valorile înalte ale umanismului. Noi nu putem lăsa să se piardă tot pentru că risipirea înseamnă disoluție, iar disoluția în artă, mai mult ca oriunde, va avea un efect mult mai negativ, chiar distructiv, împotriva întregii umanități. Mă gândesc, de pildă, la acest cinematograful pe care eu nu-l consider artă, deși toată lumea îl numește cea de-a șaptea artă. Cu toate că lumea e împotriva mea, nu mă pot opri să spun că cinematograful a ajuns la o exacerbare a vizualului. Ceea ce se face azi în lumea cinematografului este de un nivel absolut rebarbativ, ca să mă pronunț eufemistic. Adică nu e decât violență, sex, nebunie. Lumea e înspăimântată de ce se petrece acolo sau e o lume mânată către nonvalorile existenței, o lume trasă în jos către o mângă care nu mai este cea a unei existențe spirituale. Or, în condițiile astea, nu putem subscrie la ceea ce înseamnă experiment personal exprimat, în care-mi revărs toate reziduurile ființei mele inferioare. Trebuie să facem un efort și cred că artiștii vor fi obligați ei înșiși, dacă sunt artiști, să iasă din această cufundare într-un nămol din care nu se vede cerul.

Dumneavoastră pledați către o datorie comună a artiștilor față de scopurile artei. Dincolo de originalitatea artiștilor, de mentalitatea,

formația, caracterul, de modul de percepție a lumii, sper că înțeleg exact, dincolo de tot ceea ce-i deosebește trebuie să existe ceva în adâncurile ființei lor care le e comun. Chiar dacă fiecare îl numește altfel. Însă vedeți dumneavoastră, am s-o spun cu un cuvânt mai neaoș, între artiști a intrat dihonnia.

Ca peste tot.

Deci „fenomenul” aparține planetei și poate fi considerat o boală a secolului?

În Italia, spre exemplu, unde mă aflu de trei ani și mai bine, e la fel, numai că e mai puțin vizibilă.

Ce explicație găsiți acestei bulversante situații? Mai ales la noi și în domeniul artei, ajunse la controverse prin denigrarea valorilor?

Eu îmi permit să gândesc altfel ca unul care am fost în mijlocul lucrurilor, care am trăit toate durerile și, poate, am săvârșit și toate erorile care s-au săvârșit în timpul acela. Pot să spun că efortul de salvare a valorilor a fost enorm. Eu nu cred că în altă perioadă a culturii universale s-a putut depune atâta efort pentru salvarea unor valori, ca să zicem așa, aproape universal valabile. Sigur că trebuie să facem și niște distincții. Au fost persoane care au scris toată ziua slavă nu știu cui, nu știu cărei țări din lume, slavă nu știu cărei persoane, dar asta n-a împiedicat apariția unor valori care dăinuie peste timp. E prea scurt răstimpul acesta de schimbare. Suntem de abia la cinci ani după revoluție, iar valorile astea se așază după o sută de ani. Peste un secol o să fim poate mai liniștiți și o să vedem probabil mai adânc. Nu poți să-l contești pe Nichita Stănescu, nu poți să-l contești pe Marin Preda. Mă uitam la o carte interesantă în legătură cu părerile lui Petru Dumitriu despre Marin Preda. Au fost niște vârfuri, au fost niște realizări de valoare pe care nu le poți contesta. *Moromeții* vor intra în literatura română. Poate la un moment dat vor intra și *Bijuteriile de familie*. Eram tentată să le scot – dar acum le reintroduc. După ce am căpătat o oarecare distanțare de epocă, încep să gândesc că fiecare se străvede perfect în cartea respectivă. Și-n felul ăsta totul devine expresiv pentru un moment istoric dat. Or, nu putem să facem și noi erorile pe care le-au făcut proletcultiștii. Dumneavoastră sunteți tineri și nu știți

cât am tras în anii '49-'50, până în 1964, la momentul unei ușoare deschideri. Eu am trăit centenarul nașterii lui Eminescu. Știți cu ce am făcut centenarul? O repet mereu ca să aflu tinerii. L-am făcut cu o bucată din „Împărat și proletar”, cu o bucată din „Scrisoarea III” și o biată postumă care nici măcar nu era a lui Eminescu. Era o adaptare după Thomas Moore. Ei bine, facem și noi exact aceleași erori, adică aruncăm scriitorii și operele lor la coș. Nu se poate. Într-o perioadă de libertate absolută lucrurile trebuie judecate cu obiectivitate și mai cu seamă scara de valori trebuie văzută cu oarecare simț interior a ceea ce înseamnă rigoarea așezării valorilor.

În fiecare scară de valori intră și joacă un rol esențial componenta individuală, particulară a celui care emite judecățile. S-a produs un transfer bizar. Nu mai e vorba de individualitate, ci de obiectivitate. Aceasta din urmă mi se pare, în funcțiunile ei, afectată.

Nicio scară de valori nu e obiectivă absolut. Sigur că toată lumea ar accepta, odată cu noi, pe Dante, Shakespeare, Goethe. Dar acestea sunt unicate. Pe o scară națională lucrurile stau mult mai divers. Aici se răsfrâng întâmplările unei istorii particulare, circumstanțele acesteia, mai mult sau mai puțin fericite. Nu putem diminua producțiile unei perioade din istorie pentru că una este altfel decât cealaltă. Ele compun o istorie națională. Sigur, peste un secol vor ieși la suprafață toate scoriile, însă noi nu știm deocamdată care sunt adevăratele scorii.

Dați-mi voie să aduc în discuție un exemplu de „scară a valorilor” foarte bine cumpănită. Mă gândesc la seria de interviuri luate de Felix Aderca sub titlul Mărturia unei generații. Selecția de acolo mi se pare în mod covârșitor foarte reușită. Dar atunci literatura română se afla, într-un fel, la început de secol și pe un drum prefigurată relativ clar. Acum – cel puțin eu – am sentimentul că literatura noastră are foarte multe opțiuni de dezvoltare, că ne aflăm la finalul de secol și de mileniu, din această perspectivă, destul de încălzit. Cine s-ar încumeta să ia o nouă serie de interviuri numite, să zicem, Mărturia altei generații?

Ar fi o extraordinară tentativă și un mare curaj dacă ați întreprinde o astfel de selecție și v-ați manifesta opțiunile alegând o generație nu atât după vârstă, cât după alte criterii.

O primă dificultate survine din înseși discuțiile care se poartă astăzi despre noțiunea de generație. Criteriile sunt destul de fluide. De altfel, Aderca a rezolvat acest nod gordian în maniera lui Alexandru Macedon.

Eu aparțin unei generații deja apuse. Sunt unul dintre cei mai bătrâni critici.

Însă contemporană, în deplinul sens al cuvântului, cu cei mai tineri de azi – atunci căreia dintre generații vă revendicați?

E o generație foarte largă. Asta depinde de modelele fiecăruia.

Cred că astăzi se acceptă cu mare greutate o discuție despre modele.

E o lipsă de modele și de măștri. Eu l-am avut pe Tudor Vianu. L-am cunoscut din copilărie fiindcă era prieten cu tata, i-am fost apoi studentă și colaboratoare până la sfârșitul vieții. Vianu era imaginea perfectă a magistrului, om de cultură, a personalității etice în sens kantian. Mă gândesc că intru în aceeași generație cu Vianu (care a murit în 1964), cu G. Călinescu, care a murit în 1965, că eram foarte bună prietenă cu Edgar Papu căruia i s-a făcut o nedreptate îngrozitoare. Pentru mine, după Vianu, Edgar Papu a fost a doua personalitate uriașă a culturii românești contemporane. La modestia lui, la blândețea lui, la umiliința lui, cum să vă spun, nu poate dispărea ceea ce era atât de profund și uriaș valoros în el. Deci ce înseamnă o generație? Eu sunt epigonul lui Vianu și Edgar Papu, care i-a fost o viață asistent. Am venit eu, apoi a urmat Dan Grigorescu. Suntem unii după alții înșirați. Unde ne oprim?

Generația dumneavoastră a avut modele. Fără să fac vreun reproș celei căreia îi aparțin, trebuie să remarc că nevoia de măștri și modele a dispărut complet. Sigfried Lenz a scris chiar o carte cu acest titlu, extrem de interesantă, din ale cărei pagini reiese că generațiile contemporane nu își mai îndreaptă aspirațiile către modele perpetuate de umanitate. Dar să ne întoarcem la ideile de generație și valoare. În 1975, ați alcătuit o Antologie a poeziei românești. Mi-aș permite să adaug că acest florilegiu este totodată și o istorie, evident selectivă, a liricii noastre. Astăzi ați schimbat scara de valori a Antologiei?

Să vă spun drept, nu m-am mai uitat pe acea *Antologie* făcută în urmă cu douăzeci de ani. N-am sentimentul că ar fi prea multe lucruri

de scos, ci, poate, de adăugat. Eu n-aș scoate, nu sunt de această părere pentru că treaba asta cu „datul afară” nu mi se pare compatibilă cu obiectivitatea unui om de cultură. Ce-ar fi fost Bach să fie dat „afară” din muzică de catolici pentru că era protestant? De scos nu poate fi vorba, poate așa avea de adăugat. Nu mai știu dacă figurează Voiculescu. Mă tem că nu. Era abia republicată opera lui. L-aș adăuga pe Crainic, iată nume dureroase, dar aparținând culturii. Unii au fost contestați de dreapta, alții de stânga. Blaga a fost scos din cultură datorită colaborării de la „Gândirea”. Riscăm, cum spuneam, să greșim grav dacă vom face la fel. Riscăm să ne mutilăm noi, pentru că o creație națională înglobează valorile, indiferent că le contestă stânga sau dreapta. Și dacă ele sunt valori reale, tot vor ieși la lumină. Mi-aduc aminte că Eduard Beneș, președintele Cehoslovaciei, spunea, prin deceniul al IV-lea, că la sfârșitul războiului mondial (al II-lea) vor fi oscilații între stânga și dreapta care vor dura o sută de ani. Eram tânără atunci și țin minte această profeție a lui care începe să se adevărească.

Despre avalanșa de incultură care însoțește această dispută surdă între oscilațiile politice de tot felul, Beneș n-a spus nimic?

Avalanșa de incultură mă înecă. La Roma unde mă aflu de o vreme, primesc volumele unor perfect necunoscuți, despre care văd câte ceva prin revistele culturale. Acolo criticii îi ridică în slăvi. Suntem realmente sufocați de o avalanșă de pseudocultură.

Care este vina criticilor, dacă spuneți că ei ridică în slăvi cărți de o valoare dubioasă?

Să vă povestesc o chestiune. În perioada interbelică primeam revista „Formes”, al cărei director era cunoscutul Waldemar Georges. Era o revistă de arte plastice și de istoria artelor. Cineva i-a luat un interviu lui Waldemar Georges chiar în „Formes” și l-a întrebat ce părere are despre Picasso. Atunci, pentru că era foarte ponderat, Waldemar Georges a răspuns: „Până în momentul de față nu mă pot exprima despre Picasso. Nu pot să spun dacă este un geniu sau un impostor”. Pentru mine, vorba asta a lui Waldemar Georges a fost așa de penetrantă, încât întotdeauna când mă apropii de o operă sau de un artist am aceeași rezervă și rețineră. Ideea în sine, că trebuie să aștepti un timp ca să

vezi cum evoluează creația ca să te pronunți asupra ei, e justă. Nu putem emite judecăți de valoare rapid. Și la cursurile mele de literatură comparată aveam fricțiuni cu unii asistenți fiindcă ei, foarte tineri fiind, voiau să facă literatura secolului XX, Joyce, Kafka, Proust etc. și ultimul prozator nicaraguaian, chilian sau camerunez. Eu făceam cursurile în A, adică Antichitatea în special, Evul Mediu, Renașterea, așa învățasem de la profesorul meu, Tudor Vianu. Și profesorul se oprea în pragul secolului XX, încercând să depisteze oarecare direcții de dezvoltare... Asistenții mei, toți, voiau să facă cursurile în V, adică nimic Antichitate, nimic Renaștere – nu știau latinește și grecește, și atunci nu mai voiau literatura antică, nu știau limbile vernaculare, ci porneau cu entuziasm de la Baroc. De aceea a fost așa o explozie pentru Baroc, fiindcă de acolo începea interesul lor pentru literatură. Era mai aproape de ei și voiau să vină spre secolul XX. Le spuneam tot timpul: judecata de valoare definitivă nu se poate face după 5-7 ani de la apariția unui roman. Noi știm foarte bine că marile creații au zăcut. Pe Bach cine l-a descoperit? Mendelssohn Bartholdy după o sută de ani. Voltaire îl mai făcea încă pe Shakespeare „barbarul beat”. Sute de ani au trebuit ca să treacă pentru ca o valoare să fie recunoscută. Să lipim niște etichete pe care apoi să le dezlipim – numai că operațiunea de dezlipire e foarte grea în clipa când am făcut-o pe aceea de lipire nereală pe o creație. Așa încât ce se petrece la noi este greu de definit, greu de evaluat sub raportul calității.

Graba de care vorbiți, existența în judecata tinerilor, e însoțită și de altceva. În locul atât de păgubitoare unanimități ideologice (și chiar și literare), astăzi sunt aproape la modă discreditarea, ura, patima politică.

Dar mai intră un element aici. Eu nu mă bag în politică – avuseserăm destulă. Vizitând atelierelor pictorilor, pe care le vizitam și înainte, am constatat că toți cei care s-au băgat în politică și-au pierdut mâna, nu mai sunt în mână (mi-a mărturisit unul foarte mare dintre ei). În schimb, cei ce au stat în atelier și au continuat să lucreze de dimineața și până noaptea, merg pe aceleași frumoase drumuri și adevăruri bătute de ei, iar creația lor crește în mod firesc. Deci sunt și preocupări colaterale care te aruncă din făgașul tău. Politicul poată să transpară din opera de artă, dar la un mod superior. Noi am vorbit ani de zile despre raportul dintre artă pentru artă și arta cu tendință. Erau niște bălăii

teribile din care, obligator, Gherea ieșea totdeauna învingător. Arta cu tendință îngropa, tot obligator, arta pentru artă și pe Maiorescu. De fapt lucrurile erau mult mai complicate și se făceau niște simplificări de o periculozitate extremă pentru spirit, fiindcă arta cu tendință este în realitate o artă fără artă.

Ce ar fi, vă întreb în încheiere, esențial în această problemă, adevărată rană deschisă a vieții noastre spirituale?

Esențialul este ca politica să rămână ca la Dante sau ca la Shakespeare, din operă să respire politicul superior adică viziunea unei societăți evaluate implicit de marele artist. Se cunoaște, oare, în „Richard al II-lea” sau „Richard al III-lea”, de-a cui parte era autorul, Shakespeare, sau dacă-i invectivează numai pe dușmani? În artă, lucrurile se petrec în alt chip decât își închipuie unii artiști.

LUCIAN CHIȘU

Literatorul, 5, nr. 31 (200), 1-11 august 1995, pp. 7, 15

„ÎMI PLACE SĂ MĂ GÂNDESC MAI MULT LA TRECUTUL IAȘULUI DECÂT LA PREZENT”

Există o sintagmă care definește Iașul ca fiind „capitala culturală a României”. Credeți că această apreciere tinde să devină un clișeu în condițiile tranziției, este creația din acest moment istoric ieșean la superlativ în plan național?

Eu, care sunt tradiționalistă, aș înclina să cred că lucrurile nu se schimbă la nivelul valorilor atât de repede. Un oraș nu poate să decadă sau să crească în numai câțiva ani, iar Iașul rămâne pentru mine marele oraș al tradițiilor culturale românești.

Mă gândeam că tocmai această povară tradițională strivește valorile creatoare ieșene, care nu se mai ridică acum la nivelul trecutului...

Sigur că în ultimii ani producția de valori nu se mai poate compara cu cea din trecut, dar îmi place, pentru că iubesc orașul, să mă gândesc mai mult la trecutul lui decât la prezent. Nădăjduim însă, să se refacă în timp capacitatea lui de creativitate.

Oamenii de cultură și-au făcut faima unor cărcotași, a unor persoane dificile, care se ceartă, își aduc tot felul de acuze, întreținând o permanentă stare conflictuală. Sunt excesive aceste polemici?

După '90, au apărut polemici excesive între scriitori, iar explicația ar putea fi una din fizică. E ca oala cu capac, în care fierbe apa, iar capacul sare când lucrurile au ajuns la preaplin. După ce a sărit capacul, lucrurile se mai liniștesc. La noi, anii de comunism au fost capacul pus

peste oala care fierbea, iar când a sărit capacul au izbucnit și polemicile. Din nefericire, cei care se ceartă mereu nu se gândesc decât la propria persoană, și nu la binele public, la cultura românească.

Considerați că acest exces polemic influențează negativ atmosfera culturală și procesul creației?

Cu siguranță, ei își pierd energia și timpul în polemici, în loc să lucreze. Misiunea oamenilor de cultură de acum este aceea a creației, iar aceste mici, dar nu neglijabile vrajbe între oamenii de cultură afectează creația.

O altă temă predilectă a intelectualilor a fost aceea a nevoii de rejudecare a valorilor și de concepere a unei noi ierarhii a valorilor. Credeți că tema ar trebui luată serios în discuție?

Nu, aici dau clar un răspuns negativ, pentru că s-ar putea ca cei tineri, care sunt doritori să se afirme, să-și proclame opiniile în dauna celor dinaintea lor. Dar, se cam grăbesc. A fost un număr din „Dilema” care era „dedicat” lui Eminescu, însumând un număr de articole distrugătoare la adresa lui. Cui face bine treaba asta? Tinerii, care-și zic generația '80 și care vor să schimbe structura scării de valori, sunt în general talentați, dar ar trebui să-și vadă întâi de opera lor și să-i lase pe cei mari în pace, în aureola lor de glorie, fiindcă asta face prezența noastră specifică în Europa. Ei sunt unitatea noastră, pentru că o națiune se strânge în jurul valorilor ei culturale. Negând trecutul ne-am descumpăni pe noi ca națiune.

Prin prezența dumneavoastră atâția ani la Roma ați avut șansa de-a aprecia care este impactul pe care cultura română îl are în Europa și chiar în lume în acest moment, pornind și de la starea de fapt că limba română este una de limitată circulație. Cum ați caracteriza prezența noastră culturală în lume?

Foarte slabă, pentru că adesea cei însărcinați să răspândească cultura română în lume, adică consilierii culturali ai ambasadelor, nu știu ce anume trebuie să facă. Ei nu știu care sunt gusturile și nevoile Occidentului, predilecțiile, și își imaginează că, dacă ai trimis un ansamblu de dansuri populare, ai făcut o mare treabă. Eu socot că dacă

vorbești despre Brâncuși, sau faci câteva colocvii despre istoria religiilor, în care-i implici în discuție pe Eliade sau Culianu, e mult mai interesant și așa am reușit și eu să pătrund în lumea intelectualității mari italiene. Esențial e să arăți că ești la nivelul gândirii și preocupărilor lor.

Credeți că succesivele bugete de austeritate, cu care guvernării au „răsfățat” cultura, afectează ireversibil creația spirituală?

Acolo unde este foarte multă bunăvoință și unde se știe ce să se facă, se face. E drept că și la Roma aduceam invitați și uneori se întâmpla să-i plătesc eu, dar asta era situația. Sigur că trebuie bugete pentru cultură, dar nu ca să plimbi echipe de actori de colo-colo, ci pentru a derula programe bine gândite cu seriozitate și într-o viziune integrală culturală. Nu fragmentele care nu pot crea o imagine globală asupra culturii românești, ci lucruri esențiale, de substanță.

Mă gândeam nu numai la expansiunea culturii românești în lume, ci și la procesul creator din țară!

Aveau scriitorii mai mulți bani pe vremea comunismului? Mai loviți de austeritate sunt plasticienii sau muzicienii, pentru că ei n-au posibilitatea ca scriitorii să editeze cartea și s-o vândă pe piață. Ei trebuie să aștepte cumpărătorii la atelier. Dar niciodată scriitorii n-au trăit exclusiv din scris. Să ne gândim la Sadoveanu, Rebreanu. Maiorescu spunea despre Eminescu că, dacă ar fi avut o viață îmbelșugată, acesta n-ar fi putut crea ceea ce a creat. Când eram tânără apreciam afirmația ca îngrozitoare, dar acum cred și eu la fel.

OLTIȚA CÂNTEC

Evenimentul, nr. 2211, 6 noiembrie 1998, p. 15

„... UN SPECTACOL AL UNEI CONFUZII ENORME!”

Doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga a fost pentru câteva zile, la Galați, oaspetele Preasfințitului Episcop Casian Crăciun și al studenților din ASCOR, filiala „Sfântul Andrei”. La 80 de ani, domnia sa continuă să fie, în ciuda vârstei, o persoană activă, puternică, liberă și extrem de tânără sufletește. Nu are timp să se gândească la slăbiciunile fizice care uneori o copleșesc, nu are timp să-și scrie memoriile, deși are enorm de multe de spus despre o viață întreagă închinată slujirii culturii românești. Este invitată în foarte multe locuri din țară, pentru a vorbi oamenilor și a marca evenimente culturale de excepție. Însăși prezența domniei sale este un eveniment de excepție. Pentru că fiecare cuvânt pe care-l rostește are caratele realei spiritualități a poporului român.

Care este astăzi soarta culturii românești?

E foarte greu de răspuns, pentru că ceea ce avem în față este un spectacol al unei confuzii enorme. O confuzie de valori – vorbind despre cultură, vorbim despre valori și posibila lor ierarhie. Haos e cuvântul, pentru că se face, aparent, cultură. Apar imens de multe cărți, de tot soiul, începând de la porno și terminând cu filosofia cea mai adâncă. În ceea ce privește creația originală, se manifestă o tendință la fel de aberantă: tot felul de poeți tineri, între 18 și 25 de ani, apar cu tot felul de broșurele, de plachete. Această multiplicitate, acest număr nu poate acoperi în niciun fel calitatea. Nici nu mai știi, în această „pletoră” de apariții, ce este veritabil, ce e slab, ce e mediocru. Nu mai poți da o judecată de valoare. Cu atât mai mult cu cât prezidează

acum, la judecata critică, un așa-zis principiu, al postmodernismului. A intrat între noi acest „concept”. Am încercat să stau de vorbă cu cei care se consideră reprezentanții cei mai de seamă ai teoriei acestui postmodernism, dar n-am înțeles nimic din explicațiile lor.

De când începe postmodernismul?

I-am întrebat ce înseamnă, pentru că, dacă e „post”, trebuie să vină după ceva. Păi, stați puțin, că am avut și o avangardă care n-aș putea spune că preceda modernismul, fiindcă el pornise deja, cu începutul secolului XX. N-au știut să-mi explice. La noi, însă, e un fel de luare de revanșă a unor tineri foarte deștepți, de altfel, merituoși, din „generația '80”, în frunte cu Mircea Cărtărescu – care a fost studentul meu foarte apropiat, și-a dat cu mine lucrarea de licență, e strălucit, foarte cultivat. Din aceeași „generație '80”, erau cinci în perioada aceea, printre care Bogdan Lefter – și el studentul meu, Florin Iaru și alții. Mișcarea lor a fost foarte interesantă atunci, îndrăzneță, firește, într-o atmosferă destul de sumbră. Dar astăzi, ei continuă o frondă care, după părerea mea nu-și mai are rostul. Fac opoziție... la ce? Au inventat însă niște postulate, ca să zic așa, care să explice cumva postmodernismul. Am să vă spun o chestie care pare puțin anecdotică: a apărut de curând o foarte frumoasă agendă a Fundației Culturale Române și în josul fiecărei pagini are câte doi scriitori, cu fotografia, lista lucrărilor și o apreciere critică. Și Mircea Cărtărescu apreciază critic poeziile unui prieten al său: „e foarte interesantă cartea, excepțional de bună, foarte ilustrativă pentru postmodernism, pentru că atinge maximum de inexpressivitate”! ...

Cu alte cuvinte: există, dar lipsește cu desăvârșire...

E caragialesc! Adică, dacă vrem să ajungem la maximum de inexpressivitate, înseamnă că ajungem la maximum de valoare! Or, inexpressivitatea mie mi se pare un maximum de tâmpenie! Oricum, este expresivă prin sine, această judecată de valori. Deci, dacă post-modernismul este o citadelă a inexpressivității, dacă așa cum spunea odată Patapievici, într-un articol din 15 ianuarie, în România liberă, „profundul este o categorie eliminată de estetica filosofiei postmodernismului”, atunci ce rămâne din postmodernism?

O bolmojeală de cuvinte contemporane? De sloganuri, nu foarte fine, întotdeauna? Deci e inexpresiv, e departe de a fi profund...

Poate fi o expresie a culturii?

Asta e: poate fi o expresie a culturii? Și atunci intervine lucrul grav: ce gândim fiecare despre cultură? Cum o vedem fiecare? – căci fiecare are sistemul lui de valori. La un moment dat – culmea, până în '89 – părea că avem o scară unitară de valori – în afară de realismul socialist pe care, din fericire, îl dăduserăm chiar afară. Dar în condițiile acestea, când fiecare vine și își construiește o scară de valori împotriva celuilalt, nu se mai poate vorbi de o cultură unitară, care să exprime o valoare spirituală integrală a unui popor, a unei etnii.

VIOLETA IONESCU

Viața liberă (Galați), 11, nr. 3158, 14 aprilie 2000, p. 7

„PROLETULTIȘTII AU ÎNCERCAT CEEA CE,
DIN NENOROCIRE, SE ÎNCEARCĂ ȘI AZI: TĂIEREA
LUI ȚĂNĂRĂȘCU DIN VÂRFUL PIRAMIDEI...”

În cartea „Academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga la 80 de ani”, Alex. Ștefănescu afirmă că ați spus „nu” securității. Paul Niculescu Mizil afirmă că l-ați apărat când a fost judecat, după '89. Cum ați reușit să spuneți „nu”?

Pe de o parte, a fost credința și, pe de alta, cultura filosofică. Firește, educația religioasă pe care o primeam noi pe vremea copilăriei mele era o educație religioasă foarte strictă: intrai în niște rânduieli pe care le păstrai după aceea toată viața, îți intrau în sânge, indiferent că tu, la un moment dat, începeai să ai dubii filosofice, dubii de tot soiul. Bunicul meu a fost preot și îmi spunea: „Fă binele și aruncă-l în apă” sau: „Să-ți fie, totdeauna, frică de Dumnezeu și rușine de oameni”. De fapt, ce vedeai în jurul tău, te influența enorm. Se spune, sau se va spune, „șapte ani de acasă”. Râdeam când s-a redus vârsta de școlarizare la 6 ani... gata, deja nu mai avem 7 ani. Contează foarte mult educația de acasă. Contează foarte mult credința în primul rând, profundă, în Dumnezeu. Aceasta s-a accentuat în perioada dificultăților regimului comunist. Am fost băgată în partid. După aceea am ajuns, cum se știe, și în C.C. Am mai spus: am fost băgați fără voia noastră: și Beligan, și Paler, și Breban, și D.R. Popescu. A fost nevoie, la un moment dat, de intelectuali, iar Maurer și Mizil au avut această idee. Cât au fost ei, a existat, de bine, de rău, o anumită deschidere, de vreo 10 ani, destul de

bunicică. Au avut nevoie de noi, și ne-au băgat. Ne-a întrebat cineva, pe Paler, pe Beligan sau pe mine? Habar nu am avut. Ne-am trezit citiți de Maurer, pe scenă, și am rămas cu gura căscată, evident! Sigur, intrați într-o lume în care criteriile de evaluare ale faptelor, ale lucrurilor nu mai erau aceleași. Erai pus în niște situații în care îți venea greu să cântărești. Dar eu nu m-am lăsat dominată de treaba asta.

Nu v-a fost frică? !

Nu. Știți, eu am spus un lucru. Am pus pe socoteala celor de sus, protecția de sus a lui Dumnezeu, a Maicii Domnului, nu știu a cui, dar m-au protejat, fiindcă nu se putea să treci pe acolo și să nu o zbârcești. Probabil că oi fi zbârcit-o și eu, însă, cine știe cum. Cât am putut, am făcut binele și în domeniul spiritual, și în cel intelectual, și în cel al relațiilor sociale. Din acest motiv am discipoli, chiar dacă unii mă reneagă acum. Mai puțini, slavă Domnului! Am foarte mulți discipoli și vin la mine cu dragoste, cu prietenie. Acum, de ziua mea, câte flori am primit, câte telefoane! Am încercat să fac binele de câte ori s-a putut. Au fost cazuri... unul sau două, când n-am putut să fac nimic, pentru că adversarul a fost foarte puternic.

Despre ce este vorba? Ne puteți spune, acum, când timpul a „prescris” într-un fel lucrurile?

Este cazul Dinu Pillat, cercetător în institutul meu, care era un om admirabil și sub raport intelectual, și spiritual. Fiul lui Ion Pillat. Eram foarte mândră că-l aveam colaborator în institutul pe care-l conduceam. Dar a venit anul '74-'75, când cabinetul doi a decis integrarea învățământului cu cercetarea. A început, la mine, cu vreo opt persoane, printre care și Dinu Pillat. Dintre aceștia am putut să salvez cred că vreo trei, printre care și pe Emil Manu, care-mi scria, recent, o scrisoare, spunându-mi cât îmi mulțumește pentru ce-am făcut atunci. Persoana din cauza căreia n-am putut să-l apăr pe Pillat era de la cadre, sus de tot. N-am avut putere. Am strigat, am urlat, a fost imposibil. Nu pot să dau detalii, nu vreau să dau nume, dar erau de față și un ministru, și un secretar cu propagandă al C.C. Nici ei n-au putut deschide gura. Strigătele mele au fost inutile. Unul dintre ei mi-a făcut semn... Hai, să spun... Burtică, secretarul cu propagandă, mi-a făcut semn din ochi,

pe urmă m-a chemat și mi-a spus: „Lasă-l pe Dinu să se ducă acolo unde l-au trimis, că-ți promit eu că-l aducem înapoi”. În toamnă, însă, Dinu a murit, săracul, din cauza unei tumori la creier. Aceasta este însă durerea vieții mele și, bineînțeles, toată această poveste-mi este mie pusă în spate. Aici n-am putut birui pentru că personajul era... și este... foarte mare.

Cine este, doamnă academician, personajul? Ce funcție avea?

General de securitate, iar sub acoperire era director de cadre pe tot învățământul românesc. Era mare, și datorită lui a murit și fratele Corneliu Tăutu, compozitoarea, prietena mea. George Chirovici de la Scânteia a pornit o luptă cu acesta. Burtică i-a spus lui Chirovici: „De mâine începem campania politică împotriva acestuia, începem cu fică-sa.” Aceasta terminase ultima facultatea de engleză, dar a băgat-o la catedra de engleză. Atunci, după primul articol, a intervenit tovarășa și Chirovici a fost dat, a doua zi, afară de la „Scânteia”.

Oameni periculoși și timpuri foarte urâte. Înțeleg că totuși, în anii '50, dumneavoastră vorbești studenților despre Biblie, prezentați în amfiteatrul „Odobescu” preoți și carte religioasă. Cum ați reușit?

Nici eu nu știu. Nici eu nu știu cum îndrăzneam. Profitam de argumentul acesta: dragă, sunteți niște incuți. Cea mai mare carte a lumii este Biblia. Avem atâtea biblii splendide, ediții extraordinare. Au tradus-o și în engleză, avem Biblia de Martin Luther. Aceasta-i parte a lumii. Acolo-i înțelepciunea fundamentală. A noastră, a românilor, este una din sursele fundamentale ale spiritului european. Cum puteți s-o dați afară? Atuncea tăceau. Secretarii de organizație, de la facultate sau de la universitate, mai erau și foști studenți de-ai mei și-mi permiteam. Dar cursurile le făceam cu mare diplomație, cu tot felul de echilibristici. Ca să văr între cosmogonii, cosmogonia din Biblie, le luam pe toate, pe rând, de la cea egipteană, la indiană, ca să pot să zic: „Și acum și cosmogonia ebreilor”. „Geneza”, cartea I din Biblie. Completam: tot în aceleași scripturi, mai este una, a lui Ioan din Patmos, nu ziceam Apostol, care vorbește despre cuvântul întrupat. Așa procedam. Pe urmă treceam la psalmi, făceam poezie, și așa mai departe. De altfel, în timpul acela am publicat împreună cu Alexandru traducerea cea

noună din „Cântarea Cântărilor”. Făceam tot felul de echilibristici. La Eminescu a fost... Acolo am făcut masacrul proletcultiștilor. Pentru că ei au încercat ceea ce, din nenorocire, se încearcă și astăzi: tăierea lui din vârful piramidei. Ei au încercat asta. Eu realizam la seminar cu totul altceva decât ceea ce se făcea la catedra de literatură. Făceam de fapt, ceea ce trebuia să fac: analiza de text, iar studenții vedeau ceea ce trebuiau să vadă: opera lui Eminescu. Atunci li se spunea la catedră că n-a scris decât „Împărat și proletar” ori că era socialist, dacă era de bine, ori că era, știu eu, naționalist-șovin, pe de altă parte, dacă era vorba de opera lui publicistică. Ba, cel care se ocupa la catedră de opera lui Eminescu a spus că originea lui slavă este necontestată și necontestabilă. În felul acesta îl îngropau. Eu am scos textele. Alții nu au înțeles, dar cei mai buni studenți au înțeles și asta a fost esențial pentru mine. Cum spun și foștii mei studenți, cum este Alex Ștefănescu, la Institut eu am fost pentru ei un fel de scut. I-am apărat cât am putut de epurări. Îi învățam să treacă măcar o dată pe săptămână să-și facă prezența la condică, și apoi să-și vadă de treabă. Le spuneam, stați acasă și lucrați. Că erau și alții care nu lucrau, asta-i altceva, îi trimiteam la Biblioteca Academiei sau la Arhive. Le mai spuneam ceva, când scoteam un scriitor: „Doamnă, ce facem cu Hașdeu?” „Nu tăiem nimic. Voi lăsați-l așa, integral, dactilografiați tot, după manuscris! O să vină momentul când o să se dea voie” și așa a fost, până la urmă. Acum ei scot la iveală lucrurile pe care le făceau atunci cu teamă, cu sabia lui Damocles deasupra capului.

Care credeți că este perioada în care scriitorii au putut fi cu adevărat cunoscuți publicului fără cenzură politică sau autocenzură?

Numai între cele două războaie mondiale.

Dar ce s-a întâmplat după 1950?

A fost un moment de deschidere în timpul regimului comunist, o perioadă când s-au putut da la iveală și alte lucruri. De pildă, a putut ieși opera lui Dan Botta. Fosta lui soție a publicat opera integrală, ceea ce văd că astăzi nu se mai petrece. Dan Botta este tăcere. Pe mine mă doare foarte mult, fiindcă sunt foarte mulți scriitorii, criticii, oameni de artă de mâna întâi despre care nu se mai vorbește.

Oare, vorbim de epoca pigmeilor, care încearcă să uite vârfurile, pentru ca totul să înceapă cu ei?

Eu sunt foarte tristă. Sunt o femeie foarte bătrână și merg pe 83.

Mulți înainte!

Nu! Nu! Nu! Nu mai e vremea mea, cum să vă spun? Tatăl meu a trecut printr-o fază mai lungă de viață, a trăit aproape 90 de ani și spunea: „Voi nu înțelegeți drama mea în lumea asta”. Ei, noi ne amuzam. Nu se mai regăsea. Și eu, dacă n-ar fi copiii aceștia ai mei, dacă n-aș fi fost profesor, dacă n-aș fi avut cârjele acestea de sprijin poate aș fi gândit și eu la fel ca tata. Pe mine mă doare această indiferență a tinerilor, sau această dorință a tinerilor de a dărâma statuile, de a dărâma modelele. Nu știu în ce măsură argumentele lor sunt serioase. Îmi pare că argumentele lor sunt sofisme sau ilogisme. A spune, știu eu, că Eminescu nu mai este interesant, fiindcă a dispărut categoria de interesați din estetica postmodernistă... Adică, noi aplicăm estetica postmodernistă unei culturi întregi, culturii lumii? Atunci și Bach, și Hölderlin, și Mallarmé pică! Sigur că lucrurile acestea mă dor. Eu rămân cu o scară de valori foarte stabilă. Asta am învățat noi. Am avut profesori extraordinari și în liceu, și în facultate. Vorbeam adeseori cu colegii mei și prietenii mei de generație, noi am avut șansa de a avea profesori de liceu care puteau sta cu mare cinste pe o catedră universitară și nu numai ca asistenți. Apoi intrau... știți foarte bine cum... criteriile erau catastrofale. Originea socială și cu asta, basta! În anii '50-'51 și destul de mult după aceea, la examenul de admitere, venea decanul și-mi spunea: „Tovarășo, ce faci acolo, zice, îi dai zece ăstuia? Imediat îi dai șase sau șapte”. Asta dacă scria ceva pe marginea dosarului. „Iar ăstuia..., care avea patru sau cinci, uite, îi dai opt, că e băiat bun”. Uneori nu mă mai mir că astăzi sunt unii profesori proști, așa cum am văzut la examenul de titularizare. Ce se întâmplă? Lucrurile se strică. Este vorba despre fenomenul încetării lecturii.

Care ar fi cauza, motivul?

Televizorul și calculatorul. Observ asta la copiii din familie sau apropiații mei. Vin de la școală și se așază la computer. Jocurile pe calculator. Nici nu mă pot uita la ele, numai când mă gândesc cât rău

pot face. Sau se uită la televizor: toate prostiile. Sau, chipurile, ascultă muzică contemporană românească. Toate acestea contrapun cuvântul scris imaginii. Cuvântul care creează, care te strânge laolaltă, care fixează mintea. Gândiți-vă că, de fapt, cuvântul este logos. Iar imaginea? Pe mine televizorul mă năucește. Ce coerență?! Ce să enunți clar, dacă tu nu concepi, nu gândești?! Dacă ți-a dispărut capacitatea de gândire, de reflecție, de concentrare?! Ce faci atunci? Or, dacă noi ne risipim în loc să ne concentrăm, e clar că lucrează în noi niște puteri negative.

Aș vrea să vă provoc mai mult, chiar dacă îmi spuneți că sunteți bolnavă. Dumneavoastră, care nu sunteți numai un critic literar, ci și...

Nu sunt critic literar. De când sunt la Văratec primesc zilnic câte două cărți și mi se cere să-mi spun părerea despre versurile scrise, dar eu nu sunt critic literar și mi-e greu să mă pronunț. Sistemul meu de referință este pe valorile consacrate, eterne. M-am orientat eu către perioada clasică, Renaștere, pentru că era acea perioadă din cultură care m-a marcat. Licența mi-am făcut-o despre realismul shakespearean, pentru că eram la anglo-germanistică. Dar, în 1968, am făcut și eu călătoria în Italia. Am ieșit după '64 din țară. Când am fost la Paris, aveam 47 de ani și în Italia – 48 de ani. M-a năucit Italia, trebuie să vă mărturisesc. A fost extraordinar. A fost organizat un colocviu „Eminescu” la Veneția, când la noi începea abia bruma de deschidere. A fost un splendid colocviu. Eu, care nu mai ieșisem din țară, împreună cu Rosetti, care era șeful delegației, și bietul Mircea Danciu – doar noi trei eram – am picat în lagună. Vă dați seama ce-a fost? O năuceală absolută, o euforie amestecată cu emoții, cu nostalgii. Atunci a fost primul șoc. Am văzut Veneția – o Veneție rotundă, izolată, ca o perlă ascunsă într-o scoică. M-a marcat. Deja scrisesem *Creangă și Eminescu*, pentru rațiuni de inimă. În '68, am primit o invitație de la Institutul Oriental de Științe din Napoli, să țin niște conferințe despre poezia românească. Și atunci, după cele două conferințe, am putut să mă duc, singură, prin Italia. M-am plimbat de la Napoli la Padova și până la Milano. În acea perioadă m-am mișcat mai mult în Italia decât prin '92-'93, când am condus Accademia di Romania. Am fost 5 ani director la Accademia di Romania, dar atunci nu am văzut nimic în plus. Mă mișcam puțin, doar când eram chemată oficial.

Povestiți-ne mai mult!

Eram membru al Academiei, și Ministerul de Externe nu a privit cu ochi buni această numire a mea. Mai ales personalul, care se considera frustrat. Nu vă spun ce necazuri am avut că am deschis Paraclisul în Accademia, pentru că voiam să trăiesc ca un bun creștin. Și i-am cerut Preafericitului să-mi dea un părinte de la Bari, care venea o dată pe lună și făcea liturghia. Am fost foarte fericită. Pe urmă s-a extins posibilitatea românilor de a se închina. Li s-a dat la Biserica Anglicană această posibilitate.

Ați avut probleme cu Paraclisul?

Da. Iată că, astăzi, nici Accademia di Romania, nici Casa de la Veneția nu mai au un academician în frunte, ceea ce este o mare tristețe, fiindcă era normal să fie respectat statutul-testament al celor doi geniali, Pârvan și Iorga. Astăzi, însă, nu mai contează modelele, totul e o apă și-un pământ.

Și totuși, contează modelele, pentru că generația tânără are nevoie de modele. Unde ar trebui să le căutăm?

Nu se poate trăi fără modele. Tinerii sunt total debusolați. Nu vedeți că toate datele sociologice relevă faptul că sunt tot mai debusolați? Au totuși credința în Dumnezeu și au nevoie de valori. De unde să le ia, dacă nu există acele persoane care să le deschidă drumul către valori și dacă ei aud că tot ceea ce considerăm noi, bătrânii, valori, nu sunt valori, sunt nonvalori? Atunci în mintea lor se face o confuzie absolut dramatică uneori.

Considerați că trăim o perioadă dură din punctul acesta de vedere? Cine să impună valorile? Școala, familia, presa?

Am sentimentul că familia nu mai are coeziunea pe care o avea odată. Nu mai e legată de acea căldură, de acel fluid insesizabil care unea membrii unei comunități familiale. Școala ar trebui, părinții pot să infuzeze foarte bine credința, presupunând că ei nu au cultură. Dacă părinții ar fi intelectuali...

Chiar dacă unii nu s-au născut cu bibliotecă în casă, nici nu au

fost educați să se ducă spre bibliotecă. Credeți că trăim o perioadă critică pentru literatura română, pentru cultura română?

Este o perioadă critică. Dacă lucrurile ar merge pe un făgaș istoric normal, ar veni după acțiune reacțiunea și invers. S-ar liniști lucrurile și s-ar așeza pe un făgaș istoric normal. S-ar reconstitui un fel de atitudine respectuoasă față de un trecut pe care, în general, îl contestăm, pentru că se contestă trecutul în versiunea „new-age”, pe care foarte mulți au adoptat-o fără să știe despre ce e vorba. Dacă nu ne-am reveni, atunci șansele de degradare ar fi din ce în ce mai mari. Marea masă a concetățenilor noștri trăiește totuși într-o perioadă de lipsă de valori. Eu mă gândesc la muzică. Nu mă gândesc la muzica mare, muzica cultă, care și ea suferă pentru că nu mai este așa de prețuită – nu se mai bate lumea pe concertele de la Filarmonică sau de la Sala Radio, iar marii soliști nu mai sunt așa de prețuiți ca pe vremuri, în schimb, vine Michael Jackson și mii de puști se omoară pe arene. La întrebarea care mi s-a pus: „Ne mai putem întoarce?” e foarte greu de răspuns. E foarte greu să te întorci. Înapoi de la manele la J.S. Bach? Cine ne poate scoate din această letargie, dacă nu modelele! Am impresia că națiunea asta vrea să fie neapărat ca altcineva. „Vrem ca acolo”. Fiecare „acolo” este acolo, nu aici. Avem și noi „aici”-ul nostru, dar cum să le scoți din cap asta? Ce e al lor, e al lor și ce e al nostru, e al nostru. Noi abolim trecutul, abolim rădăcinile. E foarte complicat! Procesul este foarte insidios și poate prinde. Văd ceva la vecin și vreau să fiu ca el. Dar eu am trecutul meu, am determinările mele interioare și nu pot să fiu ca el, pentru că el are alte motivații, alte condiționări. Niște oameni foarte cultivați și neimplicați politic ar putea face aceasta. E foarte greu însă! După 12 ani încă nu se poate pune problema. Peste 20-30 ani, când lumea va fi înțeles ce înseamnă democrație...

Sunteți mai pesimistă decât dl Brucan!

Pentru omul de rând libertatea înseamnă a ieși cu bâta la drum. Pentru omul superior libertatea nu e decât interioară, ceea ce e un adevăr trist. În general, adevărurile sunt cam triste și de aceea lumea nu le iubește.

E greu acum să stabilim o ierarhie. De câte ori încercăm să aducem în

față o valoare, apar persoane care aruncă cu noroi și pun în loc... persoane de mucava. Ați mai trăit astfel de timpuri? Cum se poate ieși din impas?

Nu știu la ce scară s-au produs fenomenele. La noi, să zicem, perioada pașoptiștilor și imediat postpașoptistă – deși nu se compară ca scară – a fost o astfel de perioadă în care se urmăreau modele străine cu pasiune. Se adoptau fără niciun fel de rigoare critică instituții, cărți, mod de viață. Este ceea ce numea Maiorescu „formele fără fond”. Maiorescu a avut curajul și a înfruntat public, fiindcă nu risca politic decât să-l beștească liberalii. Timpul lui Eminescu era citit zilnic de C.A. Rosetti, care era dușmanul de moarte al conservatorilor, cei care păstrau esențele, nucleele puternice de tradiție. Sigur că a fost un fenomen de tranziție și ca atare pasager. Dar șansa care a fost? Că Maiorescu i-a avut lângă el și i-a lansat pe Eminescu, Caragiale, pe Creangă, pe Slavici. Adică a oferit niște modele autentice culturale. Când va veni și la noi acel Maiorescu care să nu fie amenințat de toate partidele politice? Vă dați seama cum ar fi atacat, insultat un Maiorescu astăzi și mai ales de câte partide? Esențial ar fi ca el să aibă în jurul lui o pleiadă de oameni de cultură și mai cu seamă de creatori.

Nu putem vorbi astăzi despre creatori?

Slavă Domnului, românu-i foarte talentat, dar nu trebuie să-i zăpăcești zilnic mințile cu sminteli. Ca să nu-și părească matca lui proprie, izvorâtă din niște rădăcini, dintr-o istorie a spiritului, a intelectului, a creativității înseși. Dacă nu-i pui în față modelele autentice, el ce poate să înțeleagă și să facă? Am găsit o foarte frumoasă definiție a artei postmoderniste: arta care înfățișează viața și arta în cioburi. Excelent! Totul este fragmentat, totul este sfâșiat, totul este vulgarizat, din nenorocire, degradat sub aspect al formei. Mă gândesc la limba română, care a ajuns unde a ajuns. Este una dintre marile mele dureri. Se vorbește... execrabil! Dacă *Adevărul*, care este cel mai important și serios ziar, are o rubrică *Flagrant*. Flagrant este adjectiv. A fost asumat ca substantiv. „Am avut o deziluzie flagrantă...”. Asta m-a surprins, recunosc. *Vis-a-vis*, în loc de *față-n față*, *derularea* în loc de *desfășurare*. Este catastrofal ceea ce se întâmplă. Avea Odobescu o vorbă despre limba românească – „o limbă spornică și vârtoasă”, adică o limbă bogată și cu impact. Foarte frumos spus. Impact asupra minții și asupra

inimii. Or, impactul lingvistic astăzi este zero. Se poate vorbi, se poate trâncăni la nesfârșit, dar fără niciun efect.

Care este una din marile bucurii pe care le-ați avut?

Vă spun drept! Poate n-o să mă credeți, dar eu sunt bătrână și cu atât mai mult, apropiindu-mă de sfârșit, cu atât mai mult socotesc lucrurile acestea ca pe cele mai mari bucurii: bucuriile spirituale, de natură spirituală. O participare la o liturghie extraordinară, la o rugăciune extraordinară. Acestea sunt, după părerea mea, cele mai mari bucurii. După aceea, bucuriile muzicii. Acolo este centrul vieții mele. O audiție extraordinară era o stare de beatitudine aproape ca ora de rugăciune, fiindcă muzica este cel mai direct drum către Dumnezeu.

De ce Văratec, doamnă academician? De mai bine de 25 de ani, Văratec...

A fost, anul acesta, al 28-lea hram. De 28 de ani. A fost o întâmplare, să zicem. Dar nu este nimic întâmplător pe lume. Totul e făcut de sus. M-a invitat aici prietena mea, Valerica Sadoveanu, în fiecare vară. Din ce în ce mai mult m-am apropiat de Văratec, am cunoscut Văratecul, am cunoscut celelalte mănăstiri dimprejur, m-am împrietenit cu preoții, cu stareții, cu călugării. În 1985, când Valerica s-a prăpădit, am rămas în locul ei, fiindcă între timp măicuța stăpână a acestei case plecase în America împreună cu fratele ei, trimiși de Patriarhia Română, și Înalt Preasfințitul Pimen al Sucevei și Rădăuților, al treilea proprietar al casei, ne-a îngăduit aici. Au rămas aici măicuța bătrână și cea tânără și erau singure și neajutorate și eu m-am ocupat de ele materialmente. Ne-am apropiat sufletește foarte mult de ele, soțul meu și cu mine. După ce a murit soțul meu, vin cu sora mea și de atunci stăm aici cel puțin 9 luni pe an, din aprilie până-n noiembrie.

Cât a contat totuși că Văratecul însenina măcar o parte a lui Eminescu, faptul că aici se întâlnea cu Veronica Micle?

Abia pe urmă am aflat că Eminescu a stat în casa aceea de lângă cimitir. Ați auzit ce intenționează să facă cei de la Fundația „Lucrețiu”?

Vor să restaureze casa.

Da! Sunt niște copii extrem de entuziaști și nu se opresc la niciun obstacol. Au fost unii, chiar din județul Neamț, care au vrut să pună obstacole. Că nu-i adevărat, că n-a stat acolo Eminescu, că el a stat cu Veronica Micle, ca și cum, la vremea aceea, Eminescu, care era atât de decent, atât de discret în legătura aceasta, era un om de-o cuviință extraordinară, ar fi stat cu ea în casa maicilor acum o sută de ani. Lucrul acesta este imposibil. Nouă ne-a povestit stareța, Maica Pelaghia, care avea 102 ani când am cunoscut-o eu. Cu Valerica am fost la ea, și avea o memorie extraordinară. Își aducea aminte cum ieșeau și se duceau la plimbare, dimineața, Eminescu cu Creangă. Creangă a venit și el aici la Văratec, pentru că, la un moment dat, avea impresia că Eminescu ar fi tratat mai bine la bolniță, la Mănăstirea Neamț, decât la spitalele celelalte, și-l adusesse aici. De altfel, l-a dus pe Eminescu la spovedit, la împărtășit. Există în acest sens o consemnare a unui preot. Cei de la fundație sunt gata să înceapă construcția. Au deschis și conturi, dar numai două persoane au contribuit până acum. Recent a fost un colocviu pe această temă. Oamenii nu prea știu. Eu am vorbit despre corelarea dintre cultura bisericească și cea profană, despre și cum ar trebui să se întrepătrundă, și cum se întrepătrundeau în trecut. Osmotic, într-un chip firesc. Astăzi, există o secularizare a bisericii. Semnalul l-a dat Franța la Revoluția franceză. Or, asta e o problemă. Practic, intelectualii nu mai au legătura cu biserica în modul pe care-l aveau pe vremuri. Aceasta scriam și în studiul meu „Credință și cunoaștere la Eminescu”, când am spus că în arcul credinței lui au fost nenumărate frânturi sau nenumărate falii, dar educația religioasă primită în copilărie, de la surorile mamei lui, care erau maici la Agafton, la schit, a rămas în el imprimată și s-a regăsit, rearătat, a reapărut în anii de sfârșit. În acele foarte frumoase rugăciuni, în sonetul acela superb „vino asupra mea, lumină lină” sau celălalt, „rugămu-ne îndurărilor luceafărului mărilor”, în „Dumnezeu și om”, „Învierea”, „Colindele”. E foarte important pentru intelectual să aibă temelia de credință. Copilul nu știe ce-i aceea credință, dar îi inculci, infuzezi încontinuu acea credință, învățându-l rânduiețile. Ducându-l să-l spovedești, să-l împărtășești.

În final, un cuvânt pentru tineri, tocmai în ideea modelelor.

Acum aproape o lună, în acest hol, se strânseseră vreo 20 de tineri,

membrii ASCOR de la Iași. Am stat două ore și jumătate de vorbă cu ei, fiindcă pentru asta veniseră. M-au întrebat lucruri atât de duioase, de înduioșătoare pentru mine, în ceea ce-i privea. Mă uitam la ei cu dragoste și cu milă, fiindcă mă gândeam la ce-o să-i supună viața, la câte încercări. Mă întrebau: „Cum să rezistăm, doamnă Bușulenga? Cum să nu cădem în ispite?” Le-am spus: „Copii, faceți-vă o platoșă. Eu nu pot să vă spun mare lucru, pentru că fiecare om are destinul lui și are un raport al lui interior cu propriul lui destin. Constituiți-vă o platoșă a voastră și aceasta să fie o platoșă a seninătății, a dragostei pentru toată creația, pentru tot ceea ce se află sub soare. Să vă fie gândul pe verticală”. De multe ori am spus: „Să nu uitați că există verticala”. Pentru că, dacă uităm verticala, că există Dumnezeu, suntem terminați, și sub raport spiritual, dar și omenesc propriu-zis. În această platoșă, rugăciunea să fie foarte bine fixată, pentru că e nevoie de ea în momentele grele. E nevoie de chemarea noastră. Fiecare dintre noi, când ne întâlnim cu greutatea, cu un obstacol, cu o neplăcere, cu o nenorocire spunem: „Ajută-mi Doamne! Dă, Doamne!” Frântura aceasta de rugăciune am putea s-o spunem mai des. Și mai este ceva. O să vă zic acum cum făceam eu foarte mult în tinerețea mea. Mergeam pe stradă, alergam de la un curs la altul, de la o facultate la alta și încercam să gândesc pozitiv, pentru toată lumea, fiindcă puterea gândului este enormă. Trebuie ca fiecare dintre noi să devenim un emițător de unde pozitive, de unde de dragoste, de pace, de bucurie și de lumini. Eu socotesc că dacă tot timpul am zice: „Doamne, să dăruim semenilor noștri un gând de dragoste, pace, bucurie și de lumină”, dacă tot timpul am gândi așa în momentele noastre libere, am crea o adevărată noosferă spirituală. Am impresia că ceea ce este agresat la noi este tocmai noosfera, de care vorbea așa de mult Camil Petrescu. Noi trebuie să ne împotrivim agresiunii noosferei cu gândirea pozitivă, cerând pentru lume, pentru semenii noștri, pentru aproapele nostru. Să gândim întotdeauna la aproapele nostru. Astăzi, am ajuns să nu mai fie aproapele nostru. Ești departele nostru. Mă tem că, dacă nu vom gândi pozitiv legătura noastră cu aproapele o să ajungem acolo unde a zis Nietzsche. Suntem în pericol să ne izolăm. Alienarea aceea, despre care s-a vorbit atâta vreme de la jumătatea secolului trecut, ne amenință pe toți. Singura ieșire din asta este îndreptarea către aproapele nostru, în felul acesta

îndeplinești și o poruncă Dumnezeiască și realizezi și o comuniune socială fără de care lumea nu mai poate exista. Să iertăm tuturor, cum zice Mântuitorul. E adevărat că e groaznic de greu, dar măcar nu-i face rău, bucură-te de bucuria lui, sau îndurează-te de durerea lui. Așa se spune, că de durerea lui mai degrabă te îndurezi, decât să te bucuri de bucuria lui.

MELANIA MANDRAS VERGU

Adevărul literar și artistic,

11, nr. 634, 17 septembrie 2002, p. 3 (partea întâi);

11, nr. 635, 24 septembrie 2002, p. 3. (partea a doua)

GLOSĂRI EMINESCIENE

„IDEEA DE SPIRIT TUTELAR, APLICATĂ
LUI ȚĂMINESCU, ARE ÎN EA ASCUNSE VIRTUȚI,
CUPRINDE O RELAȚIE ÎNTRE O CULTURĂ
ȘI UN EXPONENT DE GENIU...”

E o zi toridă de iunie, înfrunt soarele aspru al unei amiezi ce e, se pare, la antipodul celei în care El trecea, definitiv, în lumea mineralului („fu îngropat sâmbătă 17 iunie pe o ploaie mărunță, la cimitirul Belu, între un tei și un brad”, spune, în finalul senzaționalului biografii a Țăminescului, din monumentală sa *Istorie...*, divinul Călinescu), mașini trec într-o goană pe care spiritul meu de provincial nu numai că n-o aprobă, dar chiar o reprobă, cobor, pe Calea Victoriei, spre o stradă pe care capriciul edilitar o numit-o strada Frumoasă. „E undeva, pe stânga, o stradă, nu frumoasă”, mă școlise, într-un limbaj voit arhaizant, un prieten de la „Secolul 20”. Ceva din mine se revoltă, strada mi se pare, vorba lui, nu frumoasă, ci cuceritoare. Mă avânt spre capătul ei (un fel de cul-de-sac aparent, cu o deviație spre dreapta, ce promite șansa intrării într-un labirint în care e mai bine, dacă nu ai la tine – și nu-l am – miraculosul fir ariadnic, să nu intri. Între timp am ajuns, însă, la capătul expediției mele, o firmă modestă mă anunță că descoperisem, după o călătorie cu totul neargonautică, ceea ce căutam: clădirea Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”. Intru, și așteptările îmi sunt recompensate de un interior cochet, ceva între vilă englezească de țară și o bancă agricolă prosperă. O activitate febrilă îmi sparge imaginea pe care o aveam despre o asemenea instituție, un zumzet, care e al unui du-te vino de la fișierele sălii de lectură la mesele de lucru ale

cercetătorilor, te face să te crezi într-o sală de clasă aflată în preajma unei teze la limba română. Deasupra acestei dezordini foarte bine dirijate plutește glasul – puternic, expresiv, de mamă obligată să poarte răspunderile unei familii numeroase, de la cele de agonisire a (spiritualei) hrane, până la cele de reprezentanță și protocol. Rolul meu, aici, se pare că-i va încărca agenda de lucru la acest din urmă capitol – glasul pe care-l știam atât de bine de la radio și televiziune, al profesorului Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Apariția importantului personaj e de natură să-mi reducă cel puțin la jumătate emoțiile acestui prim interviu, al unui debut, al confruntării cu sălbăticia blândă a gazetăriei în latura ei vie, în ceea ce s-ar numi confruntarea directă. O eleganță discretă și persistentă, o voce autoritară din care răzbat toate inflexiunile celui care știe că principala lui menire e de a-i ajuta pe ceilalți. Iată o posibilă definiție ad-hoc o umanistului Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Îi propun să stăm de vorbă despre statutul actual al eminescologiei, însă discuția demarează destul de greu: telefoane, solicitări de conferințe, cereri de semnat, interviu pentru televiziune, din nou telefoane, colaboratori, admiratori, în sfârșit, un cortegiu nelimitat de elemente entropice, în stare să distrugă orice reputație de bun interviewer, ca să nu mai vorbim că taie tot avântul cuiva care abia se străduia să pătrundă pe una din ușițele breslei. În consecință, revin a doua zi. Aceeași căldură în stradă, aceleași impedimente înăuntru. În fine, întind ilustrului meu conlocutor o foaie pe care notasem câteva întrebări. Cu o eleganță pe care o depășește doar modestia omului („Știi, eu nu mă așez niciodată la birou, sub tabloul lui G. Călinescu. Mi-e frică...”), Zoe Dumitrescu-Bușulenga mă convinge să renunț la câteva dintre întrebările propuse (n-am încotro și accept) și să le comprime pe alte câteva („Domnule, eu mă aflu într-o etapă a maximei lapidarității...”). Ce-mi mai rămâne decât să începem, prin voia sorții, această discuție despre statutul actual al eminescologiei... Așadar:

Eminescologii noștri de frunte (G. Călinescu, T. Vianu) au încercat, în abordarea creației și existenței eminesciene să deplaseze, cu câteva grade, unghiul prin care-l privim pe cel mai mare scriitor național, dinspre ideea de creator înspre aceea de „spirit protector”. Au redescoperit, cu alte cuvinte, prin Eminescu, o modalitate de a vorbi despre spiritul românesc. Cum vă

simții în postura de continuator al acestora? Ce credeți despre persistența ideii?

Oricât ne-am iubit magiștrii, n-am făcut niciodată din opiniile lor „autoritate de lucru judecat”. Dar acolo unde ei au atins corzile unui adevăr major, înțelegem să-l păstrăm neschimbat, ca pe o prețioasă constantă a gândirii, Ori, ideea de spirit tutelar aplicată lui Eminescu are în ea ascunse virtuți, cuprinde o relație între o cultură și un exponent de geniu, relația permanentă și obligând la o neîntreruptă reevaluare dinspre apartenența la acea cultură înspre cerul acelei culturi. O stare de alertă perpetuă ar trebui să ne însuflețească în lumina unei astfel de stele fixe, sintetizatoare a unui nucleu de creativitate națională. Nu putem să răspundem unei astfel de arderi decât arzând, adică într-un unison de țeluri, de idealuri înalte pentru cultura, pentru spiritul românesc.

Și de aceea am răspuns aici la întrebarea despre raportul dintre românistică...

... Știință pe care o reprezentați cu mare succes.

... Și eminescologie, afirmând, în sensul responsabilității ce ne incumbă față cu geniul tutelar, că românistica ar putea fi socotită drept o ramură a eminescologiei.

Care ar fi eminescologii de referință și prin ce duc ei mai departe ideile clasice ale eminescologiei? Există noi promoții de eminescologi care ne pot da speranțe că o strălucită tradiție nu se va stinge?

Considerăm drept oțioase enumerările (din care întotdeauna va lipsi un membru important) de specialiști în cutare sau cutare domeniu, evident și în eminescologie. Vrem să spunem doar că de la Constantin Noica, Edgar Papu și D. Murărașu, decanii actuali ai preocupărilor arzătoare în legătură cu poetul și opera lui, și până la Dan C. Mihăilescu și Mircea Cărtărescu, autori foarte tineri de lucrări de sinteză eminescologice, ne înfățișăm judecății istoriei de azi, și mai ales de mâine, cu dignitatea unei prezențe neîntrerupte în câmpul cel mai exigent al intelectului românesc. Și această prezență a tuturor generațiilor asigură și coexistența benefică a tuturor tipurilor de abordare a operei eminesciene, de la cele tradiționale la cele mai moderne. Este modul cel mai rodnic de a demonstra valoarea unei relații și evoluția ei în timp.

Pe urmele unor exemple similare din întreaga lume, ce credeți despre instituțiile care sunt necesare dezvoltării acestei discipline? Cum funcționează ele (dacă funcționează)?

Nu știu dacă instituționalizarea eminescologiei ar însemna un progres adevărat în dezvoltarea disciplinei. Ar fi de dorit să ne bucurăm și noi de un Institut Eminescu, precum un Goethe Institut, care ar coordona lucrările pe plan republican. Dar oare n-ar însemna să mărginim în felul acesta inițiativele largi cu privire la studiul poetului național, n-ar însemna să punem hotare artificiale unei porniri firești de apropiere de acel tezaur de gând și expresie care e Eminescu? Cine știți?

Mai este valabil semnalul de alarmă, tras în urmă cu câțiva ani, de către Constantin Noica, în cartea despre *Omul deplin al culturii românești*, referitor la manuscrisele eminesciene?

Cred că semnalul de alarmă tras cu ani înainte de Constantin Noica trebuie să se audă mai puternic pe măsură ce trece timpul devastator, timpul care uzează documentele materiale ale prezenței geniului. Manuscrisele sunt tot mai deteriorate, tot mai puțin citate, și mijloacele de reproducere prea puțin eficiente. Dacă s-ar mai putea acționa repede de tot, s-ar mai putea salva fragilele urme fizice ale gigantului gândirii.

Ce poem din Eminescu ne-ați recita?

Cam ciudată întrebare despre predilecțiile personale! Aș recita cel mai straniu și mai rafinat eufonic mic poem eminescian, în care cel mai urât sunet al limbii române, sunetul „î” (sau „â”), devine element al unei greu egalabile incantații:

„Când însuși glasul gândurilor tace,
Mă-ngână cântul unei dulci evlavii –
Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei?
Din neguri reci plutind te vei desface?

Puterea nopții blând însenina-vei
Cu ochii mari și purtători de pace?
Ră sai din umbra vremilor încoace,
Ca să te văd venind – ca-n vis, așa vii!

Cobori încet, aproape, mai aproape.
Te pleacă iar zâmbind peste-a mea față,
A ta iubire cu-n suspin arat-o.

Cu geana ta m-atinge pe pleoape,
Să simt fiorii străngerii în brațe –
Pe veci pierdute, vecinic adorato.”

Vă mulțumesc!

MIRCEA MIHĂIEȘ
Orizont, 35, nr. 24, 15 iun. 1984, p. 3

GÂNDURI PENTRU LUCEAFĂR...

Stimată tovarășă profesoară Zoe Dumitrescu-Bușulenga, dacă Eminescu ar fi trăit, ar fi împlinit în anul acesta 137 de ani. Ați fi participat în mod cert la această sărbătoare. Care este prima frază din discursul oficial pe care l-ați fi rostit?

Deși întrebarea este destul de ciudată, prin imposibilitatea situației pe care o oferă, eu vă răspund cu acele cuvinte pe care le rostesc în gând în momentele festive (și nu numai festive) dedicate poetului : „Mărite Mihai Eminescu, întregul nostru neam se pleacă în fața ta”.

În cartea dumneavoastră Itinerarii prin cultură afirmați că „Eminescu îmbracă mii de forme și ipostaze care-l apropie de oricine îi rostește numele și-i citește opera”. Care este această axă fundamentală a formelor și ipostazelor din opera Poetului?

Mă refeream, în fraza pe care ați citat-o, la calitatea geniului eminescian care dă operei poetului caracterul unei „opere deschise” (în sensul folosit de Umberto Eco), adică al operei cu niveluri infinite de accesibilitate, apte de a satisface exigențele oricărui intelect, de orice grad, din orice timp.

După părerea dumneavoastră, ce zone din creația poetului au fost investigate încă insuficient? Ce repere ne-ați putea da în acest sens?

Mie mi se pare că nu vreuna din zonele creației eminesciene n-a fost suficient investigată încă. Ceea ce nu s-a făcut încă satisfăcător este exploatarea globală a acestui geniu uimitor, de o natură înrudită cu

cea a lui Leonardo da Vinci. Nu o să-l putem înțelege pe Eminescu atâta vreme cât o să socotim fiecare tulpină a gândirii lui în parte. Suntem înclinați să vorbim de gândirea lui științifică (și e bine că se vorbește din ce în ce mai mult și mai pertinent despre acest sector), de gândirea filozofică, de cea istorică, de cea politică etc. Dar foarte greu vom ajunge la acea perspectivă integratoare de care avem nevoie. Și lucrul este evident din modul în care se fac încă banale și mutilante disocieri în creația eminesciană însăși: se separă poezia naturii, a iubirii, de cea cu teme sociale, de cea filozofică și așa mai departe. Or acesta e modul cel mai lesnicios de a minimaliza o operă care nu-și capătă reala grandoare decât dacă fiecă fragment al ei se raportează neconținut la totalitate. Să facem așa încât fiecare bob de rouă să oglindească un întreg univers. Dar pentru acest scop înalt e nevoie de foarte mult timp.

Un reputat eminescolog botoșănean, prof. Dumitru Murărașu, susținea în coloanele unei reviste că scrisul lui Eminescu din adolescență a fost influențat de: Heliade, Cipariu, Aron Pumnul. Considerați afirmația justă? Care sunt elementele de bază care ar putea să ne conducă la înțelegerea acestei teze?

Reputatul D. Murărașu, strălucit eminescolog, a avut dreptate susținând acest punct de vedere, cum a avut și în multe altele. Într-adevăr, confirmând ideea continuității, a legăturii dintre generații, scrisul adolescenței eminesciene este înrăurit de Aron Pumnul și Heliade (la care se pot adăuga, după părerea noastră, Bolintineanu și Alecsandri). Influența lui Pumnul a fost și directă, dar s-a exercitat, în ceea ce privește un anumit gust al epocii, în special prin *Lepturariu*, antologia atât de prețuită de Eminescu a literaturii înaintașilor. Și *Epigonii* nu este altceva decât apărarea scriitorilor cuprinși în acel florilegiu bătrân și cuminte, la care viitorul mare poet și-a făcut ucenicia. Lui Heliade i-a închinat Eminescu și bine cunoscutele versuri, semn de admirație entuziastă.

Dar de la poezii generației de la '48, poezia adolescentului a deprins și mare parte a tematicii (patriotice și de iubire) și atitudinea gesticulantă a eroului, și redundanța stilului, și elementele versificației etc. Nu e cazul aci să intrăm în detalii ale analizei. Abia după anii '70, când contactul cu marea literatură și filozofie a lumii a aprins scânteia

uriișei combustii, poetul a devenit el însuși, lăsând în urmă mult, dar cu cât respect, cu câtă venerație pentru ei, pentru bătrânii care-l formaseră.

Eminescu și-a sintetizat gândirea despre lectură astfel: „Citind mereu, creierul tău va deveni un laborator de idei și imagini, din care vei întocmi înțelesul și filozofia vieții”. Din această perspectivă eminesciană se poate vorbi despre o artă în a alege ce să citești și în ce perioadă a vieții?

Și această întrebare ar cere un eseu. Pe scurt însă, ca în toate privințele, Eminescu avea și aci dreptate. Geniul lui s-a aprins și s-a hrănit cu o lectură uriașă, pe care astăzi, în vremea mijloacelor de informare în masă, tinerii nici nu și-o pot închipui. Dar și noi trebuie să trăim cu îndărătnicie, întocmindu-ne un program de lectură pe termen lung. Fără îndoială, fiecare om se interesează, în primul rând, de cărțile fundamentale ale specialității sale. Nu pot lipsi din formația noastră însă marile cărți ale lumii, de la Homer la Dante, la Shakespeare, la Goethe, la marea poezie romantică, la aceea a secolului XX etc. E greu totuși de făcut alegerea și mai ales de defalcat lectura pe etape de viață. După părerea mea – plac, nu plac copiilor și adolescenților – clasicii trebuie să li se pună în mână. Știu că tinerii sunt mai atrași de contemporani, dar nu-i putem lăsa să ajungă la Universitate fără să știe de autorii tragici greci sau fără să fi citit măcar câteva piese de Shakespeare (nu văzute la televiziune). Sigur că la maturitate și bătrânețe s-ar cădea să-și îndrepte lecturile mai mult spre tărâmul filozofiei sau al prozei de reflecție. Cine poate spune astăzi, în vârtejul revoluției tehnico-științifice, că și-a făcut un program serios de lectură și mai ales că-l respectă?...

Cu ani în urmă, întrebându-vă ce trebuie făcut pentru a cinsti mai mult și mereu pe cel care a profețit viitorul de aur al României, dumneavoastră spuneți că: „În general cultul poetului național trebuie întreținut și la Botoșani-Ipotești, și în toată țara, căci el a întrupat ca nimeni altul valorile noastre morale, estetice și spirituale”. Pot să vă spun că forurile județene au făcut eforturi considerabile pentru ca la Botoșani și Ipotești să se pună în valoare ceea ce a fost specific în anii petrecuți de poet pe plaiurile natale. Nu s-a făcut totul însă, drumul deschis inițiativelor și înnoirilor trebuie continuat.

Considerați că eforturile conjugate ale tuturor factorilor, inclusiv ale

Institutului „George Călinescu”, ar putea duce la realizarea unui vis mai vechi, și anume acela de a se constitui la Botoșani și Ipotești Complexul muzeal „Eminescu”, în care să se organizeze, printre altele, cursuri deschise tuturor celor care doresc să aprofundeze viața și opera poetului?

Este un vechi vis pe care-l avem mulți în comun, dar pentru a căruia realizare se cer mijloace materiale considerabile. Să sperăm că, punând laolaltă tot entuziasmul nostru, vom izbuti și noi să consacram un loc de elecțiune unei figuri care stă cu cinste alături de Dante, Shakespeare, Goethe.

În iunie 1989 vom comemora pe Eminescu – 100 de ani de la trecerea sa în neant. Cum se pregătește Institutul de teorie și critică literară „George Călinescu” să marcheze această dată?

Pentru evenimentul acela memorabil, Institutul se pregătește cu ediții și sesiuni de comunicări (după specificul său), dar și făcând eforturi conjugate cu cele ale Academiei de resort – Academia R.S.R. și Academia de Științe Sociale și Politice –, precum și cu cele ale editurilor cu caracter literar. Nădăjduim că va fi o convergență a întregii suflări românești întru cinstirea geniului național.

VICESLAV POPESCU

Caiete botoșănene, 5, nr. 3 (51), martie 1987, pp. 1, 3

„IDEEA EMINESCU ESTE ÎN CULTURA NOASTRĂ O IDEE FORȚĂ, O IDEE MODELATOARE”

Să începem dialogul de față, pe care vă propun să-l așezăm în exclusivitate sub semnul omagierii „Luceafărului”, cu evocarea cunoscutei vizite a poetului național, pe vremea studiilor vieneze, însoțit de o delegație de studenți români, la domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Era în 1870, de Anul Nou...

Am socotit întotdeauna că această vizită face parte dintr-o anumită sferă de activitate eminesciană, și anume din cea politică. Am susținut încă de mai multă vreme că Eminescu, pe lângă largul orizont cultural pe care și-l deschidea în capitala imperială, se gândea, eventual, la o carieră politică. De aici poate interesul lui pentru drept, pentru disciplinele juridice în general, pentru economie politică, pentru finanțe, pentru tot ceea ce ținea de un profil de posibil conducător politic. Articolele pe care le-a scris în vremea studenției, interesul pe care-l purta istoriei românești, interes pasionant ce l-a adus, cum știm, la construirea unei mitologii întregi naționale, pe care nimeni nu izbutise s-o facă până la el, interesul, apoi, pentru românii de dincolo de granițele oficiale de atunci, pe care a încercat să-i strângă la Putna, în faimoasa sărbătoare din vara lui 1871 – toate, absolut toate converg să-mi întărească opinia că și vizita la Cuza se înscrie între activitățile menite să sublinieze preocuparea poetului pentru istoria recentă, contemporană lui. Cuza reprezenta pentru Eminescu, tânăr și entuziast, cred, un moment de, cum să zic, de culme, un moment de conexiuni, de direcții istorice esențiale, reprezenta momentul '59, adică momentul înfăptuirii Unirii.

Și aceasta, pentru Eminescu, care avea o minte genială și cu încărcătură de premoniție politică extraordinară, însemna o previziune pentru ceea ce în inima lui se și înfăptuise deja: unitatea națională. Știm foarte bine că el preconiza, de altfel, o unitate culturală, care să preceadă unitatea politică. Vizita la Cuza, deci, vizită în timpul căreia a fost foarte tăcut, rămânând astfel ceasuri întregi după plecarea de la marele domnitor, l-a impresionat extraordinar și l-a marcat pentru multă vreme.

Vorbiți, de altminteri într-o „prelecțiune” din 1977 (ținută la Iași și publicată de curând în Convorbiri literare, despre faptul că „tânărul Eminescu... cunoștea desăvârșit etapele istoriei românești și mai cu seamă se oprea pe punctele nodale, pe punctele de sacrificiu, pe punctele de durere” ale acesteia. Să numim o dată în plus aceste „puncte nodale” aceste „puncte de durere” din istoria neamului nostru, atât de vii în inima aceluia care avea să devină „expresia integrală a sufletului românesc”, cum se exprima Iorga, sau „scafandruul uimitor în adâncurile spiritualității românești”, cum afirma Mihail Sadoveanu.

La un gânditor ca Eminescu, care face să se conjuge în mintea lui uriașă și literatura și, deopotrivă, filozofia, putem îngemăna cumva imaginile istorice ca atare, petrecute în realitatea imediată, cu momentele istorice trecute în mit în opera lui?

În concepția sa, în felul acesta, traiectoria istoriei românești se desenează cu mult mai multă intensitate, ea începând de la moartea lui Decebal și de la victoria romană, care constituia un moment de durere, dar și, totodată, un moment de glorie. Eminescu dezvoltă, ca nimeni altul, o adevărată teomahie, punând-o la baza genezei neamului românesc: se luptă zeii Romei cu zeii Daciei și victoria Romei este scrisă în imensa carte a Istoriei universale. Interesant e că, iată, Eminescu dă un contur dintr-odată extrem de puternic începuturilor. De-aici încolo, întreaga existență a neamului se derulează la el într-o continuă devenire, în care se îmbină viziunea mitică cu viziunea istorică. E viziunea caracteristică marelui poet gânditor. Sigur, trecem la Mircea, pe care, tot așa, îl proiectează într-o ordine mitică, pentru ca să-l împotrivescă unei sălbatice invaziuni otomane. E un moment de durere, dar și un moment de biruință. Personalitatea asupra căreia Eminescu se oprește cu predilecție este, însă, Ștefan. Ștefan pentru el este simbolul puterii

politice conștiente, clarvăzătoare, departe văzătoare. Ștefan cel Mare pentru el este cel care se înalță deasupra istoriei, pentru că în gândul poetului toate aceste personaje care au contribuit la devenirea noastră istorică și la marcarea acelor puncte nodale de care vorbeam, a acelor articulații esențiale, sunt, mai întotdeauna, investite cu dimensiuni mitice, de la Decebal la Mircea și la Ștefan și până la Horea și Mureșan, și așa mai departe.

A asumat soarta însăși a pământului acestuia și a oamenilor acestora

În aceeași „prelecțiune” evidențiați la Eminescu „meritul unic al unei identificări totale cu spațiul național și cu timpul românesc”.

Referindu-mă la categoria de timp, de „timp românesc”, cum l-am numit, am întotdeauna sentimentul că nici un alt istoric, gânditor și, poate mai puțin, scriitor român, cu excepția lui Sadoveanu, n-a realizat cu atâta intensitate reprezentarea lui și n-a trăit identificarea cu această categorie istorică, cum a făcut-o Eminescu. Dacă a refăcut istoria pe marea ei direcții, pe marea ei traiectorie, este evident că s-a identificat cu timpul național, pe care l-a asumat în întregime. Adică a strâns în sine, așa, ca într-un fel de receptacol absolut, ca într-un fel de contemporaneitate absolută, toată istoria românească. O simțea și-o trăia, fiindcă o știa ca nimeni altul și pentru că timpul simplu al istoriei i se părea caduc, i se părea fragil și perisabil – a construit cu de la sine putere, cu puterea geniului, evident, un timp mare, un timp al remanențelor, adică un timp în care lucrurile să se proiecteze și să rămână. Deci timpul nostru omenesc, „ucigător de forme”, cum ar fi zis Shakespeare, trece, timpul, macrotimpul cosmic la Eminescu rămân, pentru că el are nevoie ca tot ceea ce este național, românesc, să nu fie supus perisabilității, să nu fie aruncat pradă timpului trecător. El are nevoie de o dimensiune, de o ordine în care, proiectate, lucrurile să rămână, să dăinuie veșnic. Și atunci operează poetul asupra materialului istoric. El aruncă în timpul mitic tot ceea ce i se pare demn să rămână din neamul nostru. Și are nevoie, de ce, de acel macrotimp? Pentru că face din dimensiunile pe care le dă personagiilor intrate în macrotimp, face din ele, cum să vă spun, pilda, exemplul pe care întregul neam trebuie, în eternitate, să

le urmeze. Adică scoțând din macrotimp cele mai vrednice personaje ale istoriei românești, el creează destinele exemplare, modelele, după care neamul trebuie să se orienteze ca să poată dăinui și ca să-și ridice prezentul, lamentabil după părerea poetului, la înălțimea trecutului. Vedeți, toată metamorfoza aceasta constituie la Eminescu o chestiune existențială. Adică el nu putea trăi fără modele într-un timp care i se părea teribil de decăzut și-atunci contraponderea satirei cumplite adresate contemporaneității o alcătuiește acest macrotimp, acest timp mitic în care el proiectează cele mai nobile părți din istoria românească, adică pe Decebal, Mircea, Ștefan și, desigur, pe Cuza. Toți meritau să intre în panteonul valorilor mitice românești. Timpul capătă, astfel, la Eminescu, valori multiple, toate de o importanță extremă, pentru că ne dau, fiecare din perspectiva ei, o altă imagine a capacității lui, a poetului, de a asimila, de a gândi și de a reface istoria.

În ceea ce privește spațiul, aș zice că spațiul lui de predilecție, spațiul lui câștigat prin cunoaștere directă, nemijlocită, prin pasionată vaganță, ca să spun așa, a fost teritoriul românesc. Întregul teritoriu românesc, mergând până pe granițele României viitoare, ale României de după Unirea cea mare. Eminescu, într-un chip cum alții n-au făcut-o, nici măcar oamenii politici, a gândit și a trăit Unirea înainte ca ea să fie realizată. Toți acei ani de vaganță, de rătăcire sau, cu un termen goethean, de pelerinaj, prin toate teritoriile locuite de români, înainte ca ele să fie o țară, au fost, pentru poet, modalitatea de constituire a hărții interioare a României. El și-a construit o Românie integrală. Și aici a aplicat o proiecție mitică, fiindcă a arunca un peisaj înlăuntrul tău înseamnă a-i da o dimensiune mitică și, deci, a-l proiecta în eternitate. Pentru el există cel puțin niște fragmente din teritoriul nostru care sunt încă încărcate cu valențe mitice și magice, cum este, de pildă, codrul, căruia poetul îi atribuie valențe și puteri extraordinare sau fabuloase. Din codru se va naște, zice el în postumele lui, când se va suna din nou din corn, craiul Decebal, care va reface o lume mitică. Dar nu numai codrul, ci și apele românești autribute mitice. Nu mai departe lacul din „Călin, file de poveste”, pe malurile căruia se produce o hierogamie, este un loc de cosmogonii. Chiar și pe teritoriul acesta, al naturii românești, poetul construiește mitic scoțând din comun, din perisabil, din contingent, elementele spațiale care constituie patria

noastră. Se cuvine, de aceea, să nu uităm niciodată că acest geniu nepereche a sintetizat undeva, într-o figură de stil, într-o metonimie, ceea ce înseamnă puterea locului pe care-l iubești, puterea locului din care îți tragi sevele. Când Mircea i se adresează lui Baiazid, îi spune: „Tot ce mișcă-n țara asta, râul, ramul”. Ei bine, „râul, ramul”, această metonimie simplă, are cuprinderea, deschiderea unui pământ național în integritatea lui. Când zicem „râul, ramul”, zicem apa și codrul, elementele statorniciei, ale eternității. Pentru Eminescu, apa, codrul înseamnă pe pământ elementele veșniciei.

Parcurgând cu piciorul întregul teritoriu național, el a asumat soarta însăși a pământului acestuia și a oamenilor acestora. A trecut, deci, pe jos de la Cernăuți la Blaj, ceea ce pentru un tânăr de 15-16 ani este o incredibilă aventură. Și nu era o aventură pur și simplu legată de un joc, era o aventură de cunoaștere în timp și de cunoaștere în spațiu, aventură de asumare a unei istorii, pentru că la Cernăuți el lucrase sub Aron Pumnul, care-i făcuse cunoscut Ardealul și istoria acestei fântâni a românismului. Aron Pumnul l-a trimis în Ardeal, sau el a plecat în amintirea lui Aron Pumnul în Ardeal. E aproape același lucru. A făcut pelerinaj până la Blaj pe jos, zicând: „Blajul, Roma mică”, adică înțelegând încă o dată ce-nseamnă romanitatea noastră, ce-nseamnă imensul prestigiu al cărturarilor de la Blaj, al Școlii Ardelene, pentru recunoașterea romanității noastre. Și după aceea, odată cu revenirile în Ardeal, cu trupa Pascaly, de pildă, el își însușea teritoriul transilvan, îl asuma și proiecta launtric. Așa încât tot ceea ce este la Eminescu peisaj românesc, de la munte la mare, de la Cernăuți la Blaj ori la Giurgiu sau Oravița – totul este subsumat acelei hărți a eternității românești pe care poetul a purta-o totdeauna în el.

Alt Eminescu văd acum, după un sfert de secol

Care sânt, în viziunea dumneavoastră, pornind tocmai de la cele afirmate până acum, trăsăturile caracteristice ale patriotismului eminescian?

Patriotismul lui Eminescu este unul intrinsec gândirii și ființei lui, este un patriotism congener cu făptura lui. Nu este un patriotism nici de paradă, nici de ostentație, nici clamat încontinuu. În versurile

de tinerețe: „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie!”, se află abia un adolescent care-și iubește țara cu ardoare și care încearcă și reușește să-și exprime entuziasmul sentimentele. Dar în clipa în care Eminescu devine ceea ce devine, în clipa în care în el se desfășoară aripa geniului, în clipele acelea ale maturității supreme, Eminescu infuzează imensa lui iubire de neam fiecărui fragment din opera lui, indiferent despre ceea ce vorbește. Și asta vreau să subliniez la el, că aici nu e vorba despre un patriotism etnografic, „à la lettre”. La el totul palpită de iubire de neam. El a trăit și a gândit esențialmente românește și a încercat să facă în cultura românească ceea ce a încercat și Maiorescu, în felul lui. A încercat să ridice cultura românească la înălțimea culturii universale. A încercat să dăruiască din această iubire, care nu se fixase pe un moment sau altul, ori pe un punct sau pe altul, sau pe un eveniment sau pe altul, sau pe o personalitate sau pe alta. Iubirea lui era infinită față de neamul acesta. Trăia cu o intensitate colosală, trăia nefericirea neamului, ca și bucuriile lui, foarte puținele lui bucurii, fiindcă istoria noastră a fost o istorie a vicisitudinii. Trăia, deci, cu o intensitate colosală istoria concentrată a neamului. Și-atunci, indiferent că vorbește despre durerile lui în „Oda în metru antic” sau în „Rugăciunea unui dac”, sau în „Doină”, indiferent că vorbește, știu eu, în „Scrisoarea a III-a”, despre țară, despre râu și ram, el este același îndrăgostit în eternitate de neamul acesta.

În 1963, în colecția Oameni de seamă a Editurii tineretului, apărea monografia Mihai Eminescu, prima dumneavoastră lucrare închinată marelui poet. Ce aducea ea nou în cadrul exegezelor perioadei de-atunci?

Cum am spus și altădată, într-un interviu care a fost foarte discutat, cartea aceasta a fost, așa, un fel de îndrăzneală a tinereții. Însă intenția mea a fost una foarte generoasă, dacă vreți: am dorit să fac o carte pentru tineret, o carte care să facă tineretul să-l iubească pe Eminescu. Am scris cartea aceasta din pură iubire pentru Eminescu, fiindcă aveam sentimentul că e nevoie de, cum să spun, de o replică la ceea ce fuseseră anii '50, la care mă aflasem martor. De o replică, adică, față de mutilările teribile aduse și vieții, și operei eminesciene, față de mutilarea adevărului în ceea ce privește pe marele poet și pe alți mari poeți. Anii aceia, anii criticii sociologizante din '50, deformaseră în ochii tineretului și poate uneori și scosese din sufletul tineretului pe

Eminescu. Atunci m-am gândit să dau o carte scrisă, cum zic, cu iubire. Nou aduceam, cred, un fel de ilustrare timidă – eram, mă simțeam încă tânără atunci – a vieții prin operă, cu referiri numeroase la lucrări care nu circulaseră, fiindcă, știți bine, la Centenarul Eminescu nu se prezentaseră decât „Împărat și proletar” și „Scrisoarea a III-a”.

Asta am vrut eu să dau, o replică unei etape care-l dezdădăcinase pe Eminescu din conștiința noastră. Lucrarea a apărut în ultimele luni ale lui 1963. Așa încât a fost o îndrăzneală, dar nu o regret astăzi, pentru că am încercat s-o așez sub ochii tineretului și am auzit voci tinere care mi-au mărturisit că, într-adevăr, l-au cunoscut pe Eminescu „altfel” după ce au citit această carte a mea, destinată clar, repet, tineretului românesc.

Ce a rămas din ea, eu însămi nu mai știu. O să purced la rescrierea ei în curând, așa încât din ea n-o să mai rămână decât amintirea. „Alt Eminescu” văd acum, după un sfert de secol.

Dacă Jupiter era „tonans” în ziua aceea, ne simțeam pierduți

Ce semnificație a avut pentru dumneavoastră „lecția călinesciană” despre Eminescu?

E o întrebare foarte grea de semnificații, pentru că necesită un răspuns complex și diversificat. Sigur că eminescologia ultimilor 15 ani este de o bogăție și de o capacitate de penetrație în gândirea și opera eminesciană remarcabile, că s-au descoperit lucruri care de Călinescu nu fuseseră încă știute, că s-au dat la iveală ediții admirabile. Iată că suntem aproape gata, sper să fie gata, oricum, până la Centenar, ediția cea mare, monumentală, scoasă de Muzeul Literaturii Române, în continuarea ediției Perpessicius. Sper să înainteze cu succes și ediția Aureliei Rusu, și celelalte ediții, pentru că e loc pentru toată lumea. Repet mereu acest lucru, să se audă și să se știe.

Dar, cum spuneam, toate izvoarele despre poet, știute, cunoscute până la Călinescu, au fost concentrate de el într-un chip absolut magistral și, după părerea mea, de neîntrecut. *Viața lui Eminescu*, așa cum e ea scrisă – pentru că e scrisă de la o oarecare altitudine și eu, în general, eu personal încerc mai multă umilință față de Eminescu, pentru că el este de neatins – rămâne, într-adevăr, nepereche. Magistrale sunt și cele cinci volume tratând despre opera lui Eminescu. Numai o

mente scăpărătoare ca a lui Călinescu putea să opereze o astfel de sinteză genială. Dacă mai putem aduce ceva nou, aducem pe fragmente, pe detalii, îmbogățind ici-colo mici spații din ceea ce rămâne neacoperit la marele exeget. Altfel, el a spus esențialul.

Ați activat, o perioadă, chiar în Institutul său, același institut pe care azi îl conduceți. Ce amintiri păstrați „divinului critic”?

Sunt 35 de ani de atunci... Amintirile sunt foarte amestecate, adică eram toți, la vremea aceea, pur și simplu copleșiți de personalitatea lui, așa zice chiar striviți. Fiindcă, mi-aduc aminte, dacă vreți să trecem la capitoul anecdotică, mi-aduc aminte cum tremuram ca varga înaintea ședințelor, una pe săptămână, la care trebuia să citim niște biete referate de-ale noastre. Vă închipuiți cum ne înfățișam în fața marelui Călinescu. Era o teamă generală, tremuram toți și ne temeam toți de dispoziția maestrului: „Cum e azi, cum e, cum e? E binedispus? E prost dispus?” Căci, dacă Jupiter era „tonans” în ziua aceea, atunci ne simțeam pierduți. Dacă era binedispus, era fermecător, fermecător... Ne povestea amintiri de călătorie, ne povestea întâmplări din tinerețe, descria splendid peisaje italiene. Erau momentele când era colosal de generos, ca un senior, cum se întâmpla când făceam Revelionul împreună la Institut. Atunci Călinescu știa să fie excesiv de volubil, să se transforme într-un amfitrion desăvârșit. Avea o fantezie uriașă. De fapt, era partea din el care ne fascina cel mai puternic. Avea o fantezie de-o forță uriașă, o capacitate de asociere unică. Mă uitam uneori la el, și-mi amintesc, avea un joc de ochi de o rapiditate pe care foarte puțini dintre noi puteau s-o perceapă. Ochii lui mergeau într-un ritm, adunau de fapt percepțiile într-un ritm amețitor pentru o minte normală și comună. Așa încât asocierile erau stârnitoare, erau uimitoare, te tulburau, așa aveai sentimentul în fața lui că ești teribil de mediocru și că n-ai să poți niciodată ieși din starea aceasta de mediocritate. Nu-ți veneai în fire decât după ce ieșeau din sfera sa de influență și-ți recăpătai cumpătul. Lucra cu această personalitate extraordinară. Avea o comandă a ei formidabilă, o stăpâneală teribilă. Știa când să-i dea drumul în forță sau când s-o frâneze. Am vorbit undeva despre geniul lui regizoral, care constituia în mare măsură personalitatea lui. Călinescu a regizat și viața lui ca o capodoperă și a încercat să regizeze și dimensiunile locului de

muncă, institutul de cercetare. Vă închipuiți că o astfel de prezență era de-a dreptul copleșitoare.

Ne aducem aminte de el mereu cu emoție și cu strângere de inimă, pentru că întotdeauna simțim asupra noastră raza ochiului lui critic.

Îi așez în frunte pe Constantin Noica și pe Edgar Papu

Care sunt, după opinia dumneavoastră, exegeții fundamentali ai lui Eminescu?

Am prieteni eminescologi și, dacă am să-i numesc pe unii, am să-i supăr pe alții. Neîndoielnic însă, printre cei mai buni din ultima vreme, îi așez în frunte pe Constantin Noica și pe Edgar Papu. După aceea vin foarte buni eminescologi, în fruntea cărora îl așez pe George Munteanu, dar aceștia doi mi se par a fi cei care au deschis perspective noi și noi direcții în exegeza mare eminesciană. Socot că ei au împlântat niște piloni care vor fi adevărate îndreptare pentru eminescologia viitoare.

Dintre marii eminescologi din trecutul nu foarte îndepărtat...

Sunt foarte mulți și foarte valoroși, fiecare în alt fel, fiecare dând lucruri fundamentale despre Eminescu într-o anumite direcție. Despre Călinescu am vorbit deja. Perpessicius, omul acesta care lucra cu ochelari de „n” dioptrii, și pe deasupra cu lupă, ca să poată descifra textul eminescian, omul acesta, cu imensa lui ediție, pentru care și-a jertfit viața, pur și simplu vederea și viața, a făcut un act de eroism. Tudor Vianu, apoi, marele meu maestru, ilustra, față de Călinescu și Perpessicius, o altă direcție, punând accentul pe analiză, pe stilistică, pe studiul comparativ, mai cu seamă, cu romantica germană. Desigur, sunt, cum spuneam, foarte mulți cei care s-au ocupat de eminescologie, dar tripleta aceasta: Călinescu, Perpessicius, Vianu, fiecare în direcția lui, stă mai presus de oricare alta.

Lucian Blaga vorbea, strălucitor, în Spațiul mioritic, despre „Idea Eminescu”. Cum putem vorbi noi azi, în cultura noastră, despre perenitatea „Ideii Eminescu”?

„Idea Eminescu”? N-aș vrea să răspund cu platitudine la această întrebare foarte dificilă. La ea trebuie să răspunzi în scris, să te gândești

doi ani. Nu pot să răspund așa, cu o improvizație, așa că o să vă rog să săriți peste ea. „Ideea Eminescu” este pentru noi, pentru neamul nostru, o idee forță, ar trebui să fie pentru neamul nostru o idee forță. Nu știu în ce măsură izbutim s-o facem să devină idee forță. Pentru creșterea noastră intelectuală, pentru devenirea noastră spirituală, este o idee esențială. Mă tem să răspund...

Ați răspuns deja...

Știți, eu am un respect imens pentru Eminescu, așa îmi vine să le spun tuturor: „Nu v-atingeți de el, că nu suntem vrednici”. Aș vrea să-i învăț pe cei tineri să știe ce înseamnă Eminescu pentru noi, pentru neamul nostru. Când vorbești despre el, trebuie să simți acea spaimă sacră pe care trebuie s-o trăiești când te apropii de teritoriul, de ideile sacre. Fiecare român care știe ce-nseamnă cultură, viața spiritului, trebuie să gândească astfel. „Ideea Eminescu” este în cultura noastră o idee forță, o idee modelatoare.

Credeți că mai sunt posibile în prezent descoperiri esențiale referitoare la biografia sa?

Nu, n-are cum să se întâmple acest lucru, pentru că Eminescu era de o discreție suverană. De acum încolo grele șanse, puține șanse sunt ca alte lucruri esențiale să fie adăugate biografiei sale.

Ce importanță acordați, între lucrările dumneavoastră dedicate poetului, volumului Eminescu și romantismul german?

Aici, de fapt, merg mai departe pe drumul pe care l-a indicat mai de mult profesorul Vianu. Venind direct la surse, am încercat o lărgire a investigațiilor, încă insuficiente după părerea mea, în această direcție a legăturilor poetului nostru cu spațiul german. Socot că n-am epuizat tot materialul pe care mi-am propus să-l parcurg, negăsindu-l în bibliotecile noastre. Investigații speciale în bibliotecile germane și austriece ar fi de mare folos extensiei acestei cercetări, pentru că Eminescu, în adevăr, s-a sprijinit pe cultura germană. Am făcut toată demonstrația în „Argumentul cărții”, pornind de la ideea lui Blaga, anume că influența germană este una de tip catalitic, spre deosebire de influența culturii franceze, care este una modelatoare. Și am dat

dreptate integrală lui Blaga pentru că Eminescu a fost împins de cultura germană pe care a pătruns-o ca nimeni altul, pe căi extraordinar de fertile, înspre propria sa cultură. El a învățat să facă în cultura sa ceea ce făcuseră romanticii germani în propria lor cultură, în special, în ceea ce privește raportul între filozofie și poezie și raportul între folclor și poezia cultă. Aceste două lucruri esențiale Eminescu le-a învățat foarte bine de la romanticii germani, despărțindu-se în același timp de ei, datorită tocmai acelei influențe catalitice de care vorbeam, creându-și propriul teritoriu, propriul lui spațiu, de o originalitate desăvârșită.

Trebuie un institut de vaste cercetări speciale Eminescu

Referindu-ne la bogata activitate pe care ați depus-o la Universitate, vă rog să-mi vorbiți despre alcătuirea aici, pentru o scurtă perioadă de timp, împreună cu Gh. Bulgăr și Ioan Alexandru, a primei „Catedre Eminescu” la noi, împlinind un mai vechi vis al lui Pompiliu Constantinescu și al atâtor oameni de cultură români.

Catedra „Eminescu”, într-adevăr prima la noi, a fost fondată de Mircea Malița, pe vremea când era ministru al învățământului. Trebuie să mărturisesc cu tristețe, cu mare tristețe, că ea s-a soldat negativ, fiind desființată la câțiva ani după înființare. Și cred că pot să trag o concluzie, o concluzie tactică: ceea ce trebuie pentru eminescologie nu este o Catedră „Eminescu”, în care să se țină seminarii și ore de curs, trebuie un institut de vaste cercetări speciale „Eminescu”. Adică de ce să existe un Institut „Goethe”, de ce să existe un Institut „Dante”, de ce să existe societăți „Victor Hugo” sau „Baudelaire”, „Balzac” etc. etc. Și de ce să nu existe o societate de studii sau un institut de studii „Eminescu”? Numai așa s-ar putea face progrese esențiale cuprinzătoare în eminescologie, adică oficializând, instituționalizând veritabile cercetări interdisciplinare închinată operei eminesciene. Esențial e, deci, să promovezi studiile eminescologice, să faci să se confrunte opinii, să dezbați documente, să alergi după posibilități de comparație noi, după noi repere în interpretare, să aplici metode rodnice în exegeza eminesciană. Toate acestea se pot realiza, după opinia mea, numai într-un institut de cercetare sau într-o Societate „Eminescu”, care să aibă filiale în toată lumea.

Eu cred că la o sută de ani de la moartea poetului putem să începem să ne gândim la aceste lucruri.

În acest sens, o Catedră „Eminescu” n-ar fi tocmai punctul de pornire către un institut de cercetări „Eminescu”?

Experiența mi-a dovedit că nu. După Catedra „Eminescu” am înțeles că lucrurile trebuie considerate altfel și organizate, mai cu seamă, altfel. Câteva ore de predare săptămânal sunt cu totul insuficiente.

Plecând de la modelul eminescian, ce sfaturi credeți că ar trebui urmate de un tânăr intelectual român?

Sigur că Eminescu trebuie să fie primul mare model cultural, nici nu încapе vorbă! Primul mare model cultural românesc, pentru că altul de mărimea lui, evident, noi nici nu avem. El e mitul național, el e geniul național, întruparea inteligenței celei mai înalte a neamului românesc, omul deplin al culturii... De la Maiorescu la Iorga, la Noica, toți cercetătorii operei sale au arătat că Eminescu constituie „summum” de perfecțiune a gândirii, a intelectului, maxima extensie posibilă a culturii naționale. Nu putem atinge parametrii lui niciodată, e limpede acest lucru. Din cauza aceasta sunt totdeauna timidă când le dau sfaturi tinerilor în legătură cu modelul Eminescu.

Modelul Eminescu înseamnă, în primul rând, o neprecupețită jertfă către cultură. Și, într-o epocă în care oamenii vor mai cu seamă bunăstare și, știu eu, o viață agreabilă, e foarte greu să le spun: „Sacrificați-vă pentru cultură. Învățați limba germană tot atât de bine cât o știa Eminescu. Faceți ca el măcar tentative de a traduce din Horațiu, faceți tentative de a traduce din Homer, faceți tentative de a traduce din sanscrită. Cel puțin atâta... Dacă puteți traduce și pe Kant, *Critica rațiunii pure*. Evident, dacă nu se descurajează un tânăr când îi spui lucrurile acestea înseamnă că Eminescu poate fi în continuare modelul cultural al vremii noastre, al timpurilor moderne.

Ați participat, începând cu 1964, la numeroase congrese și reuniuni internaționale. Ați cunoscut mari scriitori, critici literari, oameni de cultură străini care au scris despre Eminescu. Cum este „privit”, cum este receptat Eminescu în lume?

E insuficient cunoscut, trebuie s-o spun din capul locului. Există câțiva foarte buni critici și interpreți eminescieni, există câțiva traducători de marcă, ce și-au încercat puterile în tălmăcirea lui, nu totdeauna reușind, pentru că Eminescu este intraductibil, ca orice mare, mare poet. Între ei, cea mai strălucită personalitate mi se pare aceea a Rosei Del Conte, fosta șefă a catedrei de limba și literatura română de la Universitatea din Roma, care a scris în 1961 acea faimoasă carte *Eminescu sau despre absolut*. Este o carte fundamentală (ea a fost tradusă și în românește) și în care, într-adevăr, ștachetele interpretării sunt ridicate foarte sus, în sfera densă a filosoficului.

În ceea ce privește receptarea lui Eminescu peste hotare trebuie să vă spun că încă n-avem o viziune încheată a ceea ce înseamnă necesitatea răspândirii lui Eminescu peste hotare. Pentru că a publica două-trei poezii într-o limbă străină, fie că e franceza, fie că e italiana sau spaniola, nu înseamnă că Eminescu e cunoscut în lume. Eminescu trebuie mai întâi reintrodus în spațiul de limbă germană, pentru că e un om de cultură germană, ce a scris și tradus din această limbă. Eminescu a fost, în genere, atât de familiarizat cu cultura germană! Trebuie să profităm de aceste evidențe. La lectoratele românești din această zonă sunt necesare catedre „Eminescu”. Și așa și-n Anglia, poate și-n America. Lectoratele acestea din străinătate, cel puțin unele dintre ele, să fie destinate răspândirii lui Eminescu, dar unei răspândiri inteligente și bine concepute. Eminescu trebuie diseminat în lume într-un chip extrem de îndemânat, fiindcă a merge peste hotare numai cu fragmente din opera sa nu înseamnă decât foarte puțin. Aceasta mai ales în lumea poeziei moderne, unde oamenii nu mai sunt obișnuiți să audă ritmând versurile în dulcele stil romantic, ca să zicem așa. Și-atunci socot că e pilduitoare o inițiativă ca aceea a lui I.M. Ștefan, un istoric al științei, care s-a dus la New York și a ținut câteva conferințe la Columbia University și la alte universități sub genericul: „Eminescu și știința”. A vorbit chiar în fața unor laureați ai Premiului Nobel, care au rămas cu adevărat uluiți când li s-au făcut câteva prezentări de texte din manuscrisele eminesciene. „Dar unde trăiește un asemenea om, că e formidabil?”, au întrebat ei. Nu știau că Eminescu a murit acum 100 de ani...

Noica avea dreptate: trebuie să publicăm manuscrisele poetului facsimilate

Azi îmi dau bine seama, deși la început nu eram întru totul de acord, că Noica avea dreptate: trebuie să publicăm manuscrisele poetului facsimilate. Îmi dau seama că e nevoie de asta în chip absolut, absolut. Trebuie să facsimilăm manuscrisele, să le publicăm, să le introducem în circuitul național și să le trimitem în străinătate. Xeroxate, litografiate, fotografiate, oricum. Ah, dacă ar fi avut vecinii noștri un astfel de poet, cum le-ar mai fi trimis peste hotare...

Noi trebuie să ne îngrijim de toate acestea. Noi ne îngrijim însă mai mult de poezia modernă, de poezia contemporană, ceea ce, desigur, nu-i rău deloc, dar să nu-l uităm pe acest mare, foarte mare gânditor din care se trage toată poezia modernă, și Blaga, și Arghezi, și Nichita. Poate că numai computerul o să poată demonstra odată și odată, când va fi încărcat cu fișe de poezie, cum se trag contemporanii din Eminescu, cum au ieșit toți din mantaua lui Eminescu.

Să recitim împreună, stimată Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în finalul interviului nostru, un fragment din acel excepțional și veșnic actual studiu al lui N. Iorga, închinat „Luceafărului”: „Expresia integrală a sufletului românesc”: „Închipuiți-vă însă o națiune crescută ca pentru dânsul, înconjurându-l din toate părțile; ... gândiți-vă la Eminescu vorbind unei mulțimi care să-l înțeleagă. Ce alt fel de poezie, într-adevăr, în rândul literaturilor celor mai mari, ar fi răsărit din el. Și ce nu s-ar fi ales din oamenii pe care i-ar fi încurajat și condus către aceeași biruință a sufletului românesc, ridicat la înălțimile cele mai mari ale cugetării contemporane?”

Imaginea este grandioasă, superbă fără-ndoială, prin perspectivele pe care le deschide, pe care le desenează, dar și puțin utopică. Pentru că ajungerea la un astfel de moment presupune o evoluție ca aceea pe care Herder o întrevedea în viitorul umanității, presupune o creștere cu adevărat fabuloasă în intelectul și în spiritul omenesc, care să dea pământului o strălucire incomparabilă.

E totuși o imagine încurajatoare, este o imagine care ne face să simțim exemplaritatea marelui gânditor și poet.

O națiune crescută în jurul lui, pe măsura lui, ar însemna pentru

noi atingerea unor parametri ultimi în dezvoltarea spiritului românesc. Firește că tânjim cu toată ființa noastră după acea clipă.

NICOLAE ȚONE

Suplimentul literar și artistic al Scînteii tineretului, v. 8, nr. 2, 16 ianuarie 1988, p. 3 (formă ușor prescurtată sub titlul „Aș vrea să-i învăț pe cei tineri ce înseamnă Eminescu pentru noi, pentru neamul românesc”).

„Eminescu al nostru”, Editura Vinea, București, 1994, pp. 29-46

„ASTFEL ZISE LIN PĂDUREA...”

„Povestea codrului”, „Călin”, „Povestea teiului”, „Freamăt de codru”, „Ce te legeni”, „La mijloc de codru”, „Fiind băiet păduri cutreieram...”

Versul eminescian a pătruns adeseori în lumea tainică a pădurii, descifrându-i miturile, trăirile, sensurile unei existențe sacre, pe care o percep eroii ce se lasă cuprinși de farmecul ei.

Pădurea în lirica lui Mihai Eminescu. Cui, mai bine decât profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, i-aș fi putut mărturisi dorința de a aborda acest subiect? Ce răspuns mai autorizat decât cel al distinsului om de cultură ar fi reușit să lumineze vastitatea acestui univers?

De Eminescu ne apropiem de fiecare dată cu o emoție nemărginită, întrucât, pentru noi, el este mai mult decât un poet de geniu. Mari cărturari din panteonul spiritualității noastre au încercat să-i definească trăsăturile esențiale: „expresia integrală a sufletului românesc” (Nicolae Iorga); „rege al cugetării omenești” (Titu Maiorescu); „omul deplin al culturii românești” (Constantin Noica)... El a realizat cea mai vastă sinteză a gândirii și sensibilității poporului român. Pe măsură ce anii trec, steaua operei sale strălucește tot mai puternic pe cerul culturii noastre. Sadoveanu exprima foarte limpede această idee: „Să ne aducem pururi aminte de Mihai Eminescu, cel mai ales dintre toți scriitorii acestui neam... În viața lui scurtă, a dus arta poeziei la înălțimi neîntrecute până astăzi, îmbogățind ritmul, rima și expresia artistică; a dat cuvintelor simple valori nouă și armonii surprinzătoare, sentimentelor adâncime unică, viziunilor orizont nemărginit... Pe lângă acest progres al artei scrisului, Eminescu a îmbogățit limba și a

legat poezia cultă de producțiile din veac ale cântăreților anonimi ai neamului... Generația mea i-a știut versurile pe de rost; generații de tineri le vor murmura și de-acum înainte în primăvara vieții, cât va suna pe lume dulcea limbă românească”.

Eminescu, omul, „încins de toate pasiunile spiritului și deschis către toate formele de cunoaștere”, după o pătrunzătoare expresie a lui Constantin Noica, a dat viață tainicei legături dintre sufletul poporului și natură, acel „sentiment neobișnuit al naturii”, despre care vorbea profesorul Tudor Vianu, precizând cu rigoarea-i cunoscută trăsăturile literaturii române.

Poezia eminesciană, cu adânci implicații filozofice și de neîntrecută vrajă artistică, exprimă pentru prima dată la noi trăirea românească pe dimensiuni universale. Din această perspectivă ați urmărit, în opera dumneavoastră, itinerarul mitului pădurii și semnificația acestei teme în lirica lui Eminescu. Vă propun să vă opriți asupra acestei „intuiții a naturii”, care ia în opera poetului o amploare cosmică, plină de încântare.

Voi încerca să particularizez prezența naturii în opera eminesciană. În ceea ce-l privește pe marele poet național, aș vrea să spun că la el nu este vorba de o simplă operațiune de mimesis, de înregistrare, de captare a naturii și a trecerii ei în poezie. Existența naturii la Eminescu este mult mai adâncă și mai complexă, în sensul că se confundă cu o matcă în care a trăit, în care s-a format, și care l-a marcat pentru eternitate. Este vorba despre natura Moldovei de Nord, cu codrii ei, cu lacurile ei, cu primăverile violente în frumusețea lor parfumată, cu toamnele ei minunate, este vorba despre natura aceasta care l-a modelat uman, sufletește, în adâncimi, dinăuntru cărora el va vorbi. Lucrul acesta mi se pare esențial: nu avem de-a face cu o transcriere, cu o fixare dinafară, ci cu o operație care vine dinăuntru. În Eminescu există o enormă infuzie a sentimentului natural, pentru ca în opera lui să se producă acea superbă desfășurare a vegetalului. Spre deosebire de ceilalți poeți români, la care sentimentul naturii se manifestă, fără niciun fel de îndoială, Eminescu urcă față de înaintași și chiar față de urmașii săi mai multe trepte. Este singurul care izbuteste să proiecteze natura în ordinea mitului: tot ceea ce ține de rânduirea vegetalului trece din simpla descriere într-o ipostază mitizantă. El reușește să scoată

peisajul românesc aflat, cum spuneam, înăuntrul său, și să-l proiecteze în eternitate, dându-i durată și stabilitate nepieritoare. Când vorbim de codrul eminescian, nu ne referim la descrierea unei păduri oarecare din jurul Ipoteștilor sau a Botoșanilor, ci la acel topos cu virtuți mitice, cu virtuți magice, care-l scot din contingență.

În creația poetului natura este o prezență însuflețită. Ea se contopește cu viața individului, face parte din ființa lui, participă la zbuciumul existenței umane, este leagăn de formare și ocrotire, țârm de vis și de împliniri, în această lume „magică”, pădurea, „codrul-împărat”, este investită cu puteri aproape supranaturale. Dialogul poetului cu pădurea, expresie a comuniunii cosmice dintre om și natură, antrenează toate momentele fundamentale ale existenței creatorului, ale destinului său dramatic. Dumneavoastră, care de mai bine de două decenii proiectați cu atâta devoțiune lumini pătrunzătoare asupra tainelor poeziei eminesciene, cum tâlmăciți înțelesul acestui dialog?

Codrul are, pe lângă semnificația istorică, și o semnificație particulară, legată de ființa individuală a creatorului. Eminescu se socotea el însuși făcând parte din începuturile spațiului românesc. În foarte frumoasa și puțin strania poezie „O, rămâi”, pădurea ca natură, ca topos magic cu puteri supranaturale, pare o îndrăgostită care se adresează copilului, încercând să-l rețină în continuare într-o eternitate mitică. Este o poezie dintre cele mai semnificative despre ceea ce înseamnă copilăria și adolescența, petrecute în mijlocul naturii românești, însuflețită de „vuiet de valuri”, și de „mișcarea 'naltei ierbi” sau de „mersul cârdului de cerbi”. În această ipostază, pădurea însemna participarea copilului la un spațiu cu însușiri extraordinare. Cea care vorbește este zâna pădurii, capabilă să dea puteri imense, atribute de excepțională frumusețe și, în același timp, atributele de protecție ale copilăriei și tinereții. În acest poem al legăturii de iubire dintre pădure și copilul tentat să o abandoneze, Eminescu vorbește de fapt despre propria lui copilărie, care a fost ocrotită de pădure. De o pădure închisă, într-un loc rotund, pe marginea lacului. Nu întâmplător, de la „O, rămâi” până la „Călin”, întâlnim același lac în mijloc de codru, imagine a unui cosmos redus ca proporție, dar nu mai puțin semnificativ sub raportul importanței. Întotdeauna, deasupra pădurii care înconjoară

lacul, apare luna plină: „În cuiabar rotind de ape, peste care luna zace”, zicea Arghezi că este cel mai frumos vers din poezia românească. Așadar, poetul a văzut în pădure elementul ocrotitor, spațiul care i-a protejat visările, care i-a urmărit pașii, care i-a călăuzit formația, cu o anumită știință a lucrurilor. Pentru el, codrul este o permanență care înseamnă atotputere și atotștiință. Codrul știe tot, are în el puteri protectoare, deține capacități premonitorii. În clipa în care tânărul vrea să iasă în lume, pădurea încearcă să-l împiedice. De ce? „Ș-am ieșit în câmp râzând”, zice el. Ce înseamnă „a ieși în câmp?” A evada din toposul mitic, în care era ferit de contactul cu realul într-un teren neutru, care nu mai înseamnă nimic sub raportul puterii, al capacității de protejare, de asigurare a unei continuități, a unei durate afective și, evident, mentale, intelectuale. Târziu, el își aduce aminte de vorbele pădurii, de chemarea codrului, pe care le-a ignorat, încredințat că soarta o să-i rezerve altceva decât putea să-i ofere spațiul plin de vrajă al copilăriei. Odată plecat, tânărul nu se mai poate întoarce în paradisul pierdut. Chiar dacă ar fi hotărât să o facă, nu ar mai avea acces la toposul magic al pădurii:

„Astăzi chiar de m-aș întoarce
A-nțelege n-o mai pot...”

Supus tiraniei timpului ireversibil, tânărul își strigă deznădejdea dublei pierderi de neînlocuit:

„Unde ești copilărie,
Cu pădurea ta cu tot?”

Am scris nu demult că strofa aceasta este, prin universalitatea suferinței pe care o exprimă, una din cele mai frumoase ale lumii. Stăruind asupra raportului particular al personalității cu pădurea, aș vrea să citez celebra poezie „Revedere”, foarte cunoscută, dar a cărei semnificație adâncă scapă în general la o lectură grăbită. De această dată, asistăm la întoarcerea celui care a plecat de sub poala ocrotitoare a pădurii. Rătăcitorul revine după multă vreme. El susține dialogul revederii pe un ton umilit, spre deosebire de atitudinea de detașare din partea codrului, care a rămas și rămâne:

„Iar noi locului ne ținem,
Cum am fost așa rămânem...”

Codrul răspunde de la înălțimea eternității. Cel ce s-a depărtat

ar vrea să rămână, să reintre sub protecția pădurii, dar este refuzat. Atitudine de mare frumusețe și de mare profunzime. Așa cum spuneam, Eminescu investește cu putere și știință acest element de perenitate și continuitate care este pădurea, element constitutiv al măcii spirituale românești. O întreagă istorie se află înscrisă între ramurile codrilor noștri.

Eminescu îmbrăcase în cuvinte, cum numai el era în stare să o facă, sentimentul comuniunii omului cu natura, în lupta pentru păstrarea ființei neamului. La adăpostul codrilor întunecați, am reușit să ne împotrivim tuturor vitregiilor istoriei. De două milenii, pădurea ne-a fost adăpost și aliat de nădejde. Numai împreună am dobândit biruințele existenței noastre naționale. „Codrul-voinicul”, „codrul frate”, „codrul împărat”, „stăpân absolut” cum l-a numit poetul, aduce cu sine ideea de vechime și statornicie, de demnitate și înțelepciune, de măreție și putere. Cine nu știe pe dinafară versurile din Scrisoarea III, în care Mircea i se adresează lui Baiazid cu cuvintele: „... Tot ce mișcă-n țara asta, râul, ramul, mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este...” Într-adevăr, în bătălia care urmează, natura este alături de voievodul muntean: „Și abia plecă bătrânul... Ce mai freamăt, ce mai zbuциum! / Codrul clocoti de zgomot și de arme și de buциum”... Dumneavoastră ați cuprins toată această bogăție de idei într-o formulă cu profunde rezonanțe: „mitul național al pădurii”. Cum ați explica-o?

Pentru Eminescu, codrul însemna, cum ați spus mai înainte, un element esențial de continuitate. La el, timpul și spațiul mergeau împreună. De altfel, așa a putut să devină poet național; topind laolaltă spațiul și timpul românesc, făcându-se una cu ele. Codrul aparține acestui orizont cu care Eminescu s-a identificat și fără de care n-ar mai putea să subziste ca prezență activă în cultura românească. Codrul devenea astfel un mit al continuității. Când facem această afirmație, ne gândim în primul rând la postumele poetului, în mod deosebit la acea poezie în care Dochia, ascunsă în adâncul codrilor, leagănă un copil, probabil poporul român. Îl crește, amintindu-și de geneza lui prin iubirea care a legat-o cândva de acel mare împărat din Apus, să-l presupunem pe Traian. Aici, în codru, Dochia își crește copilul. În gândul lui Eminescu, procesul de formare a poporului român este

legat de toposul magic al codrului. El dăinuie în desfășurarea istoriei românești tot într-o viziune magico-mitică. În „Memento mori”, codrul, se spune, este fermecat și se va însufleți atunci când Decebal va suna din corn. În spatele fiecărui copac, se află o făptură care vine din străvechime, asigurând în felul acesta poporului român desfășurarea în timp. Spațiul păstrează timpul, el asigură continuitatea, care, la rândul ei, hrănește conștiința apartenenței. „Râul, ramul”. În această metonimie extraordinară sunt cuprinse apa și vegetalul românesc. Ramul, pentru tot ceea ce înseamnă pădure, înflorire pe pământul acestei țări.

În completarea întrebării anterioare, aș vrea să ne întoarcem pentru o clipă la „Revedere”. Ce semnificație au versurile: „Numai omu-i schimbător, / Pe pământ rătăcitor”, în susținerea ideii de continuitate?

Eminescu opune destinului individual prezența perenă a codrului în viața unui popor. Sigur, el care era veșnic obsedat de durată și de continuitate, care a gândit neconținut cum ar putea salva din cele trecătoare ceea ce este românesc, a încercat și de data aceasta și, după părerea mea, cu un succes deplin, să salveze ordinea istorică, proiectând-o într-o ordine mitică. Elementul intermediar i-a fost codrul. El făcea legătura între poporul român din vremea lui și antichitatea dacică; el le-a unit prin intermediul codrului. Este un lucru esențial: vegetalul care păstrează în sine prețioasa matcă a continuității. Plecarea din pădure însemna un abandon, revenirea la pădure ar fi fost o regăsire, dacă pădurea mai primea. Desigur, lucrurile devin dramatice, așa cum s-a dovedit și destinul poetului, regretele târzii, iar luarea de cunoștință despre aceste fapte intervine când nimic nu se mai poate face. Îndeobște, tinerețea nu înțelege marile taine ale vegetalului, iar atunci când sunt descoperite, întoarcerea nu mai este cu putință. Esențial este să rămâi în matca ta, aceea care te-a făurit, care încearcă să te păstreze și să te ducă într-o desăvârșită continuitate. De altfel, ceea ce i se întâmplă lui Eminescu, devenit personaj sau proiectat ca personaj în „O, rămâi”, se petrece și într-o poemă postumă mai puțin cunoscută, „Mușatin și codrul”, în care Mușatin – de data asta Ștefan, ocrotit până la o anumită vârstă de pădure – este implorat să rămână înăuntrul ei. Ștefan refuză, aducând argumentul că este chemat de soarta care îl poartă

înspre lume și înspre istorie. Mi se pare un lucru de mare frumusețe și de mare interes pentru că, aici și-n alte părți, Eminescu se identifică discret și foarte puțin inteligibil pentru cei puțin avizați, cu personajul Ștefan. Cred că gestul acesta este sublim și de un mare adevăr, sub raportul suprapunerii valorilor. Eminescu simte în el ceea ce este etern românesc, ceea ce trebuie ca el să facă, mergând pe urmele faptelor lui Ștefan, într-o viziune de continuitate, care să lege trecutul de prezentul și de viitorul neamului său. În aceste împrejurări, pădurea deține unul dintre rolurile cele mai de frunte. Vegetalul românesc primește în aceste împrejurări, dincolo de teii cu umbra lată și cu flori până-n pământ, semnificații cu totul superioare, în afară de prezența decorativă a unei podoabe vegetale.

Natura magică eminesciană este indisolubil legată de sentimentul dragostei, cel care, la rândul lui, generează aspirația împlinirii umane, intrarea în unitatea originală paradiziacă. Împărăția de vrajă a codrului, „teiul vechi” și „teiul sfânt” închid taina locului sacru în care se împlinesc această comuniune. Ce s-ar putea spune despre investitura cu valoare de simbol a pădurii în ocrotirea sentimentului iubirii?

În legătură cu ceea ce spuneam mai înainte despre destinul individual și relația lui cu elementul vegetal, trebuie să adăugăm, firește – fără asta nu se poate – modul în care Eminescu reușește să coreleze poezia de iubire cu fenomenul vegetal. Este o altă semnificație și o altă funcționalitate dată pădurii, vegetalului în general. S-a vorbit foarte mult despre relația dintre natură și dragoste, despre prezența teiului. George Călinescu sublinia că desprinderea florilor de tei imprimă peisajului un anumit ritm, o anumită dulceață, făcând din ritmurile incantatorii ale căderii, un ritm al legănării cuplului, care se regăsește într-o perspectivă de basm. Știm foarte bine că, la Eminescu, poezia de dragoste împlinită aparține unui deziderat care nu se petrece niciodată, întâlnirea nu se realizează, ea are loc numai în imaginația lui. Entuziasmul cu care o întâmpină se traduce într-o proiecție în lumea basmului. De cele mai multe ori, ea este Zâna, el, Făt-Frumosul. Atunci, fie că îndrăgostita se refugiază sub un tei, așteptându-și iubitul, fie că, la rândul lui, acesta așteaptă pe marginea unui lac, absența ei făcându-l să sufere. Aș vrea să amintesc o poezie caracteristică în acest sens, „Povestea codrului”. Ea

pornește de la o poezie de Heine, dar lucrurile sunt absolut schimbate. Acolo este vorba de un ciobănaș îndrăgostit, aici despre codru, entitate misterioasă, care reconstituie o superbă lume feudală, după placul inimii poetului. Cu cei doi eroi se produce o regresie în copilărie, fenomen foarte interesant chiar pentru poezia modernă. Ei redevin copii, ca să poată intra în întinsa împărăție a codrului. Așa cum am mai spus, pentru Eminescu pădurea este un topos cu virtuți mitice, un loc sacru în care nu se poate intra decât dacă izbutești să te întorci în copilărie. Personajele – îndrăgostitul și îndrăgostita – sunt obligate să facă trecerea înspre copilărie, pentru a fi primiți în lumea codrului. Copilași cumiți, se culcă sub un copac. Acum se va produce o a doua regresie, în vis. Se vor cufunda într-un vis fericit, în timp ce codrul își va da ramurile într-o parte și-i va arăta tuturor.

„O, priviți-i cum visează
Visul codrilor de fagi!
Amândoi ca-ntr-o poveste
Ei își sunt atât de dragi.”

Prin iubire, cei doi au reușit să reintre în zona interzisă a codrului. Ieșiți, odată cu maturitatea, înapoi nu se mai pot întoarce, decât dacă izbutesc ca prin intermediul iubirii să devină o pereche de copii încântători și fericiți. Atunci, codrul îi va primi și-i va privi cu toată dragostea. Este o altă ipostază a vegetalului în lirica eminesciană.

M-am referit în treacăt la „Călin”. Vreau să adaug că partea ultimă, care constituie o hierogamie, o nuntă sacră, are semnificație foarte adâncă. Este adevărat că și aici lucrurile sunt spuse ca în folclor, pentru că, așa cum am afirmat mereu, dragostea la Eminescu nu se poate desăvârși decât în ordinea basmului, a feericului, pe care i-o aducea la îndemână folclorul. În „Călin”, Zburătorul îndrăgostit și frumoasa față de împărat îmbrăcată ca o zână, cu o stea în frunte și flori albastre în păr – întotdeauna atribute ale supranaturalului – își vor serba nunta lângă lac, în mijlocul codrului:

„De treci codrii de aramă de departe vezi albind
Și-auzi mândra glăsuire a pădurii de argint”.

Și aici, ca și-n „Memento mori”, codrul este însuflețit. Pentru el, această entitate este vie. Noi simțim lucrurile acestea poate pe jumătate, poate pe sfert, poate deloc. Din nefericire, lumea contemporană a

cam pierdut contactul cu natura. Eminescu simțea trăirea la unison cu vegetalul, avea o capacitate uluitoare de a o percepe la toate nivelele, constituind una din marile lui forțe poetice. Și aici, ca și-n „Scrisoarea III” și-n „Memento mori” și-n „Călin”, codrul este animat, are capacitatea de a trăi. Nunta, adică refacerea unității originare prin reunirea cuplului, se celebrează pe marginea lacului, în mijlocul pădurii, cu binecuvântarea acesteia. Codrul participă, într-o altă ipostază a plenitudinii ființei umane, la viața personajelor supranaturale, de astă dată la viața personajelor mitice. Ne aflăm în fața altei modalități de a lega destinele omului de destinele naturii, cu totul particulară. În tot romantismul european, această trăsătură originală este dintre cele mai izbitoare.

Cântând pădurea, versul eminescian ne amintește splendoarea poeziei populare, freamătul ei lăuntric, muzicalitatea ei inconfundabilă. Nu întâmplător Eminescu folosește uneori forma versului popular, îmbrăcând în el un grav și profund sentiment care ne duce cu gândul la imensitatea „dorului” și la gravitatea Mioriței, la adâncimile arhaice ale originilor. Se știe că Eminescu și-a hrănit dorința de cunoaștere din cronici și hrisoave de demult, a fost unul din cei mai autorizați cunoscători ai culturii populare, a cules folclor și a deschis pentru întreaga literatură română modernă căile largi și nepieritoare ale izvorului popular. El dă generațiilor de creatori o lecție: aceea a înțelegerii și folosirii la valoarea ei autentică – lirică și filozofică – a poeziei populare. De la versul anonim, a cărui candoare o păstrează în suflet, la modernitate, la o extraordinară deschidere către viitor. Cum parcurge genialul poet acest drum și la ce dimensiuni aduce în lirica sa relația dintre natură și iubire?

Rădăcinile viziunii vegetalului în poezie ca expresie a sufletului adânc al ființei se află în folclor, în poezia populară. Ele au trecut în Eminescu, desăvârșit spirit reprezentativ pentru cultura populară românească. Eu aș vrea ca de aici să mă îndrept către un alt tărâm. Mie mi se pare că Eminescu validează încă o dată ceea ce ar fi o altă caracteristică a culturii noastre: legătura indisolubilă între clasicitate și modernitate, prezentă la cei mai însemnați creatori. Această reprezentare cumpănită între ființa umană și natură, acest echilibru aproape cosmic vedește o viziune de armonioase proporții legate de

clasicism. Frunza verde și codrul sunt elemente care subliniază, în poezia populară, această trăsătură a vieții, tărâm al clasicității, prezent prin excelență la români. Folclorul nostru este un spațiu al clasicității. În Eminescu există ca în orice mare artist, care rezumă în sine toate dimensiunile timpului – cultura populară, deci participarea la clasicitate, dar există simultan și deschiderea către viitor, către poezia de la sfârșitul secolului al XIX-lea, către poezia modernă. Tot ceea ce la el a însemnat imagine de complexitate asupra naturii, asupra vegetalului, însumând toate elementele senzorialului, toată bogăția senzațiilor vizuale, auditive, olfactive, tactile, toată această îmbinare de senzații, de concret senzorial pentru sugerarea atmosferei în care se petrece ora de iubire, totul mi se pare destul de înrudit cu ceea ce va însemna o anumită ramură a poeziei moderne de la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu poezia simbolistă, măsura în care parfumurile, sunetele și culorile se întrepătrund, ne dezvăluie un Eminescu deschis către modernitate. În momentele de dragoste din mult visata oră de iubire, întâlnim ceea ce critica modernă numește vara erosului, acea splendidă împlinire, acea punere de acord a ființei cu tot ceea ce este puterea germinativă a erosului în univers. Voi da un exemplu, referindu-mă la „Scrisoarea IV”, una din capodoperele liricii eminesciene. Prima parte relevă în profunzime semnificațiile erosului poetului, cu marea dorință pentru împlinirea absolutului în dragoste; cea de a doua, imensa cădere, iluzia iubirii. Scena de dragoste între castelană și cavalier se petrece într-o atmosferă vărată. Acest cuvânt cuprinde toată plenitudinea erosului, desfășurată în atmosfera regenerativă a naturii, care înnebunește de bucuria sevelor exaltate ale pământului. Pe lac plutesc lebede albe, împrejur florile grațioase spânzură printre ostrețele balconului, roze roșii de Șiraz și liane de tot felul aruncă pete de culoare, totul este vegetal, încărcat de frumusețe, de calm, în iarba înflorită „somnoros suspin-un greier”. „E atâta vară-n aer, e atât de dulce zvonul” ... Cântecul greierului, zvonul naturii sunt percepute auditiv într-o plenitudine absolută. Parfumul ierburilor plutește pretutindeni, trandafirul cade peste coardele chitarei. Natura magnifică din noaptea de vară este îmbătăită de eros. În mintea poetului, virtuala întâlnire de dragoste ar fi avut loc, cei doi ar fi plecat pe ape, iubirea lor s-ar fi proiectat pe natura mare, pe cosmos. Ei trec dincolo de tărâmul care desparte

realul de ireal, într-o fericire deplină. În viziunea eminesciană, natura îmbracă o haină de extraordinară completitudine senzorială, cum rar am mai întâlnit în altă parte. Sunt semne care anunță cumva poezia modernă. Imagini asemănătoare apar și în „Miradoniz”: un peisaj încărcat de frumusețe, cu vegetație exuberantă, cu giganti trandafiri de purpură și crini de argint, pe care se așază fluturi cu păr de aur și aripioare de argint; și-n „Sărmanul Dionis” există acel moment în care peisajul lunar se transformă feeric, și-n „Cezara” domnește o vară eternă, în care totul este colorat, parfumat, pătruns de un murmur adormitor, elemente necesare pentru această conjugare de senzații, depășind mijloacele de sugestie ale romantismului, în general, foarte caracteristice poeziei moderne. Pornind de la clasicitatea folclorică în viziunea asupra naturii și ajungând până la modernitatea mijloacelor de exprimare a vrăjii pe care erosul o exultă în natură, Eminescu stabilește prin opera lui o legătură indisolubilă între cultura populară, deci între trecut și viitorul poeziei moderne, pe care-l deschide cu glorie. În simpla parcurgere a paginilor încărcate de așa-zise evocări ale naturii, Eminescu ne dezvăluie dimensiunea unei complexități geniale, care a stat la temelie edificării naturii întregi în joc secund, o natură răsfrântă în apele propriului său imaginar. Natura este văzută în ipostaze variate, cum spuneam, de la găză, până la proporția ei cosmică. Fiecare frântură din natură este investită cu un context care îi dă putere, farmec, expresivitate. Ele nu sunt fără sens statornicite acolo unde se află; fiecare îndeplinește o funcție într-o totalitate. Lacul este rotund pentru a sugera analogii cu luna care stă deasupra lui, ca și cum ar fi un spațiu al cosmogoniilor sau al epifaniilor. Luna zace peste ape. E ca o cloșcă sau ca un ou, ori lacul pare să fie un ou. În cosmogoniile celor vechi, întinderea lacustră semnifica izvorul vieții. De jur împrejur, se înșiră arbori, ca o strajă de giganți. Fiecare element al naturii a fost observat cu acuitate și exactitate. De aceea această viziune interioară a lui Eminescu a fost luată drept o transcriere a naturii, de aici confuzia despre o natură care are în ea toată vitalitatea spiritului, pentru că este venită din interior, cu exactitatea de descripție a fiecărui detaliu, de la găză, de la floarea de tei, până la lac, lună și stea. În viziunea lui despre eros, totul are funcționalitate. Nimic nu este întâmplător; totul se leagă într-o percepție cosmică. Într-o minte de

geniu, totul capătă coeziune în virtutea iubirii, principiul germinativ, de legătură, de armonizare între elementele lumii. Întocmai ca la vechii greci, iubirea face să crească splendida natură și nu întâmplător poetul evocă în „Memento mori” atât de frumoasa natură a antichității clasice grecești. La noi, el adaugă un aer de taină care învăluie natura dacică; aici, mitul cunoaște alte valențe. O întreagă natură, de la elementul cel mai mărunț, aparent nesemnificativ, până la aspectele decisive în mișcarea armonioasă a astrilor, în organizarea cosmosului, în alcătuirea imaginii iubirii unificatoare și integratoare, Eminescu a luat totul în considerare. Ar fi suficient ca iubirea să se împlinească, pentru ca natura să fie desăvârșită și să o ocrotească. O iubire de tip mitic, cu izvoare în gândirea grecească, erosul stăpân al lumii. Atunci când iubirea există, lumea înflorește; în clipa în care erosul s-a retras, el este înlocuit de moarte. Natura piere, apare oceanul cel de gheață, ca-n „De câte ori iubito...” S-a stins iubirea și, odată cu ea, s-a stins lumea. Totul a încremenit în neînțelegere. Plopii, singuratici, sunt fără soț. Nu întâmplător. „Plopii fără soț” sugerează solitudinea. Natura devine rece, moartă. Crengi negre, bătute de vânt, ploaie, iarnă, totul este înghețat și trist, Thanatos s-a înstăpânit în lume, distrugând nu numai natura, ci și ființa interioară. Versurile din prima parte a „Scrisorii IV” glorifică vigoarea erosului în natură; totul este numai liniște și armonie, luna, din țărniță în țărniță, durează o cărare de văpaie... Cuplul este pe cale să se întâlnească pentru a reface unitatea originară. În partea finală, echilibrul se rupe, ajungându-se la acea fantastică mărturisire, sfâșietoare, patetică, „Ah, organele-s sfărmate și maestrul e nebun!” În locul versurilor în care silabele finale ale cuvintelor compun rime interioare, se îngrămădesc aliterații de consoane: „Altfel șuieră și strigă, scapără și rupt răsună”. Disperarea, nebunia. Pierderea iubirii înseamnă înlocuirea ei cu Thanatos. Lucrurile sunt vizibil legate ele: iubirea cu natura, pustietatea cu moartea.

*

Să ocrotim, deci, prima entitate, armonia dintre ființa umană și natură. Să nu lăsăm ca iubirea să piară. Ea este puntea de legătură între elementele lumii, este sensul însuși al vieții pe pământ, în care

natura, regenerată de ordinea cosmică, devine mit și eternitate. Mihai Eminescu, el singur, a reușit să pună de acord splendida împlinire a celor mai înălțătoare sentimente omenești cu forța germinativă a naturii.

NICOLAE DOCSĂNESCU

România literară, 22, nr. 12, 23 martie 1989, p. 5.

„Mesajul unui optimist”, Editura Eminescu, București, 1989, pp. 62-75

„... DUȘMANI ÎNVERȘUNAȚI AI TIMPULUI
UCIGĂTOR DE FORME...”

Stimată Zoe Dumitrescu-Bușulenga, în 1963 apărea volumul dumneavoastră despre Eminescu, care s-a dovedit a fi doar primul dintre cele câteva consacrate marelui nostru poet. Nu aveai, la acea oră, un complex de inferioritate față de fundamentalele exegeze eminesciene? Nu cumva era la mijloc și o ambiție, specific tinerească, de a spune ceva nou în materie de Eminescu? Cum a fost întâmpinată cartea, care se propunea a fi mai degrabă o biografie (să ținem cont și de colecția „Oameni de seamă” în care a apărut și pentru care a fost, se vede, scrisă special), de însuși Călinescu?

...

Am înțeles. Să revenim, acum, la demersul critic propriu-zis al primei dumneavoastră cărți despre Eminescu. Evident, ea era marcată de mentalitatea care domina epoca și care puneă un accent excesiv pe latura sociologică a investigației („lupta geniului romantic cu vremea lui”, după cum conchideți spre finalul demonstrației critice). În același timp, dumneavoastră spărgeți energic tiparele acelei mentalități, transferând analiza în domeniul ontologicului liric eminescian. Astfel, făceți surprinzătoarea constatare, temerară la acea oră, că Eminescu „a urmărit ipostazele cele mai frumoase, mai mărețe, ale vieții în mai toate elementele”: „A întrezărit, în lumina acelorăși mituri vechi cât lumea, creația cea dintâi a făpturilor eterne (după surse gnostice sau neoplatonice), cât și pe cea de a doua, a ființei cu tristeți trecătoare. A văzut izvorând din neființă viața, «în roiuri luminoase», și a urmărit-o în organizațiile ei succesive de la elementar aerian și acvatic la

mineral, la vegetal, la animal miniatural și, în sfârșit, la uman”. Prin astfel de aserțiuni prefigurați direcțiile noi ale eminescologiei: prin postularea unor idei tradiționale, să zicem a faptului că poetul s-a așezat pe poziții diferite de cele ale „Junimii” (în impunătorul volum „Eminescu și romantismul german” afirmați contrariul: „Junimea” e cea care impune „un moment nou al istoriei românești), mai plăteți tribut unor locuri comune. Vă rog să priviți în urmă și să precizați: în ce măsură ați continuat demersul dumneavoastră din acea carte a începuturilor și la care aspecte ale lui ați renunțat.

Cum sunt tocmai în cursul rescrierii acelei prime cărți, cam tinereti, cam nesigure, nu mi-ar fi foarte greu să răspund, cu atât mai mult cu cât într-un sfert de secol lucrurile au avut timp să se limpezească în mintea mea. Am plătit, într-adevăr, tribut unei vremi și unei mentalități apăsătoare, ținând în mine adevărul despre valorile reale ale culturii românești. Dar cartea trebuia scrisă. Dumneavoastră, cei tineri, nu știți cât și cum s-a ocultat, în acei ani teribili, fața poetului nostru. Centenarul nașterii, în 1950, s-a desfășurat triat, cu trei (3) poezii. Geniul eminescian era redus la „Împărat și proletar” (fragmentar înfățișat), la „Scrisoarea III” (și aceasta ciuntită) și la o biată postumă, total lipsită de valoare, „Viața”. Și atunci, cu orice preț, am ținut să înfățișez un Eminescu privit cu dragostea și venerația care i se cuvin. Am scris pentru tinerii care nu-l cunoșteau, pentru vârstnici ca să nu-l uite. Cât am greșit obligată, o să se vadă după apariția noii versiuni a cărții. Țin să arăt însă că am recurs adesea la adevăruri parțiale, cărora mai târziu le-am adăugat necesara complementaritate. Astfel, când scriam că poetul se afla pe alte poziții decât acelea ale Junimii, mă refeream, în general, la independența lui de gândire și, în special, la rezervele manifestate de el față de atitudinea de tăgadă adoptată de Titu Maiorescu față de Școala Ardeleană și de descendenții ei din curentul latinist, pe care el îi venera. Adoptând atitudinea „Junimii” integral în materie estetică, deoarece înțelegea urmările benefice pentru cultura românească, Eminescu își păstra neatinsă (și nu totdeauna tacit) criteriile istorice în alcătuirea scării valorilor românești. Ceea ce am dus mai departe a fost adâncirea analizei personalității eminesciene, corelată într-un fel cu geneza operelor, fără să transforme demersul într-unul de critică genetică, ci menținându-mă la urmărirea devenirii interioare a gânditorului artist. Am renunțat, evident, la balastul sociologizant și

mai cu seamă la determinarea devenirii prin factori exclusiv externi.

Pe parcursul mai multor ani, dumneavoastră ați manifestat un entuziasm constant pentru analogiile tipologice, pentru lecturile paralele, adică ați rămas o pasionată comparatistă. Eminescu și romantismul german se situează într-un mod deosebit în aria comparatismului: detectând izvoare („sursologia” este, după cum se știe, atât „splendoarea”, cât și „mizeria” studiului comparat), dumneavoastră nu-l înfeudați pe Eminescu culturii germane, ci-i stabiliți doar specificitatea, „mirosul de pământ proaspăt al propriului suflet”. În acest sens sunt de reținut mai multe precizări de optică: alături de unele influențe textuale sau de cele catalitice (în accepția blagiană), sunt surprinse paralele posibile, ca în cazul Eminescu-Novalis. Apropiindu-l pe Eminescu de Jean Paul Richter, de Hölderlin și de cele trei mari direcții ale Spiritului romantic (Școala de la Jena, Școala de la Heidelberg și Spät Romantik), dumneavoastră îl detașați până la urmă cu fermitate, punându-l de fapt în lumina unui daimon comun al romantismului, care presupune „o recuzită motivică, un mic univers de locuri comune, de topi, preluat după gust și puteri de fiecare dintre poeți”. Care credeți că este ponderea paralelelor posibile în studiul comparat? Personal cred că, azi, ele sunt cele mai fascinante, fie și din simplul motiv că depășesc evident atât „sursologia”, cât și „catalitismul”.

Fascinația comparatistă este într-adevăr covârșitoare astăzi și nu numai în literatura comparată. Probabil că procesul de înălțare de la om la națiune și la umanitate are loc și în disciplinele umaniste, pe măsură ce perspectiva noastră crește de la particular la general, într-o lume, sperăm, tot mai solidară. Dar în aceste condiții atât de prielnice intelectului și spiritului, orice speculație este posibilă. Însă disciplina noastră trebuie să-și păstreze credibilitatea științifică, chiar dacă în calitatea ei de *discipline de coronnement* cum i s-a spus, este menită să depășească și sursologia și, cum spuneți dumneavoastră, „catalitismul” (deși acesta poate n-ar trebui depășit pentru motive binecuvântate). De aceea pentru a realiza întinderea în spațiu și în timp a „paralelelor posibile”, nu putem da frâu liber propensiei noastre comparatiste care poate merge oricât de departe. Suntem obligați să păstrăm o dreaptă măsură în circumscrierea teritoriului asocierilor în funcție de extensia culturii autorului studiat, de spațiul formației sale, de vremea în care

ideile generale l-au marcat, de straturile inconștientului colectiv și de altele multe. Dar toate elementele care ar converge la realizarea „paralelelor posibile” se cer supuse unui examen critic riguros, care să asigure minima credibilitate necesară. Sigur că la cei de înălțimea lui Eminescu ispita paralelelor este fără sfârșit. *Forma mentis*, forma minții lor se cuvine a fi însă factorul decisiv care să frâneze sau să încurajeze opțiunile noastre ca ele să nu-i trădeze.

Vă invit în continuare să lărgim chiar perspectiva, și așa largă, pe care o susține cartea dumneavoastră. În „Argument” recunoașteți, în spiritul interpretării nuanțate a problemei pe care o abordați, că studiile lui Sergiu Al. George și Amitei Bhowe deschid o fereastră surprinzătoare spre sinteza Orient-Occident, „care-l singularizează pe român în romantismul european”. Deci, însăși această paranteză vine să ne îndemne la adâncirea cercetării comparative: nici numai romantismul european, nici numai „orientalismul” poetului nu explică nimic. E nevoie neapărată să străluminăm, să radiografiem fața lui indo-europeană, sau, cum ziceți dumneavoastră europo-indică. În universalitatea romantică eminesciană India intră într-un mod diferit de acela cum este însușită de ceilalți poeți-afini ai săi (este și convingerea Amitei Bhowe). Ce credeți despre această sinteză Orient-Occident în cazul lui Eminescu, considerat din punctul de vedere al universalității sale romantice? În ce măsură „indianismul” este valorizat prin filiera romantismului german? Personal sunt înclinat să cred că el e mai degrabă un fenomen care se înscrie organic (fără medieri speciale) în structura sufletească a poetului.

În privința singulare sinteze izbutite de Eminescu între spiritualitatea indiană și cea româno-europeană, ar fi mult de spus. E adevărat că Europa la începutul secolului XIX a receptat cu uimire și nesaț fragmente ale culturii sanscrite, Anglia și Germania fiind primele țări profund interesate în acest fenomen. Și frații Schlegel, teoreticienii primei școli romantice germane de la Jena, s-au numărat printre primii adoratori ai „Vedelor” și ai celor două epopei celebre. Prin „Bhāvād Gita”, cartea VI din „Mahabharatha”, a pătruns în conștiința europeană, ca un catehism al filozofiei indiene. În opera lui Eminescu stau mărturie ale interesului față de acea filosofie și cosmogonie „Scrisoarea I”, în care cele două imnuri din „Rigveda” se topesc într-o sinteză superioară, în

elemente biblice, gnostice, kantiene etc., apoi „Rugăciunea unui dac”, „Memento mori”, ca și atâtea idei ca aceea a migrării sufletelor din „Sărmanul Dionis”, „Avatarii faraonului Tlă” etc. Amita Bhose (care a făcut doctoratul sub conducerea mea) duce mai departe cunoștințele lui Eminescu în materie, până la cunoștințe solide de limbă. Eu însămi subscriu la argumentele sale. Dar, pe de altă parte, nu pot să nu fiu de acord cu punctul dumneavoastră de vedere că fenomenul se înscrie organic în structura poetului. Mi se pare că-l văd ca pe un bard al lumii Indiei brahmane care, prin practici spirituale, se pune în starea de a contempla începuturile și sfârșiturile lumii. Era prea familiarizat cu cosmosul și cu dialogul cu absolutul ca să nu-l socotesc un avatar al strălucitei lumi a inzilor vechi. Asta fiindcă vorbeam mai înainte de straturile cele mai adânci ale inconștientului personal și colectiv.

Dumneavoastră respingeți pe bună dreptate afirmația nefondată a lui H. Sanielevici, după care Eminescu n-a făcut altceva decât să răsădească, în literatura noastră, întreaga concepție despre viață a romanticilor germani și decelați întâlnirile temeinice, afine și edificante, a căror demonstrare evidențiază și notele deosebitoare. E un comparatism elastic, nuanțat, dezinteresat față de „răsădirea” ca atare a sferei motivice comune și, dimpotrivă, interesat de „genul proxim sub al cărui generic se situează, în chip fericit, și el, și cei mai însemnați dintre romanticii europeni”. Eminescu, după cum arătați, nu e nici byronian (îi lipsește gesticulația nonconformistă) și nici hugolian (este absolvit de retorica exterioară demolatoare), ci este stăpânit de un daimon irezistibil, generator de contradicții interioare și de zvârcoliri chinuitoare între un aici apăsător și un dincolo greu de atins. Cea mai temeinică întâlnire a lui Eminescu cu romanticii are loc pe tărâmul mitului, al configurării unei imagini arhetipale a lumii. Paralela cu Școala de la Jena, ca și cea cu Școala din Heidelberg, duc la surprinzătoarea concluzie că poetul nostru completează un gol al culturii moderne: „Marea lecție mitică învățată de Eminescu teoretic de la Friedrich Schlegel și Ludwig Tieck, dar mai cu seamă din aplicațiile lui Tieck, a fost dublată sau, mai bine zis, s-a grefat pe o gravă, esențială aventură existențială, conducând pe romanticul român la împlinirea magistrală a gravei carențe a culturii moderne (pe care o observase și el în consonanță cu cei doi teoreticieni mai înainte citați), lipsa mitologiei”. Eminescu se scufundă în „lumea ce

gândea în basme și vorbea în poezii”, lumea începuturilor aurorale cu delicii narcisice neobișnuite, dar, spre deosebire de romanticii germani, nu recurge la magie: el își asumă, la modul tragic, întregul curs de dureri al lumii. Dumneavoastră nu puneți accentul pe această deosebire esențială, dar din paralelele „posibile” și reale ea iese oricum. La Eminescu e pretutindeni o intensitate a trăirii, a arderii pe propriul rug (de unde substratul adânc ontic și existențial al poeziei sale), greu de atestat chiar la marii romantici. Credeți că exagerez?

...

Să mai apelăm la o notă deosebitoare. După cum a demonstrat Viorica Nișcov, cu care cădeți de acord, între Novalis și Eminescu este o opoziție capitală la nivelul concepției despre lume. Novalis recuperează pierderea iubirii prin instituirea spiritualului în contingent, Eminescu însă, „pierzând, dobândește doar privilegiul amarei lucidității”, sau, cum precizați dumneavoastră, reiterând calitatea negativă a contingentului. Aș vrea să adaug și eu că recuperarea iubirii neîmplinite în planul realului se face, la poetul nostru, printr-o reiterare continuă, la un grad maxim de tensiune, a amintirii iubirii, a pozitivului de altădată, ca să zic așa. Eminescu e, așa cum ziceam în cartea mea Narcis și Hyperion, singurul actor al „teatrului” iubirii.

Cu mărunta observație că și eroii săi recurg la magie (în „Strigoii”, „Sărmanul Dionis”, „Povestea magului călător în stele”), trebuie să mărturisesc că sunt într-un tot de acord cu punctul dumneavoastră de vedere, după care Eminescu a preluat toate durerile lumii asupra-și, în mod cristic, aducându-se jertfă pe sine prin arderea pe propriul rug. Și doar așa a putut ajunge în pragul cunoașterii absolute ca Hyperion după lecția de reinițiere făcută de părintele ceresc. În planul contingentului, aventura lui spirituală s-a soldat cu nebunia și moartea. Nu exagerați defel.

Un aspect revelator al studiului dumneavoastră comparativ este felul în care puneți în lumină raportul Eminescu-Kant. Perspectiva exegetică este, în această privință, absolut nouă. Nu mai găsim în filele cărții un Eminescu înrobuit lui Schopenhauer, sau numai lui. Să reținem mai întâi modalitatea originală de a elucida problema din „Argument”: prima precizare e aceea că

dinspre Kant au venit impulsurile cele mai importante care au determinat seismul decisiv ce a înlăturat energic zidurile în gândirea eminesciană; a doua evidențiază adevărul că Eminescu nu îl receptează pe filosoful voinței în chip izolat, el fiind, de fapt cel care aruncă punțile spre autorul „Criticelelor...”. Nu e vorba, așadar, de o limitare a poetului nostru la sfera de influență exclusiv schopenhaueriană: „Sigur că autorul Lumii ca voință și reprezentare („Die Welt als Wille und Vorstellung”) a aruncat, cu eleganța și frumusețea poetică aproape a stilului său, punțile necesare spre înțelegerea dificilei și extrem de austerei opere kantiene, cum s-a susținut, pe bună dreptate, de la Ion Petrovici încoace”. Reiese oare din această frumoasă și adevărată – cred – postulare a dumneavoastră că Schopenhauer este mijlocitorul ideal dintre Eminescu și Buddha sau chiar dintre Eminescu și Platon?

Știm ce ferestre către absolut a deschis Kant pentru Eminescu în măsura în care i-a dezvăluit resorturile gândirii categoriale. Ne-au rămas în acest sens notele manuscrise, traducerea din *Critica rațiunii pure* și aplicațiile mito-poetice din „Sărmanul Dionis”. Pe Schopenhauer l-a simțit aproape însă, socot eu, mai cu seamă prin calitatea de transmițător al câtorva postulate ale doctrinei buddhiste. Dar ca întotdeauna, și în cazul Schopenhauer, Eminescu a resimțit gândirea filosofului romantic târziu ca un punct de plecare pentru întâlnirea cu Căkyamuni care a rămas și ea integrată în uriașul creuzet al minții eminesciene. Chiar dacă Schopenhauer n-ar fi existat, Eminescu tot s-ar fi întâlnit cu India, ca și cu Platon. Căci toate acestea erau în el.

E cazul să mai nuanțăm și alte fațete ale problemei Eminescu-Kant. Întâlnirea poetului cu filosoful de la Königsberg marchează adânc saltul „dinspre tărâmul cunoștințelor înspre tărâmul sensurilor, al semnificațiilor”. (Arătaserăm și noi, în „Narcis și Hyperion”, că feciorul de împărat fără de stea este primul personaj kantian al lui Eminescu, că prezența imaginară a lui Kant în „Crisoarea I”, în „Sărmanul Dionis”, „Archaeus” a sporit mesajul dialectic al creației eminesciene).

Datorită contactului cu *Criticele*, „Eminescu a început să privească mult mai atent la mecanismul propriu-zis al cunoașterii”.

De asemenea, dumneavoastră stabiliți o interdependență, o „legătură internă” între traducerea *Criticii rațiunii pure* și interesul manifestat pentru știința, nouă pentru Germania, a psihologiei

popoarelor (Volkerpsychologie), apoi detectați descendența din Kant a gândului eminescian privitor la scopul artei și a ideii exponențiale despre geniu: „În speță și în lumina filosofiei kantiene, întrebarea se punea cum el, însul liber prin cunoaștere (lucru învățat de la Kant), condus de legea morală, universală, a imperativului categoric (tot de la Kant cetire), putea reprezenta, la puterea cea mai înaltă, specificitatea unui popor”. Cred că sunteți, însă, de acord că cel mai prețios lucru în raporturile Eminescu-Kant este marele pathos al cunoașterii, „scuturarea jugurilor categoricale”, înfruntarea semeață, cu adevărat romantică, a obstacolelor pe care i le puneau în fața poetului timpul și spațiul.

Fără îndoială, Kant i-a fost marele sprijin în cunoaștere, el oferindu-i platforma sistematică pentru zborul gigantic al fanteziei. Numărându-se printre cei mai înverșunați dușmani ai timpului ucigător de forme (nu l-am putut compara decât cu Shakespeare în această privință), Eminescu a găsit un aliat prețios pentru înlăturarea celor două categorii îngrăditoare ale libertății de gândire, timpul și spațiul. Și victoria s-a înscris în imaginarul său în chip strălucit, producând admirabilele efecte pe care le știm și care se numesc „Sărmanul Dionis”, „Luceafărul”, „Povestea magului călător în stele”.

În Eminescu – cultură și creație vorbești de marele poet ca etern veghetor determinant al tuturor drumurilor poeziei, fie ele tradiționale sau moderniste. Evident, Eminescu veghează și calea lui Arghezi, și cea a lui Blaga, și – în nu mai mică măsură – cea a lui Stănescu. Pe care dintre poezii români ai secolului XX l-ați considera cel mai eminescian?

El este pretutindeni în poezia secolului XX, chiar ascuns mereu în alte haine, fiind ctitorul limbii poetice românești pentru toată durata ei. Așa încât nu pot spune care este haina cea mai asemănătoare cu aceea pe care el a purtat-o.

MIHAI CIMPOI

București, 1988.

Literatură și artă (Chișinău), 22 iunie, 1989, p. 4.

„Spre un nou Eminescu: dialoguri cu eminescologi și traducători din întreaga lume”, Chișinău, Editura Hyperion, 1993, pp. 133-140, și București, Editura Eminescu, 1995, pp. 132-139

EMINESCU 2000

„LUMINA POETULUI ESTE VEȘNICĂ”

O inițiativă extraordinară

Când, în România tranziției, Eminescu părea să nu mai intereseze pe nimeni, Ministerul Culturii, Uniunea Scriitorilor și Fundația Culturală Română celebrează cu mare pompă împlinirea a 150 de ani de la nașterea poetului nostru național, declarând anul 2000 An Eminescu. În calitate de filolog, de profesor și intim cunoscător al versului eminescian, cum apreciați această inițiativă?

Inițiativa, care-i aparține lui Caramitru, este extraordinară. L-am și felicitat pentru ea. Mă bucură faptul că vom neglija o vreme Economicul, pentru a ne dedica acestei celebrări. Economicul va rămâne întotdeauna un punct vulnerabil și fluctuant în viața noastră. Mă preocupă și mă interesează în schimb Spiritualul și Intelectualul. Atunci când spiritualul reintră pe făgașul marilor tradiții intelectuale românești înseamnă că nu este totul pierdut, că mai avem o șansă de supraviețuire ca popor. Or, această sărbătorire a nașterii lui Eminescu se înscrie într-o astfel de tradiție intelectuală românească și ne face cinstite faptul că, în ciuda greutăților de tot felul, mai putem vibra sufletește, intelectual, în asemenea clipe.

Mâine-dimineață chiar, plec până la Iași pentru a participa la festivitățile de-acolo. Este o mare bucurie pentru mine să pot vorbi despre Eminescu.

Pentru foarte mulți, Eminescu a rămas un necunoscut

S-a vorbit multă vreme despre „actualitatea lui Eminescu”. Oare mai durează ea și astăzi?

Impactul unei capodopere – veșnic egală cu sine – poate crește ori scădea, după calitatea celor ce-o receptează, după capacitatea acestora de a-i înțelege valoarea. Ceea ce nu se înțelege astăzi la noi este că recentele „interpretări negative”, „contestările” din ultima vreme au fost făcute fie din ignoranță, fie din rea-credință.

Poți iubi sau nu un artist, îți poate plăcea sau nu opera sa, dar trebuie să-i recunoști valoarea. Întrebat care este cel mai mare poet al Franței, Gide răspundea cu onestitate: „Hélas! Hugo!”, mărturisind astfel că lui, personal, Hugo nu-i place.

La noi, în schimb, tinerei cu câte un volumaș de versuri publicat în grabă îi contestă lui Eminescu valoarea, actualitatea.

Lumina lui, a Poetului, este însă veșnică, pentru că actualitatea „marilor” este eternă. Dacă noi nu o vedem este din pricina cecității noastre.

Dar și mai trist este faptul că, pentru foarte mulți, Eminescu a rămas un necunoscut. Am urmărit sondajele făcute pe stradă și am văzut cum oameni de toate vârstele nu știau prea bine cine este Eminescu, nu puteau rosti măcar un vers din poeziile lui. Excepție au făcut doar moldovenii din Basarabia, care știau poezii întregi pe dinafară. Un motiv de triste reflecții pentru români...

În această necunoaștere a poetului, o foarte mare vină o poartă profesorii. Am văzut cum elevi din clasele mari știau doar câteva versuri; în schimb, recitau comentarii pe dinafară. Dar unde sunt cosmogoniile eminesciene, unde este zborul Luceafărului, unde sunt versurile Poetului? Este evident că profesorii nu știu să pună în valoare opera acestui geniu a cărui altitudine nu înseamnă nici depărtare, nici înstrăinare, ci doar un plus de certitudine a universalității.

**În întreaga lui poezie, cuvântul își găsește valorile magice
originare**

Dacă printr-o minune Eminescu ar reveni în lumea noastră cea

strâmbă, ce anume credeți că s-ar grăbi să îndrepte?

Cred că nu ar ști cu ce să înceapă. Și-ar construi cu siguranță, imediat, un model cosmogonic și s-ar refugia în Macrotimp, în Cosmos. Evadarea lui din Timp era, de fapt, un refuz al Realului...

Când vi se face dor de poezia lui Eminescu, ce anume citiți de obicei?

Am perioade când mă îndrept spre opera postumă. Atunci aleg „Mușatin și codrul”, poem al vocației voievodale a codrului împărat, ca și a viitorului uns al țării, Ștefan. Dar în ultima vreme aleg din ce în ce mai des „Odă (în metru antic)”, căreia îi descopăr mereu alte tâlcuri, sau „Glossa”, ori „Peste vârful”.

Îmi plac deopotrivă Sonetele eminesciene, unele pornind de la Shakespeare, ca acel „Când însuși glasul gândurilor tace / Mă-ngână cântul unei dulci evlavii - / Atunci te chem; chemarea-mi asculta-vei? / Din neguri reci plutind te vei desface?”, dar care la Eminescu a devenit, iată, cu totul altceva. Cuvântul își regăsește și aici, ca în întreaga poezie eminesciană, valorile magice originare.

SANDA ANGHELESCU

Formula AS, 10, nr. 397, 24-31 ian. 2000, p. 21

„EMINESCU, DRAGOSTEA MEA”

În luna aprilie a Anului Eminescu am avut șansa, nesperată, de a vorbi la Galați cu eminescologul nostru de excepție, doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, despre Eminescu.

Cât de departe suntem de Eminescu, acum, în anul 2000?

Ei, aici atingeți o chestiune foarte gravă și în care eu sunt foarte implicată: ceea ce se petrece cu Eminescu este extrem de relevant pentru toată cultura românească. Pentru că a-ți contesta prima valoare a spiritualității neamului înseamnă a reteza piramida și, cu asta, am terminat cu „efectul de piramidă”, cu ceea ce înseamnă echilibru, armonie. Dacă-l dăm jos pe Eminescu, probabil o să urmeze Brâncuși, Enescu... Și rămânem cu tinerii actuali care produc câteva poezii pe zi și sunt foarte mulțumiți de marea lor operă.

Cum au reacționat scriitorii?

Un tânăr profesor de la Huși, Theodor Codreanu, a scris recent o carte, e deja la a treia ediție, se cheamă *A doua sacrificare a lui Eminescu*. A fost violent criticat! O dată – el zice – a fost sacrificat în timpul vieții, iar a doua sacrificare se încearcă acum. Eu zic că e a treia, fiindcă a doua a fost cea operată de proletcult, în anii '50, când s-a încercat înlocuirea lui cu poetul cizmar Teodor Neculuță, cu bietul Păun Pincio... Eu i-am prefațat cartea și am fost amândoi criticați.

„Sacrificările” lui Eminescu au o motivație comună?

Asta mă întreb eu! Prima contestare a lui a venit din partea

neînțelegerii: era mult prea sus, față de epoca sa. Canonicele Grama, bietul Aron Densușianu și ceilalți se uitau la el ca la o ciudățenie. Venea ca un poet european – pentru că este primul mare poet european al României, nu? A doua contestare a fost făcută cu socoteală de comuniști, în timpul ocupației sovietice. După aceea, a fost reabilitat, cu excepția publicisticii. Firește, sovieticii aveau în programul internaționalismului lor și tăierea rădăcinilor noastre.

Ce se întâmplă acum?

În momentul de față, din nefericire, se întâmplă același lucru, promovat dinspre vest – ceea ce e o mare tristețe. Eu înțeleg globalizarea, integrarea, dar nu putem să ne pierdem identitatea. Domnul Paler întreba, așa de frumos, pe unul dintre susținătorii acestei globalizări: „Dumneavoastră vreți să tăiați rădăcinile naționale ale acestui popor cu orice preț?” Și era trist. Și era îndârjit. Într-adevăr, și eu mă îndârjesc, când văd aceste lucruri. Pentru că ai sentimentul că, în clipa în care îl decapitezi pe Eminescu, te-ai decapitat pe tine. Citiți articolul lui Patapievici din „România liberă” din 15 ianuarie, unde spune: „Eminescu, poet național? De ce să ne mai intereseze, dacă noi devenim acum internaționali? Eminescu, profund? Ce e aia profund? Categoria asta a dispărut... Eminescu, interesant? Ce e interesant în Eminescu e german. Pe noi nu ne mai interesează Germania, ne interesează America”. L-a făcut praf pe Eminescu, din trei-patru sofisme.

Ce motiv ar avea românii să-l conteste pe Eminescu?

Eu le acord două circumstanțe... agravante. Prima ar fi ignoranța. E adevărat, e foarte greu să cunoști opera eminesciană. Au apărut 16 volume – plus al 17-lea, indexul – din marea ediție Perpessicius, continuată de Creția și de Vatamaniuc. Câți îl citesc pe Eminescu și, mai ales, câți îl înțeleg? Foarte multă lume știe „Pe lângă plopii fără soț”, „La mijloc de codru des”... Odată, un poet mi-a pus o întrebare: „Ce, doamnă, «La mijloc de codru des» e poezie de poet mare?” De aceea, recent, am făcut o ediție Eminescu pentru școlari, în care n-am pus decât ceea ce am crezut eu că este vrednic de Eminescu. A doua circumstanță e... un fel de paranoia: adică, ne simțim noi,

poezii tineri, cumva rivalii lui? Suntem emulii lui, în concurență cu soclul lui, ca să ni-l construim pe al nostru? E trist, pentru că, dacă pe ignoranți îi lași în ignoranța lor sau începi să-i înveți, dacă sunt de bună-credință, ce te faci cu ceilalți, care se vor înălțați în viitor pe soclul lui Eminescu, fără să aibă cultura lui Eminescu? Mulți au studiat filosofie, dar omul ăsta l-a tradus pe Kant, la 18 ani a tradus *Critica rațiunii pure*, să fim serioși!

Credeți că există o analogie între intenția actuală de globalizare a culturii și ecumenism?

Cu siguranță. Aceasta este doctrina „New Age” („Noua Eră”) care distruge absolut totul. Adică, o țară fără cultură și fără istorie vrea să distrugă Europa, pentru că are cultură și are istorie! Am auzit, odată, la televizor, pe cineva care stătuse două-trei luni în America și se făcuse foarte „deștept”, spunând: „Ce e aia «trecut»? Ce e aia «viitor»? Nu există decât prezentul! Filosofia pragmatică ne impune numai prezentul”. Și atunci, Paler l-a întrebat: „Ce faci, domnule, tai rădăcinile?” Dar Paler nu știa de această doctrină cumplită.

Mulți cred că salvarea va veni, totuși, prin religie. Revenind la Eminescu, al cărui destin peste veacuri l-ați asemuit cu destinul culturii românești, era el un om religios?

Aici e o problemă foarte delicată pe care eu o tot studiez, de ani de zile. Fiindcă, în legătură cu Dumnezeu, e plină de contradicții viața lui. A avut o educație religioasă extrem de îngrijită, educația „de acasă”, pe care o avem noi toți, cei bătrâni. Avea măicuțe în familie (două surori la schitul „Agafon”); a învățat buchiile pe brațele părintelui din Ipotești, cel care l-a introdus în cărțile sfinte. Și cunoștea textele perfect, fiindcă limba lui a avut un izvor neconținut în limba vechilor scriituri românești. Dar... s-a întâlnit cu moartea! I-a murit iubita aceea, de 13 ani, la Ipotești. Întâlnirea cu moartea este o gravă traumă, care marchează profund. De atunci a intrat în sufletul lui îndoiala. La 14–15 ani, a început cu un fragmentel, „Elena”, ca în 1870, „Mortua est” să fie violent atee. În 1876, scrie „Melancolie”. În sufletul lui s-a terminat credința, el stă „ca un mort” în care roade „cariul timpului”. Recunoaște pierderea credinței și o regretă. Este o mostră de acceptare

a unui univers în al cărui centru se află Dumnezeu, iar el se ipostaziază, fie într-un înger căzut, fie într-un înger recuperat.

Când a venit recuperarea?

Când a început să nu mai aibă complexul luciferic. Spre sfârșitul vieții, are „Rugăciunile”: „Rugămu-ne îndurărilor / Luceafărul mărilor”... Și alta, extraordinară: „Răesai asupra mea lumină lină / Ca-n visul meu ceresc de-odinioară / O, Maică Sfântă, Pururea Fecioară / În noaptea visurilor mele, vină”... Asta e superbă! Și-i cere Maicii Domnului: „Credința mea tu n-o lăsa să moară / Deși al meu e un noian de vise”. În același timp, scrie un poem existențial, îngrozitor, disperat: „Bolnav, în al meu suflet”, în care vorbește despre cele două ființe din el. Fiindcă „înger și demon” nu este, cum învățam noi la școală, o simplă antiteză. În el erau și îngerul, și demonul. Ca-n Goethe! La aceștia, foarte mari, contradicțiile, ciocnirile între aceste două constitutive ale ființei sunt teribile! Și credința, și necredința lui, și finalul, în care coexistă acest existențialism „avant la lettre”, cu tentă de autenticitate tragică, cu rugăciunea aceea în care îi cere mântuire Maicii Domnului.

A ajuns cu această mărturisire în fața preotului?

Pe „Mineiul” unei cărți de rugăciune de la Neamț, există o însemnare în care un preot spune că l-a spovedit și l-a împărtășit pe Eminescu. Preotul i-l adusese Creangă, când Eminescu era bolnav și stătea la bolniță, în mănăstirea Neamț. Atunci, el i-a spus preotului: „Părinte, aș vrea să mor și după moarte să fiu îngropat la marginea mării...” – vechea lui dorință – „... și să fiu lângă o mănăstire de maici, ca să aud, în fiecare apus de soare, «Lumină lină»”... Mie mi se pare că ne aflăm în fața unei probleme de o tulburătoare adâncime, care nu poate fi răscolită. Setea de absolut, în căutarea adevărurilor ultime, l-a dus către această necredință. El însuși și-a dat seama că era marcat de complexul îngerului căzut. A dorit, ca și Lucifer, să afle ceea ce știa și Dumnezeu, și atunci a căpătat pedeapsa pe care a căpătat-o și Lucifer. Nu e interesantă această conștiință, această căutare nebunească a absolutului? Părerea mea e că „absolut” exprimă tot ceea ce se poate spune despre Eminescu. A încerca să dărâmi acest monument ridicat de

alții în cinstea lui, înseamnă să-ți ignori tu puterile tale de nevrednică și mărunță creatură și, ceea ce este și mai grav, să lovești în valorile culturii tale naționale. Să-ți pierzi identitatea națională nu înseamnă să te integrezi în cultura europeană!

Vă mulțumim.

VIOLETA IONESCU

Viața liberă (Galați), 11, nr. 3159, 15-16 apr. 2000, p. 5,
nr. 3161, 18 apr. 2000, p. 7

MISIUNI, CONCLAVURI, ÎNCUNUNĂRI, ANIVERSARĂ

Institutul „Călinescu” • Accademia di Romania • Olimpiadele •
Premiul „Herder” • 75 de ani de viață

„... ADEVĂRUL E CĂ NU M-AM SIMȚIT
ÎN NICIUN FEL STĂPÂNĂ PE REALIZĂRILE MELE”

Stimată Zoe Dumitrescu-Bușulenga, pentru că dialogul nostru are loc aici, în biroul de la Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, aș vrea să începem cu un aspect al activității dumneavoastră de puține ori menționat în interviurile care vi s-au solicitat. Sunteți nu numai o personalitate a comparatisticii românești, profesor de anvergură, om de cultură recunoscut de toate categoriile publicului, ci și directorul acestui institut, care desfășoară de mai multe decenii o activitate de cercetare laborioasă – respectată și elogiată ca atare, dar și contestată uneori. Care este în fond rostul acestui eșantion organizat de cercetători în cultura noastră de azi?

În Institutul „G. Călinescu” am venit ca director acum 10 ani. Deși n-am avut niciodată vocație administrativă, am avut în minte încă de la început câteva lucruri clare asupra a ceea ce trebuia să însemne mai departe institutul. Gândul meu a fost să facem să coaguleze într-un chip mai rodnic munca oamenilor de aici, să începem (sau să terminăm pe cele începute) niște lucrări fundamentale în domeniul cercetării. Mă sprijineam pe ideea că nu se poate vorbi despre o cultură națională modernă fără instrumentele de lucru fundamentale: bibliografii, corpusuri de documente, ediții critice ale marilor scriitori (măcar). Am venit deci cu gândul foarte clar de a da, prin acest institut, culturii românești instrumentele de care are nevoie. De altfel, aceasta este una dintre cerințele principale puse astăzi în fața cercetării științifice, în virtutea statutului ei, de domeniu prioritar al culturii naționale.

Așadar, sarcina institutului este una de mari răspunderi. O cercetare fundamentală nu se poate face decât în cadrul institutului – mă refer la o cercetare planificată, care să țină seama de toate nevoile unei culturi naționale, care să tindă să le împlinească. De altfel, ne gândim permanent la ceea ce ar trebui să fie institutul în spiritul în care profesorul Călinescu l-a gândit: o școală pentru cercetarea de Istorie literară românească.

Iată un subiect mult dezbătut în ultima vreme. S-ar părea că potențialitățile și elanul interpretativ au devansat într-o cârva la noi stadiul dezvoltării instrumentelor de lucru. V-aș ruga să formulați câteva aspecte ale necesităților culturii, de care ați amintit.

Într-adevăr, în ultima vreme este tot mai evidentă nevoia de instrumente bibliografice, de ediții științifice întocmite, de istorii literare, corpusuri de documente. Or, în bibliografie sunt goluri enorme, care trebuie acoperite. Edițiile critice – știm cu toții de-abia unde se află, din păcate. Nu știu dacă doi sau trei scriitori beneficiază de ediții critice integrale. Dintre cei mari, nici măcar Eminescu nu a ajuns la publicarea integrală a operelor și nici Caragiale; corpusul de documente este încă deschis spre completări.

Pe ce direcții se desfășoară, așadar, munca de cercetare aici?

Lucrăm în primul rând pe direcția bibliografică, după un plan conceput împreună cu Academia de Științe Sociale și Politice. Am conceput o serie de studii bibliografice fundamentale: a apărut deja o *Bibliografie analitică a cărților populare*, primele două volume din *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine*, iar acum este în lucru *Bibliografia completă I.L. Caragiale*. Este un moment de salutat în istoria cercetării bibliografice de la noi, o întreprindere de utilitate deosebită pentru cercetările de mai târziu. Și nu în cea mai mică măsură, ne-am ocupat și ne ocupăm în continuare de *Tratatul de istorie literară*. Desigur, ele ar fi trebuit să vină ca o sinteză, la sfârșitul procesului de făurire a instrumentelor. Împrejurările însă ne-au constrâns să alcătuim în momentul de față *Tratatul de istorie a literaturii române*, așa încât primele volume sunt gata să intre în procesul editorial.

Cum apreciați colaborarea Institutului cu sistemul editorial? Există de la sine o corelare între oferta pe care o prezentați la cererea editurilor?

Până acum, e greu de spus că am izbutit întotdeauna foarte bine să echilibrăm cererea și oferta. Institutul și editurile n-au avut posibilitatea de osmoză perfectă, pentru că, dacă la edituri cererea este într-un fel aleatorie, la noi oferta e oarecum planificată. Totuși, am colaborat întotdeauna foarte mult și foarte bine cu Editura Academiei – fiind noi un institut al Academiei și al Universității, în egală măsură – în excelente condiții cu Editura Minerva, cu Editura Dacia. Aș vrea să spun că în general în opera de restituire și de promovare a valorilor istoriei literare, ale culturii, Editura Eminescu este alături de noi în concepție, în viziune, prin faptul că și ei – ca și noi – se îndreaptă adesea către teritorii încă insuficient explorate până acum ale literaturii și culturii noastre. Vreau să profit de această împrejurare pentru a spune ce mult înseamnă pentru cultura română acele reeditări pe care le-a „îndrăznit” direcția Editurii Eminescu: Iorga, Gh. Brătianu, Victor Papacostea, C. Rădulescu-Motru, Alice Voinescu, Antoniadă și mulți alții, vrednici întru totul de a sta în rândurile prime ale unei istorii totale a culturii române. Sperăm să ne „acordăm” eforturile în viitorul cel mai apropiat, să ne punem de acord asupra unghiului de abordare a acestor teritorii.

Este Revista de istorie și teorie literară, pe care o editați, o reflectare a acestor preocupări atât de „arzătoare”?

Aș prefera să vorbesc mai mult despre ceea ce va fi în viitor revista noastră, pentru că avem o seamă de noutăți în perspectivă. De altfel, ar trebui spus „revistele”, întrucât noi patronăm și Synthesis, revistă de literatură comparată, foarte apreciată peste hotare. Cum spuneam, marea noutate pentru publicul iubitor de istorie, teorie și critică literară este forma nouă în care vom apărea în curând. Avem un colectiv nou de redacție, format din Nicolae Florescu – redactor-șef, Dan C. Mihăilescu – secretar responsabil de redacție, Andrei Nestorescu și Mihai Moraru, un colectiv tânăr și foarte priceput. Cu acești tineri vom aduce, cred, începând cu numărul 1 pe 1983 o contribuție de o mare însemnătate la viața culturală a țării. Și cum îndrăzneala tinerilor este întotdeauna bine-venită, ea izbutind să torpileze inerțiile noastre,

neîndrăznelile noastre, sfelile noastre, iată că tinerii fac din ce în ce mai multă lumină în domeniul cercetării și al valorificării rezultatelor ei. Este fără îndoială un moment de salutat în istoria culturii noastre.

Multă lume vă consideră un om împlinit în viață, aș zice chiar un om fericit. Sunteți, într-adevăr?

Este o întrebare dintre cele mai spinoase, pentru că atinge fundamentele existenței. Sigur că la vârsta la care mă aflu și, firește, în viziunea de retrospectivă pe care mi-o îngădui, pot să vorbesc despre condiția fericirii sau împlinirii cu mai multe șanse de credibilitate decât o persoană de 30-40 sau 50 de ani. Dar eu nu m-am gândit niciodată în cei 60 și mai bine de ani ai vieții mele la fericire, nici măcar la cea posibilă. Condiția umană nu este o condiție a fericirii. Am știut asta încă din copilărie, prin educație. De fapt, parabola aceea orientală, cu cămașa fericitului mi se pare foarte potrivită pentru respingerea acestei idei cam comune, că un om poate atinge fericirea: cineva a pornit în lume să caute pe cel care poartă cămașa fericitului. Și fericit a fost un ins găsit fără cămașă. Desigur, aici lucrurile sunt mai adânci, lipsa cămașii e de fapt inaderența fericirii, a spiritului, la lucrurile materiale. Îndeobște însă se socotește fericit acela care atinge o anume treaptă a împlinirii materiale, a condiției sociale. Fericirea este însă, cred eu, o stare de împlinire spirituală – și acolo se pare că n-am putut încă accede. Firește, sunt momente când am sentimentul că mă aflu foarte aproape de o anume stare de exultanță interioară, pentru că am izbutit un lucru, că sunt mai aproape de ceea ce aș fi dorit să fiu. Am trăit uneori, cu moderație însă, sentimentul unui succes, sentimentul că am comunicat cu semenii mei, dar am socotit că lucrurile astea fac parte dintr-o datorie morală, dintr-un „imperativ categoric” mai degrabă, decât dintr-o aspirație a mea personală către ceea ce numim împlinire, fericire...

Care este în ființa dumneavoastră raportul dintre fericire și neliniște?

Da, neliniștea de fapt este starea care m-a însoțit și mă însoțește, aceea în care exist și întru care exist. Socot că această stare este starea creatoare, fiind de fapt tensiunea noastră lăuntrică. Suntem cu toții – dacă merităm numele de oameni – structurați pe polarități, pe această veșnic dublă personalitate, pe care Goethe o exprimă ca nimeni altul în

cele două sunete zăcând înăuntrul eroului sau. Aici suntem în această continuă pendulare. Singur momentul creației – eu nu mă socotesc printre creatori – suspendă probabil neliniștea. Atunci probabil se întâmplă acel punct fericit de *coincidentia oppositorum* în ceea ce este unitatea noastră originală.

V-ați acordat vreodată în viață un ultimatum?

Nu, niciodată, deși n-am fost niciodată mulțumită de ceea ce am făcut. Dar de nimic! Probabil, se crede că este o mică demagogie, o cochetărie, ce spun. Dar adevărul e că nu m-am simțit în niciun fel stăpână pe realizările mele. Niciodată nu mi-am propus nimic, ci am fost dusă către. Nu pot să spun ce m-a dus către, un instinct, o necesitate, o *ananké* intelectuală, spirituală, morală. Am făcut întotdeauna cu mare devotament, cu mare conștiinciozitate, tot ce a trebuit să fac. Adică viața mi-a propus niște lucruri și eu le-am acceptat ca atare. Așa mi se pare că s-a desfășurat viața mea. De câte ori am încercat eu o mișcare de orientare puternică și decisivă a vieții mele, am eșuat. Iată, de pildă, începutul carierei mele trebuie să fie muzical, așa am dorit. M-am înscris la Conservator, am avut maestri mari și acolo, am lucrat cu o pasiune extraordinară. Și a venit un accident biologic: la 18 ani m-am îmbolnăvit. Trebuia să fac o pauză de câțiva ani. Și atunci mi-a fost egal ce voi face în continuare. Așa s-a întâmplat aproape întotdeauna când luam o hotărâre decisivă. Totdeauna intervenea ceva de dinafară, ceva ca un deget – ca în *Wilhelm Meister* al lui Goethe – care mă împingea către niște direcții în care m-am realizat numai pentru că, așa cum am spus, aveam conștiința asta a dăruirii către orice am de îndeplinit.

Să înțeleg deci că nu ați dorit de fapt să fiți ceea ce sunteți?

Aproape că nu. Când eram mică și eram întrebată: „Ce vrei să fii?” spuneam: „Nu știu, orice, dar nu profesor”.

Și totuși, cariera universitară nu v-a adus deloc satisfacții? Ca fostă studentă a dumneavoastră pot spune că nu părea să fie așa. Aveați o bucurie a comunicării, o curată bucurie de magistru, care nu poate înșela.

Am fost aproape 35 de ani profesor și trebuie să spun că bucuriile mele au fost totdeauna ulterioare momentului în care mă manifestam

ca atare. Regăseam o bucurie enormă în atașamentul pe care foștii mei studenți mi-l arătau după aceea. Într-o carieră universitară, este firește mângâierea supremă. Dar în momentul în care mă aflam la catedră, aveam un îngrozitor sentiment de neliniște. Niciodată în aproape 35 de ani nu m-am găsit în fața studenților fără un trac teribil. Nimeni nu credea, n-o știam decât eu. La început era pur și simplu ancilantă suferința aceasta. Abia după 20 de ani m-am mai liniștit pe dinafară, se cunoștea mai puțin tulburarea lăuntrică, deși niciodată nu m-am dus la ore pentru a repeta un curs sau un seminar făcut în anul anterior. Pot spune ca de-abia în ultimii 10 ani am avut cu adevărat sentimentul comunicării, probabil fiindcă dobândisem un fel de tehnică a acordului cu auditoriul. Ceea ce nu-mi putuse da studiul febril, pasiunea, acribia cu care-mi pregăteam cursurile, a reușit să-mi dea rutina, experiența.

Ca profesor universitar, cred că ați dat totuși mult mai mult decât ați primit. Ca autor însă, în ce măsură vă simțiți încă datoare?

Am avut aceeași atitudine față de cărțile mele ca și față de orice datorie de împlinit a vieții și profesiei mele. Ca orice om de cultură, în clipa în care am terminat o carte nu m-am mai putut uita la ea, am simțit că a plecat de lângă mine, deși niciodată nu pot să spun că am fost cu adevărat mulțumită de vreuna din cele 10-12 câte am scris până acum. Poate să mă fi mulțumit într-o câtva monografia despre Sofocle, cartea despre Renaștere, în parte *Eminescu – cultură și creație*. Știu însă că aș rescrie o carte pe care am iubit-o foarte mult și care e foarte puțin cunoscută – e vorba de o monografie a stilului lui Creangă. Sigur că sunt încă datoare cu niște cărți și mie însămi îmi sunt în primul rând datoare. Am sentimentul acesta față de mine și față de unii dintre prietenii mei, care mai așteaptă o vorbă de la mine, în ciuda vârstei pe care o am.

Ce semnifică în evoluția dumneavoastră spirituală această revenire la muzică? Sunteți prezentă în ultima vreme la o serie de manifestări muzicale cu largă rezonanță în rândurile publicului...

Întoarcerea asta ciudată a mea către muzică, în acest amurg al vieții, mi se pare și mie curioasă și în același timp – dacă o leg cu începuturile – simetrică și cumva esențializantă. De-abia din perspectiva

crepusculului poți să înțelegi semnificația aurorii. E o perspectivă care mă și înspăimântă puțin sub raport ontologic, pentru că descopăr niște legături pe care nu suntem obișnuiți a le presupune sau am pierdut obișnuința de a le mai presupune. Înțeleg existența unei ordini în mica mea ordine interioară. Reorientarea mea către muzică, realizată prin colaborarea fructuoasă cu admirabilul Iosif Sava, s-a făcut, cel puțin în aparență, tot întâmplător. Dar, ținând seama de simetria de care vorbeam, poate este dat spiritului meu să-și găsească unitatea deplină prin reintervenția acestei puteri extraordinare, pe care tineretea mea neștiutoare și vulcanică o căuta cu o fervoare lipsită de un scop anume.

Credeți, așadar, în puterea acestei arte? În ce constă ea?

Socot că puterea muzicii este liniștitoare și chatharctică, mai puternic chatharctică decât tragedia însăși. Muzica joacă un rol mult mai mare în făurirea personalității decât teatrul. Muzica nu e un simplu divertisment, ci o activitate care ne poartă în preajma sacralului, e o putere care se cere mândrită desăvârșit, pentru că efectele ei sunt extraordinar de puternice, deși, la o primă vedere, imperceptibile. Theodor Grigoriu spunea: „Modurile degajă ethosuri”, deci lucrarea cu modurile muzicale nu este o glumă. De ce Platon în *Republica* lui interzicea anumite moduri muzicale și anumite instrumente? De ce nu le accepta decât pe acelea care dădeau bărbăție, forță, statornicie, putere de înălțare în lumea ideilor? Muzica este instrumentul inefabil, imponderabil, care intră în zonele acestea rarefiate ale spiritului, care poate aprinde incendiul magic cel mai benefic, pentru a exercita de acolo asupra ființei noastre un control de ordin superior, de modelare a ființei, de strângere laolaltă a puterilor lăuntrice, pe care le lăsăm astăzi atât de în voia lor pe planetă. Fac parte dintr-o generație pentru care muzica intra obligatoriu în educația unui tânăr. Există o muzică mare, există o muzică modelatoare, o muzică formativă, pe care tânărul trebuie să o asculte, pentru a-și supune tot ceea ce este putere dionisiacă în făptura lui.

Traversăm o epocă a nerăbdării, a saltului uneori pripit, în idei, în creație. Mai este oare acesta un timp cu dimensiunea apolinicului?

Dacă se socotește că binele este depășit, că apolinicul nu mai e cu

putință, atunci suntem într-o lume care și-a întors sensurile, într-o lume în care acționează puteri luciferice, care produc o confuzie gravă și fatală a valorilor. Apolinicul este obligatoriu, el trebuie atins ca atitudine a spiritului, forțele noastre lăuntrice trebuie supuse pentru că altminteri ființa însăși se dezagregă. Eu socotesc că posibilitatea refacerii unei lumi, chiar pe ruinele apolinicului, este un comandament al supraviețuirii omului, al supraviețuirii ca atare. Demonicul este productiv în istorie numai dacă este urmat de un moment de sinteză a ceea ce a fost înaintea demonicului, care să reunească, să armonizeze contrariile. Nu facem aici maniheisme, dar mă gândesc pur și simplu la *Faust*, care nu întâmplător este alcătuit din Prolog, Partea I și Partea a II-a, pentru că lucrurile așa se structurează, triadic: teză, antiteză și sinteză. Cele mai mari opere de artă ale lumii poartă în ele sămânța explicațiilor acestora. Demonicul în sine nu poate închea, ci el dezagregă, este furtunos, plin de putere, exaltă forțele, dar, în cele din urmă, duce la pieire, la prăbușire. De ce Brâncuși este atât de mare? Pentru că a probat unei arte europene, care se afla într-un moment de răscruce, de derivă chiar, modelul unei clasicități apolinice, o modernitate a clasicismului, demonstrând în ultimă instanță, tocmai forța și eficiența elementului apolinic.

Modelul apolinic al lui Brâncuși este valabil pentru cultura noastră în genere?

Cred că în cultura românească această frână a modelului apolinic lucrează în fiecare din marii noștri artiști. Argezi – ultrasimbolist la începuturile lui. Blaga – expresionist. Barbu ermetic, revin, cu toții, închiși într-o clasicitate perfectă, într-o apolinizare care atinge culmile frumuseții, binelui și adevărului. Cultura românească oferă soluții – în diferite momente ale ei – pentru o umanitate în derivă. Mă gândesc la această viziune prin excelență apolinică a țaranului român, la acea tehnică a unui acord cu lumea, pe care țaranul român a avut-o dintotdeauna și care nu este altceva decât victoria apolinicului asupra dionisiacului.

Haideți să găsim împreună un final pentru acest dialog, care durează de mai bine de două ore. V-aș ruga să mai adăugați încă ceva despre dumneavoastră.

Ce aș mai putea adăuga? Poate doar faptul că mai sunt încă multe de spus... O voi face probabil în proza mea...

Am auzit oare bine? Lucrați la o proză? E vorba despre o proză cu caracter memorialistic?

Ei, ei, nu te aprinde așa! Despre asta, cu altă ocazie...

TANIA RADU

Flacăra, nr. 32, 21 ian. 1983, pp. 19, 22

„... ȘI AM FOST IARĂȘI EVACUAȚI,
CA NIȘTE SINISTRAȚI”

Dorim să începem această convorbire, stimată Doamnă Zoe Dumitrescu-Bușulenga, sub semnul unui aforism al lui G. Călinescu, cel al cărui nume este purtat de Institutul de Istorie și Teorie Literară pe care îl conduceți. Iată-l: „În timpul războaielor muzele tac. Opera scriitorului are nevoie de Pace”. Ce reprezenta, în concepția lui G. Călinescu, acest Institut?

Ce-ar fi să vă răspund chiar prin cuvintele lui G. Călinescu? „Locașul Institutului nostru – spunea el prin 1958 – este interiorul nostru de intelectuali și de artiști, imaginea concepției noastre despre frumos. Un fotoliu cu brațele rupte denunță o rupere a liniei noastre de frumusețe; un nor de fum de țigări peste portretele scriitorilor reprezintă o ceață între spiritul nostru și al lor. Un lux simplu, o ordine delicată, e semnul unui om care studiază și profesează creația literară. Institutul nostru e vizitat zilnic de amintirea marilor noștri scriitori și noi trebuie să-i primim cu fast și ceremonie.”

Înainte de a vorbi despre cauzele și împrejurările unei grave „ruperi a liniei noastre de frumusețe” reclamată de magistrul, să rezum ce reprezenta Institutul pentru el. Era o școală de specializare. Profesorul ne socotea elevi și ucenici. O școală a unei riguroase munci intelectuale fără de care nimic nu poate fi clădit. Eu însămi, doi-trei ani, n-am făcut altceva decât, la cererea expresă a lui G. Călinescu, să cercetez număr de număr „Monitorul Oficial” – mii de pagini – ca să găsesc nu știu ce sentință de tribunal în procesul lui Brătescu-Voinești! Punea foarte

mare preț pe munca de documentare în vederea constituirii temeliei pe care se ridică istoria literară. De altfel, această „obsesie” a documentului are și alte rațiuni. Nu uitați că eram în perioada în care teoria literară era calchiată după traduceri rusești. Critica se găsea în anii dogmatismului, iar singura critică posibilă atunci, după G. Călinescu, era aceea a documentelor, a datelor. A suferit toate spaimetele și constrângerile dogmatice, venind cu strălucirea spiritului său genial și încercând să surclaseze „ideologizarea” forțată la care întreaga noastră cultură era supusă. Institutul putea fi considerat un loc respirabil, de curățenie morală și culturală, deși, să nu uităm, avea în spate pe „îndrumătorii” cunoscuți, mereu atenți, mereu cu ochii în patru...

Când ați venit la conducerea Institutului?

Venirea mea la direcție, în 1973, se petrecea în anumite condiții, schimbate. Se operaseră în continuare, după G. Călinescu, niște deschideri fertile, prin Vl. Streinu și, apoi, Al. Dima. Ce priorități mi s-au părut de neamănat? În ciuda „planurilor” picate de sus, care încorsetau activitățile noastre, adăugând pe zi ce trecea „rubrici” noi, obligatorii și neavenite în munca noastră, am izbutit să păstrăm, zic eu, niște ștachete ale buneicuvinițe în cercetarea istoriografică. Am eșalonat cercetarea pe câteva direcții, care mi se păreau complementare, ținând spre o anume unitate. Am păstrat, firește, fundamentul cercetării documentare dând curs publicării de texte, documente de istorie literară inedite, am păstrat compartimentarea cercetării literaturii române pe etape – veche, modernă, contemporană. Am extins, însă, lucrările de bibliografie, socotind că, după problemele de documentare, bibliografiile au cea mai mare însemnătate pentru istoria literaturii și a culturii, în general. Așa am inițiat, îmi place să spun că în premieră mondială, o bibliografie a relațiilor literaturii române cu celelalte literaturi, în 3 volume, foarte prețuite în străinătate, unde slujesc acum de model unor lucrări analoage. Am elaborat în cadrul Institutului bibliografia Caragiale ș.a.

Al treilea obiectiv al muncii noastre: edițiile critice. Am început cu câteva destul de grele pe care sperăm că le vom duce la capăt (Hașdeu, Călinescu, M. Eliade). Nu mai amintesc restituirile, mai puțin spectaculoase, din opera unor scriitori ai noștri. Urmează, desigur,

elaborarea monografiilor despre scriitori care nu se pot alcătui câtă vreme nu există bibliografiile și textele editate. Am decis, în fine, să trecem la elaborarea sintezelor unor epoci sau a literaturii întregi.

După cum vorbiți, s-ar părea că Institutul a avut o viață „ușoară”, deși este de domeniul public faptul că a fost confruntat cu o serie întregă de vicisitudini. De ce le ocoliți?

G. Călinescu avea dreptate. S-a produs, din nefericire, acea „rupere a liniei noastre de frumusețe”, au avut loc brutale imixtiuni în munca de cercetare, n-am trăit sub un cer senin. Am să încep cu un moment greu, care ne-a lăsat un gust amar. Anume, acela când am vrut să publicăm un volum de studii semnate de specialiști dintre cei mai buni care treceau în revistă momentele cele mai importante ale literaturii române. Era vorba, în fapt, despre o istorie a literaturii române destinată străinătății. Am conceput-o și elaborat-o cu o libertate deplină, absolută, respectând întregul adevăr, fără niciun fel de falsificări sau omisiuni. (Evident, n-am avut voie să vorbim despre cei din străinătate...). Cartea trebuia publicată direct în franceză și engleză, dar ni s-a cerut, printr-un vicleșug abia apoi înțeles, să o publicăm întâi în limba română. Mi-aduc aminte că a fost un consiliu editorial – la Editura Academiei – în care ni s-a argumentat că „ar fi păcat” să nu fie pusă la dispoziția publicului românesc, a școlilor etc. Cu un fel de intuiție a ceea ce avea să urmeze, am susținut cu vehemență un punct de vedere contrariu, dar votul meu, singur, n-a învins. Cartea a apărut în limba română și imediat am avut confirmarea că intuiția nu mă înșelase. A avut loc o ședință cu reprezentanții Consiliului Culturii, – ai secției de propagandă, în care am fost aspru admonestată, iar cartea, care apucase să iasă pe piață, a fost retrasă. (Cineva din conducerea Consiliului n-a ezitat să declare atunci că Zoe Dumitrescu-Bușulenga și N. Manolescu ar fi niște „vipere ale Europei Libere” și că în preajma noastră „simți aerul Europei libere”). Cartea a rămas între coperțile ei galbene, nemulțumirile vizând diversitatea numelor, libertatea redactării, divergența unor puncte de vedere care stricau „unitatea” uniformizantă ca principiu tutelat aplicat, cum știți, în întreaga „politică a culturii”.

Cartea Studii de literatură română a rămas, chiar dacă a fost retrasă de pe piață. Ascunse, păzite, în sertare sau altfel, cărțile rămân. Dar oamenii, cum i-ați păstrat într-o epocă din ce în ce mai aspră cu exponenții culturii, ai spiritualității românești?

Nimeni nu poate spune că în acest Institut s-a comis vreun atentat la libertatea deplină a cercetătorului. Am păstrat cât am putut oamenii, cercetătorii, care nu se nasc peste noapte, ci se formează. Din nefericire, a venit și momentul teribil (1974–'75) al așa-zisei „integrări” a învățământului cu cercetarea și producția, moment de care s-a profitat pentru redeschiderea „dosarelor”. Ideea aparținea, cum știți, „tovarășei” și a declanșat o adevărată vânătoare de capete. A început să se umble la dosare ca în anii '50. A trebuit să suferim câteva mutilări cărora ne-am opus cu îndârjire, dar degeaba, atunci a fost scos Dinu Pillat și, în 1982, Catrinel Pleșu, „epurată” cu veninoase insistențe, cu amenințări de desființare a Institutului. (A fost reintegrată, cu mari eforturi, abia după câțiva ani.)

„Institutul nostru – scrie G. Călinescu – e vizitat zilnic de amintirea marilor noștri scriitori și noi trebuie să-i primim cu fast și ceremonie.” Cu fast și ceremonie între pereții lui au avut loc, începând din anii '50, ședințele de lucru, dezbateri, discuții și sesiuni de comunicări la care au participat personalități precum Sadoveanu, Perpessicius, Tudor Vianu, Al. Philippide, Zaharia Stancu, Vladimir Streinu, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, D.I. Suchianu, Șerban Cioculescu, Geo Bogza, Edgar Papu, George Ivașcu ș.a. Prestigiul acestora, alături de „amintirea marilor noștri scriitori” în frunte cu G. Călinescu însuși n-au putut stăvili valul de ură cu care un regim dictatorial a izbit în multe alte monumente românești. Clădirea din Bulevardul Republicii nr. 73, o podoabă arhitectonică a capitalei, a căzut sub izbitura buldozerului.

Da, aceasta se petrecea în 1983. Frumosul, istoricul nostru Institut a căzut, fără niciun fel de rațiune. Momentul a fost îngrozitor. Ni s-a dat un avertisment, au trecut câteva zile și... demolarea. Am aflat, așa cum „se afla”, că suntem în pericol. Mașina prezidențială se plimba mereu pe acolo. Într-o zi s-a oprit, președintele a întrebat: „Asta e casa lui Călinescu?” Pană, primarul capitalei, a exclamat: „Dar câte case are Călinescu asta?!” și Institutul a „trebuit” să dispară! Nu pot

să spun care a fost starea noastră în acele zile teribile când, cu fiecare bucată de mobilă scoasă afară, se rupea o parte din sufletul nostru. Au început să vină diverse comisii. Ce voiau? Fiecare dorea să pună mâna pe bunurile de patrimoniu. Ce erau ele? Donații ale marilor scriitori din trecut, donații și achiziții ale lui G. Călinescu, pe lângă cele rămase de la donatorul inițial, industriașul Ștefănescu, a cărui casă fusese. În fine, mulți din acele comisii „vânau” cu o lăcomie inexplicabilă o celebră oglindă venețiană – Doamne, oare cum s-or fi văzut în ea, mai frumoși, mai puri, mai cinstiți?! Veneau în reprize, mai întâi o comisie a municipiului, alta a Securității. A venit și o comisie de la patrimoniu, care a pactizat cu noi! Unitatea de miliție de vizavi ne-a reproșat că nu i-am „invitat” pe ei mai întâi să „inspecteze” și să ia: poate tot „oglindea venețiană”. După golirea casei, în peretele din spatele biroului directorial s-a găsit o ascunzătoare: bani, perle, acte, scrisori particulare – exact ca în „Scrinul negru” – aparținând, probabil, primului proprietar.

Unde v-ați mutat?

În strada Frumoasei, în clădirea ce aparținuse Institutului de Psihologie recent desființat, după tenebroasa „afacere a transcendentalismului”, altă invenție demolatoare a regimului. Casa era o ruină. Ne-am zis să o facem un palat. Am muncit, cu o mână de colaboratori, ca salahorii, o lună de zile. „Tovarășii” au venit de câteva ori în inspecție: au căscat gura, le-a plăcut așa cum era, împodobită de noi, cu mâinile sângerânde, cu bunurile de patrimoniu. Și ce s-au gândit?! Să predea clădirea unei ambasade, pe valută. Totul era de vânzare pe valută! De la vitele țaranului până la istoria și cultura țării – nimic nu i-a oprit.

Revin la Institut. Goniți din nou din strada Frumoasei, ne-am trezit în Schitu Măgureanu nr. 1 – fostul imobil al Ligii Culturale, în locul I.A.T.C.-ului, scos de acolo, clădirea fiind în pericol de dărâmare, după cutremur. Am fost aruncați în acea clădire, ne-am instalat cu mare greutate, fără pic de entuziasm. Eram la a doua mutare și, cum spun francezii, două mutări înseamnă un incendiu. Am cărat iar – numai noi știm cum – toată biblioteca Institutului, mobila – începuse să se delabreze – lucruri prețioase care au avut de suferit.

Oricum, v-ați instalat din nou...

Nu pentru mult timp! Într-o bună zi, – numai „bună” n-a fost, cum n-au fost nici celelalte – a venit o comisie formată dintr-un arhitect și câțiva camionagii, cu un utilaj special de ambalat. Au început să se uite la lucruri, la mobilier, s-au pus să aleagă. Fuseserăm deja „inventariați” de vreo trei ori de „tov. Necșoiu” de la municipiu, din nou plăcuse „oglinza venețiană”. („Ce vă trebuie oglinda asta, ce vă trebuie tabloul ăsta?”). Secretara noastră, cu ochii în lacrimi, a întreat: „De ce luați aceste lucruri, aceste amintiri ale sufletului românesc?!” Răspunsul a tăiat orice replică: „Doamnă, uitați-vă vizavi! Avem kilometri pătrați de decorat!” Vizavi este monstruoasa „Casă a Republicii”. Au luat, în fine, oglinda venețiană, un gheridon de secol 18, o măsuță cu intarsii de marmură, statuete de bronz, tablouri, unul de Camil Ressu. Nu știu unde sunt, poate în „Casa Poporului” sau în alte reședințe. După o vreme a trecut Ceaușescu pe acolo, a văzut imobilul, a dat ordin să fie refăcut. Și am fost iarăși evacuați, ca niște sinistrați, nemaștiind dacă ne vom mai întoarce vreodată aici.

Cu „biserica pe roate” a Institutului ați ajuns la Academie...

Da, președintele Academiei, Radu Voinea, generos, a făcut un gest frumos și ne-a adăpostit în localul Academiei, în trei încăperi. Din nou mobila a fost mutată – câtă mai rămăsese – piesele foarte mari au rămas însă acolo. Aproape doi ani au durat reparațiile, timp în care cei care le-au executat s-au dedat la acte de vandalism. Au smuls ornamentele de metal de pe piesele mari, ne-au călcat în picioare mii de fișe, iar în fișiere nu pot să spun ce au făcut... Teancuri de fișe, fotografii, clișee au fost călcate în picioare, cu o inconștientă al cărei izvor se află în imensa nepăsare, în disprețul oribil pe care „conducătorii”, mai mari sau mai mici, l-au manifestat față de cultură și oamenii de cultură, față de orice autentic act intelectual, față de cercetătorii trecutului nostru literar.

Astă-primăvară am fost din nou mutați în Schitu Măgureanu, a patra oară în numai șase ani. Clădirea nu e bine renovată și consolidată, e șubredă, lifturile nu merg nici acum. Vă dați seama ce a putut însemna acest nomadism forțat pentru continuitatea muncii noastre, pentru starea de spirit a cercetătorilor noștri? ! Nu vreau să mă lamentez, soarta noastră n-a fost mai ușoară decât a altora. Sperăm, acum, să fim liniștiți

și să ne facem datoria față de cultura română.

Avem multe de construit și de reconstruit. Aș vrea să spun – pentru că se vântură în aceste zile gândul întoarcerii institutelor la Academia Română – că susțin cu putere această revenire la matcă și că efectele așa-zisei „integrări”, care ne-a dus la o dublă subordonare, au fost funeste. Aflați la cheremul acestei duble subordonări, am avut greutăți enorme, inclusiv de ordin financiar, ni s-au pus multe piedici dintre care n-a lipsit stoparea plecărilor în străinătate ale cercetătorilor noștri. Cererile erau „poprite” sub diverse pretexte, până când prezența la diferite manifestări peste hotare înceta să mai fie utilă. Așa încât, cum spun, reintrarea cercetării sub patronajul celui mai înalt for științific al țării va fi într-adevăr benefică.

Reprezintă cultura o formă de rezistență?

Întotdeauna am crezut și am fost pentru o rezistență pasivă manifestată prin cultură. Sunt profund convinsă de necesitatea unității forțelor noastre culturale. De aceea, orice atitudine vindicativă, de răfuială personală mă întristează. Noblețea culturii trebuie să instaureze în noi liniștea creatoare și intrarea în normalitate, cum spunea așa de bine Nicolae Manolescu. Din revoluție să intrăm în reconstrucție ca să putem păși la refacerea prin intermediul culturii a spiritelor, a personalității morale a celor care învață acum ce înseamnă libertatea și democrația.

ianuarie 1990

C. STĂNESCU

„Interviuri din tranziție”, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, pp. 1-8.

„AM VREA SĂ REFACEM MODELUL PÂRVAN-IORGA”

Doamnă Profesoară, ați ezitat îndelung să primiți conducerea Accademiei di Romania la Roma. Care au fost motivele care au înclinat, totuși, balanța opțiunii dumneavoastră în această direcție?

Toată lumea știe cu ce greutate am acceptat venirea la Roma; luni de zile am refuzat, am stat la îndoială. Abia într-un târziu am primit, cu inima strânsă, să-mi părăsesc și cărțile, și masa de lucru. Știu că mai toată lumea spune, privind lucrurile doar la suprafață, așa cum se întâmplă de obicei, că această stabilire a mea în Cetatea Eternă, pentru un timp oarecare, nu poate să nu însemne un câștig notabil, din toate punctele de vedere. La vârsta mea și cu infirmitățile mele, lucrurile nu stau chiar așa... Ultimul argument a fost încercarea de a reface ceea ce mie mi se pare de fapt inimitabil și anume modelul Pârvan-Iorga. Mulți s-au uitat la mine cu neîncredere, alții nu s-au sfiit să mă categorisească drept retrogradă, dar fiecare om poartă cu el modelele lui stabile. Un om din generația mea nu poate să se despartă de ceea ce au însemnat cele mai nobile culmi ale scării românești de valori. Dar când am venit aici am înțeles nu ce eroare făcusem, cu ce enorme dificultăți urma să mă confrunt. Ceea ce am găsit era, față de modelul Pârvan-Iorga, la o distanță de ani lumină: superbul edificiu, înșesat cu persoane fără niciun fel de legătură cu Accademia di Romania și nici cu cultura; TAROM, ONT, atașați militari și multe familii de diplomați români. Din 18 familii, numai cinci aparțineau personalului Accademiei. Aparent, situația aceasta n-ar avea nicio legătură cu activitatea academică. Trebuie să spun însă, cu mâhnire, că în aceasta constă poate cel mai grav obstacol

pentru desfășurarea activității noastre, deoarece Accademia are nevoie veșnic de prezența unor specialiști care să susțină programe culturale, colocvii de specialitate, conferințe, concerte, spectacole. Pe de altă parte, în chip normal, Accademia ar trebui să aibă, ca în trecut, proprii săi bursieri, cei care ar urma să devină specialiști de primă mărime în domeniile clasice: arheologie, filologie, arhitectură, belle-arte. Avem și acum bursieri, ce-i drept, dar nu ai noștri, ci ai programului TEMPUS: restaurare, etnografie, filologie, matematică și acupunctură. În plus, pe deasupra, mai vin și pleacă prin Accademie diverși delegați trimiși de tot felul de foruri mai mult sau mai puțin tutelare. Așadar, directorul este solicitat zilnic de probleme administrative extrem de complicate, care-l împiedică, în fapt, de la exercitarea activității pentru care a fost trimis.

În privința dotărilor necesare astăzi într-o Romă foarte modernă și computerizată, acest așezământ de cultură se găsește cam la fel ca în perioada interbelică; totul este deteriorat și greu de reparat. Când dăm concerte, pianul nostru care este o ruină (are placa de bronz spartă) trebuie înlocuit cu un pian de închiriat, pentru care plătim 400 000 de lire. Epidiascop nu avem. Aparatele de proiecție sunt grav avariate, așa încât filmele pe care îndrăznim să le dăm sunt prezentate într-o formă aproape imposibilă.

Și totuși, în ciuda acestor dificultăți, în cele patru luni de când mă aflu aici, am izbutit, cu eforturi enorme, să realizăm lucruri uimitoare chiar și pentru noi, dacă privim înapoi.

Am avut bucuria să întâlnesc, în aceste câteva zile, la Accademia di Romania, mai multe personalități ale culturii românești din exil. Poate ar fi bine să se știe, în țară, care sunt oaspeții dumneavoastră, acum și aici, veniți spre a regăsi deopotrivă spațiul sacru al anilor de formare, dar și legătura firească cu patria lor eternă, România.

Mai întâi, faptul cel mai îmbucurător este chiar revenirea, între aceste ziduri, a unor intelectuali străluciți, formați la Accademia di Romania în perioada interbelică, și care nu mai puseseră în acest lăcaș piciorul de 45 de ani. Și așa vrea să-l numesc, în primul rând, pe marele arheolog Dinu Adameșteanu, autorul celor mai spectaculoase săpături din toată regiunea de sud a Italiei, venerat atât de italieni, cât și de diaspora

românească. La fel, artistul de nobilă înălțime Eugen Drăguțescu, cel care a străbătut lumea și a dat o operă vastă, comentată superlativ de criticii italieni, între care cel dintâi este Carlo Giulio Argan. La fel, profesorul Ioan Guția, filolog aparținând aceleiași generații, specializat mai ales în studii de eminescologie. Toți trei încearcă, venind aici, să regăsească ceva din vechea atmosferă a rodnicilor ani interbelici. Tot ei au patronat întoarcerea simbolică a lui Pârvan în fața Accademiei.

Ce acțiuni ați realizat la Accademia di Romania în ultima perioadă? În țară, veștile ajung greu sau nu ajung deloc. Preocupări de natură diversă trec pe planul secund al interesului mijloacelor de informare acțiunile culturale. Ne-ați putea detalia câte ceva despre munca dumneavoastră la Roma?

Acțiunile noastre sunt destul de diverse. Firește, eu, personal, caut în primul rând să reconstitui edificiul academic propriu-zis, adică să refac aici o instituție de formare a specialiștilor, în disciplinele amintite mai înainte și chiar unele mai moderne. Și, în al doilea rând, doresc să fac așa cum fac toate celelalte Accademii din Italia, mai cu seamă ale țărilor mici: să înlesnim producerea unor noi osmoze între cultura italiană și cea românească. Adică încercăm, pe de o parte, să facem cunoscute valorile noastre „urbi et orbi”, organizând expoziții de artă românească, așa cum ar fi cea de icoane, la deschidere, sau cea a maestrului Drăguțescu. Organizăm concerte cu formații românești de pildă, concertul de Anul Nou dat de Filarmonica din Craiova, având în program lucrări de Vivaldi, Mozart și Pergolesi. Sau concertul quartetului „Constantin Silvestri”, sau concertul-conferință despre muzica românească de pian din secolul XX, cu ilustrații foarte interesante, la pian și pe bandă.

În același timp, acordăm un loc atât de important culturii italiene și culturii universale în spațiul nostru. Astfel, aș aminti un moment de reală colaborare intereuropeană (evenimentul din 9 aprilie) când, împreună cu Accademiile austriacă, cehă și slovacă, croată, slovenă și sârbă, maghiară și poloneză, am participat la o acțiune dedicată prezenței culturii italiene în țările Europei Centrale. A fost o zi cu manifestări deosebit de interesante, între vorbitori numărându-se arheologul Dinu Adameșteanu și criticul Dan Hăulică (venit de la Paris pentru vernisajul

expoziției „Revista Secolul 20 – 30 de ani de literatură universală”). Au mai vorbit, dintre români, eu, Doina Derer, Corina Popescu, Sorin Stati și Florian Potra. O seară de muzică elvețiană a fost organizată cu sprijinul regizoarei Ana Simon, prin ale cărei bune oficii au venit la noi remarcabila cântăreață de lieduri Catherine Loew și pianistul Gerard Desmenles, serată care a reunit un public extrem de ales.

Într-o altă împrejurare, profesorul George Uscătescu a venit de la Madrid pentru a prezenta o conferință erudită cu prilejul celei de a 90-a aniversări a apariției *Esteticii* lui Croce.

O masă rotundă de o natură mai particulară a abordat un subiect foarte drag inimii publicului din Roma: creația poetului dialectal Giuseppe Gioacchino Belli, la împlinirea a 200 de ani de la nașterea lui. Au luat cuvântul specialiști de primă mărime, profesori de la Universitatea Sapienza din Roma, cum ar fi: profesorul Luigi de Nardis, profesorul Riccardo Merolla, profesorul Giuseppe Renzi de la Accademia „G.C. Belli”, profesorul Giorgio Carpeneto, iar Florian Potra și Paolo Procaccini au citit versuri în română și în dialectul roman. Tot aici a avut loc o foarte interesantă întâlnire între doi scriitori – unul român, celălalt italian (A.B. – A.B.), și anume Augustin Buzura și A. Bevilacqua, cărora li s-au proiectat filme inspirate din operele lor românești. Tot pe linia cinematografiei s-au prezentat filme semnate de Dan Pița și Mircea Danieliuc, în prezența celor doi regizori, însoțite de comentariul importantului critic italian Aristarco, acțiune inițiată de Florian Potra.

Acestea sunt doar câteva din acțiunile noastre din ultimele patru luni. Mai sunt și altele, nu am făcut decât să citez din memorie. Dar cel mai ambițios plan al meu este legat de cea de a 70-a aniversare a Accademiei di Romania, care ne va prilejui un „convegno” cu trei secții (arheologie-istorie, filologie-lingvistică și literatură-artă). Nădăjduiesc ca la această manifestare să ia parte savanți români și străini din toate domeniile, așa încât să putem închea o imagine credibilă și convingătoare a prezenței românești în Europa.

Ce ajutor ați primit, din țară sau din Italia, pentru realizarea acțiunilor despre care ați pomenit?

Prea modest pentru a fi luat în considerație. Atât dinăuntru, cât și

din afară. Deși promisiunile nu au lipsit niciodată...

S-a comentat îndelung în presă și în mediile – să le spunem – academice momentul deschiderii oficiale a Accademiei de la sfârșitul anului trecut, atenția oprindu-se asupra prezenței la festivități, între alții, a unei personalități mult controversate și adesea contestate a diasporei românești – Iosif Constantin Drăgan. Ecourile acestui moment cred că nu s-au stins nici în prezent pe deplin. Ce a fost, de fapt, și care este atitudinea dumneavoastră față de ceea ce s-a petrecut și s-a spus atunci?

Ședința de deschidere a fost un moment de frumos consens al diasporei românești și al autorităților atât italiene, cât și românești. Au fost prezenți prim-ministrul Theodor Stolojan și ministrul culturii, Ludovic Spiess. A fost o atmosferă de entuziasm, susținută, pe de o parte, de frumusețea expoziției de icoane transilvane pe sticlă (din secolul al XIX-lea), dar și de perfecțiunea vocilor de cristal ale Corului Madrigal.

Mi s-a reproșat în presă invitarea anumitor oaspeți. N-am să răspund că eram venită de-abia de o săptămână la post și că invitațiile fuseseră de mult trimise. Dar ceea ce trebuie să spun este că foarte mulți români, atrași de solemnitatea momentului, au venit chiar fără să fi fost invitați. De altfel, nu cred că azi, în plină democrație și libertate, se poate interzice intrarea cuiva într-o instituție de cultură cum este Accademia di Romania. Invitat sau neinvitat, dorit sau nedorit, orice român poate trece oricând pragul acestei trecute și viitoare Alma Mater.

Vă mulțumim!

ILEANA MIHĂILĂ

Curierul românesc, 4, 11-12 iunie 1993, p. 3.

„Omagiu – acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga la 80 de ani”, Academia Română, Institutul de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu”, București, Editura Roza Vânturilor, 2001

„AM CRESCUT ÎN CULTUL LUI EMINESCU...”

Cu ce sentimente revine la Botoșani și Ipotești Zoe Dumitrescu-Bușulenga – unul dintre cei mai renumiți eminescologi ai noștri?

Nu vreau să încep cu emoția ca să evit clișeul, dar doresc să spun că starea în care mă aflu când mă apropiu de aceste locuri este una de pelerin pios mergând către sursele spiritualității care l-au produs și încercând să regăsească ceva din adevărul și autenticitatea lor. Am crescut în cultul lui Eminescu și pătrunderea în universul lui presupune reculegerea indispensabilă, încordarea tuturor puterilor sufletului convenită momentelor de intrare în topos-urile sacre ale neamului. Cred că nimeni n-ar trebui să intre altfel în acest pământ – sanctuar care a modelat ființa trecătoare a uriașului poet, dar i-a hrănit și spiritul etern întrupat în operă. Universul Botoșanilor și al Ipoteștilor a însemnat pentru artist vârsta de aur, vârsta paradiziacă, de care s-a despărțit cu o durere niciodată ascunsă. „Unde ești copilărie cu pădurea ta cu tot?” este versul iubirii nostalgice îndreptate mereu spre acest Eden al apelor și pădurilor, al pământului și cerului Țării de Sus, prezente în opera poetului când nădejdea strălumina în el, dispărute odată cu gravele disonanțe ale ființei lui mai adânci.

De aceea mă apropiu de Botoșani și de Ipotești ca de un tărâm de elecțiune, cu sfială și iubire și mereu treaza așteptare a întâlnirii fulgerătoare.

Ce așteptați deosebit de la această ediție a concursului?

Tocmai pentru rațiunile pe care le enunțam mai înainte, aștept de

la tinerii candidați ai acestui an al Olimpiadei un răspuns vrednic de norocul de a se afla acum aici. Poate vârsta lor prea tânără îi împiedică încă să vadă șansa de care se bucură, dar mai târziu se vor întoarce spre acest moment al vieții lor într-adevăr ca spre un moment binecuvântat, ca spre o întâlnire fertilă în spirit care va declanșa în înzestrările lor suflete resorturile creatoare. Aștept deci cu foarte multă bucurie și încredere rezultatele nobilei competiții desfășurate, ca într-o simbolică veșnică întoarcere, la Botoșani.

Ce credeți că ar mai trebui să facă școala pentru cunoașterea marelui nostru poet?

După părerea mea, școala ar trebui să înceapă a face ceea ce se cuvine pentru inegalabilul gânditor. Adică, în primul rând, să inițieze și să întrețină ceea ce eu numesc cultul lui Eminescu, instituirea unei atitudini morale și intelectuale față de prima valoare a culturii românești, în rândurile tineretului nostru. Iar în al doilea rând, să pornească la studiul real al operei eminesciene cu mijloacele de adâncire puse la îndemâna noastră de critica modernă, să facă să circule mai cu seamă operele maturității depline (observam, de pildă, ce rar și ce imperfect se recită magnificele sonete eminesciene), repunându-le în drepturile lor adevărate oarecum știrbite de o profund falsă părere după care Eminescu ar fi depășit de evoluția poeziei moderne.

Numai cineva care nu-l știe pe poet în adâncime poate subscrie la această opinie eronată. Căci toate drumurile poeziei moderne pornesc de la el și toate ipostazele înnoitoare sunt măcar în nuclee ireductibile în opera lui.

Cum și prin ce elemente se înscrie Eminescu pe orbita universalității?

Nu putem enumera aci toate rațiunile pentru care Eminescu se înscrie pe orbita universalității. Ele sunt numeroase și de ordini diferite.

Ceea ce doresc să spun e că suișul lui celest și plasarea lui pe orbită constituie un proces obiectiv dincolo de voința noastră. Opera poetului s-a constituit de sine stătătoare, în legi interne de perfectă consonanță. Ca în orice operă majoră, toate motivele mari ale literaturii și culturii sunt în ea, de la cosmogonie la apocalipsă, de la Eros la Thanatos, toate stilurile poeziei europene sunt în ea, de la tumultuosul Sturm

und Drang la romantismul cel mai complex, la un neo-clasicism vizibil mai cu seamă în operele târzii („Oda în metru antic” ori „Glossa”), la un incipient simbolism. Legând lumile miturilor indice de cele ale miturilor germanice și grecești și corelându-le pe toate cu substratul mitic al culturii române, Eminescu a izbutit o sinteză rară în istoria culturii, ridicându-se astfel de la sine în lumea cea dintâi a eonilor, a lui Hyperion, cuvântul dintâi.

Sunt aici doar câteva spicuiuri dintr-o carte care crește pe măsură ce ne închipuim că am sfârșit-o.

Ce doriți să adresați participanților la concurs, adică celor care v-au dovedit atâta caldă admirație?

Tinerilor acestora entuziaști și învățați care se află aci alături de noi, încercându-și armele gândirii și scrisului sub zodia uriașului simbol eminescian, le spun iubirea mea caldă, le doresc succesul cel mai îndestulător pentru aspirațiile lor și, mai cu seamă, le doresc să se adâncească în studiu, în acel studiu care dă sens vieții și structurează armonios personalitatea.

Vă mulțumește pentru aceste gânduri

ION ANIȚEI

La Eminescu, jurnalul celei de 25-a ediții a Olimpiadei,
Botoșani, 1982, pp. 1-4

„JINDUL ACELA DUPĂ ÎMPLINIRE ÎL TRANSFER,
POATE, ASUPRA CELOR TINERI...”

Cu ce sentiment întâmpină un om de cultură de anvergura dumneavoastră elevii Olimpiadei?

Sunt mai multe unghiuri de vedere posibile – toate încărcate de un potențial de afectivitate. Ușoara melancolie a diferenței de vârstă, un sentiment al continuității posibile, o nădejde foarte vie a descoperirii unor talente în special; o anume bucurie a comunicării, o deschidere a inimii care se produce ca o erupție... O revărsare a preaplinului inimii...

Există o creativitate a vârstelor tinere?

Adolescența deține un potențial exploziv care poate deveni creativ prin canalizare, prin transfer, printr-o mutație cu severe motivații intelectuale.

Care ar fi „modelul” pe care l-ați propune, într-un dialog despre capacitatea „de creație” a vârstelor tinere? Ce i-ați cere tânărului cărturar?

L-aș vedea receptiv, deschis, plin de curiozitate intelectuală, doritor nu de succes imediat, ci de o tenace aplicație asupra obiectului cercetării sale. Sigur că obiectul n-ar putea fi definitiv determinat, dar cât de cât conturat. I-aș cere gravitate, gravitate care să nu-i altereze umorul și bucuria tinerească a existenței. L-aș vrea într-o stare de bună comunicare cu natura.

*De unde vine excelenta dumneavoastră comunicare cu poezia tânără?
Cu „naturile tinere” ale poeziei?*

Probabil, dintr-o habitudine de cultură. Lecturile mele preferate au fost Keats, Novalis, Hölderlin, Trakl și, firește, Eminescu. Mari creatori care au murit tineri sau și-au încetat activitatea devreme. Pe de o parte. Pe de alta, din întâlnirea, care a însemnat o constantă a vieții și a profesiei mele, cu tinerele valori de pe băncile facultății de filologie. Mi-au fost studenți – și mi-au fost foarte apropiați – Nichita Stănescu, Ioan Alexandru, Mircea Cărtărescu. Purtam cu ei dialoguri de un soi foarte special. De fapt, îi lăsam să solilocveze.

În scrisul dumneavoastră, descopăr un lirism înalt și o poezie abia ascunsă. O pasiune a poeziei. Am putea spune: o afinitate cu „poetul tânăr”?

Nu știu. Când eram tânără, scriam, aveam un mimetism entuziast. Scriam când ca Trakl, când ca Stefan George. Probabil că în comunicarea mea cu poezia tânără e și un jind după realizarea mea în poezie. Mi-am interzis eu însămi, mai târziu, să mai scriu. Nu era o chemare adâncă.

Poate că totuși era. Cu ce ați începe „amintirile din anii de tânăr cărturar”?

Am avut niște maștri... (Mari, importanți, ne dă de înțeles un gest, n.n.). Am lucrat, de pildă pe sonetele lui Shakespeare cu Dragoș Protopopescu enorm. El susținea că nu se pot traduce, eu spuneam că da. Azi îi dau dreptate. Nu eram îndrăzneță chiar până la capăt, mă inhibam. Mă inhibam. Jindul acela după împlinire îl transfer, poate, asupra celor tineri...

Au existat, în anii adolescenței dumneavoastră, „bucurii de tânăr cărturar”? Sărbători ale cărții? Ale gândului?

Eram „în carte” atât de firesc încât „a citi”, a „avea cărți” mi se părea firesc. Citeam dintr-odată în patru limbi. Cartea era elementul meu, trăiam zilnic în elementul meu. La 15 ani, tata mi l-a pus în față pe Descartes, la 17, pe Schopenhauer. Fantasticele bucurii au fost ale muzicii; eu mă pregăteam pentru o carieră muzicală. Marile mele emoții s-au datorat muzicii. Celelalte întâlniri au fost firești. Când a trebuit să abandonez muzica a fost sfâșietor.

Ce le-ați dori tinerilor care azi cuceresc laurii întrecerilor?

Le-aș dori o viață de cultură. Proximitatea cărții. Accesul la tot ceea ce ține de marele demers intelectual. O mare capacitate de iubire. Mi-e teamă la tână de indiferență, de scepticism. Le-aș dori maeștri și prieteni avizați și serioși care să le dezvăluie izvoarele. Sursele. A ajunge la surse e semnul unei vieți bine duse. Da, le-aș dori o mare capacitate de iubire...

VALERIU GANEA

Orizont, 36, nr. 16 (888), 20 aprilie 1985, p. 5

LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ ÎN ȘCOALĂ ȘI PE STRADĂ

Ca unul ce am concurat o dată la Olimpiada de română, chiar la faza pe țară, era în 1960, prilej cu care l-am auzit vorbind pe Tudor Vianu, președintele comisiei de atunci, mă simt obligat să întreb pe președintele comisiei de azi, profesoara și scriitoarea Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ce părere are despre rostul acestei olimpiade?

Dacă începeți prin a-mi aminti prezența profesorului nostru Tudor Vianu, acum mai bine de un sfert de secol, la olimpiadă, puneți dintr-odată un accent de acuitate intelectuală pe amintirile, măcar, ale acestei olimpiade de limbă și literatură română. O olimpiadă pe care a prezidat-o o dată Tudor Vianu e obligată să-i păstreze polenul amintirii. În umbra profesorului meu, simțindu-mă, evident, un epigon mai degrabă decât un urmaș, aș vrea să spun că strădaniile noastre toate merg în direcția nu numai a consemnării acestui spirit de umanism subțire care prezida tot ce stătea sub pecetea prezenței profesorului, dar să și creștem cumva, în măsura putinței noastre, interesul pe care aceste olimpiade l-ar putea prezenta pentru cei dinăuntru și pentru cei din afară. Socotesc că e o necesitate absolută pentru fiecare nație să-și pună copiii să se întrecă, să-și creeze competiții din acestea intelectuale, care să fixeze momente memorabile pentru ei. În afară de ceea ce înseamnă competiția în sine, faptul că (așa cum și dumneavoastră ați luat parte la o olimpiadă) au participat la o olimpiadă va rămâne întotdeauna pentru copii un moment de legătură, un punct de legătură, indiferent unde se vor duce, cu ceea ce înseamnă conturul culturii românești. Îmi

place să cred că toți cei care participă la olimpiada de limba și literatura română o fac cu sentimentul bucuriei, să spunem, intelectuale; nu e vorba numai de patriotism, de – știu eu – atașamentul față de materia de liceu care este limba și literatura română, e vorba de un moment de trezire a intelectului lor. Așa văd eu semnificația reală a olimpiadei, un moment de trezire a intelectului, a conștiinței viitorului intelectual. Dacă într-adevăr copilul se prezintă în această stare de grație, eu cred că olimpiada își îndeplinește misiunea.

Mă întreb și vă întreb ce răsunset va fi având în lumea elevilor acest concurs?

Eu sunt de cinci ani președintele acestei întâlniri, pe care încep s-o numesc prestigioasă, pentru că, în lumea elevilor, se bucură de un răsunset absolut uimitor. La început, eram destul de sceptică în ceea ce privește interesul copiilor pentru această materie a noastră care este, în general, considerată mai puțin practică, să spunem așa, mai puțin utilă pentru o carieră fructuoasă. Și atunci, mă duceam cu inima strânsă puțin la primele competiții. Ei bine, treptat mi-am modificat opinia în mod absolut: există între copii o capacitate de entuziasm și o – cum să zic – dorință de întrecere, dar extrem de curată și nobilă, așa spune. Adică e un fel de sportivitate (introducem sportul acuma, așa cum se întâmplă în secolul douăzeci), există o curată sportivitate la temelie acestei competiții și, pentru ei, prestigiul dobândit la o altfel de olimpiadă constituie un fel de aură, de mic nimb de glorie; în lumea lor începe să caute fiecare să se apropie de acest nucleu care tot mai mult le face impresia că este plener, este o valoare plină de făgăduințe, înțeleg copiii ce înseamnă umanismul, din acest mic grăunte al olimpiadei de limbă și literatură română. Deci, în lumea lor, treptat, treptat, se extinde interesul pentru întâlnirea, pentru întrecerea aceasta și asta, să știți, că în foarte mare măsură datorită eforturilor celor care organizează în ultimii ani competiția.

Eu aș adăuga: poate că și datorită faptului că, la vârsta lor, spiritul de competiție, în orice, e mai curat și mai viu decât la altă vârstă...

... Când încep să intre și alte componente în acest sentiment al întrecerii, care nu mai rămâne olimpic în sensul grecesc, da. Oricum,

mie mi se pare că este îmbucurătoare și creșterea numerică a prezenței copiilor la olimpiada de română și ceea ce mă bucură în cel mai înalt grad e faptul că unii copii sau tineri chiar, de la liceele de fizică-matematică, au adesea rezultate din cele mai bune, mai bune chiar decât ale copiilor de la liceele de filologie-istorie.

Este vorba de un interes crescând al celor care se ocupă de științele naturii, de științele exacte, chiar de tehnică, un interes mult sporit față de problematica generală legată de orizontul umanistic.

O reîntoarcere la umanism?

Totalmente. Este o necesitate interioară a societății prea evolute.

Cu ce ochi vedeți felul în care sunt cultivate limba și literatura română în școală, în liceele (industriale) de astăzi?

Suntem pe o cale care începe să fie bună. Au fost ani în care s-a cam neglijat învățământul umanistic, datorită – să spunem adevărul – unora dintre profesori, care aveau o optică totalmente greșită, în ceea ce privește interesul intelectual pe domenii; am auzit profesori spunând: „Cum te duci tu la o secție umanistă, tu, care ești un copil așa de bun, acolo se duc numai ciurucurile”, sau, pe de altă parte, tot așa, părinții își împingeau copiii către profesii lucrative, productive, evident, sub raport pecuniar. Ei bine, am sentimentul că, așa cum spuneam, suntem pe o cale mult mai bună; lucrurile sunt evidente din modul în care s-a început Revizuirea, recentă, de doi-trei ani, a manualelor. Mi se pare că este o acțiune extrem de importantă în care Ministerul Educației și Învățământului are o contribuție vizibilă; Direcția Învățământului Lical se ocupă foarte îndeaproape de lucrurile acestea și eu socotesc că în clipa când atenția noastră e chemată spre manuale, adică spre sursa obișnuită de informație a copilului, dintr-odată înseamnă că ceva se mișcă, există acolo o spină iritativă în propulsarea unor resorturi necesar îmbunătățitoare pentru disciplinele noastre.

De aceea spun că orientarea o foarte bună, începe să fie foarte bună în atenția care se acordă din nou disciplinelor umanistice, dar că toate depind de profesorul în mâna căruia se află instrumentul acesta atât de gingaș al predării învățaturii umaniste. Aici poți să faci prăpăd și poți să faci paradisuri; lucrurile sunt teribil de diferențiate.

În general, însă, punctele de plecare sunt modificate, se discută din nou, la un nivel foarte interesant, universitarii sunt chemați și ei între profesorii de liceu, ca să se curme ceea ce era hiatul acela, falia aceea între învățământul liceal și cel universitar, colaborează la manuale și unii, și ceilalți și asta mi se pare mie foarte bine, o garanție de reușită, de izbândă și pentru copii, și pentru cadrele didactice din umanistică; toate manualele și adaosurile lor, toate volumele de metodologie de aplicație sunt instrumente care dovedesc interesul sporit în scopul unei educații care să meargă mai în profunzime. Fără educație umanistă, nu vreau să repet lucruri cunoscute, dar știința fără conștiință (*la science sans conscience c'est la ruine de l'âme*) este ruina sufletului, așa încât știința nu se poate construi decât pe temelia umanistică. În concluzie, profesorilor le incumbă dificila sarcină de a ajunge prin modalitățile cele mai diverse la rădăcina conștiinței.

Dar despre cultivarea limbii și literaturii române în viața de toate zilele, în oraș, ca să zicem astfel, ce părere aveți?

Sigur că pentru tinerii care trec prin licee și care se văd supuși obligatoriu exercițiului umanistic, indispensabil pentru gimnastica minții și a sufletului, lucrurile stau altfel decât pentru omul de pe stradă. Omul de pe stradă este supus unor impulsuri diverse, poate divergente...

Presiuni...

... Presiuni din afară, nu întotdeauna pozitive. E nevoie de oameni, de oameni pasionați, care să înțeleagă faptul că în limbă stă de fapt naționalitatea și că limba este cartea de vizită a unui popor cultivat, în primul rând. Cum vorbim, așa suntem.

Sunteți plină de energie și de optimism, din câte mi-am dat seama chiar în împrejurări care pe alții i-ar descuraja. Nu vreți să împărtășiți secretul acestei forțe a dumneavoastră miilor de profesori de limba și literatura română din școlile României? Poate că le-ar prinde bine în câteva împrejurări ale vieții lor.

În primul rând, aș vrea să spun că există o putere pe care nu mulți o percep, o putere a umanistului. Eu socot că aura umanistului, dacă

este umanist autentic, trebuie să fie o aură care, fără să fac un pleonasm, să radieze; eu socot că, dacă ești în sinea ta realizat în plenitudine ca umanist, din punct de vedere al culturii, cultură a umanistului care înseamnă câteodată un punct de sprijin în univers, ești înăuntrul ființei, ai anumite certitudini care-ți dau tonusul intelectual continuu. Cred că un umanist autentic nu poate decât să radieze împrejur încredere, dorință de cunoaștere, dorință de concordie și solidaritate cu semenii. Acestea sunt trăsăturile de substanță ale culturii umaniste, dublate de credința într-un ideal, într-un model. Trăim în față cu modelele noastre. Care sunt modelele noastre? Le spun tinerilor, ei se uită puțin uimiți la mine, unii dintre ei, deoarece pentru ei modelul poate fi o modă. Vreau să spun că noi trăim cu niște modele nemuritoare. Dacă treci de model, adică dacă mai vorbim și despre altceva care se susține în afară de model, este prietenia cărții.

Un alt model...

Alt model, venit tot din acele surse de care vorbeam. Vedeți dumneavoastră, există o solidaritate între trecut și prezent, pe care numai umanistica o realizează, există o unitate, o solidaritate a spiritului, în care te scalzi ca-ntr-o baie luminoasă și de acolo extragi, ca din apa vie din basme, puterea. Cultura este mediul nostru prielnic, așa zice că eu așa vrea să mă numesc un ecolog în cultură: păstrându-i neatînse toate valențele, pe toate ramurile, în toate domeniile, așa cred că putem păstra echilibrul sufletului omenesc.

Să sperăm că ecologia în cultură va reuși mai mult decât cealaltă. Dar, reîntorcându-ne la faza pe țară a olimpiadei de română, care se ține anul acesta la Cluj-Napoca, cu ce gânduri plecați într-acolo?

Plec foarte fericită că am să mă întâlnesc din nou cu oameni foarte tineri. E o mare plăcere să faci o baie de tinerețe, cum zic eu; din entuziasmul lor mă mai adăp și eu din când în când, dar plec, în al doilea rând și întotdeauna, cu o curiozitate enormă. Este curiozitatea de a depista din nou, de a decela din nou în ei nucleul acela, scânteiuța aceea de care vorbeam și care îi trădează pe autenticii, viitorii umaniști și nu numai umaniști. Vorbeam adineauri de copiii de la fizică-matematică. Ei nu vor practica umanismul, dar e și mai nobil

pentru că vom realiza cu ei, de pildă, ceea ce de o eternitate doresc să facă Pitagora și Platon și toți ceilalți mari înțelepți ai lumii, adică să fie și matematicieni și umaniști și creatori și așa mai departe. Pentru mine este o promisiune veșnic deschisă aceasta a întâlnirii la olimpiade cu cei mai buni din rândurile tineretului românesc. Mi se pare că acești copii pe care-i întâlnesc ori pe care am început să-i și iubesc fiindcă sunt unii pe care-i întâlnesc patru ani la rând, în clasa a noua, a zecea, a unsprezecea, a douăsprezecea, am căpătat un fel de afecțiune maternă pentru copiii aceia și, nu numai maternă, și așa zice și un fel de legătură între maestru și ucenic. Eu nu mă socot maestrul nimănui, departe de mine gândul acesta, dar se leagă niște fine țesături între profesoara care stă la tribună și le vorbește celor care au venit acolo să-și spună din nou cuvântul despre poezie. Fiindcă, vedeți, ne întâlnim pe un tărâm care e acela al poeziei; a doua probă este analiza unui text poetic, or, gândiți-vă că atunci când te întâlnești pe un text poetic e ca și cum te-ai întâlni pe un filtru de dragoste și se leagă între măștri și ucenici, între discipoli și profesori, niște legături pe care eu le socotesc indelebile, sunt legături care nu se vor șterge. Aceasta este marea mea bucurie în fiecare an: crește numărul celor pe care îi legăm cu firele de neșters și de nerupt ale poeziei și, în general, ale culturii. E o făgăduială pentru viitor, este pentru țara noastră o nădejde în plus.

Vă mulțumesc.

NICOLAE PRELIPCEANU

Tribuna, 30, nr. 14, 3 apr. 1986, pp. 1-3.

„... CEEA CE MĂ FIXEAZĂ DIN CE ÎN CE MAI MULT
ESTE SCARA VALORILOR BINE STABILITĂ
DE ÎNAINȚAȘI”

Stimată Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ne aflăm la Botoșani. Dumneavoastră în calitate de președinte al Comisiei pentru concursul național de limba și literatura română „Mihai Eminescu” și concursul interjudețean de limba și literatura maternă maghiară și germană. Cu ce sentimente reveniți pe aceste meleaguri românești atât de generoase pentru cultura noastră și a lumii?

De la un timp, călătorind încoace și încolo prin lume, am început să simt și să cred într-o parafrază a unei vechi vorbe latinești, parafrază pe care singură mi-am construit-o: *Habent sua fata loci* – au și locurile soarta lor. Vorba aceasta conține un adevăr pentru ochi, dar mai ales unul pentru suflet și minte. Căci sunt locuri împodobite pe lume adesea cu strălucitoare frumuseți, care-ți rămân în amintire reci și neînsuflețite. Sunt însă altele cu podoabe mai modeste, mai smerite, care vibrează însă în ascuns cu puteri nebănuite, exercitând nu numai o atracție specială asupra celor care le-au văzut, dar radiază o benefică și neconținută înrâurire asupra unei culturi, asupra formei minții unui popor întreg și nasc, în timp, mereu împrăștiate pilde ale forței lor genetice. Și ținutul acesta al Botoșanilor se bucură de privilegiul tainic de a deține atari puteri spirituale care respiră un adevărat duh al locului. Dintr-unul a răsărit un muzician de geniu – Enescu, dintr-altul un zugrav cu ochiul interior deschis asupra acestui peisaj – Luchian, un

altul de unde a ieșit o minte enciclopedică, tălmăcitoare de istorie națională și universală.

Nicolae Iorga. Și deasupra...

Pe deasupra tuturor se înalță Ipoteștii, dominat de cea mai înaltă stea a neamului românesc. Și mă îndrept spre Botoșani într-o atracție irezistibilă, căci lucrează duhul pământului acestuia asupra mea, asupra noastră.

Confesiunea dumneavoastră este un adevărat poem care mă incită și, totodată, îmi ușurează sarcina dificilă pe care mi-am asumat-o – aceea de a vă lua un interviu. Sunt tentat să cred că, în general, interviurile nu vă displac. Sau n-am dreptate?

Sinceră să fiu, n-aveți, căci, în general, nu-mi plac interviurile, stimate Nicolae Rotund, o spun din capul locului. Rațiunea e aceea că interviurile aduc cam întotdeauna discuțiile la numitorul comun pe care-l propune cel care ia interviul; pe de o parte, mi se pare că dacă e prea spontan, cum e cazul la noi, adică dacă se întreabă și se răspunde pe dată, riscăm să întrebăm și să răspundem cam la întâmplare. Iar dacă se cunosc întrebările dinainte, totul devine un articol secționat. Și, în mare, un interviu seamănă cu altul, greu poți distinge timbrul personal al unei personalități sau atitudini.

În pofida unei puternice prezențe în viața noastră culturală, știm puțin despre ceea ce eu numesc „biografie spirituală” a dumneavoastră. Vă rog să ne spuneți cum arată ea, din ce e constituită această „biografie spirituală”?

E dificil să privești retroactiv, mai bine zis retrospectiv. Vreau să spun, în primul rând, cu riscul de a mă repeta, că nu sunt ceea ce se crede (lumea mă consideră specialist în limba și literatura română), eu am fost anglist și germanist, de unde, firește, comparatist. Am făcut și studii juridice, și muzică – toate s-au convertit într-o formă a minții pe care îmi place s-o numesc larg umanistică. Adică nimic din ceea ce compune cultura nu-mi rămâne departe. Dar trebuie s-o spun de la început că ceea ce mă fixează din ce în ce mai mult este scara valorilor bine stabilite de înaintași. Ca și profesorul meu Tudor Vianu, ceream

întotdeauna un studiu al literaturii universale și comparate în formă de A, și nu în formă de V, cu o deschidere foarte largă în epocile vechi ca să se îngusteze pe măsură ce ajungem la secolul nostru. Am avut adesea discuții cu colaboratorii mei, bineînțeles cei mai tineri, care doreau invers – un studiu al literaturii lumii în formă de V, acordând deci un foarte mic spațiu cunoașterii mileniilor și secolelor anterioare și foarte multă atenție literaturii lumii contemporane sau culturii contemporane pe planetă. Spun cu intenție culturală și nu numai literatură, fiindcă în toate domeniile culturii rămân la această atitudine în ceea ce privește raportul dintre trecut și prezent în materie de valori. Nu pentru că mi-ar lipsi curajul să emit o opinie despre un fenomen cultural contemporan. Dar pentru că în cultură preferăm certitudinile, rămân la punctul meu de vedere, învechit dacă vreți, că mai înainte de a-l înțelege pe Becket și Ionesco trebuie să cunoști foarte bine cel puțin pe Eschil, Sofocle, Shakespeare. Ca să vorbești despre Karlheinz, Stockhausen, Krzystof Penderecki, Yannis Xenakis, Aurel Stroe sau Anatol Vieru trebuie să fi stat ani și ani în ucenicie, la „clasici”, de la Bach la Wagner și Brahms. Și tot așa în pictură, în sculptură, tot așa în arhitectură. Deci, așa arată ceea ce socot eu că ar constitui o biografie spirituală: care-i scara de valori care m-a modelat, care-i universul meu mental.

Ați fost o profesoară stimată, iubită chiar, o declar cu sinceritate, a Facultății. Ce vă spune perioada de la catedră acum, când ați părăsit-o?

Perspectiva acum, evident, e puțin modificată față de a cuiva care a părăsit vechea carieră. Pentru că rămânând cu direcția unui institut de cercetare în materie de istorie și teorie literară, format în cea mai mare măsură din cercetători foști studenți ai mei, am sentimentul că mă găsesc în continuare în aceeași lume. Cei aproape 35 de ani de carieră universitară au fost pentru mine un dialog cu numeroase generații de tineri cărora n-am încercat niciodată să le impun un punct de vedere al meu personal, și, evident, subiectiv. Mi-a făcut plăcere să privesc tinerii crescând în umbra culturii, îmi place să-i văd cultivându-se singuri. Eu le comunicam doar rezultatele gândurilor mele pe marginea marilor opere ale lumii. N-aș exagera dacă aș spune că am lucrat în fiecare an din cei aproape 35, câți au fost, din nou fiecare curs. Reciteam operele marilor clasici în fiecare an și reflectam iarăși și iarăși asupra lor în

așa fel încât s-ar fi putut ca la câțiva ani interval să-mi modific unele păreri. Nu era un semn de inconstanță sau de ezitare. Descopeream mereu altceva în uriașa polisemie a operelor clasice. Și dialogul acela cu studenții, de care vorbeam, îl făceam într-un fel liber.

Vă plimbați și ne vorbeați.

Mă bucur că ați reținut. Într-adevăr, vorbeam plimbându-mă adesea prin sala de curs făcând digresiuni, obligându-i să mă urmărească fără să ia note.

Mă scuzați că vă întrerup, îmi amintesc că țineați cursuri foarte alerte.

Vă dau dreptate. Eu doream să le inculc, dincolo de cunoștințe, idei fundamentale de cultură, doream să-i fac să înțeleagă așa lucrurile, încât să-și formeze și ochiul și gustul și expresia. Doream să-i feresc de erori de cultură, de false judecăți de valoare, să le dau cheia intrării în capodopere. Inutil să vă spun că multă vreme în anii tinereții duceam studenții la Muzeul de Artă pentru a-i familiariza și cu ordinea vizualului. Și evident încercam mai cu seamă să suplinesc explicit, dar de cele mai multe ori implicit, lacunele grave ale programelor de învățământ din anii dogmatismului.

Cum vi s-a părut la părăsirea catedrei interesul studenților pentru literatură, în general pentru cultură în comparație cu sfârșitul deceniului al șaselea și începutul celui al șaptelea, când eu vă eram student? Acum câțiva ani mă aflam la Universitate și am aflat că la cursul dumneavoastră și al lui Ioan Alexandru despre Eminescu nu veneau prea mulți studenți.

Rămân la același punct de vedere, și anume, la o descreștere a interesului studenților nu atât față de literatură, cât față de valorile clasice. Studenții ultimilor ani erau din ce în ce mai fascinați de fenomenul contemporan în literatura universală și la noi și păreau să nu mai aibă antene pentru lucrurile pe care le comunicau secolele trecute. De altfel, fenomenul se pare că este unul planetar, în orice caz, european. Profesori francezi îmi povesteau că se întâlnesc și ei cu același fenomen și că studenții francezi nu mai sunt interesați în literatură, în poezie de pildă doar de Baudelaire. Chiar acesta părându-li-se uneori

învechit, tocit.

Ați debutat editorial cu Creangă, nu cu Eminescu. De ce? Era mai mare atracția spre proză?

Era mai simplu față de Eminescu, opera era mult mai puțin întinsă decât a Poetului. Și nu uitați, eu n-am fost specialistă în literatura română.

Monografia Creangă a fost ceva aparte, nu era clasică, ci o monografie a stilului.

Da, la Creangă am intrat în plin în analiza stilului, nu știu dacă s-a observat aceasta atunci. Poate mă repet, dar vă spun că am procedat așa deoarece, cum spunea Călinescu, la Creangă nu e importantă biografia. Și apoi, am dorit să evit întâlnirea cu George Călinescu din dorința de a realiza o carte utilă studenților. Oricum, este o carte pe care cu fervoare doresc să o rescriu. La Eminescu am debutat cu timiditate, o biografie scrisă pentru tineret.

Ați publicat la Editura Eminescu, în 1976, o carte care s-a bucurat de o frumoasă binemeritată primire: Eminescu – cultură și creație.

A fost o etapă, căci de abia acum, după aproape un sfert de secol de la biografia amintită, am intrat mai adânc, după zeci și zeci de studii, dând o monografie a influențelor, cu romantismul german.

Vă referiți, desigur, la Eminescu și romantismul german. Dacă rețin bine, ați publicat cu mulți ani înainte un studiu cu chiar acest titlu.

Cu mai bine de douăzeci de ani în urmă am publicat într-adevăr un foarte modest studiu cu același titlu. Dar acum este altceva.

Dacă îmi permiteți, citez din „Argument”, am ultima dumneavoastră carte la mine: „Dar am dori să luminăm toate aceste date nou recoltate cu gânduri mai generale, menite să plaseze puțin altfel lucrurile față de vechea matcă a conștientizării influențelor în cazul Eminescu, deoarece acest caz este unul cu totul aparte și unicitatea lui obligă la o regândire a sa într-un context larg de coordonate, și naționale, și universale. Nu mai putem rămâne la simpla înregistrare de nume și titluri întâlnite ori ghicite

în manuscrise sau în opera finită. Nu mai putem vorbi despre înrâurirea lui Heine sau Lenau, în parte, de pildă adevărate poncife ale bătrânilor critici din anii '20-'30, decât cu un foarte acut sentiment de insuficiență, ba chiar de jenă”.

Desigur, așa cum afirma Mihai Zamfir într-o cronică, pentru această carte era nevoie de o bună cunoaștere a literaturii germane, în special a romantismului. Au fost pentru mine amândoi, și Creangă, și Eminescu, cei mai interesanți scriitori ai literaturii române. Îi pot adăuga lor, în ceea ce privește preferințele mele, doar pe Mihail Sadoveanu și, mai încoace, pe Vasile Voiculescu.

Ați avut ocazia de a veni în contact, în țară și în afara granițelor ei, cu foarte mulți oameni. Care a fost cea mai fascinantă personalitate, pe plan cultural, pe care ați cunoscut-o?

Interesant! Nimeni nu mi-a pus această întrebare. Nici nu m-am gândit la ea. Fascinantă?! Niciodată n-am să pot spune care a fost personalitatea cea mai fascinantă, pentru că eu am descoperit un om ca pe un univers și bucuria întâlnirii mi-a deschis mintea și sufletul în chip egal pentru toți oamenii interesanți. Și totuși, există o excepție, o stranie excepție: George Enescu, a cărui apariție era înconjurată de un farmec ca de vrajă. E singurul om pe care l-am întâlnit și care mi s-a părut a trăi simultan pe două planuri: unul, acela al realității imediate, în care se desfășura cu sfilă, cu modestie și cu o urbanitate perfectă. Altul, cel în care se complăcea cu toată ființa lui, în care nu puteai pătrunde, dar pe care-l simțeai muzical și fluid ca o aură în jurul persoanei lui. Nimeni nu-l poate explica, din cei pe care i-am simțit fascinați. Sau tot ce încercăm să explicăm devine vorbă goală și ne semnificativă în exprimarea noastră.

În ce măsură un model te poate forma și deforma?

E o întrebare cheie pentru formația unui tânăr, deoarece uneori modelul poate produce deformări nocive pentru sufletul, intelectul sau spiritul tânărului. Nu știi cum poate să fie un model rău, dar presupun că o atracție a unei personalități puternice, însă făcute, artificioase, de pildă, ar putea înrâuri într-o direcție sau într-un sens o minte încă lipsită de discernământul maturității depline. Marele model e, după

părerea mea, acela care-ți oferă privirea gravă asupra lumii, un univers de valori solid și temeinic încheșat și mai cu seamă o personalitate morală în sens kantian.

Mă refer și la modelul de reală moralitate.

De obicei, modelul real nu tutează, nu exercită constrângerea asupra celui care-l alege, fiindcă modelul e o problemă de opțiune.

Considerați că va veni un timp al tehnicizării universale pentru ca lumea să jinduiască după o nouă Renaștere?

Dacă va veni un asemenea timp, va veni și o nouă Renaștere. Există pericolul...

Sună telefonul, și dialogul nostru se întrerupe. Definitiv, din păcate. Zoe Dumitrescu-Bușulenga este așteptată pentru a ține o conferință. Și ei îi va urma alta. Și alta. Așa că, în ciuda promisiunii că vom continua interviul (și câte întrebări nu mai aveam de pus), aceasta n-a mai fost posibil. Ne-am despărțit fără măcar să-mi iau rămas-bun, fără să-i mulțumesc, cum se cuvine. O fac acum, pe această cale.

mai 1987

II

Reluăm dialogul nostru, stimată Zoe Dumitrescu-Bușulenga, la mai bine de doi ani. După primul, cel la Botoșani, spațiul ivirii Poetului, ați binevoit să mi-l acordați și pe al doilea, aici, la marginea mării, toposul dorinței lui de stingere.

Să înțeleg că ai lucrat într-un fel programatic?! Mărturisesc că n-am văzut revista cu interviul, deși am aflat că mi-ai trimis-o, decât acum câteva luni, la Galați. Acolo, la Botoșani, timpul ne-a fost măsurat cu extremă parcimonie. Ca și aici, cu riscul de a te dezamăgi.

La Constanța ați conferențiat și apoi ați susținut o comunicare despre Mihai Eminescu.

Desigur că, dintre locurile atât de simbolic legate de ființa poetului

național, pe care le-am colindat, Constanța nu putea lipsi. Să nu se înțeleagă, cumva, că n-am mai fost pe aici. Dar, în seara dinaintea întâlnirii cu cei care-l iubesc și-l admiră pe poet, mi s-a întâmpnat ceva deosebit, unic, așa zice. În înălțimea majestuoasă a falezei am ajuns acolo unde veghează deasupra stihilor, confundându-se cu el, acel stăpânitor al mitului voievodal, Poetul. Și plafonul de nori s-a descoperit deodată, lăsând să curgă o limpede lumină și peste respirația mării. De sus, dincolo de metafora thanatică, l-am văzut stând de strajă în marginea țării, far spre orizontul nemărginirii cu fruntea proiectată spre cer. Și încă o dată am simțit nevoia să apăs din ce în ce mai mult pe altitudinea poetului. În acest an al celebrării centenarului morții sale să realizăm o anamneză de un tip special, să deschidem perspective deosebite pentru a înțelege grandoarea și altitudinea gândirii lui.

S-a vorbit și se vorbește despre „cultul Eminescu”. Este el suficient susținut?

Asupra înțelegerii lui s-au înregistrat falii. Până în 1965, încercau să se impună viziuni care dereglau tabla de valori. La centenarul nașterii sale, în 1950, s-au discutat trei fragmente printre care și postuma „Viața”. Genialele sale creații parcă nu existau. Sadoveanu și Călinescu erau flancați de oameni firav cunoșcători ai operei eminesciene. Tabla de valori a unei culturi trebuie păstrată. Să-i stabilim înălțimea ca să ne măsurăm devenirea. Căci, oricât de intens e cultul lui Eminescu, el trebuie sporit. Faima lui trebuie să fie cât vasta și geniala sa creație. Să se evite confuzia între fenomenul exterior, acela al difuzării în lume, și calitatea intrinsecă a spiritului. Este tradus în 64 de limbi, dar se știe suficient despre el? Cred că prea puțin. Universalitatea e o cunoaștere a spiritului, notorietatea e una de cantitate. Mai este o problemă, cea a includerii lui în rândul spiritelor enciclopedice. Mircea Eliade îl insera aici. Dar Eminescu este dincolo. Spiritul care poartă calitatea universalității e de altă natură. Tiparul său de gândire nu coincide cu cel al enciclopediștilor care acumulează cunoștințe diverse din domenii neașteptate, precum Heliade Rădulescu sau Hașdeu. Spiritul său merge în sus, convertindu-se în cunoaștere, prin nenumăratele sale tulpine, aici în cea mitopoetică. A strâns tot ce gândirea omenească a adunat până la el, a topit în imagini poetice adevărul operei sale. A realizat o

sinteză supusă matricei naționale.

Pe el mă sfiesc să-l pun într-o tipologie. Acest mod de cunoaștere, tânjitor după absolut, de a reface gândirea umană și de a-i da o formă specifică e al câtorva – Leonardo da Vinci, Goethe, Novalis. Acestui grup restrâns de spirite îl integrez pe Eminescu, prin conjugarea universului operei sale publicate, cu acela mai general al creației și cu datele, pe care încercăm să le discernem, ale universului său mental. Personalitatea lui uriașă e greu de desfăcut, e imposibil aproape să urmărim demersul gândirii sale geniale. Profităm de câte o mică fereastră pe care el ne-o deschide și prin care noi, cu ochii de cârtiță, privim spre universul său solar.

Din fericire, acest lucru se mai întâmplă.

Din fericire, într-adevăr! Iată, de exemplu, obsesia pentru macrocosmos. Investigațiile sale în domeniul fizicii, mecanicii, referitoare la viteza luminii au avut în vedere cunoașterea, înțelegerea acelor legi care guvernează universul.

Intuițiile sale se dovedesc uimitoare. Vă este cunoscută notația referitoare la relativitatea spațiului și a timpului, din manuscrisul, folosit de I.M. Ștefan, 2276 A, pp. 209–211. Din această perspectivă, mai poate fi considerată „La steaua” o transpunere după elvețianul Gottfried Keller? Alăturând aceste două poezii, înțelegi simplitatea ca de joc, altitudinea maximă a artei, cu care Eminescu a concentrat mecanica luminii stelare pentru a da iubirii, chiar stinse, orizontul supremei și amarei, totodată, omologări cu mișcarea corpurilor cerești. Dacă poezia elvețianului de limbă germană este o declarație de dragoste grațioasă și tristă, adresată direct iubitei, cea a poetului nostru, prin detașare și generalizare, se include în procesul de obiectivare caracteristic creației sale de maturitate. Prin strofa a patra, cu introducerea vocabulei *dor*, de rezonanță metafizică, discursul liric se înalță instantaneu în altă ordine, scoțându-l din simpla tentativă de popularizare a unui adevăr științific. Motivul stelei la Keller n-a fost pentru Eminescu decât prilejul unei metafore, un punct de plecare depășit însă prin propulsarea înspre marile coordonate ale unui univers de înălțimi insondabile. Și, cum am mai spus, în general întâlnirile între Eminescu și scriitorii mai mici de limbă germană, din vremea sa, așa erau. Cobora înspre un motiv care,

pe undeva, răspundea aceloră din ordinea interesului și articulațiilor majore, transgresând, prin concepție și artă, limitele tratărilor anterioare.

E cazul și cu Emanuel Geibel, mă refer la „Făt Frumos din tei”.

Și cu Cerri, și cu Geibel. Cu „Povestea teiului” – eu socotesc „Făt-Frumos din tei” o variantă până la aceasta – Eminescu a făcut un exercițiu pe un text spaniol, transmis prin Geibel. Un exercițiu de adaptare, dar cu un rezultat extraordinar. Integrată fabulosului românesc, poezia este una dintre cele mai izbutite dintr-o perioadă de mare muzicalitate a versului său... Vorbeam despre obsesia macrocosmosului. A fost un explorator dintre cei mai îndrăzneți în spațiile intersiderale, numai dacă ne-am gândi la călătoria Luceafărului spre centrul universului unde creația lumii e în curs. Problemele lumii celei mari pentru el au fost chinuitoare. Imaginile poemelor sale sunt consecințe ale unor adevăruri pe care el tânjea să le cunoască. Curiozitatea lui te sperie, e aproape luciferică. De aici una dintre sursele creației poetice, efortul uriaș de cunoaștere. Pentru Eminescu, așa cum se vede în „Luceafărul”, viziunea creației e una continuă – adevărata cucerire a minții gânditorului poet. Teoriile vechi, filosofico-religioase dădeau o unică geneză, care s-a produs și s-a încheiat. La Eminescu, nu: „Vedea, ca-n ziua cea dintâi”, creația se continuă într-o viziune modernă și total neașteptată pentru atunci. Mai mult chiar, în „Scrisoarea I”, unde deplânge soarta geniului, pentru a da o splendidă dovadă a forței minții, se oprește pe mitul cosmic, ceea ce niciun poet romantic nu face. E atât de încheiată imaginea genezei, e atât de rotund încheiată poetic! – să revezi începutul poemei. Acest fragment care ne apare atât de familiar cuprinde în el tot ce mintea omenească a adunat până atunci: epistemologie kantiană, Laplace, elemente de gnoză etc. Îmbătrânirea și răcirea lumilor, urmate de momente ale sfârșitului culminează cu imaginea grandioasă a morții Timpului, cu o moarte a Logosului: „Timpul mort și-ntinde trupul și devine vecinicie”. Obsesia lui cosmică include geneza și apocalipsa, timpul și spațiul. Timpul a fost dușmanul pe care l-a simțit apăsându-l. A aspirat spre dezmarginire. De aceea timpul, spațiul îl împiedicau. Kant i-a fost o călăuză prețioasă. Traducând din *Critica rațiunii pure* a avut o adevărată revelație, a creat acea stranie nuvelă fantastică, „Sărmanul Dionis”, uimitoare producție.

E momentul tineresc al încrederii în iubire, abolind spațiul și timpul, prin iubire ajunge în lună, însoțit de Maria. În cuplu găsește universală cheie, pentru toate barierele. Dan încearcă să-și construiască un alt cosmos. Se socotește asemenea lui Dumnezeu și va cădea trăsmit din cer, precum îngerul atât de îndrăgit de romantici, din mitul biblic.

Presocraticii considerau că armonia se realizează prin iubire.

Și presocraticii și, mai ales, Empedocle. Principiul armonizator al lumii e iubirea, prin ea totul e în creștere, e un principiu cosmic, al echilibrului. Când dispare iubirea, începe degradarea. Iarna morții înlocuiește vara erosului. Eminescu a înțeles iubirea ca generatoare de energie și aceasta a fost marea lui tragedie, ca muritor. A trăit drama telurică. A încercat o mare nădejde în iubire, o plasare a ei pentru a o salva din contingent și a o proiecta în absolut. Aici doar puterile demiurgice se pot desfășura. A avut o extraordinară capacitate de a înălța iubirea într-un tărâm al mitului, într-o ordine unde să n-o mai atingă nimic. Realul e detestat, nu corespunde visului lui de frumusețe, numai lumea mitică răspunde dorinței. Cuplul este cu puțință în ordinea magică, în care se reeditează situațiile arhetipale, ca în „Sărmanul Dionis”.

Dar, și în poezie, și, nu întâmplător, într-un basm, întâlnim aventura unui cuplu petrecută și în planul realului, și în cel al idealului. Mă refer la „Călin (file din poveste)”. Păcatul săvârșit de fata de împărat o exilează din lumea de basm a palatului, condamnând-o să trăiască într-o colibă săracă, unde va naște copilul. Reîntoarcerea Zburătorului și nunta refac fața lumii. Peisajul-codru își recapătă forța și pădurea e magic însuflețită. Apele care se rotesc ca un cuibar devin apele începutului lumii, stăpânite de imaginea lunii ca ou cosmogonic. Și cuibarul, și oul preced și anunță, ca simboluri ale unei lumi regenerate, renăscute, nunta tainică prin această participare cu atribute supranaturale, îndrăgostiții sunt Amor și Psyhe. Este o istorie arhetipală a ființei, a sufletului. Unitatea inițială sfărâmată se va reface. Dar reîntâlnirea poate avea loc numai pe tărâmul magic-folcloric. În real este tăgăduit cuplului să se regăsească.

Poetul iubea iubirea. Femeia era instrumentul prin care ar fi ajuns acolo. Partea I din „Scrisoarea IV” este de o neasemuită frumusețe. Erosul e al verii („E atâtă vară-n aer, e atât de dulce zvonul”), sunt

parfumuri și sonuri dulci. Iubirea e dincolo de viață și de moarte, de orice barieră. Cadrul este al unui cuplu fără de moarte, cum ar fi Tristan și Isolda. Dar imperfecțiunea și urătenia realului, ca și incapacitatea femeii de a răspunde la setea de absolut a îndrăgostitului, fac să se stingă frumusețea vărarică a Erosului. Partea a II-a dezmințe dureros visul de iubire. Decăderea iubirii ca forță ordonatoare morală, creatoare, estetică înseamnă producerea unui grav dezacord al ființei. Renunțarea la cuplu echivalează cu suferința. E o premoniție a morții, a nebuniei. O destrămare a cosmosului, totul e durere și scrâșnet. Din splendorile fonetice ale primei părți intrăm într-o serie de aliterații consonantice, stridente, vorbind de dezechilibru și de dizarmonie: „Și în gându-mi trece vântul, capul arde pustiit / Aspru, rece sună cântul cel etern neisprăvit... / Unde-s șirurile clare din viață-mi să le spun? / Ah! organele-s sfărâmate și maestrul e nebun”. Iubirea, unificatoare a cosmosului, se retrage din universul eminescian. Natura se goleşte. Regretele, reproșurile, amintirea iubirii neîmplinite se desfășoară într-un timp apăsător, necruțător, care duce spre moarte. Convertirea Erosului în Thanatos e drumul de la vară la iarnă. Universul devine haos. Râvnitul cuplu ca instrument al ieșirii din contingent e ineficace. În „Lucafărul”, lecția de cunoaștere pe care i-o dă Demiurgul îl duce pe erou la abandonarea iluziei realizării perechii primordiale. Strigându-l pe nume, Hyperion, îl scoate din starea de uitare în care intrase prin contaminarea cu pământul la care avusese acces... O, dar a umbla în lumea lui Eminescu e absolut amețitor. Sensurile ne scapă. Căutăm să înțelegem...

Patriotismul este una dintre dimensiunile fundamentale ale operei eminesciene. Nimeni ca el n-a reușit să-l eternizeze.

Eminescu a fost indisolubil legat de patria pe care a vrut s-o ridice construindu-i o mitologie națională. În „Memento mori” doar Dacia scapă de surparea civilizațiilor, din această viziune de întunecată perspectivă. Pentru patria lui folosește fantastica metonimie, care atât de mult îmi place, „râul, ramul”, o metonimie de efigie. Iubindu-și patria, el scoate din contingent pe Decebal, care stă între zeii Valahiei, pe Mircea cel Bătrân, pe Horia sau pe Andrei Mureșanu și, în special, pe Ștefan cel Mare – modelul absolut al istoriei naționale.

„Ștefane, Măria Ta, / Tu la Putna nu mai sta...”

În „Doina” îi vorbește lui Ștefan pentru salvarea istoriei, ca unui personaj etern. Reintrat în mit după moarte, voievodul istoriei românești, *umbra dei*, devine, în gândirea lui Eminescu, încărcată de tradițiile populare, unul din geniile tutelare ale neamului nostru.

Despre Eminescu s-a scris mult în ultimul timp. Dintre exegeții de mai încoace, asupra cui v-ați opri?

I-aș aminti pe Constantin Noica, pentru direcții ale operei, Eugen Todoran, George Munteanu, Mihai Drăgan, Ioana Petrescu. Dintre cei mai tineri, pe Theodor Codreanu și Dan C. Mihăilescu.

Desigur că din această restrânsă înșiruire nu poate lipsi Zoe Dumitrescu-Bușulenga, cea care în excelenta sa carte Eminescu – cultură și creație sintetiza astfel creația poetului: „Ca o stea fixă, opera eminesciană luminează acum întregul cer al nației dându-i glorioasele ei raze, arătând participarea ei la algoritmurile geniilor universale. Investigată la toate nivelurile, cu mijloacele cele mai noi ale criticii moderne, arătând uimirii noastre un uriaș sistem de conotații care îmbrățișează viața omului și a cosmosului în imagini arhetipale, de valoare universală, creația marelui poet devine obiect de sinteze, care o prind ca pe o verigă în marele lanț neîntrerupt al istoriei naționale”.

Recitesc autograful acordat pe volumul Domniei Sale, *Periplu umanistic*: „Domnului profesor Nicolae Rotund, «teroristului sferic», cu veche și statornică simpatie intelectuală” – 22 mai, Constanța 1989

iulie 1989

NICOLAE ROTUND

Prima parte în Tomis, 22, nr. 5, mai 1987, p. 5.

Interviul integral în „Starea literaturii, Convorbiri”,
Constanța, Ex Ponto, 1998, pp. 83-100

O NOUĂ EXPRESIE A PREȚUIRII CULTURII ROMÂNEȘTI ÎN LUME

O prestigioasă și binemeritată recunoaștere internațională vine să încununeze activitatea de critic, istoric literar, eseist, director al Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, a profesorului universitar Zoe Dumitrescu-Bușulenga, premiul „Herder” decernat de Fundația europeană cu același nume. O viață dăruită cărților și zămislițoare de cărți, devenite lucrări de referință în exegeza eminesciană ca și în cea a operei lui Creangă, studii de o profundă originalitate dedicate unor corifei și momente de vârf din literatura universală. O viață trăită activ, dinamic, în mijlocul semenilor, transmițându-le, oferindu-le zi de zi nestematele culese din biblioteci, din sălile de concerte, din muzeele lumii, descriindu-le calea spre comorile artei aflate în lada de zestre a omenirii.

Despre semnificația acordării acestei distincții de marcă unei personalități a culturii noastre contemporane, despre tot mai pregnantă afirmare a școlii românești de poezie, de plastică, de muzică în concertul mondial al valorilor am invitat-o pe recenta laureată să se adreseze cititoarelor revistei „Femeia”.

Am primit această distincție cu surprindere, dar și cu, incontestabil, multă bucurie, pentru că n-am socotit premiul ca o recompensă a unei activități personale, ci ca pe o nouă expresie a prețuirii culturii românești în lume.

Mi s-a cerut de către o editură müncheneză spre traducere ultima mea carte *Eminescu și romantismul german*, care se pare că a contribuit

în mod decisiv la decernarea premiului. Între cultura noastră și cea de limba germană, prima punte și cea mai importantă a fost și rămâne Eminescu. Universitatea vieneză a fost, să nu uităm, locul în care și-a purtat pașii, și mai cu seamă spiritul, poetul nepereche.

De altfel, un criteriu fundamental pentru acordarea premiului „Herder” este cel al stabilirii legăturilor, punților între țările Europei prin acele opere care unesc umanitatea. Contribuția românească în acest efort constructiv este relevantă: un buchet de spirite reprezentative ale culturii noastre s-a înscris în ultimele decenii printre laureații săi: compozitori, istorici, artiști plastici, folcloriști, critici, lingviști, scriitori. Să-i reamintim cu acest prilej pe Mihail Jora, Anatol Vieru, Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi, Constantin Lucaci, Mihai Pop, Adrian Marino, Maricica Musicescu, Al. Rosetti, Al Philippide, Tudor Arghezi, Eugen Jebeleanu, Eugen Barbu, Ana Blandiana.

Ați călătorit, ați conferențiat ați scris despre itinerarele dumneavoastră prin centrele de cultură ale lumii. Ce însemne ale culturii românești ați întâlnit pe alte meridiane?

Da, am umblat destul de mult prin lume, am intrat în contact și pe această cale cu marile culturi ale lumii și am învățat să prețuiesc poate mai autentic valorile propriei noastre culturi. Am mai scris, de pildă, că la biblioteca Bodleiană de la Oxford, ca să-mi facă o surpriză, directorul bibliotecii a scos din cutia în care se află în excelente condiții de conservare, „Evangheliarul” lui Gavriil Uric și văzându-i, uimită, frumusețea, am încercat un sentiment de profundă mândrie. Același lucru s-a întâmplat la Londra, în fața unei cusături românești deținută de o mare specialistă în broderie medievală, Stella Newton, care mi-a vorbit cu emoție despre broderiile de la Putna, pe care le socotea cel puțin egale, dacă nu superioare, celor flamande din același secol. Sau într-un muzeu american de pe coasta de vest, pe malul Pacificului, am descoperit – spre marea noastră bucurie, a întregii delegații – o colecție de artă populară românească: scoarțe, costume, broderii, ceramică. În alocuțiunea pe care am rostit-o acolo, în muzeul din Mary Hill, m-am referit la armonia cromatică, la echilibrul liniilor, la volumele și formele între care se creează o desăvârșită asonanță, acordurile blânde vădind armonia sufletului românesc. Nu mai spun ce a însemnat pentru mine

șansa de a fi asistat în 1969 la deschiderea expoziției integrale Brâncuși de la Philadelphia. Atunci mi-am dat seama că din vechime și până în secolul douăzeci, de la cultura populară și până la arta lui Brâncuși și mai departe se înscrie o traiectorie ascendentă, care dă neconținut expresie creativității românești. Eminescu, Enescu. Brâncuși, precum și alții, sunt repere ale geniului românesc intrate în universalitate.

Și astăzi ne putem înfățișa lumii, cu mândrie și demnitate, cu realizări de un înalt nivel, la care nu știm câte popoare ar putea aspira; cu creațiile poeziei românești actuale, ale școlii de plastică – pictură, sculptură, artă decorativă, ale școlii noastre muzicale, multe dintre acestea recunoscute pe plan mondial pentru valoarea lor. Creatorii noștri din toate domeniile sunt în fapt purtătorii unui mesaj umanist, de pace al poporului roman, integrat unui mod spiritual de cunoaștere românesc, producător al unui nobil și generos model uman.

Firul roșu al umanismului transpare încă din titlu și, desigur, pe tot parcursul lor, în cărțile pe care le-ați scris: Renașterea – umanismul și dialogul artelor, Periplu umanistic, Valori și echivalențe umanistice ș.a. Care considerați că este rolul umanismului în formarea multilaterală a personalității omului contemporan?

Întreaga mea viață este dominată de neclintita credință umanistică – este o constantă a vieții mele dedicate culturii române. Umanismul este de sorginte europeană, el constituie o atitudine legată de spiritul european, proprie lui, din antichitate, în Renaștere, în secolul luminilor și până astăzi. Pentru cărturari, pentru intelectuali, în general, apărarea valorilor fundamentale legate de istoria fiecărui popor, de întreaga istorie a umanității, constituie o datorie de conștiință, pe care noi ne-o facem din plin.

OCTAVIA TREISTAR

Femeia, 41, nr. 4, apr. 1988, p. 9

UN SECOL DUPĂ EMINESCU

Premiul internațional „Herder” pe anul 1988 a fost decernat profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga, membru a Academiei Române. După scriitorii Tudor Arghezi, Alexandru Philippide, Zaharia Stancu, Franyö Zoltan, Nichita Stănescu, Ana Blandiana, filologul Alexandru Rosetti, istoricul Emil Condurachi, criticul Adrian Marino, arhitectul Günther Schuller, muzicienii Mihail Jora, Zeno Vancea, Anatol Vieru și alți reprezentanți de frunte ai culturii românești, juriul Universității din Viena a consfințit, prin înalta distincție, locul româncei printre personalitățile culturale de largă reputație internațională.

Îndată după revenirea în țară, profesoara Zoe Dumitrescu-Bușulenga a avut amabilitatea să răspundă la întrebările noastre:

Universitatea vieneză v-a decernat Premiul „Gottfried von Herder” pe anul 1988, un premiu al confluențelor culturale, al „punților” stabilite între popoarele europene. Cu ce sentimente l-a primit cărturarul umanist de elevată ținută intelectuală, cu o erudiție prodigioasă, așa cum vă recomandă opera și activitatea dumneavoastră de profesor, critic, istoric literar, eseist, director al Institutului de Istorie și teorie literară „George Călinescu”?

Sigur că Premiul „Gottfried von Herder”, care înseamnă o recunoaștere internațională de scriitor, de umanist european, a fost pentru mine o surpriză dintre cele mai plăcute. L-am primit cu sentimentul că prin mine se onora de fapt cultura românească. Este o mai veche înclinație a mea, care m-a făcut să pun tot ceea ce primesc eu sau tot ceea ce îmi revine, pe seama culturii noastre. Mă consider

în cea mai mare măsură un reprezentant, cu modestie, firește, și cu sfială, chiar, pentru că această calitate de reprezentant te face să ai și să recunoști anumite obligații, de la obligațiile intelectuale, până la cele morale și spirituale. Un astfel de premiu obligă. Sarcinile care îmi incumbă sunt și de-acum încolo numeroase, deși, cum bine se știe, mă aflu la o vârstă destul de înaintată. O să încerc ca în tot ceea ce voi face și de acum încolo să am sentimentul că îndeplinesc o datorie față de cultura pe care o reprezint.

Ca profesor de literatură universală și comparată la Universitatea din București, ați format numeroase generații de tineri în spiritul idealurilor umaniste, raționaliste, a respectului și cultivării marilor valori ale culturii. Sunteți unul dintre pușinii specialiști încununăți cu acest premiu, care s-a ocupat îndeaproape de cercetarea și interpretarea operei lui Herder. Care au fost deschiderile ulterioare ale studiului efectuat pe această temă?

Da, este adevărat, m-am ocupat foarte mult de Herder. Unul dintre studenții mei mai vechi spunea, când m-a felicitat cu prilejul obținerii premiului: „Totdeauna am fost convins că o să luați premiul Herder: atâta vreme ne-ați bătut la cap cu personalitatea complexă a acestui autor, atâta vreme v-ați aplecat asupra lui; încât era clar că nu se putea să nu intrați în posesia premiului”. Este, firește, o vorbă hazlie, dar, într-un fel, lucrurile stau cam așa, în sensul că, dincolo de ceea ce am scris despre Herder și opera lui, acest mare umanist și iluminist german a fost pentru mine unul din importante reperi de cultură europeană. Am socotit că Herder este un mare precursor. El a fost precursorul atitudinii romantice față de folclor, și oamenii noștri de la 1848 l-au cunoscut foarte bine. Cei mai mulți îi citează și-i urmează îndrumările în materie de cultură folclorică, în sens mai larg. Pentru mine, legătura între popoarele lumii, între oameni, se face prin ceea ce acest gânditor definea ca *humanitas*. Această *humanitas* herderiană a fost, cum am spus întotdeauna, un țel și un crez, un far călăuzitor. Am învățat de la Herder „tehnica” umanității și sensul pe care el îl dădea acelei *humanitas* ca treaptă finală a evoluției umane.

Ați făcut parte din Comitetul Executiv al Asociației Internaționale de Literatură Comparată. Cu ce contribuții se înscrie cercetarea românească

În schimbul de valori al istoriografiilor literare contemporane?

În răstimpul colaborării mele cu Asociația Internațională de Literatură Comparată, al participării mele la Comitetul Executiv al Asociației, am putut înțelege mai degrabă sensurile necesare ale colaborării internaționale ale unei țări mici, cu o cultură însemnată, cum este România. Există azi o tendință foarte interesantă, aceea de a se pune accentul în literatura comparată – care înainte vreme nu se ocupa decât de influențele literaturilor greacă și latină asupra marilor literaturi europene sau de influențele reciproce suferite de literaturile mari ale Europei, între ele – pe contribuția țărilor mici și a celor din centrul și sud-estul continentului. Pentru noi, este un îndemn foarte încurajator, pentru că primim ceva din gustul bine-venit și, pe bună dreptate, dobândit, al universalității, înțelegem că participarea culturilor mici la viața spiritului european este un factor foarte important, pe care trebuie să-l folosim din plin. Este esențial ca noi să fim conștienți de această direcție nouă în comparatistica mondială și să profităm de atenția acordată de specialiști contribuțiilor aduse de culturile popoarelor mici, socotite astăzi la fel de importante, într-un anumit fel, cu ale popoarelor mari. Este, cum zic, o direcție foarte importantă, care trebuie urmată și ne revine nouă răspunderea să încercăm o înscriere reală a valorilor culturii românești în universalitate, cu atât mai mult, cu cât ele reprezintă, într-adevăr, înălțimi reale, nu numai în literatură, ci în toate domeniile creativității. Mereu spun că noi ar trebui să facem mai mult, trebuie să facem foarte mult, pentru că valorile românești nu sunt înscrise nici pe departe, așa cum s-ar cuveni, pe orbitele cunoașterii internaționale. Ar trebui, pe de altă parte, să transmitem lumii în traduceri perfecte capodoperele noastre, și nu numai în materie de literatură, ci și valorile noastre plastice sau cele muzicale, care sunt realmente excepționale. Mă refer numai la Europa, unde cunosc, în general, nivelul creativității, dar ceea ce realizăm noi, cu școlile noastre de muzică, de pictură, de arhitectură este de domeniul mărimilor întâi, așa încât zic că ar trebui să facem foarte mult pentru difuzarea, pentru cunoașterea acestor capodopere. După aceea, ar trebui să trimitem în lume exegeze, interpretări ale acestor opere, să trimitem istorii de cultură, istorii luate izolat sau în totalitate, istorii ale gândirii ș.a.m.d. Trebuie să popularizăm această nobilă cultură românească, spre binele

nostru și pentru câștigul firesc al lumii. Numai prin circulația valorilor, contactul, punțile între popoare pot fi realizate și păstrate.

Cercetați de mai multă vreme căile care au condus și care continuă să conducă spre universalitate cultura română. Cea mai recentă contribuție este volumul Eminescu și romantismul german. Ce ecou a stârnit cartea care, prin modul de tratare al subiectului, se înscrie în criteriile fundamentale ale atribuirii premiului, în rândul cititorilor de limbă germană?

Este interesant de menționat că, atât criticii revistelor de limbă germană din țară, cât și criticile specialiștilor din Republica Federală Germania și Republica Democrată Germană au înregistrat apariția volumului ca pe o contribuție de seamă la elucidarea acestei probleme. Am fost foarte bucuroasă pentru că, începând cu criticii de limbă germană din România și ajungând la specialiști de talia lui Klaus Heitmann, cunoscutul romanist de la Heidelberg, și-au exprimat punctul de vedere, foarte elogios cu privire la carte. Era vorba despre necesitatea precizării unor puncte de vedere. Problema aceasta cu Eminescu și romantismul german plana asupra culturii românești, abordată din multe unghiuri, dar nu într-un studiu comparativ propriu-zis, global. Știm foarte bine că Eminescu era comparat cu Lenau, cu alți poeți mai mult sau mai puțin importanți, fără să se fi făcut un studiu sistematic. Eu am pornit chiar de la datele biografiei ca să circumscriu mult mai strâns și, în măsura posibilităților, cât se poate de exact, relațiile lui cu literatura germană. Am ajuns la text și, atunci când îmi lipseau textele, am aproximat prin metodele comparatistice specifice posibilitățile de apropiere, paralelisme ș.a.m.d. Desigur, germanii au fost cei dintâi care au salutat această lucrare, tocmai pentru că în ea se distingea încă o dată ceea ce Lucian Blaga afirmase în mai toate scrierile lui de filozofia culturii și – anume că influența germană, atunci când s-a exercitat asupra culturii române, a făcut-o într-un chip catalitic, ceea ce înseamnă că ea l-a dus pe gânditorul, pe scriitorul, pe artistul asupra căruia s-a exercitat, către el însuși, nu l-a obligat, precum influența modelatoare franceză, să se conformeze modelului. Așa s-a întâmplat și în cazul lui Eminescu. Influența germană l-a trimis, cum arăt eu în carte foarte pe larg, printr-un ricoșeu interesant, înspre

propriul lui teritoriu de-acasă, pe care a început să-l sape în adâncime. Poate că acesta a fost lucrul cel mai însemnat pentru critica germană: modul de a-l înțelege pe Eminescu în adâncimile legăturii lui cu cultura germană, care a trezit în el interesul pentru ceea ce numim noi mitul arhaic, autohton.

Ne aflăm în preajma centenarului morții lui Mihai Eminescu, în fața unor manifestări care vor evoca, într-un context larg, „unicitatea” personalității poetului național al românilor. Vă propun să rămânem pentru câteva clipe în atmosfera vieneză, apoi în cea berlineză, a anilor 1869–1874, perioada studiilor și a adâncirii valorilor universale, a interesului arătat culturii indiene, literaturii engleze și creației romanticului german Novalis. Ce au însemnat pentru Eminescu anii petrecuți în cele două importante centre culturale ale Europei?

Cum m-am întors de curând de la Viena și am stat mai îndelungă vreme acolo, încercând să merg puțin pe urmele lui Eminescu, am înțeles, așa cum am spus-o în câteva conferințe pe care le-am ținut în capitala Austriei, ce a însemnat pentru Eminescu contactul, în primul rând cu Viena, după aceea cu Berlinul. Cei trei ani petrecuți la Viena, din 1869 până în 1872, au însemnat trezirea unei conștiințe europene. Viena era în momentul acela, cum se spunea, „capitala Europei de mijloc”, un centru de interferențe extrem de important între Europa de răsărit, de apus, de miazăzi și miazănoapte, în care se confruntau, și cumva se interferau, se osmotizau, dacă se poate spune așa, direcțiile de gândire, de creație, de mentalități europene. Eminescu a intrat la 19 ani, dar cu precocitatea lui genială, într-o lume nouă, cu toată deschiderea lui, de altfel caracteristică deschiderii spiritului românesc, dar și pregătit pentru această întâlnire cu Europa, prin Viena. În primul rând, el stăpânea perfect limba, ceea ce este un factor esențial de comunicare. Cum bine știm, făcuse și școala primară, și câteva clase de liceu, la Cernăuți și, așa cum toți copiii căminarului știau nemțește, și el stăpânea la perfecție limba, în scris și în vorbire, astfel că, în clipa în care se înscrie student audient la cursurile Universității vieneze (și frecventează zeci de cursuri, în curiozitatea lui neistovită), pentru el nu există secret al limbii germane, ci intră ca un aborigen în cultura aceasta. Dar, ceea ce interesează în primul rând la Eminescu, în timpul petrecut

la Viena, este cantitatea și calitatea întâlnirilor lui cu cultura europeană. În primul rând, a început să frecventeze bibliotecile. Biblioteca Universității, Biblioteca Națională; pe de altă parte, scotocea prin anticariate, după însemnările prietenilor, după amintirile celor ce i-au fost colegi, Slavici, Ștefanelli și toți ceilalți, care au studiat în același timp la Viena. Era în permanență în tovărășia cărților; citea enorm, înmagazina uriaș, frecventa muzee, Burgtheaterul era loc de predilecție, pe Shakespeare l-a văzut reprezentat în această sală. „Regele Lear” i-a făcut o impresie extraordinară, ca și „Furtuna”, de altfel. Pe de altă parte, se ținea la curent cu tot ceea ce era politică europeană, cu tot ceea ce era eveniment internațional de însemnătate, și de acasă, și de peste hotare. Să nu uităm că în anii aceia el a fost foarte atent, întâi la războiul franco-german, după aceea la mișcarea Comunei din Paris și la ceea ce se petrecea în Italia, care era în plin Risorgimento. Lui Iacob Negruzzi, care-l întreba dacă vrea să facă niște revizuiți la paginile ce urmau să fie publicate în „Convorbiri literare”, îi răspunde că e prea preocupat, prea interesat de problema războiului franco-german, ca să se poată ocupa de treaba asta și-l ruga să facă el schimbările necesare. Atenția la Franța, la politica germană și austriacă îl făceau pe Eminescu să înțeleagă cumva altfel poziția României în context european. Acum începe să se intereseze de țara lui, pe care o iubea, pe care o cercetase ca adolescent, să se ocupe de ea în sens european. De la Viena a organizat el marea întâlnire de la Putna. Mi se pare un lucru extraordinar faptul că toate preocupările lui vieneze converg într-un punct esențial pentru viața și pentru gândirea lui, care însemna unirea tuturor românilor. Este extraordinar, dacă te gândești că, la 20 sau la 21 de ani, raționa ca un om politic de mare anvergură. În anii aceia începea să scrie articole politice la „Federațiunea”, să-și spună punctul de vedere în legătura cu românii din Transilvania; deci, în anii vienezi, își face și ucenicia politică. Pe de altă parte – e un moment la care țin foarte mult – se duce la Dobling să-l viziteze pe Cuza, împreună cu o delegație de studenți, și este foarte emoționat după întâlnirea aceasta, care iarăși marchează un moment de implicare în istoria mai recentă a Principatelor Române. Să nu uităm, Carol venise de câțiva ani, dar Eminescu gândea la Cuza ca la realizatorul unirii din 1859. În această calitate, a fost foarte mișcat când l-a întâlnit. Toate lucrurile acestea se adună și dau perioade

vieneze un fundal de gândire social-politică, pe care se înscrie marele lui interes pentru filozofie, apoi pentru literatură și pentru toate celelalte științe, umanistice, ale naturii și exacte. Curiozitatea lui este enormă și, după părerea mea, pornește dintr-o formă a minții cu totul specială, pornește din articulațiile interne ale tipului său de genialitate. El nu punea una lângă alta disciplinele, arătând uneia o curiozitate și alteia altă curiozitate. Curiozitatea lui este universală, ca să zic așa, adică se extinde asupra a tot ceea ce cunoașterea umană a putut stăpâni vreodată. Firește, filozofia este marea cucerire a acestui moment vienez, începând de la gândirea vedică, gândirea indiană, care-l va influența mult, pe care o va folosi, o va transforma, o va înnoi, până la gândirea greacă și cea germană. Platon îl însoțește cu insistență în acest răstimp și, bineînțeles, Kant și Schopenhauer, mai cu seamă Kant, din care termină acum traducerea la *Critica rațiunii pure*. Era o întreprindere extrem de spinoasă; tânărul de 20–21 de ani se angajează cu o conștiință acută de gânditor, care dorește să fixeze o terminologie filozofică pentru traducerea marilor texte clasice ale gândirii universale. De altfel, și Maiorescu își încercase puterile tot prin *Critica rațiunii pure*. Eminescu nu știa la vremea aceea, că mentorul spiritual al Junimii tradusese, în timpul studiilor în Germania, aceeași carte fundamentală a întemeietorului filozofiei clasice germane. Cât despre literatură, Eminescu se pune la curent cu tot ceea ce este creație contemporană europeană, austriacă și cu tot ceea ce este ecoul ultim al romantismului german din școala müncheneză, ultima fază a romantismului german târziu. Școala müncheneză era foarte viu reprezentată la vremea aceea. El stăpânește tot acest teritoriu de limbă germană, nu ca un tânăr ce se pregătește să intre în viață, ci ca un gânditor cu o minte europeană. Anii de la Berlin mi se par a fi perioada contactului cu zonele de adâncime ale romantismului german. Retrospectiv, el cunoaște acum bine școlile romantice germane, mai cu seamă pe cea de la Jena, care cuprinde pe Novalis, Ludwig Tieck și pe frații Schlegel și, în mod deosebit, școala de la Heidelberg, a doua școală romantică germană, care îi vorbește lui foarte mult, pentru că existase acolo faimosul Joseph Görres, acela care a dat un impuls extrem de important cercetării, nu numai folcloristice, dar în general surselor culturilor naționale, reconstituirii mitologiilor acestora. Firește, cu Görres împreună fuseseră

Arnim și Brentano și ceilalți mari inițiatori în materie de cercetare folclorică de la școala de la Heidelberg, așa încât pentru Eminescu anii berlinezi dintre 1872 și 1874 sunt consacrați concentrării pe anumite teritorii. De acum, începeau să se circumscrie zonele în care pătrundea, în care începea să sape adânc și cea mai bună dovadă este, după părerea mea, că în această perioadă el nu scrie mult. E o perioadă de pregătire, de proiecte, de introducere a surselor folclorice și mitice în creația de mai târziu. Este momentul în care începe, sub înrâurirea școlii de la Heidelberg și a lui Görres, travaliul de însușire a unei viziuni folclorice asupra culturii, a unei modalități de proiectare mitică a istoriei românești, de refacere a unei mitologii naționale. Este epoca în care el pornește la toate aceste elaborări sub înrâurirea extraordinar de fructuoasă a lui Görres și a celor doi poeți pe care i-am amintit și care au dat un imbold așa de mare creației folclorice inspirate din folclorul național. La întoarcere, în 1874, Eminescu este, să spun așa, un european cu o conștiință europeană, un european reintrat în sursele autohtone, care știe, într-adevăr, să le folosească întocmai ca un european, pentru a le face europene. Este, mi se pare mie, un travaliu de unicitate. Întrebarea este foarte bine pusă: există o unicitate a acestei perspective. Perspectiva națională și european-universală se realizează la un astfel de poet cu îndârjită tenacitate, cu o imensă curiozitate satisfăcută, cu o muncă neistovită asupra obiectivului acesta al căutării. De la factorii social-politici până la cei culturali, la creația propriu-zisă, el este acum într-o ardere extraordinară. Între 1869 și 1874 are loc arderea lui maximă, când, în creuzetul acesta uriaș, s-au topit toate metalele genialității lui.

Într-o carte scrisă împreună cu un reputat muzicolog, Muzica și literatura, ați pus în lumină interesul pe care numeroși scriitori români l-au acordat, începând din secolul al XVII-lea, artei sunetelor. Printre ei, se află și Eminescu. În Viena lui Haydn și Mozart, Beethoven, Schubert și Brahms, ce înțelesuri a conferit el muzicii?

Este un subiect pe care am să-l tratez din nou într-o carte despre Eminescu și muzica. Este un subiect care n-a fost elucidat așa cum se cuvine, pentru că e, după părerea mea, de o dificultate extraordinară. Tot ce se discuta în legătură cu Eminescu și muzica era în general modul

în care „muzica” lui a fost pusă pe note sau în care opera lui i-a inspirat pe compozitori. Problema este mult mai adâncă. Cercetând toate însemnările lui, dincolo de afirmațiile pe care le face într-un articol sau într-o pagină beletristică, el este un cunoscător de finețe al muzicii. Și Slavici, și ceilalți știau foarte puțin despre aceasta. Eminescu – a fost uneori de o discreție dramatică, așa zice, cu privire la propria persoană. Cei din jur credeau că iubește numai cântecele bătrânești, doinele și baladele; pentru a respecta puținele lor cunoștințe în acest domeniu, nu-și dădea pe față erudiția. El, care spune că maestrul cel mai avizat al muzicii vechi este Palestrina, el care face o analiză la „Fidelio” cum nu se făcuse, poate, încă în critica europeană, până în vremea aceea, dovedește că știința lui muzicală era mult dincolo de ceea ce se bănuiește astăzi. Semnificația pe care a dat-o muzicii, cunoscând-o și frecventând sălile de concert (era bine inițiat în muzica de cameră, vorbește chiar despre un cvartet beethovenian), înseamnă că ajunsese la niveluri de cunoaștere deosebit de adânci. Pentru el, așa cum era și pentru marii romantici germani, muzica avea o semnificație profundă sub raport filozofic, fiind înrudită îndeaproape cu poezia, dar cumva exprimând mai întreg ființa omenească. Nu trebuie să ignorăm importanța pe care Schopenhauer o acorda muzicii, atunci când o considera cea mai directă expresie a voinței de a trăi, zicând că acolo apare această fantastică forță omenească emanată din ființă și adresându-se ființei. Puterea ontologică a muzicii nu-i scăpase lui Eminescu, și o considera ca atare. În notele lui de manuscris o pune clar alături de poezie, și poate chiar mai sus decât poezia. Aici, pe mine mă interesează și un alt aspect. Din cunoașterea aceasta perfectă a valorii sunetului muzical, mi se pare că se naște eufonia eminesciană; el a cultivat-o, ocupându-se de fiecare sunet în parte, era el însuși apt să asculte dulcea muzică a sferelor, în măsură să o înțeleagă și să o creeze. Întreaga eufonie a operei eminesciene se datorează muzicalității poetului, care era plin de muzică, în sensul artistic, filozofic al cuvântului.

Poporul român este făuritorul unor valori de primă mărime, recunoscute ca atare în patrimoniul cultural al omenirii. Cu toate acestea, arta și literatura română sunt departe de a ocupa locul pe care îl merită în universul spiritual al popoarelor. Mă gândesc din nou la Eminescu, la

vastul său orizont de cunoaștere, la strălucirea versului său, la contribuțiile uimitoare pe care le-a adus în literatură, filozofie, estetică, teatru, științe. Ce trebuie făcut, acum, la o sută de ani de la moartea sa, pentru a-l impune în constelația marilor spirite ale umanității?

Trebuie să recunoaștem în Eminescu, noi în primul rând, steaua fixă a cerului culturii românești, să înțelegem în el punctul în care suntem fixați, pe care trebuie să-l privim întotdeauna, ca să înțelegem unde suntem în raport cu umanitatea și cu creativitatea universală. Noi, românii, trebuie să-l cunoaștem foarte bine pe Eminescu. De aceea, cred că ne incumbă nouă sarcina elaborării unor exegeze de mare seriozitate, a unor interpretări eminesciene de o calitate atât de convingătoare, încât argumentul măreției lui să fie absolut peremptoriu. Și, ca să facem acest lucru, ar trebui să realizăm, în primul rând, o instituționalizare a studiului eminescologic. Ceea ce se tot vorbește despre catedra Eminescu mie mi se pare nerelevant și ineficace. Am fost șeful unei astfel de catedre, care nu putea să facă decât un curs și un seminar pe săptămână despre Eminescu. Asta nu înseamnă nimic. O instituționalizare a eminescologiei este absolut necesară, o repet întruna, cu riscul de a ajunge precum Catone Cenzorul, care spunea mereu: „Cartagina e de dărâmat”. Eu spun este de construit Institutul Eminescu, așa cum există un Institut Goethe, o Societate Dante, care să totalizeze cercetarea eminescologică. Fără așa ceva nu se poate, facem fiecare o ediție, fiecare ce-i trece prin gând. Trebuie să avem exact în ochii noștri tot ce se petrece pe teritoriul românesc și în afara lui, în materie de Eminescu. Altfel, nu vom putea să realizăm niciodată nimic. Acest spirit uriaș, căruia nu-i sunt cunoscute de către marele public manuscrisele și mecanismul fantastic al gândirii, nu poate fi înțeles așa cum se cuvine. Firește, poate sunt unii care își aduc aminte două, trei, poezii, „Pe lângă plopii fără soț”, „Revedere”... Dacă știi câte un fragmentel din Eminescu nu înseamnă că îl cunoști pe Eminescu. El este un infinit al cunoștințelor, un teritoriu, pur și simplu, o *terra ignota*, încă un pământ virgin, în opinia mea, pentru că trebuie să se găsească acel geniu care să vorbească despre opera lui de la înălțimea la care el s-a aflat. Întrebăm un matematician ce crede el că a făcut Eminescu în tentativa de a pătrunde matematicile, pe un indianist, ce a făcut Eminescu atunci când a tradus „Dicționarul” lui Bopp și i-a adăugit

niște sensuri și niște comentarii, întrebăm un muzicolog ce a făcut Eminescu pentru muzică, dar Eminescu este totalitatea preocupărilor lui, totalitatea cunoștințelor pe care le-a însumat, și care sunt uriașe. El este un geniu de anvergură leonardescă. Nu poți, decât dirijând o uzină de cercetare eminescologică, să pătrunzi în acest univers al manuscriselor eminesciene. Ceea ce s-a spus de atâtea ori, insula scrierilor lui care au fost publicate, versurile, proza, reprezintă puțin față de enormul fund de mare, care este opera eminesciană, manuscrisele, gândirea lui. Pentru străinătate, trebuie făcute cele mai bune traduceri, și lucrul nu este ușor. În limbile romanice, tălmăcirile par de-a dreptul naive, mai cu seamă când sunt fără rime, când poezia eminesciană este cu rimă, eminent muzicală. Pe de altă parte, nu se fac selecțiile cele mai riguroase. Trebuie să ne oprim în general la poemele reprezentative, ale maturității absolute, ale gândirii lui filozofice, la „Oda în metru antic”, la „Glossă”, la „Sonete”, la „Luceafăr” nu mai vorbesc. Pe de altă parte, proza eminesciană, fantastică, trebuie pusă în valoare în mai mare măsură. „Sărmanul Dionis” este, după părerea mea, una dintre cele mai strălucite nuvele fantastice romantice, depășind de departe ca motive, ca mod de tratare, tot ce s-a scris în romantismul european. Deci, traducerile trebuie să fie foarte bune, să fie numeroase și să se oprească asupra capodoperelor. Interpretările să fie de asemenea de o mare calitate și să țină seama de publicul căruia i se adresează. Un public familiarizat cu o expresie critică aleasă va avea acces la o interpretare mai modernă. Trebuie să dăm și biografii mai bine scrise despre acest mare poet romantic, cu o existență foarte asemănătoare cu a marilor romantici europeni, să-l înscriem în familia celor mai străluciți poeți romantici. Deși eu am o teorie a mea în legătură cu Eminescu. El își urmează cursul obiectiv al impunerii pe orbită. Dincolo de ceea ce noi facem sau nu facem, el va fi acolo, dar cu întârzierea cu care au ajuns întotdeauna marile spirite. Știm cât i-a trebuit lui Bach, redescoperit de Mendelsohn Bartholdy de-abia după 1859, cât i-a trebuit lui Shakespeare să fie pus pe orbita universală. Sunt sigură că așa se vor întâmpla lucrurile și cu Eminescu. El merge pe acea cale a universalității la care l-a îndreptățit și genialitatea, și jertfa vieții lui.

Am în față alte două volume pe care le-ați publicat în ultimul deceniu.

Titlurile lor – Periplu umanistic și Itinerarii prin cultură – îl poartă pe cititor prin vaste spații geografice și spirituale, făcându-l să ducă tot timpul mesajul umanității și culturii. Aceste două noțiuni se apropie atât de mult între ele, încât, la un moment dat, par să se suprapună. Este replica dată unor tendințe de disociere, într-o epocă în care omul, făuritor al revoluției tehnice, limitează conținutul conceptului de cultură numai la acest aspect, neglijându-l pe cel de al doilea, puternic legat de devenirea ființei umane?

Trebuie să mărturisesc din capul locului că, în tot ceea ce scriu, introduc în subtext o intenție polemică față de această epocă în care planeta este stăpânită de un duh, poate prea temerar, al îndrăznelilor tehnice și de un duh mult prea sfios al păstrării valorilor tradiționale ale umanismului. O spun mereu, nu pentru că sunt vârstnică; am gândit întotdeauna, și în tinerețile mele, că umanioarele, științele umane, sunt prin excelență formative, în timp ce tehnica nu dă decât cunoștințe. Nu cred că este cazul să mai insist asupra acestui punct de vedere, care mi se pare evident pentru orice om de bună-credință. Avem nevoie de știință formativă, tot așa cum avem nevoie și de știință informativă. Așa cum primești cunoștințe, așa trebuie să primești principii pe care să-ți fundamentezi personalitatea. Personalitatea umană nu poate fi formată în afara științelor umane, nu se poate alcătui o individualitate armonioasă, echilibrată în afara umanismului. Nu putem altfel ucide monștrii din ființa noastră, pentru că trebuie să spunem clar că în adâncurile noastre se ascund tot felul de posibile revărsări de energii, de nu știu ce calitate, care trebuiesc stăpânite. Stăpânirea acestor energii nu se învață decât din umanistică, din contactul neîntrerupt cu toate datele culturii, pentru că o ființă omenească se modelează cu filosofie, cu poezie, cu muzică, cu artă plastică, într-un cuvânt, cu imersii în toate teritoriile culturii. Firește, putem avea afinități mai strânse cu unul sau cu altul dintre țărâmurile culturii, dar pentru noi, dascălii, este obligatoriu să menținem sufletele celor pe care îi formăm în contact cu disciplinele formative, cu disciplinele culturii. Îmi aduc mereu aminte de un proverb oriental care spune că un medic prost omoară un om, un constructor prost omoară mai mulți oameni, pentru că se prăbușește podul sau casa, dar un dascăl prost, care nu știe să formeze oameni, ucide suflet după suflet. Sarcina umanistului este să formeze aceste suflete, pe care nu vreau să spun că tehnica le ucide, dar pe care nu le

poate organiza, forma și stăpâni. Ca să stăpânești tehnica, trebuie să știi să te stăpânești întâi pe tine. Ca să stăpânim ființa noastră, trebuie să trecem mai întâi prin disciplinele umanistice sau, în aceeași măsură, prin științele umane și prin cultură, în măsura în care trecem prin tehnică. Nu putem trăi în tehnică, înainte de a fi trăit în cultură.

1988 a fost anul unor evenimente cu adânci semnificații istorice și culturale. Pe parcursul lui s-au împlinit 300 de ani de la tipărirea primei ediții integrale a Bibliei, 340 de ani de la traducerea românească a Noului Testament, scos de sub teascurile tipografiei din Alba Iulia, cărți care au jucat un rol covârșitor în menținerea unității culturale și de limbă a românilor. În luna decembrie s-au împlinit 70 de ani de la de săvârșirea unității național-statale a poporului român. Cum se înscriu aceste evenimente în contextul internațional al epocilor respective, în spiritul înnoitor, efervescent, al umanismului european?

Am mai vorbit și în alte împrejurări despre semnificația profund umanistă a apariției primei *Bibliei* tipărite la București în anul 1688, lucrare a unui colectiv de învățați, printre care s-au numărat Niculae Milescu Spătarul și frații Greceni. Am relevat întotdeauna enorma valoare culturală pentru țările române a acestei apariții. A fost același gest, la Șerban Cantacuzino și colaboratorii lui, ca acela care a dat Germaniei secolului al XVI-lea, prin Luther, marele monument al limbii germane. Acest monument al limbii române stă ca o piatră de hotar în dezvoltarea limbii și a culturii românești. Este una dintre importanțele noastre cărți de vizită, în cadrul umanismului european. Cu această tipăritură de la București stăm, firește, cu întârzierea respectivă, în rândul popoarelor care au contribuit la dezvoltarea umanismului european și la dezvoltarea propriilor lor umanisme. *Biblia* lui Șerban Cantacuzino este, în primul rând, expresia umanismului românesc, înscris în sfera umanismului european, alături de aceleași cuceriri ale limbilor și culturilor naționale. *Noul Testament de la Bălgrad*, pe care l-ați pomenit, fusese, cu 40 de ani înainte, un deschizător de drum, pentru că prefața, celebra „Predoslovie” a Mitropolitului Simion Ștefan, pune problema unității de limbă a poporului român, lucru de o însemnătate covârșitoare în dezvoltarea destinului românesc prin istorie. Afirmarea unității de limbă era o condiție prealabilă a

recunoașterii unității întregului popor, care s-a realizat în 1918. Aceste două date condiționează, sub raportul conștiinței naționale, care a prezidat unirea din 1918, unitatea de limbă, de cultură a poporului român. Eminescu ținea foarte mult la unitatea culturală, afirma că esențial este să trezim conștiința unității culturale înaintea unității politice. Lucrurile au stat, într-adevăr, așa, și prefața *Noului Testament de la Bălgrad*, și marea *Biblie* de la București au însemnat momente decisive în ceea ce socotea Eminescu a fi preliminariile unirii definitive a poporului român. Unirea de la 1 Decembrie 1918 a fost concluzia necesară a acelor momente care au precedat-o și în care se înscriu și cele două, pe care le-am amintit.

Spuneți, la începutul convorbirii noastre, că decernarea unui premiu internațional îl obligă pe cel ce-l primește la o reevaluare a capacităților sale de creație, consacrate culturii pe care o reprezintă. Ce repere noi, înscrise în preocupările dumneavoastră, îmbogățesc după această vizită orizonturile cunoașterii perioadei vieneză a poetului nostru național?

A fost o ședere mai lungă și poate mai puțin obișnuită, în sensul că prima parte a fost încărcată cu solemnitățile obișnuite ale unei decernări de premiu internațional, cu ceremoniile, cu banchetele, cu reprezentațiile festive, iar după aceea am rămas totalmente liberă, întru realizarea unor proiecte de cultură. În primul rând, ceea ce m-a făcut să rămân mai mult timp în Viena a fost nevoia de a pune la punct anumite date în legătură tot cu Eminescu, anumite detalii biografice, deși cu greu se mai pot adăuga altele. Tot ce au făcut cei ce s-au ocupat de perioada vieneză este cumva definitiv câștigat. Eu am încercat să mai retrăiesc câte ceva din prezența lui; de pildă pe Portzelangasse nu mai există placa pusă să însemne una din locuințele lui de la Viena. Am încercat să umblu și pe urma cărților pe care le-a citit în biblioteci, am încercat să mai descopăr niște surse. Am găsit o parte din ceea ce căutam, dar nu tot. Probabil că va trebui să mai trec și prin bibliotecile germane, nu numai prin cele austriece. Am intrat și în Biblioteca Universității din Innsbruck, admirabil alcătuită, pe urmă am încercat să refac unele traiecte eminesciene de cultură. Bineînțeles, m-am dus la Burgtheater, unde și acum se juca, lucru aproape ciudat, tot „Regele Lear”, care îl fascinasese în anii aceia, am

stat pe băncile din Volksgarten, vizavi de Burgtheater, gândindu-mă la clipele pe care le va fi petrecut acolo. Datorită interesului lui pentru Beethoven, am făcut și câteva circuite beethoveniene, mai cu seamă prin Heiligenstadt, în acel cartier al Vienei, care era atunci un sătuleț în afara orașului, unde se ducea compozitorul pentru odihnă, pentru inspirație și pentru băile cu care credea că își va vindeca surditatea. Mă gândesc că Eminescu, care l-a cunoscut așa de adânc pe Beethoven, se va fi preumblat și el pe malul Dunării, prin Heiligenstadt, pe aleile acelea superbe, printre castanii încărcăți cu policandre roz. Am mers pe Eroikagasse. Este o străduță; alta este Promenada Beethoven, pe care compozitorul o străbătea în fiecare seară. Casele sunt tot așa, în aceeași alcătuire. Mi-am adus aminte și de cei mari, pe care Eminescu i-a iubit și i-a cinstit și, firește, am citit foarte mult, să ne punem la curent cu ceea ce se petrece în materie de comparativă europeană, deși Viena nu este atât de bogată în această materie, așa cum este de pildă Innsbruckul, care are și un Departament de literatură comparată. Am parcurs kilometri de săli de muzee și expoziții. Toate muzeele, toate parcurile Vienei sunt veșnic pline de turiști. Viena îți oferă posibilitatea dialogului cu Europa și acolo am înțeles, într-adevăr, cum Eminescu a devenit un spirit european, cum s-a deschis o fereastră înspre Europa tânărului care venea dintr-o lume aptă, generic vorbind, să recepteze Europa ca pe un teritoriu matern și, cum fusesem în primăvară la Blaj, am avut brusc revelația a ceea ce a însemnat Blajul în adolescența sa și în formarea minții sale cu privire la poporul lui, la rostul lui în lume, am putut ca la Viena să extind perspectiva „blăjană”, perspectiva aceea în care Eminescu numea Blajul „Roma Mică” și am înțeles că aceea fusese o etapă în devenirea lui, completată cu momentul vienez. Viena a fost un moment complementar aceluia, al contactului lui Eminescu cu Blajul, cu Timotei Cipariu, cu Școala Ardeleană, pe care o respecta și o iubea enorm, chiar atunci când a înțeles că, istoric vorbind, trebuia renunțat la punctul de vedere etimologic. Mi se pare că legăturile acestea trebuiesc făcute cu mai mare rigoare, pentru că noi știm foarte puțin despre devenirea lui interioară. Trebuie să ne sprijinim pe puncte nodale în articularea unei viziuni eminesciene asupra lumii, legate între ele. În mintea poetului, punctele acestea se articula într-un chip extraordinar, încât să formeze o unitate nedestructibilă în toată creația

lui de mai târziu. Adolescența poetului a însemnat începutul propriuzis al acestei cariere europene. Viena și Berlinul n-au făcut decât să o întregască, să o completeze. Tot ce se adăuga era aluviune pe un teren bine pregătit pentru receptarea mesajului culturii europene și universale.

NICOLAE DOCSĂNESCU

Almanahul turistic, 1989.

„Drumuri spre inima țării”, Editura Semne, București, 2010, pp. 380-391

„IMPRESIA MEA TOT MAI PUTERNICĂ ESTE CĂ PRETUTINDENI AU CAM DISPĂRUT MODELELE”

Stimată doamnă Zoe Dumitrescu-Buşulenga s-au rotunjit, iată, trei ani de când am tăifăsuیت în această grădină a raiului, care este casa maicii Benedicta de la Mănăstirea Văratec, unde veniți și găzduiți în fiecare vară. Mă aflu din nou aici, la scurt timp după ce, într-o zi de august, pe 20, s-au împlinit niște ani, 75, pe care i-ați trăit într-o deplină discreție, în acord cu atmosfera sihastră a chinoviei. Mi-aș îngădui să încep cu rugămintea de a privi în urmă spre drumul vieții dumneavoastră. Se obișnuiește de pe asemenea culme să te uiți în jos și să vezi cărarea ce urcă din vale către vârful și de aici coboară la poale.

Nu prea mi-am făcut bilanțuri, să vă spun drept, dintr-un fel, să zic, de teamă, pentru că e foarte mult timp de când m-am născut. Am încercat, evident, să fac bilanțuri, dar am abandonat imediat gândul. Era, după părerea mea, cam prea mică partea pozitivă, partea de acțiune, de împlinire, față de ceea ce-a fost dezideratul meu de realizare, nu a personalității mele, dar a unui progres în viața culturală. Nu-i un slogan, nu. Aș fi vrut să spun poate mai mult, să scriu peste ceea ce-am izbutit, să fiu de folos într-o măsură sporită în special tinerilor. Nu știu cât am reușit să făptuiesc din aceste aspirații. Am fost patruzeci de ani profesor. Poate asta – știu eu? – echivalează cu o activitate, să-i zicem, destul de vrednică, dacă efectele sunt într-adevăr vizibil favorabile. Mi-aș îngădui să afirm că sunt în bună parte. Adică mă uit la foștii mei copii. Vă închipuiți câte promoții am avut în patru decenii, câți studenți, câte mii de profesori... Și astăzi ne întâlnim. Mulți dintre acești ucenici vin

cu dragoste la mine chiar acum când stau la Văratec. Vin de la Iași, de la Suceava, de la Piatra Neamț, de pretutindeni din țară și au aceeași bucurie a comunicării de cultură cu mine din anii studenției. Și asta, vă spun drept, e satisfacția mea cea mai mare. Mai mare poate decât aceea pe care mi-o produce scrisul meu sau ce am ostenit în afara școlii.

Pentru dumneavoastră, cunoscându-vă biografia, știu că au existat mai multe chemări, mai multe ispite către anumite domenii. V-ați așezat în cele din urmă în acest loc al Literelor. Vă încercă cumva părerea de rău că n-ați mers pe alt drum?

Sigur că am rămas cu nostalgii. Fără îndoială. Pentru că, așa cum știți, cum am spus-o în repetate rânduri, marea mea vocație, așa mi se pare mie, era muzica. Am abandonat-o din motive obiective, independente de mine. Firește, împlinesc ceea ce se poate cu ascultatul muzicii. De cântat nu mai cânt la instrumente de mult. Dar, fără îndoială, am încercat să-mi fac datoria acolo unde m-am dus, unde m-a dus Dumnezeu, fiindcă, am mărturisit-o odată, am simțit în toate un Deget de Sus care m-a mânat. Eu l-am numit Destin, i-am zis Dumnezeu, pentru că toate intră în Pronie, în planul, în economia cerească. Acolo unde am fost dusă, s-a întâmplat pentru că trebuia să fiu dusă, ca să realizez ceea ce menționam adineauri, acea comunicare, care poate cu muzica n-aș fi făcut-o. Cine știe? Eu acum mulțumesc lui Dumnezeu pentru ce sunt, chiar dacă nostalgia după ceea ce n-am reușit nu are cum fi slabă, evident. Dar, punând în balanță una și alta, desigur mă bucură și-mi dă o liniște pentru sfârșit această constantă a unei datorii împlinite. Cu atât mai mult cu cât datoria aceea mi-a fost cumva impusă din afară. Eu n-am avut vocație de profesor, asta-i clar.

Ceea ce realizăm în viață, agoniseala spirituală în primul rând, este, sigur, rezultatul unor factori care ajung deseori în conjuncție. Însă datorăm mult unor oameni, pe care nu-i uităm, îndeobște. Sunt convins că și dumneavoastră purtați asemenea datorii morale față de cei care v-au modelat personalitatea și au fost ceea ce numiți, fiind obsesia Domniei Voastre, modele.

Da, ați spus foarte bine că pentru mine este o obsesie. Și o obsesie din ce în ce mai copleșitoare, pe măsură ce mă apropiu de valea aceea despre

care ați vorbit, pe măsură ce am depășit vârful și am început coborâșul. Eu, având o pietate enormă față de cei care mi-au fost modele, mă uit cu tristețe la tineretul contemporan care nu mai știe ce înseamnă modelul. Atunci cu atât mai mare îmi este venerația față de cei pe care i-am avut mentori și cu atât mai des mă poartă memoria către ei. Chiar pe cei din anii de liceu îi pomenesc mereu. Elena Pogoneanu și fiica ei, Anina Pogoneanu, prima soție a lui Mircea Vulcănescu. Oameni admirabili. Eu am urmat Școala Centrală. Pe doamna Pogoneanu – îi spuneam Madame – am avut-o la franceză șapte ani. Ea era și directoare. Anina mi-a fost și dirigintă, și profesoară de filozofie și română. Orizontul pe care mi l-au deschis ele a fost hotărâtor, pentru că în liceu se conturează orizontul real al tânărului. Ce urmează în universitate se poate învăța, să zic așa, în biblioteci, dar în perioada liceală se modelează personalitatea propriu-zisă. Acolo se însușește, cum spunea Aram Frankian, și limba ta în profunzime; fiindcă nu tot românul știe românește, să-mi fie cu iertare. Când auzi vorbindu-se câteodată la radio sau la televiziune și se face părul măciucă. Tot în școala secundară se învață limbile străine. Era acel răstimp, cât noi urmam opt clase de liceu, unul de rotunjire, de cizelare și a facultăților mintale, dar în special a însușirilor morale și spirituale, și, lucru ce se vede și azi, civice.

Doamnă Zoe Dumitrescu-Bușulenga v-ați referit la importanța liceului în plămada personalității. Mă gândesc că la fel de importantă este universitatea în formarea unor personalități de excepție. Am în vedere, când mă refer la asta; și dumneavoastră ați trecut printr-o astfel de experiență, rolul decisiv al profesorului în modelarea elitelor în devenire. Este un fenomen oarecum similar cu cel dintr-o mănăstire, unde un duhovnic e înconjurat de ucenici, pe care îi inițiază. Cam la fel se petrecea odinioară în universități. Profesorul lua în grădina lui un ucenic sau mai mulți. Avea loc o succesiune aïdoma celei din natură, se schimbau anotimpurile, se rânduiau, odată cu trecerea anilor, generațiile. Discipolul era pregătit de magistrul lui pentru momentul preluării ștafetei.

Plămada aceasta era formată cu multă grijă. Reprezenta răspunderea marelui profesor față de studenții lui și față de posteritate. Era aceasta o pedagogie superioară, pentru că așa socot că se poate chema o asemenea atitudine și un astfel de comportament. Cum să zic, această pasiune nu

se limita numai la transmiterea cunoștințelor, fiindcă mi s-a întâmplat și asta, să văd colegi care transmiteau cunoștințele cu o răceală perfectă, fără niciun contact real cu sufletul tânărului din fața lui. Am văzut oameni străluciți care nu comunicau, nu stârneau o iotă de interes la curs, vorbeau ca și cum ar prezentat o depozitie într-un proces. Ei bine, asta spun, pedagogia asta extraordinară, specială, era a marilor intelectuali care au suit la catedră. Eu am în minte pe Maiorescu, pentru că, prin Pogoneni, discipoli direcți, mă consider și eu un discipol maiorescian. Profesorul Vianu, marele meu model, marele meu profesor, era și el un urmaș al lui Maiorescu. Pentru ei profesoratul era un apostolat, iar exemplaritatea numai intelectuală. Sigur se exprimau și prin gestică, ținută, dar esențială era interpretarea morală a fenomenelor de care se ocupau în ramura respectivă, fie că era filozofie, istorie, literatură comparată. Această capacitate a unei pedagogii de natură superioară e pe cale de dispariție. Nu mai știu în ce măsură – acum sunt departe de învățământul superior – legătura marelui dascăl, modelul, și student a slăbit. Nu am știință dacă studentul simte starea de excepție pe care o încercam noi când Vianu suia la catedră. Înlemneam și ceea ce spunea profesorul era pentru noi nu literă, ci spirit. Dar înregistram totul cu o uimire admirativă.

Cuvântul cădea cu greutate.

Noi credeam. Ne era spus cu greutate, pentru că acela care-l spunea era convins de adevărul rostit.

Împărtășiți părerea că acest rol al profesorului s-a diminuat și ca urmare a faptului că acesta nu și-a mai putut alege ucenicii? Mă gândesc la preparatori, asistenți. Această operațiune, firească, nu i-a mai aparținut în totalitate și nu s-a mai bucurat de prerogativele avute altădată de profesorii din universitățile românești.

Da, ați rostit un mare adevăr, pentru că această întrerupere a legăturii, bruscă și dăunătoare, prin intervenția terților, să nu-i mai numim, a fost, dacă nu fatală, oricum nocivă pentru tineretul românesc. Profesorul n-a mai avut dreptul să-și aleagă viitori colaboratori dintre studenți și atunci sigur că s-au slăbit legăturile acelea care-l fac la mânăstire pe ucenic să devină urmașul starețului său. Este unul

dintre factorii care au diminuat aura de gravitate a aceluia care oficia. Profesorul avea atunci un fel de misiune sacerdotală. Nu? Adevărul pe care îl profera știai că-i adevăr, știai că nu există nici rebuturi, nici tocmeli în materia asta. Adevărul care se profera, cum spuneam, era primit de noi ca adevăr și, evident, funcționa în noi ca atare. De acum încolo poate să se refacă, știu eu, cu un mare efort, de cei care vor duce mai departe sarcina aceasta pe umeri. E o sarcină îngrozitor de grea și așa zice că trebuie reînviată. Știți, pedagogia din ultimii ani era o năzdrăvănie, așa!

Și o formalitate.

Învățământul absolut formal. O pedagogie autentică, superioară, nu se săvârșește decât cu această constantă a maestrului purtător de adevăr, comunicat ucenicilor săi, pentru ca aceștia să-l ducă mai departe. Încărcătura asta de răspundere a transmiterii adevărului e un lucru extraordinar. Să vă spun drept, și asta o spun mai mult pentru cei pe care i-am avut în mână, pentru copiii mei, aici nădăjduiesc să fi fost bruma mea de contribuție în educarea tinerilor prefirați în universitate. Nu i-am mințit niciodată în meserie. Pot să o spună, ei știu. Atunci când Maiorescu era gonit din literatură și Gherea era bonzul criticii literare, atunci când Eminescu era socotit ce era socotit, eu încercam să le spun adevărul. Călinescu a asistat la una din lecțiile mele despre Gherea, pe care am transformat-o într-o lecție despre Maiorescu de fapt, încercând să reliefez, evident, figura lui față cu a mărunțului lui adversar. Ei, așa am procedat. Nu i-am mințit în ceea ce privește sistemul de valori, pentru că aici, mă întorc la o obsesie a mea, suntem pe o piatră de încercare.

Când sistemul de valori s-a bulversat, când valorile s-au întors pe dos, a apărut confuzia, care, din păcate, continuă la fel de vesel și azi.

Prima dată a fost după invazia rusească din 1944, că nu pot să o numesc altfel. S-a produs atunci o răsturnare a sistemului de valori voită. Evident, cu intenția de a se tăia rădăcinile simțământului național. Era foarte clar pentru oricine fusese educat cum fusesem noi, generația mai veche, în spiritul tradițional. Atunci s-a făcut confuzia enormă la școala aceea de scriitori, la pepiniera aceea de condeieri, cum spunea

Sadoveanu. Vă aduceți aminte ce se petrecea? N-aveau voie să citească Rebreanu, Arghezi, ca să nu mai vorbesc de Ion Barbu, mă rog, tot felul de interdicții. Cei mari erau excluși. La un moment dat am încercat noi să punem în operă, cât de cât, un palid sistem de valori, un firav sistem de valori într-o perioadă de deschidere, atunci între 1967–1972. Am introdus în circulație niște nume, pe Mircea Eliade, pe Vulcănescu. După cum știți, cu tertipurile de rigoare, fiindcă altfel nu se putea. Îi publicam ba în revistele noastre, ba punând un citat în chip de apărare pe pagina întâi și după aceea înserând acele lucruri admirabile, ce erau interzise. Am vroit atunci să refacem, atât cât era cu putință, un sistem de valori. Am nădăjduit ca după revoluție să se petreacă într-adevăr o repunere, o „restitutio in integrum” a scării de valori a culturii și spiritualității românești. Sigur că s-a încercat și se încearcă. Au fost scoși din uitare mari scriitori. Vasile Voiculescu, de pildă. El apăruse și înainte, dar, evident, în acel timp s-a tipărit doar ceea ce se putea tipări.

O parte a scrisului său era la index.

Sigur, mai ales cea de natură spirituală. Dar Vasile Voiculescu a căpătat mai mult relief, deși nu are încă amploarea pe care o merită opera acestui uriaș. Dar nu simțim încă o sistematizare și o ierarhizare reală, deoarece au fost aduse în prim-plan și destule mediocrități. Oameni neștiuți, care spun că au fost ținuți în umbră, persecutați. Probabil, dar nu toate operele lor sunt de valoare. Deci nu valoarea cântărește în această reconsiderare, cum se zicea pe vremuri. Atunci trebuie să așteptăm puțin până se lămuresc conștiințele, mentalitățile. Dumneavoastră știți că acestea sunt lucrurile cel mai greu de schimbat.

Perioada a fost scurtă și apele deloc limpezi.

Cinci, șase ani e mult prea puțin pentru cincizeci care au îngropat un sistem de valori sau, mă rog, l-au îngropat la început de tot, pe urmă ceva, ceva s-a schimbat. Trebuie să așteptăm, să avem răbdare, însă să dăm în mod real, totuși, o mână de ajutor. Nu mă refer la generația de mijloc, care a fost cea mai lipsită de reperele unui sistem de valori, ci la cei trecuți de 55, 60 de ani. Așteptam de la ei, așa, cu nesaș, cu nerăbdare, o multitudine de tentative de toate tipurile pentru a impune tinerilor o disciplină a lecturii, o disciplină a selecției lecturii. Ne-a

năpădit această avalanșă a mediei, această catastrofă, după părerea mea. Eu sunt total împotriva mass-mediei. Nimic n-a putut să facă mai rău sufletului românesc. Poate până acum n-a produs atât rău, pe cât va genera de acum încolo. Ce programe culturale reale vedem noi la televiziune? Am stat puțin în România, dar, bine, în Italia e și mai rău. Ce transmit televiziunile? Nu nonvalori, ci lucruri de care ne-am fi îngrozit între cele două războaie. Ce selecție? Cine operează selecția? Eu întreb tot timpul. Cine vede? Nu mai vorbesc de presa scrisă. Am și abandonat lectura presei, pentru că mi se face rău. Nu pot să văd o revistă fără o femeie goală sau știu eu ce altă năzdrăvănie. „Ca să se vândă”, mi s-a spus. Ei bine, în condițiile astea e greu să reconstitui un sistem de valori. E aproape imposibil când mergi pe linia acceptării totale a unor lucruri de divertisment; și încă ce divertisment!

Năduful dumneavoastră este în mare măsură îndreptățit. Aceasta e nota generală, în pofida faptului că în programele de radio și televiziune se regăsesc și emisiuni de calitate, de valoare indiscutabilă.

Din când în când, dar faceți raportul.

Aveți dreptate, nu observăm o articulare coerentă a unor direcții și priorități. Miza nu este o audiență elevată și cu scopuri educative precise.

Sigur. Cine face operația de ierarhizare? Aceasta este deosebit de importantă.

Dacă, așa cum bine remarcați, presa are un rol nociv în restabilirea scării de valori, nu mai puțin dăunătoare este pasionalitatea. Ar fi timpul să ne întoarcem la ceea ce numim autonomia esteticului, pentru care a pledat cu atâta autoritate Maiorescu.

Vedeți dumneavoastră, cultura reală nu se poate naște fără o obiectivitate desăvârșită. O neutralitate perfectă și o disponibilitate deplină pentru ceea ce înseamnă valoare. Atunci când acestea sunt dincolo de patima personală și obiectivitatea este asigurată, putem avea o încredere totală în capacitatea de selecție. Dar atâta vreme cât e prezentă patima, punem sub semnul întrebării modul de receptare a valorii.

Demersul e minat deseori și azi, ca și în anii proletcultismului, de elemente exterioare judecății critice.

Exterioare procesului estetic.

Exact, acesta este simptomul. Dar revenind la presă, și referindu-ne acum la cea scrisă, aceasta, n-avem cum să nu constatăm, a cunoscut o dezvoltare explozivă în primii ani postdecembriști. E un fapt pozitiv. În același timp, nu avem cum omite faptul că extensia nu s-a cuplat cu un comportament deontologic. Cred că dincolo de aspectele comerciale, vitale pentru suportul financiar, ce se cer, la rândul-le, bine strunite, decente, presa are datoria să promoveze marile valori ale unei țări. Cu excepția câtorva ziare, din paginile gazetelor românești lipsesc spațiile dedicate culturii, iar când există, tratarea se situează sub semnul diletantismului și superficialității. Această păgubitoare absență nu poate fi suplinită de publicațiile specializate, care au, fatalmente, o difuzare redusă, iar unele s-au transformat în foi de clanuri și familii, nu chiar mafioate, dar pe aproape. Din acest punct de vedere putem afirma cu amărăciune, însă întemeiat, că nici presa scrisă nu-și îndeplinește menirea în reșezarea sistemului de valori. Dar la fel se întâmplă și în raporturile profesor-student, care, din perspectiva Domniei Voastre, sunt esențiale în modul de fințare a pedagogiei modelelor, cu răsfărângeri benefice sau malefice pe plaja întregii societăți. Discutând despre asta, vrând-nevrând, ajungem la modele și rolul lor în terapia morală a unei societăți. E vorba de rolul lor pedagogic. A dispărut acest rost în lumea românească, în lume în general, ori e vorba doar de o umbrire?

Știți ce-aș vrea să vă spun eu după experiența de trei ani și jumătate la Roma? Impresia mea, din ce în ce mai puternică, este că pretutindeni au cam dispărut modelele. S-au petrecut niște fenomene de contestare în Europa începând cu 1968, sau chiar mai înainte. Se cunoaște foarte bine ce s-a întâmplat la Paris în '68. Avem știință care au fost dascălii. E limpede ce a avut loc atunci. Dar fenomenul nu s-a limitat la Franța. A fost imitat de pildă și în Italia, și în alte părți. Un fel de frondă a eliminat pe bătrâni, adică modelul, fiindcă modelul, inevitabil, e din altă generație.

E cel care a adunat merinde spirituale.

Întocmai. Cei care strâng și cei care n-au început să strângă sau nu

vor să strângă cât au agonisit ceilalți, ori li se pare că au făcut destul, prea mult din ceea ce li se cuvenea. Oricum, mi se pare că părăsirea modelelor, lipsa lor, s-ar putea să fie – e o bănuială, întărită însă de faptele din jurul nostru – legată de o atitudine nouă față de istorie. N-aveți dumneavoastră, domnule director Ilisei, impresia că în Europa nu prea se mai vorbește de istorie? N-aveți impresia că foarte multă lume de pe planetă, și în special din Europa asta, care va fi o Europă unită, se pare, ar vrea să ducă istoria cu începere de la 1945 înapoi? Eu am această impresie din ce în ce mai acut. Și o am pentru că am trăit și experiența viziunii din Occident. Ați mai auzit vorbindu-se foarte mult despre Evul Mediu, despre marile acțiuni de păstrare a valorilor spirituale europene? Ați mai auzit ca în Italia sau Franța să se discute de cruciade, de cucerirea locurilor sfinte? La noi, în afară de Biserică, singura care ține steagul sus, cine mai amintește de Ștefan cel Mare? Li se mai spune azi copiilor că Ștefan a fost numit de Papa Sixt „Atletul lui Crist”, că Papa Pius al II-lea scria în cartea lui despre valahi că sunt de origine latină, că limba lor e evident o limbă latină, pe care o pot înțelege italienii și mai cu seamă că orice valah pricepe ce spune un italian, dacă acesta vorbește mai rar? E vorba de secolul al XV-lea. Se mai evocă lucrurile acestea? Nu prea.

De ce credeți că istoria mai de demult e stingheritoare azi?

N-aveți impresia că, totuși, se tinde spre ștergerea identității naționale? Abia îndrăznesc să rostesc aceste lucruri, pentru că e cam ciudat ceea ce se petrece. Adică începe să devină ciudat pentru mine, care sunt un om bătrân și cu o cultură făcută în alte timpuri.

Ne aflăm, nu numai noi, românii, într-o primejdie, cea pierderii identității. Eu sunt convins însă că omenirea își va găsi în cele din urmă echilibrul.

Noi tot nădăjduim. Creștinul trebuie să nădăjduiască. Sigur, vom găsi matca. Dar, știți, Eduard Beneš la începutul celui de al Doilea Război Mondial a spus o vorbă extraordinară de înțeleaptă. Noi, cei care am auzit-o, continuăm să ne gândim mult la ea. Președintele cehoslovac afirma că la sfârșitul războiului vor fi oscilări între dreapta și stânga, care vor depăși, poate, o sută de ani. Eu, când mă gândesc la vorbele lui Beneš, mă sperii.

Vă cuprinde fiorul?

Mai mulți fiori. Gândiți-vă că au trecut cincizeci de ani deja. Această găsiare a mătcii, atât de grea, e poate întemeiată și pe lipsa de interes față de istoria Europei, a umanității în general. Dar pe noi ne interesează mai ales istoria continentului nostru. Este cel în care ne-am făurit toți cei care am lucrat la construirea lui, cei care am barat calea barbarilor spre Europa. Mai cu seamă noi, românii. De ce ne-a pus Dumnezeu pe noi aici, la răspântie de puncte cardinale, de drumuri? Am avut parcă o misiune? Eu tot cred în misiunea poporului român și de aceea tot nădăjduiesc, cu toate tristețile prin care trecem, evident toți cei iubitori ai țării și mai cu seamă ai istoriei ei. De asta spun mereu că tinerii trebuie să învețe, odată cu religia, și istoria națională. Esențial este să învățăm nu numai istoria națională văzută de noi. Firește că trebuie văzută și de noi cu dragoste, fără patimă, ceea ce e cu totul altceva, dar privită mai cu seamă de străinii care au prețuit jertfele noastre majore pentru păstrarea tezaurului de valori europene. Pomeneam adineauri de Papa Sixt, de Papa Pius al II-lea, în secolul al XV-lea. Mă gândesc, de pildă, la legăturile noastre cu Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Grecia. Mă gândesc la Mica Antantă, care a fost un moment extraordinar de prețuire a României. Prezența lui Titulescu n-a fost o întâmplare, ci expresia unei evoluții de țară statornică, stabilă, stăpână pe drepturile și datoriile ei de țară europeană. Eu îmi aduc aminte cum venea Masaryk aici, ce prietenie era cu Cehoslovacia. Și am fost așa de îndurerată că Vaclav Havel a uitat lucrurile acestea, a uitat că nu noi am invadat în '68. Ne-a ignorat cu bună știință. Mă gândesc și la polonezi, care au uitat cum ne-am purtat cu ei în 1939, când au venit aici și Szmigleritz, generalul, și Beck, colonelul. Eu eram om în toată firea atunci și știu cum i-am primit, cu câtă dragoste și cât de recunoscători ne erau. Nu mai știe nimeni nimic? Istoria ne era prea favorabilă ca să mai fie ținută minte de cei care, îmi dau seama, ne iubesc mai puțin azi. Dar lucrurile astea se cer scoase din nou iveală azi. Fără îndoială, eu socotesc că prezența unei țări ca a noastră, mică, umilă, smerită, dar atât de activă în felul ei, a fost mare în vremea lui Ștefan, grandioasă în vremea Primului Război Mondial. S-a spus clar că, dacă România n-ar fi deschis aici frontul și noi n-am fi avut Mărăști, Mărășești, Oituz, se ducea de râpă toată ofensiva franceză și nu numai aceasta. Ei bine, nu mai spune nimeni lucrul acesta, nu se mai

știe, noi nu mai existăm practic. Am fost odată la Luxemburg, invitată de Ambasada Franței, și am ținut o conferință despre relațiile culturale în general și în special despre cele ale Franței cu România. Era o mare uimire stârnită de rostirile mele în rândul diplomaților francezi și a celor din alte țări, veniți să asiste la conferință. Nu prea mai aveau știință despre ce se petrecuse în Primul Război Mondial. Atunci cum să știe de ce s-a întâmplat în Evul Mediu sau în Renaștere? Așa încât o recitare a istoriei de către europeni ar fi foarte bine-venită. Eu înțeleg, s-ar putea ca o țară nouă, precum America, să dea mai puțină atenție istoriei, pentru că a lor e foarte scurtă. Dar Europa nu are dreptul să-și uite istoria. Ca Europa să fie o Europă reală, unită, e chemată să-și afle din nou istoria.

Credeți, deci, că succesul construcției europene, pentru a apela la un termen des uzitat, nu poate exista fără o lectură foarte temeinică a istoriei?

Da, o lectură serioasă a istoriei, pentru că altfel intrăm într-un fel de sistem al opțiunilor personale, într-un fel de selecție, ale cărei criterii nu au întemeiere.

Calea aleasă de România și nu doar de ea, ci de toate țările estice ieșite din robia sovietică, este cea a integrării cu Vestul. Sunt sigur că dumneavoastră ați reflectat adeseori asupra modului în care trebuie să aibă loc acest proces. Cum ne putem integra cu adevărat? Ați exprimat de altfel un punct de vedere la Snagov, la reuniunea consacrată integrării europene a României.

Semăna cu ce am spus aici. Am întrebat cine face selecția pentru intrarea în Europa și care sunt criteriile și sistemul de valori de subscriere. Fiindcă nu e de conceput o Europă unită fără un sistem de valori. Fatalmente orice structură geopolitică-istorică nu are soliditate în absența sistemului de valori. La care aderăm? La cel al civilizației Gutenberg sau la cel al computerului? Dacă optăm pentru computer suntem terminați, ajungem niște roboți. Îndepărtăm ceea ce înseamnă tradiția noastră culturală reală și adâncă. Mândria noastră înseamnă și marile nume.

În partea vestică a Europei, identitățile s-au păstrat și există o zbatere pentru perpetuarea lor. Are loc o luptă între tendința nivelării europene

și specificul național. Franța se află la acest capitol în frunte. Dar nu e numai Franța, care încearcă să reziste americanizării tot mai pronunțate a continentului.

Da, da. Și asta spun. Ei, americanii, cu o istorie mai nouă, au mai puțin respect pentru istoria vechiului continent, de unde au plecat de altfel, abandonându-i și trecutul, probabil. În Occident stau la fel în această privință, sigur cu anumite nuanțe, cu mici distingouri. De pildă, ce afirmă Franța? Niște elemente ce urmăresc să o reconfirme ca mare putere. Ce țintește acum Franța cu experiențele atomice? Este o treabă ce te legitimează ca mare putere, care însă te infirmă ca putere umanistă și umanitară.

Adică tocmai ceea ce ar fi firesc să constituie forța Franței.

Ar trebui să constituie în continuare forța Franței. Dacă Franța și-ar reciti istoria, ar face o lectură atentă a acesteia, ar vedea că a fost una dintre păstrătoarele cele mai fidele ale aceluia spirit de „justice”. I se spune: „Franța armelor, a artelor și a legilor”. Adică a cultivat artele, fiind mama artelor și a legilor. Și a armelor în sensul acela bun de păstrarea echilibrului european. Eu stau în Italia și mă uit la italieni, care sunt indignați. Ei sunt așa puțin tolerați în Europa și se simt vexați și au dreptate. Ei se găsesc la temelie, acesta-i adevărul, conceptului european cu acea „Republica literarum” a umaniștilor din Renaștere. Ei au dat naștere primii acestei republici europene unite, ce a funcționat ca atare. Celelalte au fost proiecte de pace universală, de Europă unită. Și ei spun pe bună dreptate: „Noi, care am creat primul concept de Europă unită prin litere, am ajuns să fim considerați că nu merităm a fi în Europa”. Nu-i normal. Adică cine hotărăște atunci, dacă nu cei care au participat la alcătuirea sistemului de valori european?

Se discută deseori de mai multe viteze, de mai multe scări, dar chiar în Uniunea Europeană există mai multe trepte.

Scări din dos și scări din față. Dar nu asta este problema.

Aveți încredere în viabilitatea procesului de integrare și construcție europeană sau îl percepeți ca o idee frumoasă, dar cu un suport real fragil?

Mulți îl socotesc o utopie. Ca să depășim starea utopică și să o

transformăm în realitate, se cere ca toți să acționeze cu bună-credință, cu egală cunoștință a valorilor aduse de fiecare țară la patrimoniul comun și cu o adâncă stăpânire a unei istorii. Noi știm foarte bine că trecutul determină prezentul și că trecutul și cu prezentul modelează viitorul. În clipa în care faci abstracție, măhuri trecutul, ce-ți mai rămâne? Nu-ți rămâne decât praful și pulberea.

Dar dezideratele dumneavoastră nu sunt ușor de atins.

Nu, nu. Însă se impune o gândire profundă asupra ceea ce este de întreprins. Eu sunt adepta unei Europe unite, dar ce fel de Europă unită? Eu pledez pentru aceea care presupune o cunoaștere adâncă a contribuției fiecărei țări la ceea ce înseamnă europenismul ca atare. În primul rând, ca sistem de valori. Iarăși fixația mea. Da, pentru că a fost o participare a părților componente ale Europei și a distruge identitatea națională nu reprezintă defel construcția unității europene. Realizezi cel mult un consorțiu economic.

Dar păgubești Europa de ceea ce-i conferă personalitate.

Evident, evident. Îi tai Europei toate rădăcinile ei.

De fapt, Europa, la fel ca toate celelalte continente, este muzică polifonică.

Absolut. Păi, să ne gândim unde au fost unele din primele zvâcniri ale deosebirii dintre Europa și restul lumii de atunci. La Eschil în „Perșii”. Nu? Când pune Eschil pe unul dintre perși să vorbească o limbă încâlcită și bolovănoasă, care nu era cea greacă. Dintr-odată. Grecii numeau varvari celelalte popoare, care nu participau la *paidea* lor, la tot ceea ce însemna orizontul culturii grecești, aceea care, extinsă peste continent, cu dreptul roman și creștinismul, a format Europa. Am citat pe Paul Valéry și atunci, la Snagov. Așa spunea el. Ce este Europa? Este filozofia greacă, dreptul roman și Biserica creștină. El spunea Biserica catolică. Eu spun creștină, pentru că implic și ortodoxia.

Am glosat în discuția de azi mult, și cred folositor, despre sistemul de valori și modele. Dumneavoastră v-ați referit la acest proces de contestare, la tăvălugul ce s-a rostogolit peste spiritualitatea europeană. O asemenea

tendință de desacralizare e prezentă activ și la noi. Adică aducerea pe pământ a celor mitizați și identificarea vulnerabilităților acestora, reale sau inventate. Eu cred că nici zeificarea nu e de dorit, dar nici coborârea sub pământ nu este benefică pedagogiei modelelor, atât de necesară sănătății unei națiuni, a umanității în general.

Eu văd aici un fel de tendință protestantă de desfințare a sfinților. Față de invazia neoprotestantă pe piață, asta ar putea fi una dintre consecințe. Sigur, modelul presupune, cum spuneam, niște trepte într-o ierarhie. Adică eu mă simt mai jos, el mai sus. Ei bine, tăvlugul de care vorbești trebuie să ducă la desacralizare. Adică eu îl fac pe el egal cu mine. De ce să fie el mai bun decât mine? Eu pot să fiu de o mie de ori mai bun decât el. Cum menționam, e un fel de frondă juvenilă.

A unor oameni nu neapărat tineri.

Absolut. Asta se întâmplă firesc cam între 12 și 17 ani. Dar văd că e o practică a unor oameni mari și e un lucru demn de uimire. N-aș fi zis vreodată că se ajunge așa de repede la o desacralizare în ceea ce privește exemplaritatea. Întotdeauna o să avem nevoie de cineva mai bun decât noi. Eu sunt convinsă că și necredincioșii ar trebui să aibă respect pentru cineva mai bun decât ei sau mai înalt ca dânșii.

Mi-ați povestit, înainte de a lua loc la această masă pentru a tăifăsuși, o istorie interesantă. Sorbind din cafea vă aduceți aminte de părintele Roman Braga, unul dintre proprietarii acestei frumoase case aflate în spatele nostru. Sfinția Sa trăiește acum în America și în urmă cu doi ani s-a abătut pe la Văratec, împreună cu doi foști pastori baptiști trecuți la ortodoxie.

Sub influența lui.

Părintele se afla în România să revadă locurile scumpe sufletului său, dar și să încerce să semene împăcarea, în măsura în care un om, fie el și preot, e în stare să înfripeze liniștea într-o națiune ca a noastră, răvășită, traumatizată, după decenii și decenii de teroare totalitară și ruptura sângeroasă din decembrie 1989. Ați crezut în reușita misiunii părintelui Roman, sunteți încrezătoare că e cu putință să pogoare pacea peste noi?

Știți ce, dacă ar fi mulți părinți Roman Braga pe lume, acest lucru

s-ar întâmpla. A fost tulburătoare noaptea aceea, pe care soțul meu, cu mine și măicuța, am trăit-o sub nuc cu părintele Braga. O noapte de revelație, într-adevăr, ca o eurofanie. Adică acest preot, cu figură de icoană, cu părul alb și barbă albă-colilie, și un zâmbet neșters pe față, de o inteligență strălucitoare, la curent cu fiecare problemă politică europeană, americană, acest om trecut prin închisori, prin Pitești, vorbea cu o iertare, cu o dragoste și nu se sinchisea de cele prin care trecuse, de ce suferise. Pentru el totul era întru Hristos, totul era admirabil. Totul era nădejde, totul era credință și totul era posibil. Pentru un astfel de om, cu o credință de asta fantastică, lămurită în focul teribil al suferinței, pentru un asemenea pământean, iertător a tot și toate și învățător al altora întru ale iertării, uite că e posibilă împăcarea. De am avea mai mulți părinți Roman Braga lucrurile ar sta poate altfel.

Poate acest semen al nostru izbândește acolo unde alții eșuează, pentru că Sfinția Sa se uită mai mult la cer decât la pământ?

Părintele nu făcea niciun fel de politică, doar politica neamului său. Apartinea lui Hristos și poporului român. Ei, o astfel de făptură, cu totul specială, ar trebui multiplicată ca să izbutim să ne vindecăm rănilile. Dar nădăjduim, nădăjduim. Neamul nostru, vă spuneam și adineauri, are, totuși, o misiune. Sunt convinsă de asta. Am mai zis-o și altădată, iar acum nu fac decât să o repet. Era o vorbă între călugări, între credincioși, că România e Grădina Maicii Domnului și că toate sfintele moaște, aflate în toate regiunile țării, sunt apărătoare. Socot că suntem ocrotiți. Și chiar dacă noi ne comportăm ca niște nebuni, învrăjbindu-ne și gâlcevindu-ne continuu, cei de deasupra noastră se uită cu milă la noi și ne protejează în ciuda tuturor manifestărilor neputinței spirituale. Spun asta pentru că nu ne înțelegem nici în materie spirituală. Ne certăm în toate. Or, fără ajutorul Celui de Sus nu pot fi depășite atât multele și grelele probleme cu care ne confruntăm în cei șase ani ce s-au scurs de la Revoluție. Cum am remarcat și eu mereu, de pe Oala lui Papin a zburat capacul. Aburii terorii s-au strâns și presiunea a ajuns la cote îngrozitoare, încât capacul a fost pur și simplu catapultat. Până se vor împrăștia aburii durerii, terorii, până se vor uita suferințele, trebuie să treacă ceva timp.

Dar limpezirile vor apărea?

Nu se poate să nu vină. Suntem o țară ocrotită și apărată, iar misiunea ce-o avem nu e în niciun fel sfârșită, îmi place să cred.

Dumneavoastră vă aflați acum în căutarea tihnei. Așa cum mi-ați mărturisit, de altfel, intenționați în viitorul apropiat să părăsiți orașul București și să vă stabiliți într-un loc ca acesta, la o mănăstire precum Văratecul. Care au fost temeiurile acestei hotărâri, nu ușor de luat, de a vă statornici departe de vatra părintească?

Ați vorbit la început de rotunjirea cifrei vârstei mele. Vă dați seama că se apropie ceea ce e firesc să se apropie și, ca atare, se cere să-mi ofer timpul și locul prielnic gândului la cele din urmă lucruri de făcut. Sigur, mă voi dedica bilanțurilor spirituale. Am ales Văratecul pentru că, așa cum știți, de peste douăzeci de ani vin aici. Se întâmplă asta datorită dragei Valeria Sadoveanu, prietena mea dragă. Și eram o lume întreagă, Lili Teodoreanu și atâția, și atâția! Cred că un intelectual creștin e firesc să-și petreacă ultimii ani ai vieții în chinovie, la fel cum se întâmpla pe vremuri. Mai cu seamă soțiile rămase singure se retrăgeau la mănăstiri. Era o frumoasă obișnuință mai ales în lumea boierească. Așa încât am zis că timpul ce mi-a mai rămas ar fi frumos să-l străbat aici, în tihna acestui lăcaș. Am scris mulți ani despre Văratec. Am semnat o carte închinată istoriei mănăstirii, împreună cu o întreagă admirabilă echipă, cu părintele Scarlat Porcescu, părintele Ion Ivan de la Neamț, maica Nazaria Niță, fosta stareță, Înalt Preasfințitul Anania și am arătat acolo felul în care am descoperit locul acesta sacru dincolo de șederile prelungite de aici. Argumentele acelea pe care eu le slujeam, le arătam posibililor lectori, mi le-am înfățișat în primul rând mie. Locul acesta sacru, toposul sfânt, cum îi spuneam eu, a fost unul care m-a cucerit și nădăjduiesc, dacă va vrea Dumnezeu, să termin aici viața mea. Dar cine poate ști ce ne e dat?

Până la așezarea la Văratec urmează să plecați la Roma, unde conduceți Accademia di Romania. În urmă cu trei ani, când realizam un alt interviu tot aici la Văratec, aveți o serie de proiecte privitoare la modul de finanțare a acestei instituții românești de mare tradiție. În ce măsură s-au împlinit? Materializarea lor nu e, desigur, doar în puterea dumneavoastră

Vă dați seama că așa stau lucrurile atâta vreme cât depinzi de niște bugete...

Austere.

Cu totul austere. Nu-ți poți închipui astfel anumite deziderate. Și a mai existat un motiv pentru care planurile mele s-au înfăptuit parțial. Eu am fost, cum v-am mai spus, fidelă planului Pârvan. E unul din marile modele. Îl văd ca pe unul dintre mării, mării români, un gânditor de o înaltă spiritualitate, nu numai un intelectual uriaș. Mă gândeam că Pârvan a contribuit decisiv cu modelul său promovat la Roma la fondul de aur al savanților acestei țări între cele două războaie în materie de arheologie și istorie în primul rând, dar și de filologie, arhitectură și belle-arte. Să amintim că de la Daicoviciu și până la Condurachi și trecând prin Dumitru Tudor, Radu Vulpe, Dinu Adameșteanu, ultimul mare arheolog al Italiei în momentul de față, prietenul nostru drag, care ne vizitează încontinuu, cu toții s-au format aici. Să nu uităm că George Călinescu, repet, le spun mereu tuturor, este produsul acestei școli. Alexandru Marcu, bietul Marcu, marele italianist, și pe urmă mării arhitecți Grigore Ionescu, Balș, sculptorii Ion Lucian Murnu, Nae Constantinescu sunt cu toții școliți la Roma. Fondul acesta de aur, cum îl denumesc eu, lipsește astăzi. Generația mijlocie n-a mai avut șansa premergătorilor mai cu seamă în arheologie. Noi suntem țară neolatină și gândul nostru e că ne tragem de la Râm și arheologia noastră nu se poate învăța într-un alt centru mai bine decât în cel roman. De asemenea, în privința arhitecturii și restaurării, atât de actuală și importantă pentru noi, problema se pune în aceiași termeni. Am câteva promisiuni de stagii pentru arhitecți și restauratori, de data asta serioase, de la ministrul Mărgineanu, care este pictor, deci om de artă, și de la Cristian Moisescu, președintele Comisiei Monumentelor Istorice. Vrem să-i pregătim pentru restaurarea monumentelor noastre, a mănăstirilor. Iată ce se întâmplă la Agapia cu picturile. Noi avem nevoie de restauratori. Unde se poate învăța restaurarea cea mai plină de acribie și mai științifică decât în Italia? Așa încât eu țin la acest proiect.

Ați reușit să obțineți burse?

Două în trei ani, ceea ce e foarte trist. Le-au câștigat un grafician

și o specialistă în arheologie. Amândoi foarte buni. Sper ca în toamnă să nu mă duc fără făgăduielile împlinite ale miniștrilor și ajutoarelor lor. E un deziderat nu pentru mine, ci pentru țară. Noi avem misiunea să gândim în viitor. Vedeți dumneavoastră cu ce contestări violente ne confruntăm. Acestea nu fac abstracție de istorie și cu atât mai puțin de arheologie. Arheologia și istoria reprezintă proba peremptorie a dăinuirii noastre aici. De asta avem nevoie de modelul Pârvan. Nu avem cum ne dispensa de acesta. Mi se spune că modelul Parvan e învechit. Va fi fiind, poate, dar eu mă mândresc cu el și trag nădejde ca, totuși, și după plecarea mea de acolo, să las un început de convingere pentru chemarea înspre acest sens.

Dorim ca aceste aspirații, vrerea dumneavoastră să se îplinească. Țin să vă mulțumesc pentru bunăvoința cu care ați primit echipa noastră aici, la Mănăstirea Văratec. Îmi îngădui la un timp nu prea îndepărtat de 20 august, ziua de naștere a Domniei Voastre, când s-au rotunjit trei sferturi de veac de viață, să vă urez putere pe tărâmul creației spre a îmbogăți în continuare șipetul culturii române. Și peste toate vă doresc sănătate.

Eu vă mulțumesc cu emoție. Nu numai pentru fritisirile la cei 75 de ani, ci și pentru afecțiunea pe care nu numai Televiziunea de la Iași, dar și dumneavoastră personal mi-o purtați. Vă mulțumesc foarte mult.

GRIGORE ILISEI

TVR Iași, TVR II, Emisiunea „Oleacă de taifas”,
24 septembrie, 1 octombrie 1995.

România literară, v. 33, nr. 33, 23 august 2000, pp. 12-13.
„Divanuri duminicale: 16+2 interviuri mărturisitoare”, postfață Nicolae
Turtureanu, Editura Polirom, Iași, 2001, pp. 148-165

DIALOGURI ÎNTRE MUZE

EUGENIU SPERANȚIA – PLĂCEREA MUZICALĂ ȘI PROFUNZIMILE EULUI UMAN

Îmi amintesc cu bucurie anul acela de tinerețe când am găsit în librărie Papillons de Schumann. Am și acum prima ediție a volumului. O carte de orizont cum puține s-au scris până atunci.

Într-un portret al lui Vianu, Eugeniu Speranția dă publicității o emoționantă scrisoare pe care profesorul bucureștean i-a trimis-o la Oradea ca răspuns la autograful volumului *Papillons* de Schumann. „Primesc – scria Tudor Vianu – *Papillons* de Schumann noua D-tale lucrare puțină vreme după ce avusesem gândul să-ți scriu dintr-un impuls prea liric pentru a nu mă fi împotrivit lui. În ultimele zile ale iernii, într-o oră de oboseală și de descurajare, am scos din rafturile mele *Pasul umbrelor și veciei*. Am recitat atunci cu o nespusă încântare hexametrii D-tale, și nobila lor îmbinare de cugetare și emoție îmi sugeră ideea de a-ți mulțumi de recunoștință. N-am făcut-o atunci, dar iată că prilejul n-a fost cu totul pierdut! (...) Cât de mult mi-a plăcut libertatea, aș putea să spun grația, cu care se ordonează la D-ta materia unei cercetări serioase. Mi s-a părut că D-ta realizezi nespus mai ușor și mai fericit ceea ce eu încerc să fac acum, sub forma unei discipline penibile.

Aș vrea să adaog și cât mi-e de drag tipul omenesc pe care *Papillons* de Schumann îl manifestă. Acel amestec de erudiție, de profunzime, de sensibilitate ferventă și castă, eu le-am descoperit la prima mea atingere cu romantismul german și am căutat să-l regăsesc în acele mici orașe universitare din sudul Germaniei, unde mi-a fost drag să

trăiesc. (...) încă odată; mulțumiri și dacă-i dai voie fratelui D-tale mai mic: felicitări. Cu toată dragostea și cu tot respectul, T. Vianu...”

N-am știut scrisoarea. O dovadă în plus a deschiderii pe care a avut-o o viață profesorul Tudor Vianu în fața cărților originale.

Vă mai aduc o mărturie. „Eugeniu Speranția izbutea în *Papillons* de Schumann – o spunea Alexandru Dima prefațând ediția din 1971 apărută la Editura Minerva – un eseu fin și subtil, nu lipsit, nici acesta de grație, pe alocuri vibrând ca aripile de fluturi, sugerate de poemul muzical de la care pornește... *Papillons* de Schumann ...”

În fapt o replică la Laokoon-ul lui Lessing.

S-au făcut uneori referiri la opusul lui Odobescu Pseudokinetikos...

Odobescu centrează în jurul vânătorii o uriașă cantitate de informații. Speranția folosește același procedeu luând drept punct de plecare *Papillons*-ul lui Schumann ...

De ce tocmai Papillons?

O spune chiar Speranția în prefață... „*Papillons* op. 2 al lui Robert Schumann mi-era de multă vreme cunoscut, îmi plăcuse întotdeauna în mod deosebit pentru că totdeauna am văzut în el nu numai o grațioasă și capricioasă jucărie a unui geniu abia înmugurit, ci una din acele compoziții muzicale care stimulează reflexiunea și-ți sugerează un torent de gânduri”.

Eseul lui Eugeniu Speranția nu este totuși un tratat de estetică, ci o suită – am putea-o defini chiar schumanniană – de impresii ce pornesc de la partitură.

Ați spus schumanniană tocmai pentru lipsa de rigoare, pentru libertatea fanteziei.

Și poate pentru înaltul ei coeficient de spontaneitate... Și literatura lui Speranția (poeziile cu titluri ca „Allegro”, „Simfonie”, „Clarinet”... În volumul de Poezii din 1956 întâlnim cicluri care ne duc la un catalog componistic: „Balada I”, „Balada II” etc., „Sonata I”, „Sonata II”, „Sonata IV”) și lucrările teoretice despre artă și sublinierile estetice ale scriitorului

apelează mereu la muzică.

Să ne oprim la câteva din aceste pagini...

Marea prețuire a lui Speranția pentru muzică este vizibilă însă total în șiragul de portrete muzicale.

Portrete difuzate în anul 1966 la Editura Muzicală sub titlul *Medalioane muzicale*, „creație a unui gânditor (o spunea muzicologul clujean Romeo Ghircoiașu, prefațând volumul) care știe să vibreze în atmosfera unei opere sonore și exprimă cu măiestria unui poet cugetările sale, ca și simțămintele pe care le trăiește”.

O carte de portrete, de eseuri despre marile personalități muzicale, dar înainte de toate o încercare singulară, aș spune, în literatura noastră de a încadra fenomene, mișcări, idei muzicale în orizontul filosofiei culturii.

Deși multe idei, multe idei ingenioase rămân din păcate nesistematizate, pierzându-se în masa unor digresiuni sentimentaloide, tipice unor judecăți artistice de natură, le-aș spune, impresionistă...

Portretele leagă mari nume ale istoriei muzicii de la Bach, Haendel, Mozart și Beethoven la Sibelius, De Falla, Enescu, Jora, Prokofiev, Șostakovici, Bartok, Stravinski...

O reală istorie a muzicii...

Dacă pătrunderile în orizonturile esteticii generale despre care ați vorbit ar fi fost urmărite cu minima sistematică necesară unui obiectiv de o asemenea răspundere culturală... Speranția își propune însă mai puțin – o simplă galerie de portrete muzicale. Pătimaș îndrăgostit de muzică, Eugeniu Speranția râvnește doar să releve valorile unuia sau altuia dintre marii reprezentanți ai artei sonore.

Ar fi interesant să încercăm să decupăm o serie de idei din fiecare eseu, din fiecare portret pe baza cărora să „înlănțuim” câteva linii fundamentale ale istoriei muzicii de la Bach la Enescu, așa cum este gândită de Eugeniu Speranția.

Într-un mai vechi studiu pe care poate îl voi integra într-unul din volumele unde propun tinerilor diverse „fișe” pentru organizarea unor audiții, am izbutit o asemenea „însăilare”. De astă dată m-aș bucura ca

în colocviul cu dumneavoastră să izbutim să detașăm, prezentând 4 sau 5 portrete, câteva dintre trăsăturile analizelor care asigură, să spun așa, particularitate muzicală scriitorului și filosofului clujean.

Ideea fundamentală pe care ar trebui s-o relevați înaintea oricăror decupaje rămâne simțul valoric – axiologul Speranția e permanent prezent în detașări, în caracterizări, în exemplificarea unor opusuri. În portretistica sa, Eugeniu Speranția abordează numai marile valori ale artei sunetelor, iar opiniile au încontinuu fermitate.

În ceea ce numiți „exemplificarea unor opusuri” distincțiile valorice sunt hotărâte. Frecventând istoria muzicii, Eugeniu Speranția nu numai că ne propune spre audiere piese mai puțin vehiculate în viața noastră de concert, dar știe să găsească argumentele pentru a demonstra locul lor în evoluția gândirii artistice.

În capitolul Bach sunt citate „Patimile”, „Fantezia cromatică”, „Clavecinul bine temperat”. În capitolul Mendelssohn-Bartholdy vorbește despre „Octet”, cvartete, oratoriul „Paulus”; la Cesar Franck despre oratoriul „Les Beatitudes”, „Cvintetul în fa minor”, „Preludiu coral și Fuga”; la Dvorak despre „Sextetul pentru coarde în La major”, „Te Deum”, poemele simfonice și bineînțeles „Simfonia Din Lumea Nouă”; la De Falla insistă asupra „Noapților în grădinile Spaniei”, celor „Șapte cântece populare”, pantomimei „El Retablo”; la Prokofiev asupra „Viziunilor Fugitive”, baletului „Romeo și Julieta”, operei „Război și Pace”; la Enescu asupra „Octuorului”, operei „Oedip”, „Sonatei a III-a în caracter popular românesc”; la Mihail Jora asupra „Povestei indice”, baletului „Întoarcerea din adâncuri”...

La o asemenea sistemă de valori ajungi numai printr-o informare exhaustivă și vedeți, urmă de diletantism nu există în preocupările lui Speranția atunci când își propune obiective muzicale. Speranția e și aici un riguros profesor de filosofie care dispune de instrumentar literar. Estetica sa (dincolo de tot ceea ce îi putem reproșa ca punct de vedere în analiza muzicologică) rămâne încărcată de idei.

Din cele 35 de portrete, m-aș opri la acelea ce relevă originalitatea punctelor de vedere ale unui scriitor ce dispune, cum spuneți, de instrumentar filosofic literar.

Recitiți portretul lui Mozart...

„Mozart, un Rafael al muzicii” – intitulează Speranția eseul. Întâlnim analistul istoriei filosofiei, comparatismul în luminătoare paralele.

Mozart-Rafael, o paralelă totuși uzată...

O și spune Speranția. Cu un veac în urmă „Passavant”, vorbind despre pictorul madonelor, a sugerat o astfel de apropiere cu autorul „Flautului fermecat”.

După cum Max Osborn precizează asemănarea dintre Rafael și Mozart, după cum Camille Bellaigue amintește o formulă emisă mai de mult și devenită loc comun: „Dacă figurile lui Rafael ar cânta, ele ar cânta melodii de Mozart”.

Speranția nu se oprește aici. Cu imensa-i cultură își propune o „confruntare” de largă pătrundere ce pornește de la analiza unor detalii, coincidențe biografice până la climatul afectiv comun, afinitățile dintre artele lor.

Paralela este încântătoare și auditoriul ce frecventează artele plastice este luminat și convins: „Ceea ce e frăgezimea și delicatețea madonelor lui Rafael, este gingășia limpede și jovialitatea ingenuă din trilurile, din trioletele, din ritornelele în ritm allegro ale lui Mozart. E și de o parte și de alta, o undă de izvor răcoros, o rază de dimineață perpetuă, un zâmbet de frație adresat eternității”.

Interesant sub același raport, eseul „Goethe și Beethoven”.

Paralela depășește acum biografismul în care s-au format și activat valorile epocii lor, elemente de paralelă adeseori propuse de exegeții istoriei culturii europene începând chiar de la secolul trecut.

Goethe și Beethoven reprezintă, potrivit-i formularea lui Speranția, „chintesență și precipitat al locului și timpului lor”.

Portretul schumannian e un imn dedicat puterilor romantice. Schumann, are dreptate Speranția, fiind în muzică una dintre cele mai reprezentative figuri ale mișcării romantice.

Foarte interesant mi se pare modul în care eseistul clujean se împotrivește tezei după care romantismul lui Schumann ar fi fost numai împrumutat din ambianța timpului, adoptat adică grație unei simple convertiri filosofice... A avut largi contacte Schumann cu lumea poezilor și filosofilor romantici, dar insistă scriitorul, filosoful clujean asupra faptului că (și cred că îmbrățișați punctul de vedere al lui Speranția) „dinamismul său congenital, emotivitatea și imaginația sa febrilă îl îndemneau spre teoriile care atunci hrăneau voința revoluționară de a sfărâma cadrele ruginite ale rutinei și de a permite vieții izbucniri în direcții noi, neprevăzute, căci indiferent de formulele metafizice, formula structurii vitale a lui Schumann era aceea a unui deschizător de drumuri”.

Ideea mi se pare adâncă și o regăsesc într-un fel, stimate profesore, într-unul din capitolele impunătoarei lucrări pe care ne-ați oferit-o în 1986 sub titlul Eminescu și romantismul german.

Da... Paralela este bine-venită. Schumann este și el un colos al gândirii, aș spune biologic.

Mai bine zis, tipologic.

Exact, tipologic legat de mișcarea romantică... Schumann nu numai că a trecut prin site proprii mulțimea influențelor timpului, ci a dat, aveți dreptate, ca și Eminescu – răspunsuri proprii, mai bine zis conform naturii sale proprii, unor fundamentale probleme ale epocii romantice.

Mai există date în eseul lui Speranția pentru o paralelă Eminescu-Schumann dacă ne referim la volumul pe care l-ați dedicat romantismului lui Eminescu... Interesul deosebit al celor doi mari creatori pentru folclor era de sorginte romantică dincolo de chemarea herderiană, Eminescu și Schumann au intuit pe căi proprii, din tinerețe, izvoarele de autenticitate și forța artistică ale folclorului.

Aș mai reveni, stimate profesore, la o pagină din cartea dumneavoastră Eminescu și romantismul german, pagina în care vorbiți despre Jean Paul. În opinia dumneavoastră întâlnirile lui Eminescu cu Jean Paul într-un plan tematic comun, în structuri, în imagini, titluri, sintagme, au însemnat, fără nicio îndoială, opțiuni care trădează nu numai o lectură făcută exhaustiv, după obiceiul poetului, ci și cu o participare afectivă și

mai cu seamă intelectuală deosebită.

Eminescu și Jean Paul... Romantismul lui Schumann, aveți dreptate, are și el multe legături cu Jean Paul în orbitele sale a trăit mult timp autorul *Papillons*-ului... Interesantă ar fi cândva studierea unor asemenea sincronizări culturale.

Din portretistica lui Eugeniu Speranția aș mai evidenția largă deschidere spre creația celui de al XX-lea veac.

Este și aci un semn de culturalitate... Filosoful clujean are antenele îndreptate spre timpurile sale și omul, capabil să susțină discursuri de mare autenticitate despre valorile clasice și romantice, își dezvoltă, spre deosebire de mulți dintre amatorii muzicii – interesul pentru valorile de semnificație ale timpului său.

Copleșitoare lista creatorilor asupra cărora condeiul lui Speranția se oprește de la Mahler la Jora...

Interesant ar fi un sumar de idei asupra cărora gravitează cercetarea lui Eugeniu Speranția...

Să încerc... Eugeniu Speranția își propune astfel o analiză bine diferențiată a simfoniilor lui Mahler; insistă asupra inepuizabilității forțelor de creație ale lui Richard Strauss; spiritului reformator la Debussy; eforturilor intelectuale a lui Dukas; Speranția studiază pe Sibelius drept produs al mediului nordic; evidențiază sursele creației lui Florent Schmitt, raportul între pianistica și componistica lui Rachmaninov; structurile sufletești și ecoul lor în opera lui Ravel; creația lui De Falla drept o apoteoză a muzicalității spaniole; raporturile ce însuflețesc activitatea creatoare la Ottorino Respighi; relația dintre cercetarea folclorică și opera componistică la Bartok; legăturile dintre „doctrina științifică” și laturile creației la Stravinski, umorul, satiricul și burlescul la Prokofiev, originalitatea modului de construcție la Șostakovici, particularitățile caracteristice ale stilului la Hacıaturian; dinamismul inventativ la Enescu; influențele lui Enescu în creația lui Otescu și Alessandrescu; sensurile evoluției artistice ale lui Mihail Jora.

Chiar și numai acest catalog de idei atestă în Speranția un cercetător al câmpurilor sonore spre care, oricum, cel puțin istoricii

criticii muzicale trebuie să-și îndrepte privirile.

IOSIF SAVA

Tribuna, 31, nr. 11, 12 martie 1987, p. 3.

„Muzica și literatura: scriitorii români”, vol. 2,
Cartea Românească, București, 1987, pp. 244-260

DIMITRIE ANGHEL
ȘI CEA MAI NETEDĂ INFLUENȚĂ A LUI WAGNER
ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

„Sunete culori și forme, asta-i toată viața noastră” – notează emblematic Dimitrie Anghel.

Parcă mai frumos spune poetul în alt loc: „rob estetic al formelor, al culorilor și al miresemelor”.

Un ideal al simboलिștiilor, dar cu câte ezitări a fost clasificat Dimitrie Anghel sub asemenea cupolă...

Cuvântul lui George Călinescu rămâne, cred, hotărâtor, dincolo de toate îndoielile. Deschideți *Istoria literaturii de la origini până în prezent*: „Cu drept cuvânt – scrie profesorul – Dimitrie Anghel este socotit printre cei dintâi simboलिști deși nu fără aparență de adevăr alții se miră că un poet așa de sonor în forme și de limpede în conținut poate fi scos din ceața celor mai autentici clasici. E de la sine înțeles că, oricât de nou ar fi un scriitor, el nu ar putea să se rupă de vremea lui, iar Anghel, care combina strofe împreună cu Iosif și era contemporanul epigonilor lui Eminescu trebuie, înainte de toate, să respire aerul vremii”.

Anghel a respirat aerul vremii, e legat de marea tradiție ca toți marii poeți de seamă, dar se desparte din tinerețe de trecut și intră în falanga simboलिștiilor.

„Symbolist – scrie criticul D. Micu – D. Anghel este prin citadinism și intelectualitate, prin rafinament, prin muzicalitate și creație de atmosferă, prin starea de morbidezza atât de caracteristice scrisului său”. Și pentru Constantin Ciopraga, poetul este „un modernizant, muzical și fantezist”.

În prologul la „Cometa”, Anghel socoate poezia însăși „cadențarea ce-o are universul”. Comentând ideea, Constantin Ciopraga notează în *Literatura română între 1900–1918*: „Altfel spus, poezia surprinde ritmul vieții universale, respirația secolelor, marile impulsuri ale umanității. La Anghel formularea are în vedere ritmurile pitagoreice, cadența muzicală aptă să inculce sublimul.”

Și muzicalitatea ce-i aduce sublimul îl atașează de symbolism, de poezie adâncă, de cunoaștere.

„Poezia lui Anghel – scria Victor Eftimiu – e numai parte din sufletul său. Căci sufletul său deschidea un amestec de sentimentalism și ironie franceză, de fantezie și melancolie orientală ca un ecou de doină și ca un refren de poveste.”

Poezia lui Anghel e numai o parte din sufletul său. Un comentator contemporan scria undeva că muza poeziei din când în când l-a înșelat...

Dar care dintre poezii lumii nu sunt din când în când înșelați de muze? V-am auzit, stimate Iosif Sava, vorbind cândva despre „petele” din creația lui Beethoven... Și aveți dreptate. E cazul, credeți, să insistăm?

În fața unei asemenea replici... în niciun caz. Revin la textul lui Victor Eftimiu... „Muzica, cerul muzical al simboliştilor îl ajută să facă încontinuu din poezie „un ecou de poveste”.

Vă amintesc versuri ale lui Anghel:

„În neagra umbră, pianul cu dinții scoși afară,
Rânjește ca un monstru ce-ar vrea să mă sfâșie.”

(„Duminică”)

„Un clopot e un suflet de poet.”

(„Ex-Voto”)

„Grădina e-o poemă dulce, și vezi tu, vântul care tace

E ca o mână adormită pe coarda rupt-a unei lire.”

(„Melancolie”)

„În ganga unei strofe pe veci nemuritoare,

Să răsunăți prin gura și harfa lui Orfeu?”

(„Fantezii”)

„Și-atunci maestrul inspirat / Bătând măsură cu măsură, / Notează cântu-naripat / Cetit pe albastra partitură.”

(„Fantezie”)

Nu uitați minunatul vers: „Își trâmbiță mânia...”

Anghel va fi atras spre muzică de Iosif atât de legat prin educație, prin sensibilitate de arta sunetelor. Anii colaborărilor comune, anii existenței „Caleidoscopului” lui A. Mirea aduc încontinuu muzica în poezia și proza lui Anghel...

Apar acum „Sonate antimuzicale”:

„Ah pentru-a suta oară iar «Traviata»!

În dreapta iarăși marșul din «Profetul»

În stânga «Walzertraum» – iar sus poetul

Cum vreți să deie manuscrisul gata?”

Imagini, sensuri muzicale, găsești peste tot. Sub titluri ca: „Melancolie”, „Cum cântă marea”, „Balul pomilor”, „Șipotul”, „În Luxembourg”, „Visătorul”, „Reverie”, „Fantezia”, „Visul unui Niebelung”, arta sunetelor este mereu prezentă.

Știți, Iosif Sava, versul în care este adus iubitul nostru, Johann Sebastian Bach.

„Și-a pus pământul blană albă și-și doarme somnul hibernal.

Orchestra Crivățului cântă un Oratorium de Bach.”

Exact... am vorbit de anii colaborării cu Iosif. Obsesiile wagneriene ale lui Iosif trec spre Anghel. Iosif se aplecase asupra unor mari partituri wagneriene: „Tannhäuser”, „Rienzi”, „Lohengrin”, „Olandezul zburător”. Realizase traducerea în limba română a libretelor. De altfel, printre „documentele” rămase de la Anghel există și un scenariu despre Ludwig, regele Bavariei, care l-a ajutat pe Wagner...

Sau întreaga poezie „Wagnerism”, datată 1908...

Iată, deci, un nou răspuns la una din primele noastre întrebări în ceea ce privește estetica lui Anghel.

Poetul este deci simbolist și prin marele său atașament wagnerian. De la Macedonski la Traian Demetrescu și la Ion Minulescu, întreaga creație a simboliştilor (ca să repet o formulare a lui Macedonski) „vibrează ca o orchestră wagneriană”.

Filowagnerismul simboliştilor. M-am întrebat de unde puteau avea simbolişti noștri atâta cultură wagneriană în deceniile de la sfârșitul veacului?

Unii poate au făcut studii peste hotare, alții au călătorit și, sub influența lecturii lucrărilor epocii, sub impulsul dezvoltării, mișcării simboliste, au ascultat creațiile wagneriene.

Mai există un factor de care nu ținem seama și este în general mai puțin cunoscut... Richard Wagner este compozitorul cel mai des programat la sfârșitul veacului trecut pe afișele Filarmonicii bucureștene. Am rămas și eu surprins urmărind agendele de concert de la Ateneu din perioada 1893–1900 cum, literalmente, în fiecare din manifestările acestei perioade, Eduard Wachmann, dirijorul și directorul instituției, a făcut loc, vă repet, în fiecare concert, unei piese wagneriene. Uverturile și piesele simfonice au fost epuizate în deceniul anterior.

Wachmann programa acum – citez de pe afișe – Introducerea actului III, Dansul ucenicilor și Cortegiul cântăreților din opera „Maeștrii cântăreți” (28 februarie 1893), „Grădina fermecată” a lui Klingshov și „Florile animate” (14 martie 1893), Preludiu din „Parsifal” (21 martie), Scena din „Parsifal” (1893), Korreitagzaber din „Parsifal” (27 februarie 1894), Marș religios din „Lohengrin” (20 martie 1894), Murmurul pădurii din „Siegfried” (27 martie 1894), „Walkurenreit” (26 martie 1895), „Huldigungs Marsch” (10 februarie 1896), Uvertura „Faust” (16 februarie 1897), Siegfried’s Rheinfahrt din „Götterdämmerung” (2 martie 1897), „Visul Elsei” (30 martie 1897), Introducerea actului III, Jocul ucenicilor și Apoteoza lui Hans Sachs din „Meistersinger” (15 martie 1898), Intrarea zeilor în Walhala din „Rheingold” (22 martie 1898), Despărțirea lui Wotan de Brunhilda din opera „Walkiria” (14

martie 1899) ș.a.m.d.

Vorbeați de deceniul anterior anului 1893 (de când ați început aceste decupaje). Wagner era și atunci atât de cântat la București?

Pătimaș filowagnerian, Eduard Wachmann a programat paginile bayreuthianului din primii ani ai activității la București. V-am dat exemplul perioadei 1893–1900 pentru că în acest răstimp nu a existat un concert la Ateneu fără o pagină a lui Wagner. Să vă ofer alte exemple.

În 1874 (Wagner va mai trăi până în anul 1883) erau interpretate uvertura la „Tannhäuser”, în 1875 Introducere la actul III din „Lohengrin” în 1876 Marș și cor din „Tannhäuser”, în 1883, Preludiul la „Parsifal”, în 1885 uvertura la „Rienzi”, în 1886 Preludiu din „Tristan și Isolda”, în 1889 „Siegfried Idyll” ș.a.m.d.

Copleșitoare demonstrație nu numai pentru a explica „mediul wagnerian” în care se puteau dezvolta relaționările unei mișcări simboliste, creatori de talia lui Macedonski, Petică, Anghel, teoreticieni de forța lui Ovid Densusianu, ci și puterea cu care mișcarea muzicală românească s-a atașat școlilor muzicale europene, Bucureștiul devenind (cred că din lista pe care ne-ați citit-o putem trage această concluzie) un epicentru internațional de cultură wagneriană.

Wagnerismul lui Anghel și Iosif îl regăsim într-un opus hotărâtor pentru creația poezilor: „Legenda funigeilor”. Nimeni nu poate spune (prin documentele pe care le avem la dispoziție) care este contribuția lui Iosif și care este aceea a lui Anghel în elaborarea textului.

Probabil că „tema” a fost schițată de Iosif care se afla în acei ani sub impactul universului wagnerian.

„Este un poem dramatic (mai bine zis un libret liric) – scria Mihail Dragomirescu. Influența lui Wagner și cu deosebire a lui Maeterlinck este vădită – prea vădită...”

Cum s-a spus, un mister maeterlinckian cu leitmotive wagneriene...

Al. Ciorănescu subliniază ideea: „«Legenda funigeilor» (1907) e produsul imaginației bizare și a spiritului caustic și oarecum demonic al

lui D. Anghel adulterat cu lânzezeala lirică și cu sentimentalismul patetic al lui Șt. O. Iosif. Povestea e simplă și morala ei destul de săracă. Atmosfera e aceea a evului mediu german, deificată de Wagner și interpretată prin geometria abstractă a lui Maeterlinck.

... Ceea ce interesează mai cu seamă în această legendă dramatică e poezia. Fără ea, drama nu are niciun interes, cu acțiunea șubredă și cu personagiile schematizate la extrem, care fac tot aparatul teatral. Poezia salvează totul, o poezie savant orchestrată, sub influența muzicii lui Wagner ajungând la nota simfonică de mare amploare... Multiplicitatea acordurilor care se întretaie, tenacitatea unor anumite leitmotive – insista criticul –, toate aceste polisimfonii stăpânite puternic de un mit pretutindeni prezent, aceea a triștilor funigei – prevestitori de moarte, toată această sensibilitate muzicală, atât de diversă și totuși strunită și concentrată spre aceleași efecte, se datoresc wagnerismului care n-a avut poate niciodată o mai netedă influență în literatura română.”

Paralelismele nu sunt întâmplătoare. Ion Roman revine în studiile sale asupra ideii arătând, pe bună dreptate, că recenzenții contemporani au sesizat paralelismul legendei cu operele lui Wagner și ale lui Maeterlinck. În privința celui dintâi, s-ar putea vorbi chiar de o înrâurire directă. Ceea ce Mihail Dragomirescu numea „vagul relațiilor de timp și spațiu” vine de la Wagner și are de fapt o situare temporală și geografică identificabile: evul mediu îndepărtat și nordul germanic – adică lumea legendară a operelor wagneriene. Runa, Rilde, Hunar, Landov sunt – cum s-a remarcat – nume împrumutate parcă din onomastica wagneriană. Hunar, cavalier rătăcitor în căutarea nemuririi, se aseamănă întru câtva cu Olandezul zburător, torturat de setea de repaos. Pentru amândoi, factorul izbăvitor este dragostea unei femei. Runa acceptă sacrificiul cerut de Hunar, așa cum Senta e gata de jertfă pentru olandez. Amândouă săvârșesc o trădare forțată! cea dintâi față de fratele ei, Landov, cea de-a doua, față de logodnicul său, Erik.

Încontinuu va visa D. Anghel „vremurile” wagneriene. În însemnarea „Oscar Wilde”, publicată în 1910 în paginile revistei „Ramuri”, Anghel aruncă întrebarea: „Unde-i vremea când vechii trubaduri străbăteau lumea, ducând cuvintele înaripate și sonore din oraș în oraș, din castel în castel? Unde sunt serbările acelea fastuoase, în care se dădea lupta pentru frumos, unde mai sunt jutele și turnoisurile

de aezi inspirați care veneau să se măsoare în puterea cântecului, unde mai e melancolicul Wolfram să-și suspine, înstrunându-și harfa, romanța la stea, ori impetuosul Tannhäuser să preamărească voluptatea amorului”...

Nu numai flowagnerismul îl atașează pe Anghel simbolizilor, ci în general plăcerea de a asculta muzică, voluptate despre care regăsim mărturii în cele mai diverse scrieri.

Să vă mai dau câteva exemple. O tabletă este intitulată „Sonata lunii”. O frază adâncă, bogată aduce o imagine beethoveniană.

Printre miile de pagini de literatură ale lumii în care „Sonata în Do diez” a lui Beethoven e comentată, tableta lui D. Anghel rămâne una din cele mai incitante, mărturisind, o dată în plus, marea sensibilitate muzicală a poetului.

Regăsim în textele lui Dimitrie Anghel numele multor altor compozitori.

George Breazul în monografia sa dedicată lui D.G. Kiriac citează ca prim articol în bibliografie articolul lui D. Anghel și Șt. O. Iosif despre marele compozitor. Într-o tabletă inserată în revista „Flacăra” în anul 1913 la centenarul Verdi, Anghel scria „O amintire despre Verdi din anii petrecuți la Roma”.

„Anghel – scrie Nicolae Iorga – a fost unul din marii virtuozii ai poeziei noastre, dar mai ales unul din cei mai mari maeștri ai prozei noastre, în care a pus mlădiere, culoare, mult talent, foarte mult meșteșug și uneori încă și mai mult suflet...”

Sufletul venea dintr-o continuă nevoie de muzică și poezie. Reascultați-l pe Victor Eftimiu:

„În proza lui este o năvală de poezie, care vine de pretutindeni, fecundă, obsedantă, obositoare. Fiecare pagină e un poem în proză cu imagini multe și goale, evocatoare și nebuloasă, deschizătoare de orizonturi largi și de armonii intime, ca un cântec de Grieg. E ceva din Grieg în tot ce a scris Anghel. Poate fiindcă în Grieg sunt ciudate refrenuri de muzică românească, iar în sufletul lui Anghel se apleca cerul Moldovei.

Poate că dorul ce tremură în amestecatele noastre suflete orientale și

nordice și-a găsit expresia lui muzicală în doinele cântărețului scandinav. Nu vi se pare că la «Legenda funiștilor» se poate adapta minunat muzica lui «Peer Gynt»?»

Știu eu? Poate că într-adevăr creațiilor romantice de genul celor dorite de Victor Eftimiu ar trebui să atașăm vibrantele pagini de amintiri, ale lui Anghel, amintiri despre Iașul ultimului pătrar de veac al secolului trecut, despre spectacolele de la vechiul Teatru Național, când sediul său era în Copou...

Forța amintirilor lui Anghel...

Bine-venită este pentru discuția noastră și sublinierea lui Șerban Cioculescu: „O undă muzicală străbate prin amintirile lui D. Anghel; întâmplările și faptele, ființele și locurile sunt conturate cu linii precise, în reprezentări exacte, memorialistica sa este emotivă și evocatoare. Oamenii, locurile și lucrurile își afirmă o realitate spirituală, prin capacitatea pe care o au fiecare de a-i pune în vibrație coardele sufletului, prevăzut cu o cutie de rezonanță deosebit de simțitoare.

Unitatea de timbru a memorialistului trebuie căutată însă în acordurile grave și în formulele crepusculare care dau amintirilor lui D. Anghel o adevărată valoare muzicală.”

Șerban Cioculescu va mai vorbi, de altfel, despre *Fantome* drept o carte „prin excelență organizată ca un poem muzical”.

În impunătoarea sa monografie, de altfel teză de doctorat susținută în 1945 cu Tudor Vianu, Șerban Cioculescu mai scria: „Dintre toți memorialiștii noștri, niciunul n-a stăpânit ca D. Anghel potențialul emotiv de natură muzicală, și talentul de a comunica emoția”.

Talentul de a comunica emoția și de a rosti adevăruri. Visătorul Anghel era și un aprins înțelegător al realităților timpului.

„În capul de arab urât al lui Anghel – scria Tudor Arghezi – stagna privirea vastă, candidă și profundă a unui cerb cu coarnele-ncurcate-n aer, dar cu copita, delicată, așezată-n trotuar.”

„Așezată-n trotuar”, pentru că poetul, gânditorul care nu socotea spiritul huliganic „o crimă de lèse-estetică”, înțelegea să facă din artă o tribună de luptă.

Dând permanent publicisticii (cum a mai făcut-o cu maximă străduire un coleg din generația lui Anghel – Tudor Arghezi), valorile marii arte...

IOSIF SAVA

Transilvania, 16, nr. 7, iul. 1987, pp. 44-46.

„Muzica și literatura: scriitori români”, Editura Cartea Românească,
București, 1986–1994, 3 vol.

IACOB NEGRUZZI DESPRE ARTA SUNETELOR

Studiind câteva dintre interferențele literar-muzicale în spectrul cultural românesc, să ne îndreptăm, stimate profesore, spre Iacob Negruzzi. Poet, prozator, unul din fondatorii „Junimei”, talentat redactor perpetuu al „Convorbirilor literare”, câteva decenii, marcant membru al Academiei Române.

Iacob Negruzzi scrie foarte mult: Proză (romanul „Mihai Vereanu”), teatru („O poveste”, „Amor și viclenie”, „Nu te juca cu dracul”), traduce din Schiller, dar cum spune George Călinescu din opera sa se salvează pentru antologii doar două bucăți de mult remarcate: „Un drum la Cahul” – tablou hazliu al șicanelor procedurale, și „Christachi Vaicărescu” – tragi-comedia unui ipohondru.

Talentul literar s-a epuizat în familia Negruzzi prin bătrânul Costachi. Nici Iacob, nici Leon Negruzzi nu se ridică la nivelul marilor condeie ale epocii.

Nu trebuie să uităm însă altitudinea activităților lui Iacob Negruzzi în fruntea „Convorbirilor literare” și în general în mișcarea culturală a țării.

Tot Călinescu spunea că Iacob Negruzzi „a iubit Junimea cu ardoare discretă ca o bătrână slugă din alte vremuri pe stăpâni”.

Și această dragoste a hrănit o Societate și o revistă care au avut un rol determinant în cultura românească într-o perioadă de maximă importanță pentru dezvoltarea ei.

Devenind secretar al „Junimei”, Negruzzi a activat mulți ani ca director al „Convorbirilor literare”. El a sprijinit ideile junimiste cu o pasiune pe care puțini au avut-o.

Pentru colocviile noastre, interesante mi se par înainte de toate documentele ce relevă excepționala melomanie a lui Negruzzi.

Acum câțiva ani la Editura Dacia, vedea lumina tiparului în colecția Restituirii un volum semnificativ din acest punct de vedere: *Jurnalul* cuprinzând notații din anii 1861–1863, ani petrecuți în străinătate, ani în care Negruzzi se află într-un contact fecund continuu cu arta sunetelor.

Iacob Negruzzi s-a bucurat din copilărie de o aleasă educație muzicală... A învățat cu asiduitate flautul.

Un instrument prețuit de mulți scriitori români... Să ne amintim de Nicolae Filimon, Titu Maiorescu.

În notațiile Jurnalului berlinez, Iacob Negruzzi amintește mereu de flaut: „Am mai cântat la flaut” (2 dec. 1861); „Nu mă simt în stare să cânt la flaut. Nu știu cum vine asta. Nu reușesc nici măcar un la în octava de mijloc, cel mai simplu sunet de pe flaut! Îmi voi da flautul la reparat”. (6 dec. 1861); „Pe cât reușesc să cânt de bine notele înalte la flaut pe atât de prost merge în rest. Nu pot cânta deloc celelalte note” (19 dec. 1861); „Înainte și după-masă am cântat la flaut”. (3 ian. 1862); „După-amiază am cântat mult la flaut”. (7 ian. 1862); „Cântatul la flaut și acompaniamentul la pian au mers mai bine decât îmi imaginam”. (22 ian. 1862); „Flautul pe care l-am scos azi de la reparat e mult schimbat în bine. Sunetele pot fi cântate ușor, de la cele mai joase până la cele mai înalte. Numai de-ar rămâne așa”. (18 febr. 1862)...

Nu mai sunt necesare alte date. Toate însemnările atestă un intelectual care avea în flaut un... violon d’Ingres...

Și această practicare a muzicii rămâne un semn de generozitate, de bogăție spirituală, pe care o găsim în multe din activitățile organizatorice (în plan scriitoricesc și general cultural) ale lui Iacob Negruzzi.

O vedem în încercarea pe care o va desfășura în cercul junimiștilor

pentru a-i atrage spre muzică sau în atâtea acțiuni pentru sprijinirea vieții artistice.

*Dar să mai rămânem la Jurnalul anilor studenției berlineze.
Jurnal relevat de Dan Mănuță.*

Și comentat într-unul din numerele pe anul 1986 al „Caietelor Critice”, într-un articol intitulat „Jurnalul ca literatură” de Al. Piru.

Deschizând serialul de studii despre notațiile jurnalistice ale „Caietelor” amintite, Eugen Simion aduce câteva din „definițiile” genului. Jules Renard declara că notează zi de zi în caietele sale ca să se amuze și constata la urmă că jurnalul îi golește spiritul. Camil Petrescu vede și el în jurnal un martor relativ obiectiv, dar nu pune mare preț pe el („lucru anost și aproape fără sens”). Rolul lui ar fi să înregistreze în note fine și arogante zigzagurile îndoielilor cotidiene; lui Claudel jurnalul îi pare o debara; lui Amiel o piesă a trândăviei; lui Musil o formulă comodă; lui Stendhal un proces verbal matematic; în opinia lui Barthes, jurnalul exprimă inesențialul din existență, iar George Călinescu, îndoindu-se principial de sinceritatea oricăror notații de acest fel și de valoarea lor estetică, vede în jurnal un fel de ladă în care intră de toate, fără ordine și fără semnificație.

Și totuși, atâtea pagini de literatură s-au născut în jurnale în care, în afara oricăror convenții sociale, marii oameni și-au notat gândurile, oferind documente posterității. Îmi place gândul lui Eugen Simion: „Jurnalul nu este numai preferabil romanului, tragediei, poemei și celorlalte genuri literare, pentru că e mai complet (în sensul că nu e voie să alegi) și mai adevărat (în sensul că nu elimină realitățile care luminează, de fapt, sensurile), dar jurnalul este genul originar-literar, genul tip, iar romanul, tragedia, poema sunt pervertiri ale jurnalului pur. Jurnalul este adevăratul gen literar... Dacă romanul evocă, romanul re-crează viața, pe când jurnalul o transmite...”

O asemenea transmitere regăsim și în notațiile berlineze ale lui Iacob Negruzzi și, cel puțin spre bucuria mea, ele au o dominantă muzicală.

Dimensionând nu numai pasiunea pentru arta sunetelor a tânărului ieșean ca și viața muzicală a Berlinului anilor 1861–1863.

Într-adevăr, chiar dacă urmărim numai titlurile spectacolelor vizionate de Jacob Negruzzi la Berlin, („Lucia din Lammermoor”, „Elixirul dragostei” de Donizetti, „Wilhelm Tell” de Rossini, „Somnambula” de Bellini, „Ernani” de Verdi, „Nunta lui Figaro” și „Don Juan” de Mozart, „Fidelio” de Beethoven, „Freischütz”, „Oberon”, „Euryanthe” de Weber, „Tannhäuser” și „Lohengrin” de Wagner, „Robert de Diable” și „Hughenoții” de Meyerbeer, „Orfeu în Infern” de Offenbach, „Muta din Portici” de Auber, „Faust” de Gounod), avem o elocventă imagine a agendei lirice berlineze.

Și înainte de toate a mării pasiuni muzicale a studentului în Drept, Jacob Negruzzi.

Dragostea de muzică a fost profund cultivată în casa din Iași a lui Negruzzi. Concertul simfonic, spectacolul liric sunt permanent frecventate de membrii familiei Negruzzi în drumurile europene.

În paginile Amintirilor găsim de pildă o notație despre un spectacol „Tannhäuser”, vizionat la Breslau: „Ajunși acasă, Fieweger ne zise impresionat: să țineți minte numele lui Richard Wagner care a compus opera «Tannhäuser». Astăzi pe cât aud mulți îl iau în râs, dar ar să vie o vreme când toată lumea are să i se închine și să-l declare un mare om... Adeseori mi-am adus aminte de predicile profesorului meu...”.

Jurnalul berlinez readuce cititorilor această pasiune pentru Wagner, pentru „Tannhäuser”. Iată deci cum în anii '60 înainte de „Tristan” și „Tetralogie”, când puțini dintre scriitorii Europei aveau clarviziunea unui Baudelaire, literatura românească cunoștea cărturari cu simțul perspectivei, capabili să înțeleagă locul marelui reformator în istoria muzicii europene.

Și nu numai în privința lui Wagner, ci și a altor creatori, notațiile lui Jacob Negruzzi luminează în câteva fraze o reală axiologie muzicală. Tânărul Negruzzi știe să ierarhizeze valorile.

Detășează, de pildă, cu perspicacitate sensurile artei mozartiene: „Am fost azi la «Nunta lui Figaro». Aș spune că muzica e minunată,

nemaipomenită. Mozart e mai presus de orice critică” (deși la 12 ian. 1862 după ce asculta „Oberon” scria: „Muzica este splendidă oricum aș lua-o. Aș fi în stare să prefer această operă multor opere ale lui Mozart”).

La 23 aprilie va nota însă cu hotărâre: „Cu zi ce trece am o pasiune tot mai mare pentru Mozart”.

Remarcabile de asemenea notațiile din *Jurnalul* lui Negruzzi pe marginea unor evoluții interpretative din soprana Patti („Tânăra cântăreață a apărut azi cu mare succes, pentru prima oară pe scena berlineză. Artistă tânără și vestită, are o voce de soprană atât de minunată, pătrunzătoare, splendidă și nemaipomenită și o înfățișare atât de plăcută”), tenorul Formaso, baritonul Zacchio, basul Agnesi, mulți alți cântăreți ai timpului, îi regăsim în paginile *Jurnalului*.

Și în însemnările lui Iacob Negruzzi întâlnim alături de reprezentanți ai teatrului liric și marii instrumentiști ai timpului de la Hans von Bulow la Leopold Auer (pe Bulow îl ascultă în piese de Liszt), de la Eberlich („... Mi-a cântat din memorie simfoniile în do minor și în la major de Beethoven”) la violonistul Camillo Sivori.

Strălucit student în Drept la Berlin (revine la 21 de ani cu un doctorat la Iași), Iacob Negruzzi trăiește într-un mediu cultural (alături de spectacole lirice și concerte, frecventează teatrul atras mai ales de piesele lui Shakespeare și Schiller) și-și dovedește muzicalitatea cântând în diverse manifestări culturale. Multe notații vorbesc despre vizitarea librăriilor berlineze și achiziționarea unor partituri după cum altele prezintă manifestările la care ia parte ca flautist.

IOSIF SAVA

Convorbiri literare, nr. 1, ian. 1989, p. 15.

Sub titlul „Jacob Negruzzi omagiat de George Enescu”,
varianta mai amplă, în „Muzica și literatura: scriitori români”, vol. 3,
Editura Cartea Românească, București, pp. 123-129

SMERENII

„N-AM RENUNȚAT LA IDEEA DE A MĂ CĂLUGĂRI”

Doamnă academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, de curând în Aula Academiei Române ați primit o nouă distincție. Pe lângă celelalte multe pe care le aveți, a mai reușit să vă emoționeze?

Da, de Ziua Academiei, pe 4 aprilie, nu știu de ce s-a ales această dată, deoarece nu este chiar o zi fastă pentru cei care își amintesc bombardamentele din '44, iar cei tineri nu trebuie să aștepte astfel de lucruri, fiindcă se pare că trecutul supără pe multă lume – mi s-a acordat o distincție... Mi-a făcut o adevărată plăcere că această distincție mi-a fost prinsă pe piept chiar de președintele Iliescu, pentru care am avut întotdeauna o mare simpatie. A fost un moment între noi, academicienii, pe care i-am numit crema elitei intelectuale... M-am simțit și eu pentru o clipă membră a acestui corp foarte distins. Suntem într-un moment în care este nevoie să afirmăm aceste valori ale culturii și tradiției românești. Nu pot să nu-mi amintesc de faptul că în perioada interbelică Academia oferea o față de nivel european. Și eu, prin reperatele și opiniile mele, simt și gândesc în spirit european. Paul Valéry vedea acest spirit european constituit din arborele cu cele trei semnificații: filosofie greacă, dreptul european și biserica catolică; eu însă aș spune creștinism.

„Nu am nostalgia scrisului”

De curând, a apărut o nouă carte a dumneavoastră, Portrete literare. Mai pregătiți ceva? Aveți nostalgia scrisului?

Nu, deloc. Am scris cu destulă greutate. Așa cum observă excelentul critic Valeriu Râpeanu, care mi-a fost și student, am debutat târziu. Sincer, n-am avut încredere în puterile mele scriitoricești, iar în ceea ce mă privește, exigențele mele au fost foarte mari. Cu alții am fost blajină, cu mine, nu. Am avut reticență în fața foii de hârtie, și acum cu atât mai mult. Sunt un om fără corespondență. Am primit imens de multe scrisori, dar am răspuns arareori. Soțul meu îmi reproșa amuzat: „Dacă Voltaire trimitea câteva sute de scrisori pe an, tu nu răspunzi la câteva zeci?”. Am avut întotdeauna respectul cuvântului scris și am admirat exemplul lui Dinu Noica, cel care a făcut un elogiu splendid al limbii române, intrând în străfundul ei, dar și pe poeții care au făcut o „limbă ca un fagure de miere” – cum spunea Eminescu.

Citiți scriitorii foarte tineri? Cum apreciați limbajul lor, subiectele alese? Au ei același respect față de cuvântul scris?

Intrăm pe un tărâm în care, atunci când pătrund, mă cuprinde tristețea sau îndoiala, cu privire la ceea ce se poate întâmpla cu o literatură și cu o limbă. Firește, sunt talente, mai puțin talente și deloc talente. Primesc multe volume de versuri, mi se cere ba să fac o prefață, ba un referat... Am convingerea că trăim un moment de eclecticism și de confuzie, de dorință de adaptare la o nouă direcție, dar vai, ce direcție! – în condițiile în care sunt remanențele de oarecare „clasicitate” (păstrare în limitele tradiției), însă foarte puține. Întotdeauna în Europa au existat firește, mode. Curente literare s-au format în fiecare veac, iar în secolul XX a fost un fel de cursă în care alergătorii găseau tot mai multe... mode; futurismul, dadaismul; toate „ismele” care au deschis orizontul, e adevărat către limbajul poetic, dar nu înseamnă că ceea ce s-a scris sau se scrie în numele acestor modificări e valoros și viabil. Tudor Vianu avea o teorie a sa: este nevoie de 100 de ani ca o valoare să se impună.

Tinerii furioși contemporani s-au repezit asupra unor mari nume ale literaturii române pe care le contestă și le demolează în continuare. Cum apreciați acest demers?

Pentru mine este un lucru foarte dureros. Nu conțesc să spun că această demolare a valorilor impuse vine ori dintr-un orgoliu personal

imens al tinerilor care vor probabil să ia locul lui Eminescu și al celorlalți mari scriitori, dintr-o modă a catastrofalului postmodernism sau pur și simplu din necunoaștere. Căci ceea ce se întâmplă cu Eminescu este incredibil. O minte întreagă care a umblat în întreaga operă eminesciană – 16 volume – nu poate să nu înțeleagă uriașul său orizont de spiritualitate. Ce abisuri ontologice – cum spune în cartea ei Svetlana Paleologu – și ce zboruri extraordinare către geneze sunt în opera eminesciană! Poetul a vorbit ca un mag, de la începuturile antichității orientale, ca și cum ar fi fost autorul *Mahabharatei* sau al *Ramayanei*. E trist demersul acestor „răzvrățiți”.

„Nu mai există modele, ci mode”

A revenit moda cafenelelor literare. Credeți că pot fi ele un loc de efervescență culturală?

Cafenelele literare n-au fost în mare vogă niciodată. Cenaclurile, da. Maiorescu instituisese celebra „Junimea”, Eugen Lovinescu deschisese „Sburătorul”, Macedonski avea cenaclul poetic unde intrau toți simbolisții. După '44, s-au răsturnat multe lucruri. N-a mai fost comunicare între scriitorii, realismul socialist ne-a zăpăcit pe toți, ne-a făcut să mai fim și duplicitari uneori fiindcă nu aveam încotro. Mie nu mi s-a reproșat, de exemplu, că în reviste de istorie și teorie literară a Institutului „George Călinescu” pe care-l conduceam, puneam și așa mai scăpăm de cenzură – ori fotografia lui Ceaușescu, ori un citat. În interior însă, din fericire, am publicat Mircea Vulcănescu, Emil Cioran, Eliade ș.a. pe care generațiile de atunci îi puteau astfel citi. Și să revin la întrebare. Mă gândesc însă că cenaclurile de altădată se formau în jurul unui personaj de mare calitate, adică a unei persoane ca Maiorescu, Lovinescu. În zilele noastre lipsesc personalitățile care să polarizeze și, de aici, lipsa de valoare a respectivelor reuniuni. Cel care vrea să se ipostazieze în conducător nu este liantul de cultură care să aducă spre el și de la care să se aștepte o judecată de valoare, în consens cu toată desfășurarea culturii românești. Se pare că în această perioadă de tranziție n-am găsit modelul potrivit. Ne adresăm tuturor modelelor posibile și mai cu seamă unora mai de departe, care nu sunt izvorâte din ambientul nostru cultural și spiritual. Și atunci, nemaivând

modele, urmăm modele, iar cafenelele țin mai mult de mondenitate decât de cultură. Repet, postmodernismul este o catastrofă pentru cultură. Discutam acum câteva zile cu un tânăr poet – discipol al lui Nichita Stănescu – despre ce se întâmplă. Vedeam postmodernismul ca un pericol care se manifestă la nivel filosofic și care se întemeiază pe o doctrină americană – new age – ce contestă trecutul, abolindu-l: „N-avem nevoie de trecut, nu există trecut, viitor nu există, există numai clipa de viață”. Or, în condițiile acestea suntem ca niște frunze bătute de vânt. Contestăm creația, contestăm legătura cu Dumnezeu – ceea ce este foarte grav – contestăm latura spirituală a ființei umane și latura onirică. Pornind de la această fărâmițare a vieții, de la reducerea ei la clipă, nu poți să faci cultură... Explodăm în neant.

Mai tot timpul evadați din București, la Văratec. Tot Eminescu este de vină?

Nu. Totul vine de sus, la clipa în care au hotărât alte puteri, mai presus decât noi. Ele ne privesc și ori se întristează, ori se veselesc de prostia noastră. Am ajuns la Văratec prin prietenia mea cu Valeria Sadoveanu. Am fost foarte legată de Valerica – de altfel în cartea de portrete i-am închinat câteva pagini, scrise la moartea ei, când am fost foarte afectată – fiindcă era un om remarcabil... remarcabil. A stat în umbra soțului ei, cu o delicatețe și cu o discreție, așa cum nu s-a întâmplat cu nici una dintre soțiile marilor scriitori. După ce Sadoveanu a dispărut, casa lor de la Neamț a devenit casă memorială și muzeu. Valeria a plecat de acolo și s-a mutat la Văratec, unde își primea prietenii. Din 1975, am intrat și eu în cercul acela extraordinar, în care îi întâlneam pe părintele Anania, pe Ștefana Velisar Teodoreanu, pe Profira și Didica Sadoveanu... Făceam un fel de cenaclu literar, dar nu ne erijam în critici. Ascultam cu plăcere ce se vorbea. Lili Teodoreanu nu citea, povestea. Avea haz și un har delicios. Maica stareță Nazaria a făcut o încercare de a stabili chiar niște șezători, pentru a le aduce pe maici în lumea literaturii. Acolo am schițat prima oară ideile din eseul meu despre cunoaștere și credință la Eminescu... Deci, așa am ajuns la Văratec și treptat am intrat în viața de acolo. Atunci era stăpâna casei maica Benedicta Braga, care acum e în America. Când Patriarhul Justin Moisescu a fost rugat de principesa Ileana, care devenise maica

Alexandra, să-i trimită două măicuțe din România, ca să întemeieze o mănăstire ortodoxă pe continentul nord-american, maica Benedicta a plecat. Era prin anii '80. După ce a murit și Valeria Sadoveanu, am rămas eu și sora mea Elvira să le susținem pe măicuțe.

S-a spus că vreți să vă călugăriți. Nu v-a revoltat acest zvon?

Nu. Este o veche dorință a mea. Pe vremuri, soțiile domnitorilor, boierilor, femeile dintr-o anume stare socială, în clipa în care soții lor se prăpădeau, ele treceau în mănăstiri și deveneau călugărițe. Gândul mă bate și pe mine... Cândva se va și realiza. Este o lume în care se păstrează tradițiile și mă și zbat acum și eu pentru acest lucru. Interesant este că sunt înconjurată de oameni tineri – care și ei se ocupă de mănăstire – cum sunt Fabiana Anton sau Laurian Stănescu, scriitori tineri, cu care încercăm să refacem și casa lui Eminescu. Poetul venea acolo împreună cu Ion Creangă. Când am ajuns eu în 1975 la Văratec, am cunoscut-o pe maica Pelaghia care avea cam 102 ani, cu o memorie extraordinară și cu o voce puternică, dar afectuoasă. Ea mi-a povestit că îl știa pe Eminescu din perioada în care venea la mănăstire pentru îngrijire. Pe poet și-l amintea îmbrăcat într-un veston albastru, iar pe Creangă în haina lui de șiac.

Primul psalm l-am învățat la Mănăstirea Țigănești

Viața monahală, pe care vreți să o alegeți, nu v-ar speria prin austeritatea și liniștea ei?

Nu. M-am obișnuit cu atmosfera. La mine este o veche aspirație lăuntrică, inconștientă poate. Am făcut școala primară la maici catolice (germane și franceze). Apoi, unul dintre bunicii mei a fost preot și vacanțele mele fericite erau la el, la Mărășești. El mă spovedea, mă împărtășea. Mai târziu, la școala de maici de la Pitar Moș, dimineața mergeam la capelă, iar la fiecare oră de curs rosteam „Tatăl nostru” și „Ave Maria” în franceză, germană și română. Îmi amintesc că în luna Măriei – aceasta este luna mai – cum în fiecare clasă era un chip al Fecioarei, aduceam flori proaspete, pe care le așezam lângă ea. Mai târziu, când am predat studenților de la limbi străine chiar în Pitar Moș, am fost foarte emoționată să pășesc în acel loc al copilăriei.

Familia mea avea și la Țigănești o casă veche de peste 100 de ani. Acolo am cunoscut-o în vacanțe pe maica stareță Leonida Iosifescu, o femeie admirabilă, care a suferit mult pe vremea rușilor. De la ea am învățat primul psalm, Psalmul 50, pe care ea îl citea „pe vechi”, adică din cărțile scrise cu litere chirilice. Așa că am avut un contact cu viața religioasă tot timpul, iar în interiorul meu s-au produs transformări.

Nu credeți că veți regreta despărțirea de atâtea lucruri lumesti, care cândva v-au făcut plăcere?

Deloc. Nu cred că am să regret vreodată. Ce poate să-ți faci mai multă plăcere decât să te apropii de Dumnezeu? V-aș mai spune că acum am legătură cu ASCOR-ul de la Galați (Asociația Studenților Creștini Ortodocși Români), asociație patronată de Preasfințitul Casian, episcopul Dunării de Jos. Am ținut și țin prelegeri acolo, ca și la Iași, unde mă cheamă din când în când și Înaltpreasfințitul Daniel. Nu, deloc nu regret. Momentul în care voi alege viața monahală va veni în chip firesc, pentru că nu mă mai ocup decât de acest lucru. Acum, mă uit la cărțile profane, la cărțile lumii, și parcă nu mă mai atrag. M-ați întrebat dacă mi-au plăcut bijuteriile și cum voi renunța la ele... Am făcut parte dintr-o familie care a avut multe bijuterii. Într-un tablou, străbunica mea avea la gât o stea de smaralde. Eu însă am dat toate bijuteriile moștenite finelor mele. Am cununat 17 perechi și am botezat 11 copii. Există și o fină care-mi poartă numele: Laura-Zoe, pianistă, măritată cu un mare violonist.

LUCIA IVĂNESCU

Independentul (București), 3, nr. 625, 15 aprilie 2003, p. 3

„LECTURA ESTE CEA CARE ÎL FACE PE OM...
IMAGINEA ÎI NĂUCEȘTE CAPUL”

În vara anului 2003, mai exact în după-amiaza zilei de 3 august – cu doar câteva zile înainte de marea sărbătoare creștină a Schimbării la Față –, un grup de tineri făcea o vizită, într-o chilie a Mănăstirii Văratec, eminenței profesoare și academiciene Zoe Dumitrescu-Bușulenga, retrasă în călugărie de câțiva ani la această vatră spirituală, sub numele de Monahia Benedicta. Tinerii pelerini au pus mai multe întrebări gazdei lor, recunoscută pentru erudiția și farmecul eleat al discursului, presărat și de data aceasta – în răspunsurile date – cu numeroase reflecții și pilde ce decurg dintr-o bogată experiență de viață și de bibliotecă. Întâlnirea a fost consemnată cu fidelitate și devoțiune de poetul Gheorghe Simon, prezent în grupul audient – o mare șansă pentru el! – fapt ce reprezintă astăzi un document prețios care vine să întregească imaginea unei personalități de seamă a istoriei noastre literare, în amurg de carieră, la 83 de ani, dornică să comunice alte idei decât cele cu care ne obișnuise în memorabilele sale cursuri și conferințe. Aflăm, grație acestor mărturisiri de mare sinceritate, amestec de luciditate, pesimism amar și melancolie, o ipostază puțin cunoscută a acestei savante cu vocație umanistă. Între altele, sunt oferite unele explicații asupra hotărârii pe care a luat-o, pentru ultimul segment al vieții, aceea de a se călugări, nu oriunde, ci în preajma locului de obârșie al lui Ion Creangă, „eroul” debutului său în domeniul exegezei literare, cu monografia de referință dedicată humuleșteanului. După cum demne de atenție sunt și aprecierile față de zorii noii ere mondialiste, cultivând ignoranța și dezinteresul față de cultura autentică, față de marile valori ale umanității. Transpar un

scepticism amar din aceste pagini, o tristețe a erudiției, o resemnare în ceaslov și rugăciune, așezând altfel ideile din spațiul academic și fluxul amintirilor.

Cristian Livescu

Ceasuri de taină

Doamna academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga, distinsa doamnă a sufletului românesc, ne-a primit într-o duminică de august, după-amiază, în casa măicuței Eufrosina Jescu, de la Mănăstirea Văratec, unde se primenește amintirea și se perindă veșnicia. Am ascultat-o, cu toată ființa noastră, ascoreni (de la ASCOR – Asociația Studenților Creștini Ortodocși din România), agăpeni, pelerini și închinători, însetați de o autentică dicțiune a Ideii. Fericiți cei care au avut privilegiul de a o asculta, săraci la sosire, dar îmbogățiți în spirit, la plecare.

**„Noi am fost o trăsătură de unire între Est și Vest.
Am fost o țară de sinteză”**

Cum sunt românii? Francezii sunt seducători; germanii sunt riguroși, disciplinați. Japonezii sunt muncitori... Care este specificul nostru național?

Lucru foarte greu de definit... Au încercat să-l definească oameni de cultură și de mare înălțime. Și dau numai câteva nume. De pildă, Mircea Vulcănescu are o carte despre specificul nostru național. Mă gândesc la Simion Mehedinți sau la cel care, vorbind despre rostirea românească, Dinu Noica, a atins, implicit, toate corzile specificului național. Știți, noi am fost un neam foarte cuviincios. Un neam ca al nostru, cel românesc, a trecut prin atâtea restriști, înconjurat numai de dușmani. Aș îndrăzni să spun că nici azi nu e înconjurat de prieteni, dar, mă rog, nu facem politică... Satul, cum știți, a fost în viața noastră nucleul păstrării credinței și al tradiției... Ei bine, satul a fost desființat, prin orânduirea comunistă și, cum să vă spun, a fost desființat cu socoteală, adică deliberat, tocmai pentru că se știa că în sat este constituit nucleul permanențelor; acolo în sat era credința; acolo,

în sat, era cuviința. Acest cuvânt pare să fi dispărut din vocabular. N-am mai auzit de mult cuvântul cuviincios; sau bună-cuviință. Și mai e ceva. Am scris odată, într-o carte despre *Umanism și Renaștere*, despre un umanism popular și am fost întrebată: ce-i aia? Și atunci, iată ce le-am zis: Virtuțile noastre sunt virtuți ale celui mai umanist popor din lume, cel latin. Pentru că la noi credința venea dintr-o măsură. Poporul nostru avea o măsură în toate. Și știți cum se numea legea aceasta a măsurii? Cumpătarea. Asta era esențial. Ce înseamnă cumpătarea? A pune limită dorințelor noastre, pofțelor noastre. A ne preciza limitele. Și aș vrea să vă atrag atenția că de asta am vorbit despre latini, că această cumpătare vine de la *computare*, care însemna a socoti. Și de acolo vine și computer. Deci iată că noi, cu măsura noastră, cu cumpătarea, cu moderația noastră, cu justa măsură, cuviința, am avut o dreaptă judecată a vieții. Și asta o dădea, ce? O dădea credința. Îmi povestea unul din duhovnicii mei, acum vreo 60 de ani, că în satul lui, dacă un consătean comitea un delict oarecare, părintele, în duminica următoare, îl spunea, ca să zic așa, satului. Și acela așa de rușinat era, că un timp nici nu mai mergea cu capul sus; pleca, de rușine, capul. Adică exista o solidaritate a colectivității, în această privință, a păstrării cuviinței, a bunei-cuviințe, a unei morale care era constitutivă, congeneră, ființei noastre. Aveam un prieten, călugăr catolic, Dumnezeu să-l ierte, fiu de duhovnicie al părintelui Andrei Scrima. Nu știu dacă ați auzit de el. Andrei Scrima a fost un mare om de cultură. A murit anul trecut; a revenit în țară ca să moară aici. A fost asistentul lui Anton Dumitriu, la Facultatea de Filozofie, la Logică. A studiat matematica; a studiat și medicina. Litere, nu mai vorbesc... A fost profesor opt ani de zile în Liban, profesor la Saint-Serge, la Paris, și era duhovnic la acea biserică din Belgia, la Chevetogne, unde se slujește liturgia și ortodoxă și catolică. Acolo a fost prima tentativă a Papei Paul al VI-lea, de a uni bisericile. Andrei Scrima era acolo duhovnicul ortodox. Și Daniel Gelsi, fiind acolo și având duhovnic pe Scrima, băiatul acela tânăr de care începusem să vorbesc, călugărul cel tânăr catolic, avea o mare iubire pentru ortodoxie, încât învățase românește foarte bine. Venea aproape în fiecare an în România. Patriarhul Justinian îi zicea Dănilă – pe el îl chema Daniel, Daniel Gelsi – și-l făcuse protosinghel. Venea în fiecare an, în Săptămâna Patimilor. Se ducea în altar și fotografia pe

credincioși. Spunea: „N-am văzut nicăieri, în viața mea, în nicio țară, în nicio biserică, chiar în cele ortodoxe, atâta credință, atâtea lacrimi, atâta dragoste și atâta durere în sufletele celor care participau la sfintele slujbe ale Săptămânii Patimilor.” Și acest Daniel Gelsi m-a întrebat odată: „Zoe, dar de ce crezi și îmi spui mereu că poporul vostru are o misiune? Ce misiune are poporul acesta al vostru?” Eu m-am gândit bine ce să-i răspund. Era și catolic, și foarte deștept. Și i-am spus: „Știi ce, lasă-mă, Daniel, să mă gândesc, să-ți formulez un gând al meu despre asta”. Eram profesor la Amsterdam și el era la Chevetogne. A doua zi de dimineață m-a întrebat din nou: „Ei, te-ai gândit? Care e misiunea poporului vostru român?” Am zis: „Dragul meu, suntem așezați la o răscruce de drumuri, la o răscruce de vânturi, și nu blânde. Noi am fost așezați acolo ca să rezistăm. Adu-ți aminte ce spunea Papa Pius al II-lea, Piccolomini, marele umanist, despre noi; adu-ți aminte ce spunea despre Ștefan cel Mare, Atletul lui Hristos; aduceți-vă aminte ce renume avea România în timpul Renașterii, adică în vremea în care turcii cucereau Constantinopolul, fiindcă noi eram aici cei care stăteam în fața pericolului. De ce Ștefan cel Mare este Sfânt? Pentru că a stat în fața pericolului. Deci noi am fost bastionul creștinătății. Noi am apărat Europa. Și nu știu dacă știți... la un moment dat turcii au ajuns, înconjurându-ne pe noi, la Viena și au început asediul Vienei. Armata noastră, muntenească, era cu turcii. Și ce să facă bietul Șerban Cantacuzino, că nu putea să-i trădeze? Trimetea obuze încărcate cu paie. Până în ziua de azi se ține acolo, undeva sus, pe o colină vieneză, amintirea domnitorului român, care a ajutat, în felul ăsta, la necăderea Vienei, la înfrângerea și retragerea turcilor. Deci, vedeți, noi am fost o trăsătură de unire între Est și Vest. Noi am fost o țară de sinteză. Și vreau să-ți mai spun ceva, i-am zis. De câte ori în țara noastră, a venit un extremism, într-un fel sau într-altul, fie dinăuntru, fie din afară, el a fost redus la tăcere; sau – i-am spus eu lui – a fost făcut de răs”. Mișcarea de dreapta a prins foarte puțin, deși începuse foarte frumos, s-o spunem drept. Pe urmă s-a întunecat totul. Începuse cu o mișcare spirituală și a terminat penibil politic. Dar, mă gândeam la mișcarea de stânga. A fost vreun român adevărat, în sufletul lui, comunist, chiar dacă era membru de partid? Mă îndoiesc. Și mai am un exemplu, poate tot de atunci, din pedeapsa de 50 de ani, așa de grea. Limba rusă era obligatorie din

clasa întâi și până în anul al patrulea de facultate. Doisprezece ani se învăța rusește. Niciun român nu știe, nici până în ziua de astăzi, o vorbă rusească. Este un argument impresionant, fiindcă este palpabil, vizibil.

Poporul nostru era un popor (vedeți că vorbesc la imperfect!) al cuvîinței. Era un popor al măsurii, al cumpătării, era un păstrător al rânduielilor, care făceau posibile trecerile dintr-o epocă într-alta, care făceau posibile înțelegerile între o parte a Europei și cealaltă parte a Europei. Adică, noi am fost, să zicem așa, prin umanismul acela moștenit. Și poate și dacii aveau calități. Sadoveanu, în *Creanga de aur*, nu știu dacă o știți, una din cele mai frumoase cărți ale lui, demonstrează că dacii aveau aceleași virtuți ca creștinii, în sensul onestității, realității, cumpătării și așa mai departe. Evident, creștinismul este altceva; este învățătura dumnezeiască, dar dacii erau cumva pregătiți să primească creștinismul, de la romani, și creștinismul le-a venit prin romani. Și ne-a venit și prin Sf. Andrei. De aici, de la noi, au plecat primii episcopi pe care i-am avut în Sciția Mică, adică în Dobrogea... Bretanion, care a participat la un Sinod... De aici a plecat Cassian... De aici a plecat Dionisie Exiguul, prieten cu Ioan Gură de Aur. Și când Ioan Gură de Aur a fost dat jos de pe tronul de la Patriarhia Constantinopolului, ei doi au plecat la Papa Honoriu să-l roage să-l repună pe tron pe Ioan, fiindcă era persecutat de partida adversă. Erau certuri teribile la Bizanț, certuri și dogmatice, și politice... Va să zică, noi am fost o verigă de legătură, mai tot timpul, după ce am primit acest botez umanist, dinspre Apus, de la romani. Și bineînțeles, știți probabil că argumentele creștinismului nostru, de obârșie romană, sunt primele inscripții din cimitire. Acolo a fost: *Si tibi terra levis*... adică se știe, pentru cine vrea să audă.

„Neamul nostru e amenințat să-și piardă ființa din pricina închinării la cei doi idoli: vițelul de aur (banul) și puterea”

Cum vi se pare momentul pe care îl traversăm acum, la început de secol și de mileniu?

Trăim un moment în care presa, adică tot ceea ce se cheamă mass-media, televiziunile, spun fiecare cam ce vor. Manualele sunt așa cum sunt, sunt și nu sunt... Am avut un interviu la TV și m-au

întrebat ce părere am despre manualul de Istorie. Am spus că nu-l cunosc... dar am fost informată de prietenii mei, care-l aveau în față, că despre Ștefan cel Mare erau vreo două pagini, despre Mihai Viteazul vreo cinci rânduri, iar despre dna Esca de la Pro TV erau treizeci de rânduri. Și-atunci am spus: „Stați puțin, ce istorie e asta? Unde sunt acei factori care trezesc în noi viața anterioară a neamului? Unde sunt? Și de Sarmisegetuza se spunea ceva? Mi se pare că nimic. De tezaurele noastre se spunea ceva?” Nu se spunea nimic. Ba, se pare că și acum se distrug șantiere întregi de arheologie, care fuseseră făcute între cele două războaie. Lucruri admirabile. Sau, am văzut că s-au descoperit niște monede acum câteva zile. Străvechi. Și era o poză mică în „Adevărul”, erau, așa, vreo 10-15 acolo. Păi, orice țară ar fi făcut dintr-un tezaur ca acesta, o treabă nemaipomenită, fiindcă asta întărește rădăcinile. Noi nu știm ce facem. Ne acoperim rădăcinile. De ce o facem? Nu știu. Din ordinul cui o facem? Nu știu. Noi, românii, să ne prostim chiar în halul ăsta, încât să ne tăiem creanga de sub picioare? M-aș mira. Așadar, neamul nostru nu este nici prost, nici nevolnic, nici leneș. Când nu are ce face, ori își pune ștreangul de gât, ori, ca pe vremuri, pleacă în munți. Suntem un popor cu valențe foarte bune și foarte solide. Vedeți, esențial e să ne redescoperim, fiindcă cei 50 de ani de comunism nu ne-au acoperit chiar de tot. Cum să vă spun? acum toate sunt o brambureală nemaipomenită... Pe vremea aceea era pericolul comunismului, că te băga în pușcărie, dacă te găsește nu știu cum sau dacă te toarnă cineva, sau mai știu eu ce. Au murit mii de oameni în pușcărie – aceasta e o chestie îngrozitoare. Dar, cum să vă spun? atunci eram mai solidari. Nu vi se pare că eram mai solidari? Nu ne uram între noi, nu ne învrăjbeam chiar atâta. Nu pierise noțiunea de semenul nostru. Astăzi am sentimentul că nu mai știm ce e mila și nu mai știm ce e aproapele nostru. Te uiți în ochii lui: mai vezi chipul Lui, chipul Mântuitorului? Te interesează doar câți bani are, câți bani îi poți fura. Te interesează, știu eu, ce afaceri poți să faci cu el. Suntem într-un moment foarte periculos. Și aici leg cele două chestii: neamul nostru este amenințat să-și piardă ființa aceea pe care a păstrat-o din pricina închinării la cei doi idoli: vițelul de aur (banul) și puterea. Banul și puterea au devenit acum țintele fiecărei vieți... Să revenim... Poporul meu este un popor în care am mare încredere și eu cred că se va izbăvi, dacă-L regăsește pe

Dumnezeu – și nu se poate să nu-L regăsească, pentru că ceea ce nu este cu puțință la oameni este cu puțință la Dumnezeu, și eu nădăjduiesc în Dumnezeu: or, Domnul a eliberat pe cel necurat, pe vrăjmaș, și i-a dat drumul în lume și atunci înseamnă că se apropie a doua venire. Eu vă vorbesc despre lucruri pe care nu le știți... În „Scripturi” se spune că înainte de a doua venire a Domnului, a Mântuitorului nostru Iisus Hristos, înainte de luminata zi a Judecării de Apoi, se va da drumul vrăjmașului, adică Prințului Întunericului, cum îi spune Biblia, se va da drumul diavolului în lume. Și acesta merge, cum zice Epistola Sf. Petru, ca un leu prin lume, răcnind și căutând pe cine să înghită. Ei bine, ori suntem în epoca aceasta și atunci așteptăm a doua venire, ori, dacă nu, poporul nostru își revine. Și se reface. Eu sper din toată inima să-și reintre în posesia realelor sale calități, și morale și – mai cu seamă – spirituale, pentru că de cele spirituale, adică de credință, depind cele morale. Un om credincios nu umblă după bani; un om credincios nu dorește puterea cu orice preț; un om credincios nu se uită cu plăcere la ceea ce se petrece la televizor, sau mai știu eu la ce spectacole, magazine. Vreau să vă spun că am fost foarte tulburată. Citesc în ziar că la New York s-a deschis primul liceu de copii homosexuali și de lesbiene, ca să nu mai aibă necazuri în mijlocul celor care sunt normali și care-și băteau joc de ei. Am rămas trăsănită! Aceasta este o treabă antihristică! Sodoma și Gomora erau o nimica toată pe lângă aceasta... să deschizi un astfel de liceu pentru copii!...

„Îmi este foarte greu – am 83 de ani – mai ales cu durerile spirituale”

Când L-ați descoperit pe Dumnezeu? Cum L-ați descoperit? Ce rol au credința în Dumnezeu, rugăciunea și postul?

Credința în Dumnezeu, cum să vă spun eu, este sprijinul vieții, este axa vieții. De ce? Ale cui fapte suntem noi? Eu așa aș începe lecțiile mele de religie la copii. Orice obiect pe lumea aceasta are un făcător, are un lucrător care a produs lucrul acela. Ei bine, creația aceasta nu are un lucrător care s-o fi produs, nu are o minte care s-o fi gândit? Oamenii aceștia, cine-i produce pe oamenii aceștia? Cine? *À propos*, altă năzdrăvănie: clonarea. Fiindcă tehnica aceasta merge spre

pieire; or, aceasta nu mai e știință. Știința este o descoperire care-ți permite să dăruiești semenilor o nouă posibilitate de a merge mai departe în tărâmul cunoașterii. Acum știința a devenit tehnologie. Notați bine: tehnologie. Adică merge pe acele mecanisme, pe acele modalități care să imite creația. Treaba aceasta este, după părerea mea, luciferică, demonică. Și ce au început să facă? Concepție in vitro, copii în eprubetă! Clonează! Asta este îngrozitor... Știți ce monstruoșitate e clonatul? Clonatul înseamnă a face o făptură fără suflet, fiindcă sufletul este Cuvântul, este Dumnezeu, este chipul Mântuitorului nostru. Noi îl purtăm în noi, dar nu-l știm, pentru că noi suntem om din afară și om lăuntric. Și noi nu ne descoperim omul lăuntric decât foarte târziu. Dacă-l descoperim! Îl bănuim, cei care umblăm așa, pe lângă el și nu vrem să-l descoperim. Și-L căutăm pe Mântuitor și-L rugăm să vină spre noi. Nu-L rugăm suficient de insistent, căci El ar veni. El a zis: „Bateți! Și vi se va deschide! Căutați și veți găsi!”

Așadar, clonarea e un lucru monstruos. Ca să văd în Adevărul, că de-acolo am informațiile, figuri virtuale, ființe virtuale... Ce-o fi asta? Nu știam ce înseamnă ființe virtuale. Am citit cu atenție articolul. Erau patru portrete de femei și ziceau așa: aceste portrete sunt făcute la computer, compuse pe computer... Și vrem să facem din ele ființe vii, din aceste ființe virtuale. Cum erau aceste ființe virtuale? Erau niște figuri feminine foarte frumoșele, numai că a patra mi-a atras puțin atenția. Era cam ciudată: avea coarne! Am rămas absolut siderată. Adică una dintre cele patru figuri, ființe virtuale, era demonică. Vasăzică, clonăm, deci facem ființe fără suflet. Fiindcă nu are de unde da suflet, fiind făcută în eprubetă. Sufletul îl dă numai Cel-de-Sus. Vasăzică facem din ființe virtuale ființe reale și facem și demoni. Bun, foarte bine! Am ajuns foarte departe. Pe cine provocăm? Cui îi aruncăm mănășa? Domnului? Tatălui? Sfântului Duh? Cui, din Sfânta Treime? Una în Trei Atotfăcătoare, de viață făcătoare Treime. Cui aruncăm mănășa? Sfidăm pe Dumnezeu. Și e mai mare rușinea pentru noi, ca oameni. Eu sunt profund îndurerată de lucrurile care se petrec. Credința în Dumnezeu trebuie să fie congeneră. Noi să ne naștem cu ea. Și ne naștem cu ea! Și, la un moment dat, sunt întrebată: când L-ați descoperit și L-ați acceptat pe Dumnezeu? Eu L-am acceptat pe Dumnezeu! Trebuie să vă spun că îmi este foarte greu – eu am 83 de ani – mai ales cu durerile spirituale;

celelalte nu mă interesează... Vorbesc mereu în ultima vreme, am dat interviuri... Vorbesc mereu despre rânduiei... Viața noastră, când eram mici, era supusă rânduiei. Noi creșteam în rânduiei. Bunicul meu după mamă a fost preot. Acum câteva săptămâni am fost la Focșani și am fost premiată ca... vranceancă și și-au adus aminte că bunicul era vrancean și că a preoțit 50 de ani la Mărășești.

Deci, am crescut în rânduiei, pe de o parte, pentru că aveam un bunic preot, care era extraordinar de credincios și a murit ca un sfânt. Când eram de doi ani mă așeza la el pe birou și mă spovedea. Mă întreba dacă „ai fost cuminte... ai ascultat pe mama... ai ascultat pe tata” și mă împărtășea. Eu începusem să mă emoționez pe atunci, de la 2-3 ani, dar vibra în mine așa, o „fricuță”, de ce s-ar putea întâmpla dacă nu aș fi fost „cuminte”... A început viața, deci, cu ce? Cu spovedania și împărtășania de mic, de copil. De ce, după botez, se duce copilul și se împărtășește? Pentru că așa e rânduiala. De ce trebuie să ne împărtășim, măcar o dată pe an? Și eu nu mă împărtășeam numai o dată, mă împărtășeam mereu. După aceea am intrat în custodia, ca să zic așa, a surorii bunicii, care a trăit ca o sfântă. A rămas văduvă la 40 de ani. Era o femeie bogată. N-a scos doliul de pe ea până la sfârșitul vieții. Nu a știut decât de biserică și de casă. Avea un paraclis frumos în dormitorul ei. Și ea mă ducea de mână la biserică... Dumnezeu mi-a fost descoperit de foarte devreme, din fericire. Pentru că, în adolescență, ca tot adolescentul de fapt, au început dubiile... Toți tinerii între, știu eu, 15-17 ani, au dubii: există / nu există Dumnezeu – dar eu continuam să mă spovedesc și să mă împărtășesc, adică păstram rânduielele. Dar părintelui Marian Popescu – Dumnezeu să-l ierte! –, profesorului nostru de religie de la Școala Centrală, îi făceam mizerii, prin întrebările grozave pe care i le puneam, aduse de prin Voltaire, de pe la marii oameni ai secolului al XVIII-lea, secolul luminilor, vorba vine, era secolul întunericului spiritual. Ei bine, și a durat asta cam mult. Între timp am fost bolnavă de plămâni. A trebuit să-mi abandonez cariera muzicală pe care o începusem. Am fost disperată... Am avut un moment de îndoială, nu, de durere, în care n-am mai contactat pe Dumnezeu, fiindcă mi se părea că mi-a schimbat cursul vieții și mi-a răvășit toată existența. Dar, între timp, eu am învățat la maicile catolice. Și acolo, altă rânduială. Am uitat s-o spun. Clasele primare, între 7 și 11 ani, le-am făcut la Pitar Moși, în

nemțește și franțuzește. Dimineața, când veneam la școală, ne duceam la Capelă și făceam rugăciune la Maica Domnului. Ne întorceam în clasă și în fiecare oră – erau cinci ore dimineața – spuneam „Tatăl nostru” în limba respectivă... Se păstra, deci, rânduiala, indiferent că mintea uneori o mai lua razna... Și în luna mai, la catolici, este luna Maicii Domnului, ne puneau măicuțele să aducem în fiecare zi flori proaspete pe care le puneam sus, pe o poliță, sub icoana Maicii Domnului. Îți intră în obișnuință... Pe de altă parte, familia mea avea o casă la mânăstire la Țigănești. Măicuțele de acolo ne erau foarte dragi. Și acolo am învățat Psalmul 50, pe vechi, cum ziceau măicuțele, adică scris cu litere chirilice. Eram spre studenție. Mă împăcasem cu soarta pentru că terminasem cu muzica și intrasem la Drept și la Filologie. Și după aceea a început căutarea, după ce-am păstrat rânduielele. Vine un moment, dincolo de dubiile tale sau de momentele tale de revoltă, sau de mai știu eu ce, dar Duhul nu te lasă niciodată. Mântuitorul e în noi, iar Duhul nu te lasă. Pronia, Tatăl ceresc și Sf. Duh. Pronia este perpetuu cu noi. Viața noastră este marcată de pronie, este hotărâtă de pronie. Și, la momentul oportun, dacă cel care caută este plin de dorința de a afla, începe să găsească. Treptat, începe să găsească... Vă voi spune acum niște lucruri care nu sunt legate imediat de întrebări. Am început să citesc Scrierile Sfinte. Și cum credeți? La început aveam o doctorandă cehă, care era lutherană. Lutheranii, dintre protestanți, sunt singurii mai apropiați de Dumnezeu, nu sunt sectă propriu-zisă. Și aveau predicatori foarte buni. Și cântau muzică de Bach, la orgă. După aceea, bineînțeles că am venit la Noul meu Testament. Dar tranziția s-a făcut fără dificultate, în sensul că Domnul era deja cu mine. În această perioadă, tot timpul m-am spovedit și m-am împărtășit, n-am întrerupt niciodată. Am avut duhovnici admirabili. Au murit... e așa demult de-atunci... duhovnici care mi-au arătat calea și m-au ajutat foarte mult. De la ei am învățat ce înseamnă rugăciunea inimii. De la ei am început să știu ce înseamnă să duci imaginea în minte și după aceea să treci imaginea în inimă. Un părinte Chiriac, era din Moldova, un om admirabil, doctor la Strassbourg, era de o venerație extraordinară. La fel, părintele Ghiuj... alți mari duhovnici... am avut norocul acesta... Și de atunci setea mea de cunoaștere a lui Dumnezeu n-a făcut decât să crească. În timpul comunismului, Dumnezeu mi-a ajutat, m-a

apărat, am cununat 17 perechi și am botezat 11 copii, fără să mă jenez, ducându-mă la biserică – parcă nu mă vedeau – că Dumnezeu zice că, dacă vrea să facă pe cineva să vadă și să nu vadă, poate, sau să audă și să nu audă...

„Biblia este cartea cea mai mare a lumii”

Cum se împăca această sete de cunoaștere a lui Dumnezeu cu activitatea cotidiană pe care o desfășurați la catedră?

Pe urmă, la facultate, am început să fac educație religioasă – atunci a început misiunea mea de om, de credincios. Făceam literatură universală și le-am pus studenților la bibliografie, chiar la început, „Biblia”. A venit secretarul organizației de bază pe Universitate, era Pompiliu Marcea, fostul meu student, Dumnezeu să-l ierte, să-mi spună: „Doamna Zoe, ce-ați făcut? Mă nenorociți!” Și i-am zis: „Măi băiete, când vine cineva și te întreabă ce caută «Biblia» acolo, îi spui așa: Cine nu știe ce-i «Biblia» înseamnă că este un incult. «Biblia» este cartea cea mai mare a lumii și cine n-o cunoaște înseamnă că este un om totalmente lipsit de orice învățătură autentică.” A tăcut și a acceptat, spre stupoarea mea și spre stupoarea tuturor. Am fost încântată. Aveam asistent pe bietul Ioan Alexandru și noi amândoi făceam tot felul de, vorba vine, nu năzdrăvănii, nu pot să spun asta... ne făceam că facem cursuri, dar nu că nu le făceam, adică încercam să introducem elementul religios, de educație religioasă și spirituală în cursurile și seminariile noastre. Făceam Eminescu – eu aveam cursuri, el avea seminarii, dar nu numai aici, ci și în celelalte cursuri... Într-o zi, eram la Țigănești, la casa noastră, și vine maica stareță, Heruvima, cu un părinte, Toma, săracul, Dumnezeu să-l ierte, a murit acum câteva luni; părintele Toma nu știam cine e, și acesta îmi zice: „Bună ziua! Vă mulțumesc foarte mult pentru ce-ați făcut.” „Dar ce-am făcut, părinte, pentru dumneavoastră?!” „Fata mea e studenta dumneavoastră și aș vrea să vă spun că eu de când s-a născut m-am tot căznit să citească «Psalmi» și ea n-a vrut să-i citească niciodată. Iar acum de când dumneavoastră i-ați învățat, toată ziua citește «Psalmi».” Și el era foarte fericit că am adus-o cumva la această lectură atât de hrănitoare pentru duh.

Și cum făceam? Cum credeți că făceam? Recurgeam la niște strategii

speciale. De pildă, nu începeam literatura de la Antichitate, poezia, ca să zicem așa. Cosmogonia la indieni, Cosmogonia la egipteni, Cosmogonia la asiocaldeeni, Cosmogonia la evrei. Și, dintr-odată, îi duceam la Geneză. Nu putea să spună nimeni nimic, căci erau toate cosmogoniile, la rând. „La început, Dumnezeu a făcut Cerul și Pământul.” Gata! Intram în problemă. Se uitau studenții mirați. Auziseră. Veniseră de la alte facultăți. Aveam opt teologi, sus, în ultima bancă din amfiteatru. Aveam cursuri seara, de la 6 la 8. Le-am făcut cosmogonia noastră și zic: mai e una – aluzie, așa, mai degrabă. E mai târzie. Este la Ioan din Patmos. Nu i-am spus Apostolul, că mă descopereau. „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul.” Iată și alte cosmogonii. Ei se uitau la mine, pe urmă plecau acasă și se întrebau. Și începeau să caute ei, să umble ei în „Noul Testament” și în „Biblie”, evident. Și așa îi întrebam și pe teologi: „Voi de ce veniți la mine? Eu sunt profesor de literatură comparată, iar voi aveți acolo teologi”. „Nu, doamna Zoe, la dumnevoastră parcă e mai...” Acum, ce se întâmplă? Eu comunicam cu ei, le dădeam lor ca dintr-o suflare operele. Ce simțeam eu le transmiteam lor. Era o comunicare perfectă între mine și studenții mei. Se pare că profesorii lor erau mai reci, mai doți, mai savanți și nu se apropiau așa de ei. Între timp, am publicat cu Ioan Alexandru „Cântarea Cântărilor”. A tradus-o el din ebraică și eu i-am făcut Prefața. Pe urmă, am prezentat și „Biblia lui Șerban (Cantacuzino)”, în 1988, adică vă dați seama ce târziu. Am fost prima femeie care a vorbit în Sinod, cu un an înainte de terminare (a tipăririi, n. CL), și dădurăm drumul și „Bibliei lui Șerban”, adică făcea Biserica tot ce putea, căci Biserica noastră a fost acuzată așa de nedrept de ce s-a petrecut atunci... Vor fi fost un preot, doi, trei, cine știe, care vor fi fost siliți să spună cine știe ce despre enoriași sau mai știu eu ce, dar în general ei s-au zbatut pentru biserică, și (patriarhul) Justinian, și Părintele Teoctist, dar acesta n-a mai avut timp, căci a venit ca patriarh în 1987. Toată lumea îl acuză pe el de dărâmarea bisericilor, or în 1987 toate bisericile (din București, n. CL) erau dărâmate.

Deci, iată cum l-am descoperit eu pe Dumnezeu și cum am încercat să-l transmit pe Dumnezeu. Și acum, la bătrânețe, probabil că mă voi dărui lui cu totul, înțelegând că asta este singura cale adevărată a vieții... Am pornit să-L dau pe Dumnezeu și altora, altfel. Și pentru că

în lume e mult mai greu, în cele din urmă m-am retras aici, la Văratec, pentru un timp. Știți foarte bine, stau aici 8-9 luni și în rest la București, pentru că aici, iarna, e cam frig și nu prea avem mijloace de încălzire. Dar va veni vremea când voi rămâne definitiv aici, fără îndoială, pentru că într-adevăr, cum spun, am găsit calea cea adevărată. Să vedem cum am să fiu de vrednică, să vedem ce vrednicie am să am ca să pot să ajung, cum să vă spun, să-L privesc pe Domnul față la față.

Cum vedeți virtuțile rugăciunii pentru lumea de azi? De ce scade încrederea în rugăciune la contemporanii noștri?

Se vorbește despre post și despre rugăciune. Postul este foarte important. De ce? Unii spun că este o dietă. Și este și asta. Adevărat, e o dietă. Te abții de la niște lucruri care îți fac rău. Postul este modalitatea de a-ți slăbi patimile, instinctele acestea foarte dezvoltate, așa de violente, ale tinerilor. Ele nu se pot supune decât printr-o pază a minții, adică să-ți ții mintea în frâu, gura de asemenea să ți-o ții în frâu, nevorbind lucruri necuviincioase, și mâncând mai puțin, ca să nu hrănim patimile noastre. Cu cât ești mai îmbuibat, știți foarte bine, cu atât dorești mai multe plăceri ale vieții. Or, esențial în viață nu este plăcerea trupului, esențialul este plăcerea spiritului, pe care o obții prin rugăciune, iar rugăciunea trebuie să fie permanentă. Pentru tineri, măcar dimineața și seara. Copiii! Măcar o cruce de dimineață și o cruce seara... După ce te rogi, ai o senzație de ușurare extraordinară. Seara, dar mai cu seamă când pleci... A fost un timp când eu mă rugam pe stradă și știți cum? La modul foarte subiectiv. Ani de zile, când mă duceam la facultate pe jos, de acasă de la mine, de pe Griviței, până pe Edgar Quinet, spuneam în gând: „Dă, Doamne, un gând de dragoste și de pace pentru toți oamenii lumii!” Și spuneam asta încontinuu. Ei bine, nu știți cât bine mi-a făcut, și lăuntric, dar și pentru semenii mei, fiindcă, fatalmente, rugându-te lui Dumnezeu, capeți conștiința alterității. Există și celălalt! Vedeți dumneavoastră, Treimea este modelul, exemplul a trei entități într-una, legate prin dragoste: Dumnezeu iubește pe Fiul, Fiul Îl iubește pe Dumnezeu, amândoi iubesc pe Duhul Sfânt. Sfântul Irineu din Lyon spunea că Tatăl lucrează cu cele două brațe ale lui iubitoare: dreapta – Mântuitorul și stânga – Sfântul Duh. Niște lucruri foarte frumoase pe care, dacă stai să le ascuți, să le rumegi puțin, capeți niște

lumini interioare, treci peste suferință mai ușor și cel mai important lucru e când descoperi pe aproapele. Și asta este esențial. Aceasta este legea iubirii, dragii mei. Așa-L descoperim pe Dumnezeu, prin Legea Iubirii, prin celălalt. Fiindcă, în ce constă în definitiv superioritatea absolută a creștinismului asupra tuturor celorlalte religii, adică a budismului, de pildă, care, mă rog, nu-i o religie. De ce? Pentru că este o religie întemeiată pe jertfa pentru iubire... Gândiți-vă că până atunci, până la apariția creștinismului, moartea era moarte, gata! Și la evrei, care era poporul ales, să zicem așa, și care avusese făgăduințe, pe Avraam, Isaac, Iacob, David, toți ziceau: „Vai de mine, am ajuns în mormânt, am ajuns ca unul care stă în groapă!” Deci toți credeau în Șeol, că acolo este sfârșitul vieții. Mântuitorul aduce perspectiva vieții veșnice, dăruindu-ne, cu jertfa Lui imensă, prin iubire, și nouă calea, cu condiția iubirii... Ei bine, această superioritate a creștinismului este întunecată astăzi de nenorocire, de secte. Sectele sunt un pericol foarte mare pentru ortodoxie. Și nu numai pentru ortodoxie, ci și pentru romano-catolici. Sectele – știți foarte bine sau nu știți – contestă pe Maica Domnului, contestă sfinții și așa mai departe, nu au nimic de-a face cu credința adevărată. Bibliile lor sunt cu traduceri voit imperfecte și sunt făcătorii unui prozelitism extrem de periculos și care prinde, din nenorocire, într-o epocă așa de încercată de pauperitate, de sărăcie, cum este vremea noastră. Profită de asta și se duc la sate cu mașini încărcate cu cadouri, de fleacuri de fapt. Ieșeam odată de la Dragomirna, acum doi ani, și la Mitocul Dragomirnei, chiar în satul de lângă mănăstire, erau trei mașini din Philadelphia, cu trei tineri eleganți, în uniforme, și i-am recunoscut: erau bapțiști. Lăsau la casele țăranilor tot felul de fleacuri. Și țăranii erau fericiți. Asta se întâmplă când credința nu este foarte puternică, când nu mai e foarte adâncă – pentru că țăranul român avea o credință foarte puternică. Și până astăzi sunt unii cu o credință foarte puternică, dar sunt alții pe care condițiile precare de existență îi slăbesc și atunci nu mai au tăria de a crede... Și ce facem? Greu de știut... Li se cere preoților o activitate misionară, pe care înainte nu era voie s-o desfășoare. Acum e nevoie. Părintele profesor Bria se plimba odată pe culoarul Facultății de Teologie, cu mâinile la spate, supărat, și zicea: „Dacă o să continuăm așa, ortodoxia noastră o să ajungă iar sectă!” Era așa de necăjit, săracul! Și-acum o să vă spun ceva care poate o să vă

mire și sper să vă facă și plăcere. Eu citesc acum mai cu seamă cărțile savanților catolici care au trecut la ortodoxie. În '90 a fost un congres al Ortodoxiei la care am luat și eu parte. Era imediat după '89, Biserica era atacată, Preafericitul Teoctist era atacat, ni se spunea că am fost slabi, nemilitanți, acuzați că ne-am lăsat pradă tuturor amenințărilor... Atunci m-am ridicat și am zis: „Dar biserica noastră nu a fost niciodată o biserică triumfătoare sau militantă, o *ecclesia triumfans*; biserica noastră a fost una rugătoare, o *ecclesia orans*. Mănăstirile noastre erau până acum focare de rugăciune, *ora et labora* – era deviza călugărului, muncește și te roagă”. Și îmi aduc aminte că părintele Stăniloae, sărăcuțul, era bolnav; mi-a dat un telefon și mi-a spus să scriu despre ce-am spus acolo, ca să ajut biserica noastră. Și nici până în ziua de azi nu am apucat să scriu, căci nu apuc să scriu nici pentru mine... Deci, biserica noastră trebuie să capete acest rol, să devină socială, misionară, fiindcă altfel suntem în pericol de a fi reduși ca număr, căci reduși la tăcere nu poate să fie. Spuneam că am cunoscut un călugăr de foarte mare clasă, nobil. Familia lui venea din Evul Mediu, Marc-Antoine Costa de Beauregard, călugăr trecut la ortodoxie, vorbind o românească perfectă – și citesc cartea lui cu o plăcere nemaipomenită: *Rugăciunea neîncetată. Rugăți-vă neîncetați!* Olivier Clément, mare istoric francez, a trecut și el la ortodoxie. Citesc cartea lui *Vers l'autre soleil (Spre celălalt soare)*. A venit aici, s-a întâlnit cu părintele Cleopa. Era într-o admirație nemaipomenită... A venit la mine un pastor american și mi-a spus: „Doamna Bușulenga, dacă n-aș fi avut nevastă și copii, rămâneam la Sihăstria...” Își încheie o scrisoare către mine, precizând că tradusese în engleza americană expresia „Mânca-v-ar raiul!” Ei bine, îmi face o plăcere nemaipomenită să citesc pe acești oameni. Și pe ruși. Pe rușii care fuseseră în emigrație: pe Evdokimov, pe Florenski, Berdiaev, care sunt teologi de mâna întâi. Firește, și grecii. Dar aceștia care au trecut la ortodoxie sunt impresionanți. Știți ce fierbințeală simțiți, ce temperatură înaltă simțiți în scrierile lor, pe care nu o mai simțiți la ai noștri. Probabil este căldura sufletului! Și sunt atât de ahțiați tocmai de căutarea asta a noastră... Îi citează pe Maxim Mărturisitorul, pe toți părinții bisericii, pe Evagrie Ponticul, pe Marc Ascetul, îi citează pe toți cu voluptate extraordinară... Din punctul acesta de vedere e un reviriment spiritual, venit dinspre Apus, de data aceasta. Ca și tânărul, prietenul acela căruia

i-am spus că noi facem de râs toate extremele. În aceste condiții în care tinerii nu se mai duc la biserică, nu mai vorbesc despre Dumnezeu, aici intrăm în politică.

„Mircea Cărtărescu e unul dintre detractorii notorii ai lui Eminescu... Oribil!... Are complexe față de Eminescu”

Ce părere aveți despre globalizare? Dar despre intrarea noastră în Uniunea Europeană?

Globalizarea e una, iar intrarea noastră în UE este o chestiune de oportunitate, de conjunctură politică... România, între cele două războaie mondiale, a dat cea mai strălucită dovadă a capacității sale creatoare. Gândiți-vă că România a fost întregă doar 22 de ani, între 1918 și 1940. Nicio țară din jur nu a dat ce am dat noi. Eu nu vorbesc de cei dinainte, de Eminescu, de Maiorescu, de Pârvan. Și acolo era o creativitate și o valoare intelectuală și spirituală extraordinară concentrată. Dar între cele două războaie mondiale au fost Brâncuși, Enescu... ei au făcut sinteza... unul din sat de la Hobița și altul din sat de la Liveni... și-atâția alții... Blaga din sat de la Lancrăm, fecior de preot, filosof al culturii, poet de mâna-ntâi... Ion Barbu, ermeticul, Bacovia... Știți bine că România a fost *le petit Paris*. Paul Morand, care a fost și ambasador în România, a scris două cărți: *Bucarest* și *La Flèche d'Orient*. Când se vorbea așa despre noi, când noi eram țara cea mai francofonă din lume, după Belgia și Canada, care sunt cu limbile lor materne, noi acum nu mai suntem europeni; suntem balcanici! Știm cine are interes să spună treaba asta. Mi-e jenă să o spun: vecinii noștri buni, care au fost buni toată viața cu noi... Am oroare de ce s-a întâmplat în Kosovo – ne-am certat cu cine nu trebuia. Am primit odată o delegație de pe vremea lui Tito, o delegație de academicieni. Academiiile erau mai puțin atinse de morbul comunist, erau cumva ferite... Delegația sârbă era condusă de un bătrân simpatic, prieten și coleg cu Tito. Între ei erau și doi aromâni. Când au auzit Bușulenga m-au întrebat: „Soțul tău este aromân?” „Da, zic, este aromân.” „Putem să-l vedem și noi?” Și l-au invitat la restaurant la Atenée Palace. Nu știu ce-or fi înțeles cei de la Securitate, căci pusese ră microfoane, iar ei vorbeau în aromână. Au început să și joace, erau atât de fericiți, ca toți

românii din sudul Dunării. Și șeful delegației spunea că România și Serbia sunt singurele țări din Europa care au fost totdeauna prietene și n-a acceptat niciuna să ia din corpul celeilalte...

Așadar, între cele două războaie, România întregă a fost într-o etapă de creativitate absolut excepțională, în istoria ei și în istoria Europei. România a fost sincronizată perfect cu Europa. Brâncuși a revoluționat sculptura franceză, Enescu a fost unul dintre cei mai mari compozitori, un compozitor al mileniului III, după părerea mea. „Oedip”-ul lui nu a fost încă înțeles și nici simfoniile, iar filosofia lui Lucian Blaga era pusă alături de cei mai buni filosofi ai culturii... Erau valori pe toate căile. Nu mai vorbește nimeni despre ei, despre valorile noastre naționale. Îl îngropăm pe Eminescu cum nu se poate mai urât. Nu știu, nu cunosc o a doua țară din lume care să-și denigreze, să-și insulte poetul național... Ce se întâmplă azi e de o mare tristețe. E vorba de o modă, de imitație, e vorba de postmodernism. Fiindcă optzeciștii o porniseră bine. Mircea Cărtărescu mi-a fost student. Și i-am condus teza de licență, care era despre Eminescu. Teza era foarte frumoasă, la modul lui, deși la antipodul viziunii mele. Însă eu întotdeauna am acceptat punctele de vedere ale discipolilor mei, dacă erau coerente, inteligente și dacă aveau o viziune apropiată de adevăr. Era, cum să zic, la antipodul opiniei mele, dar era foarte bine făcută. I-am pus zece. După aceea, Mircea Cărtărescu a venit să-i scriu o prefață, la nu știu ce volum de poezie... Spre marea mea durere, Mircea Cărtărescu este în momentul de față unul dintre detractorii notorii ai lui Eminescu. La 15 ianuarie 2000, a apărut revista „Dilema” a lui Andrei Pleșu, cu pagina întâi albă, și pe ea doar o bancnotă de 1000 de lei cu chipul lui Eminescu. Și înăuntru erau numai articole denigratoare, printre care unul al lui Cărtărescu care m-a durut cumplit, cumplit, pentru că nu există lucru mai lipsit de delicatețe și de sensibilitate, decât să faci portretul unui muribund, aflat pe un pat de spital. Oribil! M-a durut îngrozitor. De atunci nu i-am mai citit opera lui Mircea. N-aș fi crezut. Ce s-a întâmplat? Are complexe față de Eminescu? Dacă ar fi într-adevăr un om de mare cultură, nu l-ar disprețui, măcar pentru o parte din operă. Nu știu cum să spun, dar am stat 30 de ani cu opera lui Eminescu lângă mine. Sunt 17 volume mari și încă nu pot spune că am „intrat” cu adevărat în el. Au intrat străinii. A intrat Rosa del Conte și a găsit acolo pe Părinții

Bisericii, a găsit și gnostici, niște lucruri extraordinare... Iar noi trebuie să-l călcăm în picioare, în condițiile acestea și în starea culturii noastre, în care sunt disprețuite valorile sau trecute sub tăcere...

Care sunt modelele perene la care se poate raporta noua generație de intelectuali umaniști din România zilelor noastre?

Eu am scris un volum de *Portrete*, apărut acum câteva luni, în care, cu excepția lui Brâncuși pe care nu l-am cunoscut personal, dar spuneam că nu poate lipsi, am prezentat o serie de modele: Călinescu, Vianu, Papu. Enescu a fost între oamenii pe care i-am iubit cel mai mult, cu o genialitate care deborda din modestia, din eleganța sufletească. Iar acum vreau să fac un al doilea volum, care să înceapă cu Miron Cristea, și știți din ce pricină? Pentru că am văzut la TV și am auzit la Radio, am citit și în ziare, că primul patriarh al României a fost... Miron Costin... Dădeau și numele primei cărți a lui Miron Costin! Ei bine, în condițiile acestea în care nu se mai știe nimic despre cultura românească, ce-așteptăm de la tineri? Ce văd ei la TV? Ce aud ei la Radio? Ei sunt acum cu calculatoarele. Am doi nepoți care sunt specialiști în jocuri pe calculator. Și într-o zi îi spun unuia din ei: „Îți pun o întrebare de o mie de puncte. Spune-mi numele unuia dintre cei trei muschetari ai lui Dumas”, care erau patru de fapt. Și el zice: „Nu știu, tanti Zoe”. Iar taică-său, luându-i apărarea, spune: „I-am dat cartea și nu i-a plăcut și a aruncat-o.” Aiurea! El habar n-avea. „Dar, zice el, citește *Cireșarii* lui Chiriță”. Pe mine m-a umflat râsul, aceasta fiind o carte pentru copiii de școală, de 9 ani. Nu citise o carte în viața lui. Acești copii, atât de bine adaptați la computere, nu citesc. Pentru mine, aceasta e un fel de concluzie: dacă nu se revine la cultură, dacă se rămâne pe vizual, pe dischete și pe nu știu ce, pe ce vedeți la TV, adio cultură!

Cartea-i Cuvântul! Vai ce frumos spune Maxim Mărturisitorul: „Cuvântul este rouă, este apă, este izvor și râu”. O splendoare! Cuvântul, adică Mântuitorul. Dar eu, aducând cuvântul la cultură, zic despre cuvântul scris, cuvântul cel curat și care-i rouă și izvor și lacrimă. Este admirabil! La Snagov, la o conferință despre cum trebuie să se îmbine cultura și economia de piață, am spus că eu refuz să fiu un om al civilizației computerului, că eu rămân un om al Galaxiei Gutenberg,

fiindcă lectura este cea care face pe om. Cititul este cultură și ceea ce auzim în aparatele de care vorbesc este zero. Dimpotrivă, zăpăcește capul. În raportul dintre cuvânt și imagine, cuvântul fixează, cuvântul precizează, clarifică, revii asupra lui, se-ncheagă, se leagă, să zic așa, în perioade, în fraze, în sentințe. Imaginea îți năucește capul. Nu rămâne nimic! Iertați-mă, dar e greu să convingi oamenii, și mai ales pe tineri, să revină la citit, când ei se ocupă cu ceea ce ziceam la început – se ocupă cu echipele de răcnete, care nu mai înseamnă cântec. Răcnesc toți, zbiară toți, se dezbracă toți, se duc la discotecă, iau droguri...

Și mai e ceva. Poate să fie și o lectură haotică. Când am fost în vizită la Focșani, m-am întors de acolo cu un teanc de cărți. Scriitorii mi-au dat cărțile lor și am găsit în ele toate năzdrăvăniile de pe fața pământului. Nu mai vorbesc de limbaj, fiindcă postmodernismul este înțeles de noi, ca și pe toată fața pământului, probabil, ca o reprezentare a vieții și a artei în cioburi. Am citit undeva definiția aceasta și am găsit-o extraordinară. E o definiție perfectă. E viața și arta în cioburi. Și aceasta nu mai este artă, nu mai este nimic. Iar dacă se renunță la cultură, și pentru mine cultura înseamnă totul, deși sunt un om bătrân, tinerii mă consideră complet terminată și rămasă în urmă de tot, fără cultură, dragii mei, dacă nu începi frumos cu *Iliada* și *Odiseea*, vom sfârși rău de tot...

Mănăstirea Văratec, duminică 3 august 2003

Alte câteva întrebări adresate în scris de poetul Gheorghe Simon doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga.

Cum l-ați cunoscut pe Ioan Alexandru? I se reproșează că poezia imnică nu ar fi specifică liricii noastre românești. M-am mirat puțin când mi-a explicat etimologia cuvântului imn, care vine de la hymen. În poezia pe care v-o dedică, e un gerunziu admirabil, care vă definește spiritual, dar și neașteptat de etern prezent uman: ferestruind. Logosul e dogoritor?

Ioan mi-a fost mai întâi student, apoi asistent. Și în calitatea aceasta m-am apropiat foarte mult de el, de soția lui, Ulvine, și ea fostă studentă a mea, și de cei cinci copii ai lor. Ne-a legat în primul rând credința, apoi Eminescu. Și am prefațat traducerea lui din „Cântarea

cântărilor”, făcută direct din ebraică. Am prețuit mult poezia lui imnică, de cântăreț al neamului și pământului său. De fapt, denumirea greacă a imnului vine de la *hymen*, cântecul sacru al căsătoriei, nu este o reminiscență anatomică pur și simplu. Cât despre gerunziul acela, „helas!, *Postume, Postume! Labuntur...*”

Tot Ioan Alexandru spunea: „Copiii sunt un dar de la cuvânt / Tot ce rodește este curăție”. Suntem fructe ale iubirii sau fructe ale întâmplării?

Ioan avea dreptate. Și e normal să credem toți ca el. Iar dacă zămisliorii nu sunt legați prin dragoste, sigur că nașterea nu este o bucurie nici pentru ei, nici pentru bietul copil, care mai și află că n-a fost dorit. Îmi amintesc cum un profesor al meu de germană, care fusese coleg de facultate cu tatăl și mama mea, îmi spunea câteodată: „*Siesind ein Kind der Liebe*”. Cunoscuse dragostea lor și o privea retrospectiv prin ea... De fapt, cum se poate naște un copil „*par hasard*”? Să fim serioși!

Întâlnirea cu Dumnezeu nu poate fi descrisă: e ca o tăcere asurzitoare. În ce loc, în ce moment, pe care potecă a însingurării (vizuală, auditivă), ori prin toată ființa strânsă în ghemotocul fricii, vi s-a arătat Dumnezeu?

Nu oricine și oricum se poate întâlni cu Dumnezeu. Calea spre El este rugăciunea, dar rugăciunea neîncetată, aceea care-L descoperă în noi, în imanența Sa, prin deschiderea noastră în iubirea desăvârșită. Această experiență care trebuie să fie ținta finală a oricărui creștin adevărat, nu este descrisă nici de Sfinții Părinți care au trăit-o, ea fiind dincolo de puterile omenești de expresie. Epifaniile sunt covârșitoare: să ne gândim doar la Moise pe muntele Sinai. În nevrednicia mea, am gustat doar de câteva ori o bucurie inefabilă, prin dulceața și liniștea ei, după împărtășirea cu Sfintele taine ale Euharistiei.

De ce Blaga și Cioran sunt oropsiți în ortodoxie? De un singur lucru îmi pare rău, ca ortodox: se confundă cultura sufletului cu sufletul culturii. Se spune că unui ortodox nu-i șade bine să știe prea multe, de teamă să nu i se urce la cap. Ce credeți? De umanism nici nu vor s-audă. Am rămas contrariat de această deviere, de acest, să-i spunem, fundamentalism sărac cu dubul.

Despre Blaga nu se poate spune că e respins de Biserică; a fost vorba doar de polemica dintre el și marele teolog, părintele Dumitru Stăniloae, pe o problemă de filosofia culturii profesată de poet. Cât despre Cioran, pasiunea lui pentru paradoxuri deosebit de îndrăznețe era firesc să suscite reacții de respingere din partea oamenilor Bisericii. Îmi amintesc cât am fost de indignată eu, care-l prețuiesc, atunci când a aruncat o vorbă grea despre poporul român: „*le peuple roumain – cette racaille*”, („poporul român – această adunătură”). Și cine să spună asta? Tocmai un om de dreapta. Așa va fi fost și cu Biserica. Dar iubirile prea mari fac loc unor dezamăgiri care, chiar dacă trec, lasă urme.

La un moment dat Eminescu scria: „Eu (ii) Dumnezeu”. Cum să înclinăm gândul nostru ca această aserțiune să nu ne strivească? Eul rămâne virtual, dacă nu există, contextual, și un Tu autentic. Reciprocitatea aceasta simetrică mă tulbură cel mai mult. Pentru un isihast, eul este pertinent, are vreo valență? În Sfânta Treime nu există ierarhie, nici măcar gramatical-morfologică. Suntem noi, oare, un plural indistinct sau un eu ireductibil?

Nu vom ști niciodată întinderea lecturilor lui Eminescu. Dar cunoscând, în parte, și mai mult ghicind extensia acestora vetero- și neotestamentare, putem presupune și pe cele ale Părinților Bisericii, care discută problema imanenței și transcendenței lui Dumnezeu. Și el va fi adoptat frumoasele și optimiste gânduri ale Părinților Bisericii Răsăritene, Ortodoxe, conform cărora Domnul este și în noi, în fiecare dintre creaturile umane, prin Chipul Său. Sufletul nostru cel mai adânc este El, adică Împărăția Lui, pe care ne este dat s-o cunoaștem, dar foarte puțini sunt aceia care ajung din viață să întâlnească în rugăciune și nevoițe pe Domnul. Isihăștii și sfinții au doar această bucurie absolută a întoarcerii în Patria cerească, în El, încă din viață.

Ioan Alexandru, într-un scaun cu rotile, în Germania, așteptând-o pe Ulvine: „Ei, acum știți ce-i Infernul. Infernul e singurătatea”. Pe 31 august 1989, m-ați primit în grădina Măicuței Frăsinica de la Văratec; eram cu un prieten și atunci l-am cunoscut pe domnul Bușulenga. Îmi pare rău și acum că nu am înregistrat nimic. Ne-ați onorat, ne-ați înviorat și înviforat sufletele vreo două-trei ore. Acum nu mai sunteți singură; sunteți chiar

singurătatea vie. Îndrăznesc să vă întreb cum o resimțiți?

Am simțit-o un timp ca pe-o neliniște tristă. Dar, treptat, am început să simt nevoia rugăciunilor și lecturilor cu caracter religios, care capătă caracterul unor medicamente nu numai curative, dar, în mod esențial, tonifiante. Treptat, spațiul gol din jur capătă o viață nevăzută și consolatoare. Îți amintești cuvintele Mântuitorului: „Eu sunt cu voi în toate zilele vieții voastre, până la sfârșitul veacului”.

GHEORGHE SIMON

Antiteze, nr. 3, 2010, pp. 59-74

DEPENDENȚA DE CER

Critic și istoric literar, profesor universitar și academician, directoare a Institutului de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu” și apoi a Academiei Române de la Roma, autoare a multor cărți de specialitate (*Renașterea. Umanismul și dialogul artelor* – 1971, *Sofocle și condiția umană* – 1974, *Eminescu. Cultură și creație* – 1976, *Eminescu și romantismul german* – 1986 etc.), d-na Zoe Dumitrescu-Bușulenga reprezintă un destin intelectual împlinit în pofida vremurilor vitrege (care au reclamat compromisiunile lor). În ultimii ani s-a retras în pacea edenică a Mănăstirii Văratec, alegând calea discreției intelectuale și a devotamentului mistic.

Stimată Doamnă Zoe Dumitrescu-Bușulenga, întâi de toate, vă mulțumim că ați acceptat să purtăm această convorbire aici, în acest adevărat paradis terestru, care este chilia maicii Eufrosina de la Sfânta Mănăstire Văratec. Pentru început, aș vrea să vorbim de o declarație răscolitoare pe care ați făcut-o recent într-un interviu difuzat de postul național de televiziune...

Am auzit și eu că a fost difuzat filmul, nu l-am văzut... Nu mă anunțase nimeni...

În acel interviu spuneți un lucru care a contrariat pe mulți, și anume că odată, de va fi să fie, ați dori să ajungeți la Sfânta Mănăstire Văratec și să vă călugăriți, să fiți tunsă în monahism... S-a înțeles bine această declarație a dumneavoastră?

De ajuns la Mănăstirea Văratec, am ajuns demult. În ceea ce privește dezideratul în legătură cu intrarea mea în monahism, acesta rămâne să se împlinească, dacă Dumnezeu va vrea!

Dar de unde această dorință? De ce tocmai această dorință?

Știți, în general, bătrânețea este un moment – o perioadă de timp, mai bine zis – în care se fac nu atât bilanțurile, cât se iau perspectivele în legătură cu Dincolo, cu Verticala. Și atunci, cum am zis că abandonez, cum credeam că am abandonat toate preocupările legate de meseria mea, cum credeam că le-am încheiat pe toate, și am fost dezmințită profund, în fiecare zi (chiar prezența dumneavoastră aici o dezmințe), am zis, deci, că-mi rămâne numai această întoarcere pe Verticală exclusiv. Fiindcă zice undeva *Patericul*: „Dacă omul nu rămâne decât cu Dumnezeu, crezând că numai el și Dumnezeu sunt pe lume, atunci acela nu este om înduhovnicit”. Deci așteptam – și încă aștept – și eu momentul în care să înțeleg că nu mai există decât o legătură între Dumnezeu și mine.

Însă, atâta vreme cât voi fi tulburată de treburile acestea lumești, nu voi putea împlini acest deziderat.

În ceea ce privește Văratecul, sunt legată de multă vreme de această Sfântă Mănăstire. Sunt poate peste 27 de ani de atunci. A fost o apropiere făcută, ca probabil toate lucrurile, de Sus.

După moartea lui Sadoveanu, soția lui, buna mea prietenă Valeria Sadoveanu, casa lor de la Neamț fiind transformată în casă memorială, venea aici vara, în casa măicuței Benedicta Braga, sora marelui Arhimandrit, dragul nostru Roman Braga (dânsul nu mai era în închisoare, ieșise în 1965 și plecase, cu sănătatea sa șubrezită, mai întâi în Brazilia, la Mato Grosso, apoi trecând în America, unde a și rămas până în ziua de astăzi). Valeria venea vara aici și, în casa măicuței Benedicta, își petrecea vacanțele – vacanțe mai lungi, alături de prietenii ei. Cum printre prietenii ei m-am numărat și eu, de prin 1975 am început să vin aici și, încet-încet, am intrat în atmosfera monahală a Văratecului, care este o atmosferă cu totul particulară. După ce Valeria a plecat dintre noi, în anul 1985, am rămas eu în locul ei. Și, cum măicuța Benedicta plecase între timp, cu ucenicele ei, în America, am rămas cu singura dintre ucenicele ei, care era maica Eufrosina – pe atunci foarte tânără, singură și cu o mulțime de greutăți.

Soțul meu trăia încă și ne-am hotărât amândoi să fim un sprijin al măicuței Eufrosina. Veneam, deci, la Văratec în vacanțe din ce în ce mai lungi și, după ce m-am întors din Italia (soțul meu se prăpădise între timp, în 1993), am hotărât, împreună cu sora mea, să ne instalăm

într-un fel la Văratec, sora mea luând pe umeri toată, să zicem așa, opera de împământenire a noastră aici.

Măicuța Eufrosina, care are și ea acum două ucenice, a primit cu bucurie ideea noastră, așa ajungând ca noi să stăm la adevărata noastră vatră, la Văratec, cam opt-nouă luni pe an. Restul, două-trei luni, le petrecem la București.

Trebuie să spun că întâlnirea mea cu Văratecul a fost cel puțin stranie. Am scris undeva despre felul în care am realizat că acest loc este un loc sacru, un „topos sacru” cum l-am numit eu atunci. Am realizat asta de la prima întâlnire. Știți cum? Pe drumul de la Piatra-Neamț până la mănăstire. Ați văzut cum se desfășoară acest drum, pe serpentine... Este ca o scenă turnantă, care îți ia ochii și te nedumerește. Nu-ți dai seama în ce punct cardinal te afli decât dacă, știu eu, este soarele clar la apus ori clar la răsărit. Ești peste tot, cum ați și văzut, întâmpinat de coline, de tăpșane, lanuri, coborâșuri, suișuri ale drumului... Sunt tot felul de minunății care se descoperă la fiecare întorsătură de drum, la fiecare cotitură. Și ai impresia că drumul ăsta duce undeva unde se va petrece ceva. Are o frumusețe deosebită și un mister în el acest drum... Așa mi s-a părut mie atunci, și imediat mi-am amintit, cu obsesiile mele de cultură elină, de Delphi. Acolo, până ajungeai la templu, trebuia să faci un pelerinaj de vreo 40 de kilometri pe jos. Doar așa te puteai întâlni cu Zeul, cu Dumnezeu. Am avut, deci, aceeași senzație, că merg către o Taină mare, către o Epifanie, că aștept o Epifanie, o dezvăluire, o descoperire a lui Dumnezeu.

Ajungând aici, puțin amețită, puțin năucită, am și intrat în rânduielile zilnice ale mănăstirii. M-am împrietenit cu toată lumea, m-am întâlnit cu toți stareții de la mănăstirile din jur (era încă o vreme a stareților bătrâni, oameni foarte evlavioși, toți veniți de copii în mănăstiri). Astfel, „teritoriul” meu a ajuns să se întindă până la Putna, până la Suceava, la Mănăstirea Sfântul Ioan cel Nou.

Să înțelegem, așadar, că semnele lui Dumnezeu nu au încetat să vi se arate, chiar dacă ați traversat perioade mai tulburi...

Știți cum... Vedeți ce am eu la gât? Este o cruce grecească. Am umblat cu ea veșnic și, dacă mă întrebau, spuneam că este trifoi și ei își închipuiau că e trifoi.

Nu știu dacă îi cunoașteți pe unii dintre foștii mei studenți... Sunt câțiva studenți pe care îi simt mai apropiați din acea perioadă, Alex. Ștefănescu, Dan Mihăilescu, regretații Nichita Stănescu și Ioan Alexandru, apoi Valeriu Râpeanu etc. Ei știu, foarte bine, ce am făcut eu pentru ei, cu niște riscuri...

Trebuie să vă spun ceva, eu îmi asumam riscurile, dar am fost foarte apărută, tot timpul apărută de Sus. Când am spus cuiva că m-a condus un deget, a spus: „Aha! A fost manipulată!”. Dacă se poate spune așa, fără să blasfemiez pe nimeni, m-a manipulat Dumnezeu!

Mai avem oameni la care tinerii s-ar putea duce să ia cuvânt de folos, cum se spune aici, în mediul monahal?

Am aici, pe birou, *Patericul*. Noua traducere a *Patericului* făcută de un tânăr extraordinar, Dan Ungureanu (fiul criticului literar Cornel Ungureanu), care a terminat Ecole Normale la Paris. Este unul dintre copiii mei de suflet, un tânăr care a tradus din greacă direct acest volum, într-o versiune teribilă...

Dar câți tineri din zilele noastre mai fac așa ceva?

Asta spun și eu! Eu îi „pescuiesc”, ca să spun așa. Mai am și un alt copil extraordinar, pe Valentin Ioan Istrate, care și-a dat licența în Teologie și care acum își dă doctoratul în Anglia. Are o teză excepțională, pe care i-am prefațat-o eu și care curând va fi publicată.

Deci mai avem șansa de a ne salva...

Nădăjduiesc! Și apoi, mai e ceva. Nu uitați că avem ASCOR-ul.

Dar are el priză la public? Nu vi se pare că adună, de fiecare dată, aceleași persoane? Dacă ar fi să prindă orice tânăr din București acele conferințe ale ASCOR-ului, să știe cine a fost Vasile Voiculescu, ce înseamnă Pateric, ar fi altceva... Dar tinerii nu știu, pornim prin București și îi întrebăm și...

Să le spui de *Pateric*, că a tradus Dan Ungureanu „Apoftegme”...

Deci cum putem face să oferim tinerilor cât mai multe soluții de acest gen?

Nu știu, sinceră să fiu... ASCOR-ul din Iași lucrează foarte frumos,

sub directa conducere a Înaltpreasfințitului Daniel, cei de la Galați lucrează splendid (de obicei făceam o conferință pentru ASCOR Galați și era plină sala mare a Teatrului), Preasfințitul Casian fiind extraordinar în această privință, însuflețind toată lumea pe care o întâlnește. Mai sunt și cei de la Suceava, împreună cu Înaltpreasfințitul Pimen, un om admirabil și el. Dar nu putem ieși din aceste cercuri restrânse...

Credeți că mai știe cineva de Rugul Aprins, de Sandu Tudor ori de Codin Mironescu? Au auzit tinerii de Părintele Sofian, de Părintele Ghiuș, de Părintele Băbuș? Locuiți aici, după cum ne-ați spus, în casa părintelui Roman Braga. Câți tineri îi cunosc?

Este un părinte nemaipomenit. Știți că, atunci când a ajuns în America, toți îl făceau comunist? Căci slujea aceleași valori ca și noi, le ducea mai departe fără să țină seamă de accidente ale puterii temporale.

Mă gândeam adesea ce s-ar fi întâmplat la noi, dacă românii ar fi fost la fel de cruzi ca italienii, care au ucis actori care ar fi fost colaboraționiști cu fasciștii. În Franța, la fel s-a întâmplat, scriitori mari au fost executați.

La începutul convorbirii noastre, aminteți de mănăstirile din jurul Văratecului și de mării duhovnici de aici. Spuneți-mi, pe Părintele Cleopa l-ați cunoscut?

Da.

Ce părere v-a făcut Părintele?

Admirabilă! Când am ieșit din chilia sa, soțul meu, un om care avea credință, dar care nu era un practicant, era profund tulburat, iar eu i-am spus: „Parcă-i Dumnezeu!”

Asta mi-a inspirat, cu barba aceea albă... Parcă era Dumnezeu-Tatăl, în pozele acelea cromolitografiate din copilăria mea. Era extraordinar de frumos și de impresionant bătrânul! Au fost niște momente extraordinare petrecute în chilia sa, când ne vorbea în stilul său de-acum cunoscut, la lumina candeliei...

Iată o lume apusă, ca să spun așa...

Da, noi, cei duși...

Spuneți-ne, noi am sosit aici, să vă tulburăm liniștea, dar credeți că mai are rost ca tinerii să se îndrepte către cei mai în vârstă, să ia un cuvânt de folos? Mai slujește cuvântul de folos în epoca televizoarelor, a antenelor parabolice și a discotecilor?

Eu, din moment ce am venit aici, încerc să mă îmbunătățesc și să lepăd de la mine negația și mânia. Dar eu sunt profund împotriva față de aceste mijloace de popularizare a multor năzdrăvănii, a multor neadevăruri.

Și vremea în care trăim este o vreme întoarsă. Păcate strigătoare la cer devin legiferate... Este, deci, o mare tristețe, dar acesta este cursul, probabil...

Va găsi țara aceasta drumul cel bun?

Dacă ar înceta vrajba, ura între oameni, ar fi posibil. Dar acum se ciocnesc oamenii și mai vizibil decât înainte. Pe vremea aceea se turna pe ascuns. Acum toți se toarnă, se lovesc, se urăsc, se insultă pe față. Dacă ascuți oamenii politici vorbind între ei, îți vine să fugi! Așa încât, atâta vreme cât nu vor conțeni vrajba, ura dintre oameni, cât încă mai există țelul material, averea, puterea care dă naștere la asemenea reacții, totul va fi groaznic. Doar Dumnezeu știe ce va urma!

Și Papa, când a venit, a spus: „România este grădina Maicii Domnului!”. Vorba aceasta o știam și eu demult, se spunea între monahi așa ceva, și realizez că doar o minune ne mai poate salva. Căci ce la oameni nu este cu puțință este cu puțință la Dumnezeu! Și atunci minunea este posibilă oricând, iar nădejdea trebuie să ne fie ancoră, așa cum spune Pavel.

Iar cei care rabdă până la sfârșit, aceia vor fi fericiți și mântuiți!

FABIAN ANTON

Lumea credinței, 3, nr. 8, (25), august 2005, pp. 34-37.

„Văratice. Dependența de cer”, București, Lucretius, 2002, 30 p.

„Dependența de cer: convorbiri duhovnicești”, Cluj-Napoca, Eikon, 2003, pp. 165-190.

„Caietul de la Văratice: convorbiri și cuvinte de folos”, Maica Benedicta, ediție îngrijită de Fabian Anton, București, Oferta, 2007, pp. 53-73

EPILOG

MĂRTURISIRI TESTAMENTARE

Era o zi de august. Duminică 20. Anul 2005. Asupra Moldovei se abătuse potopul. Mai cu seamă în partea de nord diluviul umflase apele luate sub puterea înspăimântătoarelor puhoai de care pomenea în cărțile sale Mihail Sadoveanu. Siretul spumega la Pașcani, iar partea de jos a târgului, Lunca, se afla cuprinsă de ape. Mă îndreptam cu o echipă de filmare de la TVR Iași spre Mănăstirea Văratec. Am reușit, nu cu o mașină amfibie, ci cu omnipotenta noastră Dacie, să ajungem, nu fără emoții, la doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Împlinea atunci, la capătul celei de a doua decade a lui august, 85 de ani de viață. O știam mai supusă ca oricând suferințelor fizice de tot felul. Le înfrângea cu puterea gândului, cu mintea ei pătrunzând ca un laser până-n miezul înțelesurilor a tot ceea ce este viață și dincolo de viață. Vroiam să o văd, să o ascult și să mă împărtășesc din înțelepciunea cărturarului și din parcă nemărginita sa cunoaștere. Trăgeam nădejde să o înduplec să se lase filmată și să prindem cu aparatul atmosfera din acea zi aniversară.

Eram cu doamna mea Ecaterina. S-a bucurat să ne vadă de parcă i-ar fi intrat în bătaură propriii copii. Nu mai vremuia ca la venire și am rămas în casa de pe dealul acroplean al Văratecului aproape toată ziua. Între timp au sunat telefoanele cu firitiselile obișnuite. De la Paris a telefonat dragul Dan Hăulică, cel care n-a uitat-o o clipă pe doamna Zoe, păzitorul devotat și atât de iscusit al memoriei ei spirituale. În rest, nimeni nu i-a călcat pragul. Cât despre autorități, acestea au strălucit, cum se întâmplă adeseori în ultima vreme, când e vorba de adevăratele noastre valori, prin absență. Cu toată această nedreaptă uitare și tristă însingurare, aniversarea a avut prin simplitatea

și curăția ei înălțime, noblețe și o splendoare particulară. Maica Eufrosina, îngerul său păzitor, și cu vărul acesteia, Teodor, i-au pregătit o emoționantă masă festivă. O altă călugăriță, Dionisia, cu glasul de pasăre a cerului, a psalmodiat dumnezeiește o cântare mai puțin știută de „La mulți ani !” I s-au alăturat soața mea și, mai timid, noi, ceilalți meseni, doar câțiva la număr. Înainte de masă doamna Zoe a încuviințat să se destăinuiască microfonului. O ascultam și aveam senzația că vorbeau ca într-o logodnă cărturarul și monahia, cea care intrase de un an și mai bine în monahism la Mănăstirea Petru Vodă, unde primise numele de Benedicta. Am resimțit acele rostiri drept niște mărturisiri testamentare. Le-am încorporat în două scurte filme, unul difuzat în emisiunea „Universul Credinței” de la TVR 1 și la TVR Iași, și un altul intitulat „Cărturarul și lumea de azi”, transmis de TVR Iași și prezentat la Colocviul „Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal”, din august 2007, de la Mănăstirea Putna, acolo unde maica Benedicta își doarme somnul de veci.

O parte din spovedania doamnei Zoe – maica Benedicta – din ziua ultimei sale aniversări de la Mănăstirea Văratec am transcris-o spre a fi publicată în aceste pagini de cultură și suflet.

CĂRTURARUL ȘI LUMEA DE AZI

Ce se petrece cu noi?

Citesc acum mai cu seamă pagini de spiritualitate, cărți mari, pe care n-am apucat să le citesc până acum. Bineînțeles, cărțile, Scripturile și celelalte le-am parcurs întotdeauna. Că eu nu m-am despărțit niciodată de biserică. Asta este bucuria mea. Nicio clipă, indiferent că mi se reproșează că am făcut compromisuri. De biserică nu m-am despărțit nicio clipă. Toți duhovnicii mei pot să dea mărturie. Am înțeles mereu că acolo este esența vieții și că în clipa în care pierdem contactul cu Dumnezeu încetăm de a mai fi creaturi de-ale Lui. Nu?

Or, se întâmplă asta într-o lume în care încep să circule doctrine ca aceea „New Age”, era nouă, chipurile!, una a abolirii trecutului, a ștergerii lui. Deci Îl scoate pe Dumnezeu din creație. Și ce devenim? Suntem generație spontanee? Ce se petrece cu noi? Cu alte cuvinte eliminăm totul și pornim de la zero și singurul scop al vieții este bucuria și plăcerea trupului. Mi se pare atât de meschină și de departe de adevărata noastră vocație omenească acest lucru, această atitudine, viziune și opțiune, încât mă îndurerez profund și o combat cât pot. Dar cum pot combate o tendință extraordinar de răspândită? Toată lumea în momentul de față merge pe linia societății de consum, care nu caută decât profitul și plăcerea, în loc să caute perfecțiunea, înălțarea cugetului cât mai sus, și, bineînțeles, izbânda cuceririi vieții celei adevărate, a vieții veșnice.

Necesitatea continuității

În momentul de față, mai bine zis în ultimii doi ani, am ținut câteva conferințe tinerilor de la Iași, de la Alba Iulia, unde am vorbit de trei ori, arătându-le ce înseamnă valoarea unei culturi naționale, ce importantă este pătrunderea în aceste valori, ce preț are înțelegerea continuității. Pentru că aici văd eu un punct negru, foarte periculos. Nu mai pricepe nimeni necesitatea continuității în cultură. Cultura e alcătuită, nu?, din etape. Fiecare cultură națională este alcătuită din etape. Fiindcă eu nu mă refer la globalizare. Globalizarea în materie de cultură nu e posibilă. Eu spun că este o utopie. Cum o să globalizezi culturile? Fiecare națiune are identitatea ei specifică. Cum o să amesteci și să rezolvi toată treaba asta? Niciodată n-o să se poată face. Atunci ne gândim fiecare la propria noastră identitate culturală, pe care trebuie să o păstrăm neatinsă. Asta se cere să înțelegem. Pentru că, așa cum zic, etapele se succed și din una se naște cealaltă. Nu se produc falii între etape. Și un asemenea lucru trebuie înțeles de tinerii noștri și mai cu seamă de artiști, mai ales de scriitori, gânditori, plasticieni, muzicieni. Totul se continuă. Nu începem să contestăm valorile trecutului, pentru că noi descindem din ele. Vrem sau nu vrem. Aceasta este eroarea pe care o comit cei tineri. Nu cutare poet n-a lăsat nicio urmă. Ei! contestarea lui Eminescu este de o durere și gravitate fără seamă. Contestăm

valorile trecutului. Bălcescu am auzit că a fost injuriat într-un recent articol al cuiva, că ar fi făcut atâta rău culturii românești. Ei bine, cum poți să spui astfel de lucruri?! Oamenii de la 1848 au fost cei care au împins cultura înainte, ne-au europeanizat într-un anume fel. Să nu uităm asta! Gândiți-vă la Ion Ghica, care a fost un european admirabil. Ambasador la Londra. Alecsandri – ambasador la Paris. Costache Negri. Toți, boieri sau boiernași, aveau legături mari cu Occidentul. Și Bălcescu s-a numărat printre ei. Mi-aduc aminte, săracul!, scrie într-o scrisoare, fericit, am smuls astăzi o bucată de catifea roșie din tronul lui Louis Philippe. Sunt niște realități care ne unesc, ne fac să ne simțim europeni. Și noi contestăm aceste legături. Și Napoleon al III-lea a participat sentimental și chiar politic la unirea noastră din 1859. Să nu scăpăm din vedere că 1848 a avut meritele lui foarte mari. Acuma probabil nouă ne-a rămas în cap că revoluția este negativă totdeauna. Uite că revoluția aceea de la '48 n-a fost negativă. Rezultatele ei au fost foarte bune. Să vedem cum vor fi cele ale revoluției din 1989! Sperăm să nu fie rele.

Drumul de apucat

E foarte important să precizăm drumul de apucat de acum înainte. Și foarte important să gândim mai serios la învățământ, la biserică și în primul rând la familie. Nucleul, nucleul formării unei personalități este familia. Ori în clipa în care familia se dizolvă, personalitatea nu se mai poate forma. Nu trebuie să ignorăm asta. Este un dat elementar. Nu se spunea pe vremuri: „N-are șapte ani de acasă”. Acum nu se mai zice că n-au. De ce? Nu prea mai are nimeni măcar un an de acasă... Nucleul a fost nu numai slăbit, nu numai risipit, dar tinde să dispară. În clipa în care legiferezi căsătoriile între persoane de același sex, în clipa în care fertilizezi in vitro și așa mai departe; tehnologiile acestea sunt după părerea mea monstruoase, atunci sigur că distrugi nucleul de formație al personalității. Și în condițiile acestea pornești unde? Spre școală. Atunci, ce să-ți mai dea școala?, care nici ea nu mai este foarte bine organizată, dar nici nu are material. Dacă tu nu vii de acasă în cei șapte ani cu sufletul, suflătorul cât de cât modelat, atunci e greu să o înceapă școala chiar de la capăt cu tine. Însă învățământul trebuie,

totuși, eu nu pot să spun revizuit, pentru că s-a revizuit, după părerea mea, într-un mod cu totul nepotrivit, să revină în matcă. Învățământul a devenit pur și simplu un loc de informații. Nimic formativ. Toate disciplinele, sau cele mai importante, sunt cele care privesc economia, comerțul, finanțele și informatica, tehnica. Nimic altceva. Disciplinele umanistice? Ah! Cine mai știe latinește, cine mai învață latina? Cine mai învață greaca? Nici nu se mai pune problema. Dimpotrivă, sunt considerate, am impresia, așa, cu oarecare dispreț. Când am vorbit despre umanismul antichității clasice grecești mi s-a răs în nas. Și stau și mă gândesc ce se poate întâmpla în atari condiții.

Retragerea din facultate

Cum am plecat eu din facultate? Cum am renunțat eu la cariera de profesor? Nu știe nimeni, n-am spus-o niciodată. E prima oară când o mărturisesc. Era în anul 1982. Eram la un seminar cu anul II și interpretam un text din *Orestia* de Eschil. Eu am scris despre Sofocle. Eu consider că, așa cum credea profesorul meu Tudor Vianu, fără cultura greco-latină nu ne putem numi umaniști și nici măcar oameni cultivați. Eu am scris o carte despre Sofocle, care în mod foarte expresiv n-a impresionat critica și nimeni n-o mai citează în tabloul cărților mele, așa de bine ce știu toți cine-i Sofocle. Interpretam monologul Clitemnestrei. Făceam analiză de text. Eram la o măsuță, că ne aflam într-o sală mică, nu una de curs. Stăteam în picioare și eram prinsă de splendoarea bucății sofocliene. Și în timp ce eu mă pasionam, pentru că monologul este foarte frumos și de o adâncime extraordinară a analizei pasiunilor răvășitoare, un student din fundul clasei mi se adresează: „Doamna Zoe, ce tot ne bateți capul cu prostiile astea, cu vechiturile astea?” Și eu am încremenit în clipa aceea. Și a continuat: „Dați-ne și nouă, frate, să citim împreună cu dumneavoastră pe ăștia, venezuelenii ăștia”. Apăruse atunci *Un veac de singurătate*. „Dați-ne pe ăștia moderni, Umberto Eco, să-i citim pe ăștia”. Vă spun, am încremenit. N-am putut să mai spun un cuvânt. M-am uitat de jur împrejur. Ceilalți stăteau și priveau în jos. Studenții nu erau mulți. Vreo 40. Și atunci mi-am pus haina pe spate, era primăvară, mi-am luat cărțile, n-am spus un cuvânt, am ieșit, m-am dus direct la Decanat și am cerut pensionarea. Coteanu,

care era decan, îmi spune: „Ai înnebunit? Cum să ceri tu pensionarea la vârsta asta?” Nu împlinisem 62 de ani. Aveam 61. Eu, ca șef de catedră, aveam dreptul să stau până la 65, iar ca academician până 70. „La 61 de ani! Ai înnebunit? Fii serioasă.” Am spus: „Nu, pentru mine s-a terminat, pentru mine nu mai există universitate”. Am plecat, m-am pensionat atunci, în iunie 1982, la 62 de ani în loc de 70 și n-am mai călcat prin facultate, nici pe partea pe care e facultatea. Pentru că dezamăgirea mea a fost cumplită. Am zis: dacă se renunță la cultură înseamnă că suntem terminați.

Nevoia înălțării către Cele de Sus

Foarte ciudat! Sunt împărțită între tot felul de gânduri, după direcția pe care ar putea-o urma viața mea de acum încolo. La neputințele fizice am și fost supusă. Se și vede. La cele intelectuale, lucrurile încă merg destul de bine. La cele spirituale văd că se produce o sporire și o intensificare. Nu pot să spun ciudată, pentru că dacă aș spune așa ar însemna că nu mi-e apropiată, mi-e foarte apropiată și-mi dă o mare bucurie lăuntrică. Simt din ce în ce mai mult nevoia înălțării către Cele de Sus. Către patria noastră cea adevărată. Și cu atât mai mult mă simt atrasă către Cele de Sus cu cât împrejurul nostru parcă apare sau se construiește altă lume decât cea în care m-am născut și am trăit. Este vorba de o lume secularizată, în care spiritul, din nefericire, e pe cale să dispară, intelectul este în pericol din pricina părăsirii cărții, a lecturii; oamenii fiind tentați de televizor, și ceea ce pe vremuri era considerat necuviincios sau, cum spunea Noica, „erau lucruri care nu se cădeau făcute”, devin legiferate, atunci înțelegeți că mi-e din ce în ce mai greu să trăiesc aci. Și de aceea simt, probabil, nevoia acestui recul de natură spirituală.

Mănăstirea Văratec, 20 august 2005

GRIGORE ILISEI

TVR Iași, TVR 2, emisiunea Vitralii, septembrie 2005.

„Locuri de epifanie: de la Putna la Văratec: mărturisiri testamentare”,
București, RCR Editorial, 2008, pp. 46-53

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie cronologică realizată în cadrul Departamentului Bibliografic al Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași de CEZARA GHERGHEL, ANCA-CRISTINA ALEXANDRESCU, ELENA BONDOR, IRINA LIA MELINTE ȘI CAMELIA STUMBEA.

Interviuri în volume

CORBEA, Ileana; FLORESCU, Nicolae. Cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga între „iconoclastii” și „venerație”. În: Biografii posibile, v. 1. București: Editura Eminescu, 1973, pp. 51-55.

COROIU, Constantin. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Am tot timpul senzația că îl continui pe Vianu”. În: Dialoguri literare, v. 2. București: Editura Eminescu, 1980, pp. 29-38.

FRIDUȘ, Al.I. Cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga despre Logos și ethos în cultura românească. În: Intersecții spirituale. Iași: Editura Junimea, 1981, pp. 35- 44.

ARION, George. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Condiția unei conștiințe treze la faptele mari ale neamului nu poate fi condiția unei fericiri mărunte, larvare”. În: Interviuri, v. 2. București: Editura Albatros, 1982, pp. 39-43.

CRIȘCIU, Titus. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Tudor Vianu și G. Călinescu, amîndoi benefici pentru cultura românească, amîndoi rămîn genii tutelare ale acestui spațiu de spiritualitate”. În: Nașterea

zilei de azi. Timișoara: Editura Facla, 1983, pp. 104-108.

DOCSĂNESCU, Nicolae. Astfel zise lin pădurea. În Mesajul unui optimist. București: Editura Eminescu, 1989, pp. 62-75.

ILISEI, Grigore. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „... am crescut într-o casă în care literatura română era în cărți și în aer”. În: Portrete în timp. Iași: Editura Junimea, 1990, pp. 32-41.

ȚONE, Nicolae. „Idea Eminescu” este în cultura noastră o idee forță: dialog cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Eminescu al nostru. București: Editura Vinea, 1994, pp. 29-46.

CIMPOI, Mihai. „Dușman înverșunat al timpului ucigător de forme”: dialog cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Spre un nou Eminescu: dialoguri cu eminescologi și traducători din întreaga lume. Chișinău: Editura Hyperion, 1993, pp. 133-140. Și în ediția: București: Editura Eminescu, 1995, pp. 132-139.

STĂNESCU, C. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Și am fost iarăși evacuați, ca niște sinistrați”. În: Interviu din tranziție. București: Editura Fundației Culturale Române, 1996, pp. 1-8.

COROIU, Constantin. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Am tot timpul senzația că îl continui pe Vianu”. În: Mărturii în timp. București: Editura Paideia, 1997, pp. 81-91.

ROTUND, Nicolae. [Zoe Dumitrescu-Bușulenga]: „Ceea ce mă fixează din ce în ce mai mult este scara valorilor bine stabilită de înaintași”. În: Starea literaturii. Convorbiri. Constanța: Ex Ponto, 1998, pp. 83-100.

ARION, George. [Interviu cu] Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: O istorie a societății românești contemporane în interviuri. București: Fundația „Premiile Flacăra – România”, 1999, pp. 20-22.

CIMPOI Mihai. „Dușman înverșunat al timpului ucigător de forme”: [interviu] cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Eminescu – Mătopesc în flăcări: dialoguri cu eminescologi în perspectiva Mileniului III realizate de Mihai Cimpoi. Ediția a doua revăzută și adăugită. Chișinău: Editura Litera, București: Editura David, 2000, pp. 91-98.

MIRCEA, Handoca. De vorbă cu... Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Convorbiri cu și despre Mircea Eliade. București: Humanitas, 1998, pp. 150-157. Și în ediția a II-a, revăzută și adăugită, București: Editura Criterion, 2006, pp. 132-137.

ILISEI, Grigore. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Impresia mea, din ce în ce mai puternică este că pretutindeni au cam dispărut modelele”. În: Divanuri duminicale: 16 + 2 interviuri mărturisitoare. Postfață de Nicolae Turtureanu, Iași: Polirom, 2001, pp. 148-165.

ANTON, Fabian. Văratec. Dependența de cer: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga] / interviu și volum îngrijit de Fabian Anton. București: Lucretius, 2002, 30 p.

ANTON, Fabian. Dependența de cer: o convorbire cu Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Dependența de cer: convorbiri duhovnicești realizate de Fabian Anton... Cluj-Napoca: Eikon, 2003, pp. 165-190.

ONOFREI, Mihaela. O lume fără rădăcini e o lume fără morală: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, opera încoronată / documentar și postfață („Povestea unei revelații”) de Artur Silvestri. București: Carpathia Press, 2005, pp. 20-24.

DEȘLIU, Alexandru. Am avut norocul să întâlnesc oameni deosebiți, personalități, modele: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Convorbiri în cumpănă, Focșani: Pallas, 2006, pp. 61-81.

ANTON, Fabian. Văratec – dependența de Cer: [interviu cu Zoe

Dumitrescu-Bușulenga]. În: Caietul de la Văratec: convorbiri și cuvinte de folos / Maica Benedicta. Ediție îngrijită de Fabian Anton. București: Oferta, 2007, pp. 53-73.

COMANESCU, Radu. „Un om credincios poate să facă lumină într-un loc întunecat...”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Caietul de la Văratec: convorbiri și cuvinte de folos / Maica Benedicta. Ediție îngrijită de Fabian Anton. București: Oferta, 2007, pp. 74-87.

„Interviu realizat de Radu Comănescu la data de 14 septembrie 2005. Acesta este considerat ultimul interviu acordat de Maica Benedicta”.

ONOFREI, Mihaela. „O lume fără rădăcini este o lume fără morală...”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Caietul de la Văratec: convorbiri și cuvinte de folos / Maica Benedicta. Ediție îngrijită de Fabian Anton. București: Oferta, 2007, pp. 47-52.

STANCIU, Teodora. „Aveam o grădină. Acolo am trăit pînă la 29 de ani...”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Caietul de la Văratec: convorbiri și cuvinte de folos / Maica Benedicta. Ediție îngrijită de Fabian Anton. București: Oferta, 2007, pp. 35-46.

ILISEI, Grigore. „Impresia mea, din ce în ce mai puternică, este că au dispărut modelele...”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Caietul de la Văratec: convorbiri și cuvinte de folos / Maica Benedicta. Ediție îngrijită de Fabian Anton. București: Oferta, 2007, pp. 23-34.

Interviu realizat de Grigore Ilisei în 1995.

ILISEI, Grigore. „Să deschidem o fereastră largă spre lume...”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Caietul de la Văratec: convorbiri și cuvinte de folos / Maica Benedicta. Ediție îngrijită de Fabian Anton. București: Oferta, 2007, pp. 9-22.

Interviu realizat de Grigore Ilisei în 1992.

RUJA, Alexandru. Eminescu, spiritul cel mai reprezentativ al neamului, ilustrează în cel mai înalt grad capacitatea noastră de sinteză:

cu prof. univ. dr. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, membru corespondent al Academiei R.S. România. În: *Interviuri eminesciene: Actualitatea lui Eminescu*, Timișoara: Editura Universității de Vest, 2008, pp. 47-60.

DOCSĂNESCU, Nicolae. Un secol după Eminescu. În *Drumuri spre inima țării*, București, Editura Semne, 2010, pp. 385- 391.

BRĂDĂȚAN, Dumitru. Poezia și proza românească, la nivelul marilor valori ale culturii universale: interviu cu prof. univ. dr. doc. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: *Cioban la stele: interviuri etc. ...*, v. 1, Suceava: Accent Print, 2012, pp. 5-7.

„Zori noi” – 15 aprilie 1984.

Interviuri în presă

Literatura responsabilă: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: *Amfiteatru*, 5, nr. 9, sept. 1970, pp. 4-5.

MUSCAN, Catinca. Limbaje, educație și contemporaneitate. În: *România liberă*, 28, nr. 8107, 15 nov. 1970, pp. 1, 3.

Convorbire cu acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei, prof. dr. docent Zoe Dumitrescu-Bușulenga și acad. Grigore C. Moisil.

ROMAN, Carol. Dialoguri despre profesii: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: *Presa noastră*, 15, nr. 11, nov. 1970, pp. 15-18

FLORESCU, N. Între „iconoclastii” și „venerație”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: *Astra*, 5, nr. 12, dec. 1970, pp. 1, 16.

Traductibil și intraductibil: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga și Mihai Isbășescu]. În: *Secolul 20*, nr. 1-3, ian.-martie 1971, pp. 460-462.

Interviu despre colocviul de limbă și literatură română organizat de societatea „Mihai Eminescu” a studenților seminarului de romanistică

de la Universitatea din Freiburg, între 22 și 24 ian. 1971.

ȘERBĂNESCU, Tia. Să facem cunoscută literatura română tuturor țărilor lumii: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: România liberă, 29, nr. 8220, 30 martie 1971, p. 2.

Eminescu și universitatea: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Scînteia tineretului, 27, nr. 6841, 18 mai 1971, pp. 1, 2.

COMȘA, Paul. Al VII- lea Congres internațional de estetică: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: România literară, 5, nr. 7, 10 febr. 1972, p. 30.

MUSCAN, Catinca. Arta și știința în lumea contemporană: [convorbiri cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: România liberă, 30, nr. 8680, 20 sept. 1972, p. 2.

PURCARU, Ilie. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Nici un efort nu se pierde întru zidirea celor ale nației”. În: Tribuna României, 3, nr. 32, 1 martie 1974, p. 3.

SCUTARU, Iulia. Marile surprize culturale: [convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Veac nou, 30, nr. 21, iul. 1974, coperta 2.

Convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga după semnarea la Moscova a protocolului de colaborare între Academia R.S. România, Academia de Științe Sociale și Politice și Academia de Științe a U.R.S.S.

IANCU, Dorin. Aici unde s-a născut Miorița și a cîntat Enescu: de vorbă cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Tribuna, 18, nr. 33, 15 aug. 1974, p. 5.

ȘERBĂNESCU, Tia. Rezonanțele realității în arta contemporană: convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: România liberă, 32, nr. 9324, 16 oct. 1974, p. 2.

ARION, George. Condiția unei conștiințe treze la faptele mari ale neamului nu poate fi condiția unei fericiri mărunte, larvare: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Flacăra, 24, nr. 43, 1 nov. 1975, p. 9.

UDRESCU, Vladimir. Books and their meaning: Mester Manole: [An interview with Prof. Dr. Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Romania Today, nr. 12, dec. 1976, pp. 51-52.

Apare și în edițiile în limbile franceză, germană și spaniolă ale aceleiași reviste.

COROIU, Constantin. „Convorbiri literare” cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Am avut tot timpul senzația că-l continui pe Vianu. Poate imperfect, dar cu sentimentul de pietate absolută față de imaginea profesorului meu”. În: Convorbiri literare, nr. 1, ian. 1977, p. 3.

NIȚESCU, Lionel. Noua Românie, anul XXXIII. Cultura României contemporane: ce s-a făcut și ce se face se referă la om și i se adresează în produse armonioase, pe măsura lui: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Flacăra, 26, nr. 33, 18 aug. 1977, pp. 12-13.

GANEA, Valeriu. Convorbiri: cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Orizont, 28, nr. 51, 22 dec. 1977, pp. 1, 7.

FRIDUȘ, Al.I. Logos și ethos în cultura românească: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Cronica, 13, nr. 2, 13 ian. 1978, p. 6.

STĂNESCU, C. Sensul și valoarea socială a cercetării literare: [convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Scînteia, 48, nr. 11390, 5 apr. 1979, pp. 1, 4.

CRIȘCIU, Titus. Convorbiri: cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Orizont, 31, nr. 31, 31 iul. 1980, pp. 1, 6.

CUIBUȘ, Marta. Is it little is it much?: [interview with professor

Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Romania Today, nr. 4, apr. 1981, pp. 40-41.

VASILESCU, Emil. Spiritul revoluționar – permanență a creației literare: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Știința, 51, nr. 12156, 2 oct. 1981, p. 4.

VIȘAN, Constantin; Convorbiri: cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Orizont, 33, nr. 26, 2 iul. 1982, pp. 1, 4-5.

RADU, Tania. „Adevărul e că nu m-am simțit în nici un fel stăpînă pe realizările mele”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Flacăra, nr. 32, 21 ian. 1983, pp. 19, 22.

HANDOCA, Mircea. „Vatra”. Dialog cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Vatra, 13, nr. 2 (143), 20 feb. 1983, p. 9.
Despre Mircea Eliade.

MIHĂIEȘ, Mircea. Statutul eminoscologiei azi: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Orizont, 35, nr. 24, 15 iun. 1984, p. 3.

STĂNESCU, C. Finalitatea educației umaniste: înflorirea multilaterală a personalității umane: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Știința, 54, nr. 13.227, 3 martie 1985, p. 4.

GANEA, Valeriu. Convorbiri: cu prof. univ. dr. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Orizont, 36, nr. 16 (888), 20 apr. 1985, p. 5.

ILISEI, Grigore. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „...am crescut într-o casă în care literatura română era în cărți și în aer”. În: Convorbiri literare, nr. 1, ian. 1986, p. 5.

PRELIPCEANU, N. Limba și literatura română, în școală și pe stradă: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Tribuna, 30, nr. 14, 3 apr. 1986, pp. 1, 3.

POPESCU, Viceslav. Gînduri pentru Luceafăr...: [convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Caiete botoșenene, 5, nr. 3(51), martie 1987, pp. 1, 3.

SAVA, Iosif. Eugeniu Speranția – Plăcerea muzicală și profunzimile eului uman: [convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Tribuna, 31, nr. 11, 12 martie 1987, p. 3.

SAVA, Iosif. Dimitrie Anghel și „cea mai netedă influență a lui Wagner în literatura română”: [convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Transilvania, 16, nr. 7, iul. 1987, pp. 44-46.

ȚONE, Nicolae. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Aș vrea să-i învăț pe cei tineri ce înseamnă Eminescu pentru noi, pentru neamul nostru”. În: Scînteia tineretului. Supliment literar și artistic, v. 8, nr. 2, 16 ian. 1988, p. 3.

TREISTAR, Octavia. O nouă expresie a prețuirii culturii românești în lume: [convorbire cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Femeia, 41, nr. 4, apr. 1988, p. 9.

Convorbire prilejuită de acordarea Premiului Herder în anul 1987.

ROTUND, Nicolae. [Interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Tomis, 22, nr. 5, mai 1987, p. 5.

DRAGNEA, Gabriela. „Umanismul este singura posibilitate de globalizare a cunoștințelor noastre...”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Ramuri, nr. 4, 15 apr. 1988, p. 5.

IANCU, Dorin. Roving vast cultural spaces: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Romania Today, nr. 5, mai 1988, pp. 39-40, 59.

SCHLLER AANGER, Horst. Unvergängliche Wert gebraucht, Gespräch mit. Prof. Dr. habil. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Herder-Preis-Trägerin 1988. În: Karpatenrundschau, 21, nr. 20, 20

mai 1988, pp. 1, 4, 5.

IANCU, Dorin. Barangolás az irodalomban. Beszélgetés Zoe Dumitrescu-Bușulenga [Herder – dijas] egyetemitanárral. În: A Hét, 19, nr. 24, 9 iun. 1988, p. 5.

Iacob Negruzzi despre arta sunetelor: un dialog Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Iosif Sava. În: Convorbiri literare, nr. 1, ian. 1989, p. 15.

DOXANESCU, Nicolae. Astfel zise lin pădurea. În România literară, 22, nr. 12, 23 martie 1989, p. 5.

ȚĂRANU, Ion. [Zoe Dumitrescu-Bușulenga]: „Sacrificiul persoanei stă la temelia oricărei creații durabile”. În: Cronica, v. 24, nr. 21, 26 mai 1989, pp. 1, 4-5.

CIMPOI, Mihai. Dușman înverșunat al timpului ucigător: [dialog cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Literatură și artă (Chișinău), 22 iun. 1989, p. 4.

Dialog la 100 de ani din ziua morții lui Eminescu.

DOXANESCU, Nicolae. Un secol după Eminescu. În Alamanhul turistic, București, 1989.

ANGHELESCU, Sanda. Importantă este educația și mai apoi informația: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Paideia (București), nr. 4, 1994, pp. 68-70.

CHIȘU, Lucian. Pot să spun că efortul de salvare a valorilor a fost enorm: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Literatorul, 5, nr. 31 (200), 1-11 aug. 1995, pp. 7, 15.

CÎNTEC, Oltița. „Îmi place să mă gândesc mai mult la trecutul Iașului decât la prezent”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. În: Evenimentul, nr. 2211, 6 nov. 1998, p. 15.

ANGHELESCU, Sanda. Academician profesor Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Lumina poetului este veșnică”. În: Formula AS, 10, nr. 397, 24-31 ian. 2000, p. 21.

ILISEI, Grigore. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Impresia mea, din ce în ce mai puternică este că pretutindeni au cam dispărut modelele”. În: România literară, v. 33, nr. 33, 23 aug. 2000, pp. 12-13.

IONESCU, Violeta. „Un spectacol al unei confuzii enorme”: interviu în exclusivitate pentru „Viața liberă” cu dna acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga despre soarta actuală a culturii românești (I). În: Viața liberă (Galați), 11, nr. 3158, 14 apr. 2000, p. 7.

IONESCU, Violeta. Eminescu, dragostea mea: interviu în exclusivitate pentru „Viața liberă” cu dna acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga despre soarta actuală a culturii românești (II). În: Viața liberă (Galați), 11, nr. 3159, 15-16 apr. 2000, p. 5.

IONESCU, Violeta. Înger și demon: [interviu] în exclusivitate pentru „Viața liberă” cu dna acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga despre soarta actuală a culturii românești (III). În: Viața liberă (Galați), 11, nr. 3161, 18 apr. 2000, p. 7.

MANDRAS-VERGU, Melania. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Proletcultiștii au încercat ceea ce, din nenorocire, se încearcă și astăzi: tăierea lui Eminescu din vârful piramidei...” (I). În: Adevărul literar și artistic, 11, nr. 634, 17 sept. 2002, p. 3.

MANDRAS-VERGU, Melania. Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Pentru omul superior libertatea nu e decât interioară” (II). În: Adevărul literar și artistic, 11, nr. 635, 24 sept. 2002, p. 3.

IVĂNESCU, Lucia. „N-am renunțat la ideea de a mă călugări”: interviu în exclusivitate cu academician Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Independent (București), 3, nr. 625, 15 apr. 2003, p. 9.

DEȘLIU, Al. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Am avut norocul să întâlnesc oameni deosebiți, personalități, modele”. În: Saeculum, 3, nr. 7, ian. 2004, pp. 11-16.

BĂLAN, Mira. [Zoe Dumitrescu-Bușulenga]: „Am dorit să formez suflete, nu numai minți”. În: Jurnalul Național, 13, nr. 3663, 28 mai 2005, pp. 10-11.

ANTON, Fabian. Dependența de cer: interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Lumea credinței, 3, nr. 8 (25), aug. 2005, pp. 34-37.

ȘTEFANACHE, Corneliu. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Dezgustat de nevrednicia celor făcuți după chipul și asemănarea Lui, Tatăl Ceresc îi lasă în voia mizeriei lor morale și se uită cu plăcere la fapăturile celorlalte”. În: Însemnări ieșene, 2, nr. 9, sept. 2005, pp. 2-11.

ANGHELESCU, Sanda. Prințesa Ileana evocată de o „prințesă” a spiritului: Zoe Dumitrescu-Bușulenga: [interviu]. În: Formula AS, 16, nr. 712 (14), 10-17 apr. 2006, pp. 12-13.

STANCIU, Teodora. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Aveam o grădină splendidă în spatele casei. Acolo am trăit până la 29 de ani”. În: România literară, 39, nr. 34, 31 aug. 2007, pp. 16-17.

ILISEI, Grigore. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Să deschidem o fereastră largă, spre o lume care să ne înțeleagă și să înceapă să ne iubească”. În: România literară, 39, nr. 20, 25-31 mai 2007, pp. 16-17.

STANCIU, Teodora. [Zoe Dumitrescu-Bușulenga]: Despre anii copilăriei. În: România literară, 40, nr. 37, 19 sept. 2008, pp. 20-21.

STANCIU, Teodora. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „În copilărie, pomul de Crăciun era pentru mine sacru”. În: România literară, 41, nr. 51-52, 26 dec. 2008, pp. 20-21.

ONOFREI, Mihaela. O lume fără rădăcini este o lume fără

morală: interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga. În: Oglinda literară, 8, nr. 86, febr. 2009, pp. 4174-4175.

SIMON, Gheorghe. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Lectura este cea care îl face pe om... imaginea îi năucește capul”. În: Antiteze: revistă de literatură și artă (Piatra Neamț), Seria a III-a, 25, nr. 3, 2010, pp. 59-74.

DRAGNEA, Gabriela. [Zoe Dumitrescu-Bușulenga]: „Scriitorii tineri sunt complexați de Eminescu. De aceea îl contestă”. În: Boema: live literature, 4, nr. 3 (37), martie 2012, p. 4.

Interviuri pe DVD

Dependența de cer: convorbiri duhovnicești cu Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga (Maica Benedicta), 40 min., documentar de Fabian Anton. (URL: <http://florentinatonita.blogspot.ro/2010/08/s-lansat-dvd-ul-dependenta-de-cer.html>)

Resurse electronice

COMANESCU, Radu. „Un om credincios poate să facă lumină într-un loc întunecat”: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. (URL: <http://www.crestinortodox.ro/interviuri/un-credincios-poate-faca-lumina-intr-loc-intunecat-70552.html>)

CURTE, Cristian. Maica Benedicta Dumitrescu Bușulenga despre „aroma Văratecului”. În: Lumea Monahilor, An. 2, nr. 11 (17), nov. 2008. (URL: http://www.lumeacredintei.com/sct_6/c_2/yy_2008/art_752/maica_benedicta_dumitrescu_busulenga_despre_aroma_varatecului.htm)

ONOFREI, Mihaela. O lume fără rădăcini e o lume fără morală: [interviu cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga]. (URL: <http://>

www.observatorul.com/articles_main.asp?action=articleviewdetail&ID=596;

<http://www.crestinortodox.ro/interviuri/o-lume-fara-radacini-este-lume-fara-morala-70553.html>; <http://zoedumitrescubusulenga.wordpress.com/about/o-lume-fara-radacini-este-o-lume-fara-morala-interviu-de-mihaela-onofrei/>; <http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/CULTURA/busulenga.htm>; <http://www.ortodoxiatinerilor.ro/carti/17908-bucuria-de-a-citi>)

ONOFREI, Mihaela. Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „Lumea a început să uite să vorbească, pentru că nu mai citește”. (URL: <http://luptapentruortodoxie.blogspot.ro/2010/10/zoe-dumitrescubusulenga-maica.html>; [http://www.stiri.botosani.ro/stire/23383/ZOE+DUMITRESCU+BUSULENGA+\(Maica+Benedicta\)%3A+%22Lumea+a+inceput+sa+uite+sa+vorbeasca,+pentru+ca+nu+mai+cites-te%22.html](http://www.stiri.botosani.ro/stire/23383/ZOE+DUMITRESCU+BUSULENGA+(Maica+Benedicta)%3A+%22Lumea+a+inceput+sa+uite+sa+vorbeasca,+pentru+ca+nu+mai+cites-te%22.html))

„Să nu pierdem verticala. Fragmente din interviuri radio” (URL: <http://putna.ro/revista2012/articol12>)

Dialoguri

DUMITRESCU-BUȘULENGA, Zoe; SAVA, Iosif. Muzica și literatura: scriitori români. București: Cartea Românească, 1986-1994, 3 vol.

Mărturisiri

DUMITRESCU-BUȘULENGA, Zoe. Mărturisiri testamentare. În: Locuri de epifanie: de la Putna la Văratec: mărturisiri testamentare. București: RCR Editorial, 2008, pp. 46-53.

Transcrierea unui fragment din înregistrarea de televiziune realizată de Grigore Ilisei la Mănăstirea Văratec, 20 august 2005.

Participări la emisiuni TV

Zoe Dumitrescu-Bușulenga la „Oleacă de taifas” cu Grigore Ilisei, TVR Iași, TVR 2, octombrie 1995, 65'29".

Zoe Dumitrescu-Bușulenga la „5x2” cu Vanda Condurache, TVR Iași, TVR 2, 18 octombrie 1998.

„Cărturarul în toposul sacru al Văratecului (Zoe Dumitrescu-Bușulenga)”, emisiunea „Vitrării” de Grigore Ilisei, TVR Iași, TVR 1, iulie 2000, 15'33".

Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „La aniversară, 80 de ani de viață”. Dialog cu Grigore Ilisei la „Ceasul deșteptător”, TVR 1, 20 august 2000.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga la emisiunea „Noaptea târziu cu Mircea Badea”, Antena 1, noiembrie 2000

(URL: <http://www.youtube.com/watch?v=0YEwV2dclxg>, <http://www.youtube.com/watch?v=33mYQ1YsCcI>)

CUPRINS

Autoportretul vârstelor și personalității umanistului / GRIGORE ILISEI	7
--	---

DESPRE SINE, DESPRE ALȚII ȘI CU PRIVIRE LA VREMURI ȘI VREMURI

Cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga între „iconoclastii” și „venerație” / ILEANA CORBEA, NICOLAE FLORESCU	16
„Am tot timpul senzația că-l continui pe Vianu. Poate imperfect, dar cu sentimentul de pietate absolută față de imaginea profesorului meu” / CONSTANTIN COROIU	21
„Mircea Eliade aparține unei anumite categorii pe care am numit-o metaforic magi” / MIRCEA HANDOCA	30
„... am crescut într-o casă în care literatura română era în cărți și în aer” / GRIGORE ILISEI	36
„Am avut norocul să întâlnesc oameni deosebiți, personalități, modele” / ALEXANDRU DEȘLIU	46
„Dezgustat de nevrednicia celor făcuți după chipul și asemănarea Lui, Tatăl Ceresc îi lasă în voia mizeriei lor morale și se uită cu plăcere la făpturile celelalte” / CORNELIU ȘTEFANACHE	63
„Cea mai iubită fiică a Reginei Maria” / SANDA ANGHELESCU	80
„Scriitorii tineri sunt complexați de Eminescu. De aceea îl contestă” / GABRIEL DRAGNEA	88

LUMEA, LUMEA ROMÂNEASCĂ DE IERI, DE AZI, DE MÂINE
ȘI MARILE EI PROVOCĂRI

- Literatura responsabilă / ANA MARIA SĂVULESCU 94
- „Condeie care nu se dezmint”. Dialoguri despre profesii / CAROL ROMAN 98
- „Condiția unei conștiințe treze la faptele mari ale neamului nu poate fi condiția unei fericiri mărunte, larvare” / GEORGE ARION 107
- Cu Zoe Dumitrescu-Bușulenga despre Logos și ethos în cultura românească / AL. I. FRIDUȘ 112
- „Tudor Vianu și G. Călinescu, amândoi benefici pentru cultura românească, amândoi rămân ca genii tutelare ale acestui spațiu de spiritualitate” / TITUS CRIȘCIU 121
- Spiritul revoluționar – permanență a creației literare / EMIL VASILESCU 126
- „... în cultura noastră putem distinge trăsăturile unei culturi de ethos” / CONSTANTIN VIȘAN 130
- Poezia și proza românească la nivelul marilor valori ale culturii universale / DUMITRU BRĂDĂȚAN 136
- „Umanismul este singura posibilitate de globalizare a cunoștințelor noastre” / GABRIELA DRAGNEA 139
- Oameni și idei pentru mileniul următor. „Sacrificiul persoanei stă la temelie oricărei creații durabile” / ION ȚĂRANU 144
- „... să deschidem o fereastră mare, largă, și cu mai multe fațete, spre o lume care să ne înțeleagă și să înceapă să ne iubească” / GRIGORE ILISEI 150
- „Pot să spun că efortul de salvare a valorilor a fost enorm” / LUCIAN CHIȘU 162
- „Îmi place să mă gândesc mai mult la trecutul Iașului decât la prezent” / OLIȚA CÂNTEC 171
- „... un spectacol al unei confuzii enorme!” / VIOLETA IONESCU 174
- „Proletcultiștii au încercat ceea ce, din nenorocire, se încearcă și azi: tăierea lui Eminescu din vârful piramidei...” / MELANIA MANDRAS VERGU 177

GLOSĂRI EMINESCIENE

„Idea de spirit tutelar, aplicată lui Eminescu, are în ea ascunse virtuți, cuprinde o relație între o cultură și un exponent de geniu...” / MIRCEA MIHĂIEȘ	192
Gânduri pentru Luceafăr... / VICESLAV POPESCU	197
„Idea Eminescu este în cultura noastră o idee forță, o idee modelatoare” / NICOLAE ȚONE	201
„Astfel zise lin pădurea...” / NICOLAE DOCSĂNESCU	216
„... dușmani înverșunați ai timpului ucigător de forme...” / MIHAI CIMPOI	229
Eminescu 2000. „Lumina poetului este veșnică” / SANDA ANGHELESCU	237
„Eminescu, dragostea mea” / VIOLETA IONESCU	240

MISIUNI, CONCLAVURI, ÎNCUNUNĂRI, ANIVERSARĂ

„... adevărul e că nu m-am simțit în niciun fel stăpână pe realizările mele” / TANIA RADU	246
„... și am fost iarăși evacuați, ca niște sinistrați” / C. STĂNESCU	255
„Am vrea să refacem modelul Pârvan-Iorga” / ILEANA MIHĂILĂ	262
„Am crescut în cultul lui Eminescu...” / ION ANIȚEI	267
„Jindul acela după împlinire îl transfer, poate, asupra celor tineri...” / VALERIU GANEA	270
Limba și literatura română în școală și pe stradă / NICOLAE PRELIPCEANU	273
„... ceea ce mă fixează din ce în ce mai mult este scara valorilor bine stabilită de înaintași” / NICOLAE ROTUND	279
O nouă expresie a prețuirii culturii românești în lume / OCTAVIA TREISTAR	292
Un secol după Eminescu / NICOLAE DOCSĂNESCU	295
„Impresia mea tot mai puternică este că pretutindenii au cam dispărut modelele” / GRIGORE ILISEI	311

DIALOGURI ÎNTRE MUZE

Eugeniu Speranția – Plăcerea muzicală și profunzimea eului uman / IOSIF SAVA	330
Dimitrie Anghel și cea mai netedă influență a lui Wagner în literatura română / IOSIF SAVA	338
Iacob Negruzzi despre arta sunetelor / IOSIF SAVA	347

SMERENII

„N-am renunțat la ideea de a mă călugări” / LUCIA IVĂNESCU	354
„Lectura este cea care îl face pe om... imaginea îi năucește capul” / GHEORGHE SIMON	360
Dependența de Cer / FABIAN ANTON	382

EPILOG

Mărturisiri testamentare / GRIGORE ILISEI	390
---	-----

BIBLIOGRAFIE	397
--------------	-----

